

Т. С. Яценко, В. І. Бондар

**ГЛИБИННЕ ПІЗНАННЯ
САМОДЕПРИВАЦІЇ ПСИХІКИ
МАЙБУТНЬОГО ПСИХОЛОГА**

Київ-2016

УДК
ББК
С 17

Рекомендовано вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 2 від 27 вересня 2016 р.)

Рецензенти:

доктор психологічних наук, професор, академік НАПН України
С. Д. Максименко

доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України
В. О. Татенко

Глибинне пізнання самодепривації психіки майбутнього психолога:
монографія / Т. С. Яценко, В. І. Бондар. — К.: Вид-во НПУ імені М. Драгоманова, 2015. — 280 с.

ISBN

Монографія «Глибинне пізнання самодепривації психіки майбутнього психолога» узагальнює результати дослідження, що проводились «Учбово-науковою лабораторією глибинної корекції» впродовж п'яти років (з 2011 р.). Ставиться проблема необхідності дослідження внутрішнього світу людини в латентних аспектах його формування, що сприяє уточненню предмета наукових досліджень психології загалом. Висвітлюються концептуальні підходи до вивчення проблеми депривації та самодепривації, адаптації, як і дезадаптації; розкриваються їх латентні витоки; зв'язок глибинного пізнання з принципами: додатковості, реальності, задоволення. Монографія подає основні концептуальні положення психодинамічної парадигми глибинного пізнання психіки як і емпіричний матеріал діагностико-корекційних процесів в групах активного соціально-психологічного пізнання (АСПП). Констатовано значущість архетипної символіки у пізнанні виявів таких деструктивних явищ як самодепривація та мазохізм. Сприяє реалізації навчальних курсів «Психологія кризових станів та травмівних ситуацій», «Психопрофілактика та реабілітація» та ін.

Адресована студентам психологічних факультетів, викладачам, аспірантам, практичним психологам, працівникам соціальних та психореабілітаційних служб, усім зацікавленим психоаналізом та його втіленням у діагностико-корекційну практику, в процес підготовки майбутніх психологів.

© Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2016

© Інститут педагогіки та психології, Учбово-наукова лабораторія глибинної психокорекції, 2016

© Т. Яценко, В. Бондар, 2016

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	6
ВСТУП.....	10
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПОГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ САМОДЕПРИВАЦІЇ ПСИХІКИ СУБ'ЄКТА ТА ЇЇ ГЛИБИННІ ВИТОКИ.....	15
1.1. Філософсько-психологічний підхід до феномену самодепривації суб'єкта	15
1.2. Депривація і самодепривація у взаємозв'язках з психологічними захистами суб'єкта.....	25
1.3. Універсальність законів цілісності психічного – основа професійної підготовки майбутнього психолога.....	43
1.4. Емпіричний матеріал глибинно-психологічного пізнання (протагоніст Є.).....	61
РОЗДІЛ 2 МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ГЛИБИННОГО ПІЗНАННЯ ПСИХІКИ.....	100
2.1. Глибинне пізнання в професійній підготовці практичного психолога.....	100
2.1.1. Принцип додатковості у глибинному пізнанні психіки суб'єкта	127
2.2. Методологія глибинного пізнання психіки.....	141
2.3. Динаміка розвитку методології, теорії та практики глибинного пізнання.....	169
РОЗДІЛ 3 ПСИХОДИНАМІЧНИЙ ПІДХІД ДО ПІЗНАННЯ ГЛИБИННИХ ЧИННИКІВ САМОДЕПРИВАЦІЇ І ДЕЗАДАПТАЦІЇ СУБ'ЄКТА.....	188
3.1. Пізнання глибинно-психологічних детермінант самодепривації і дезадаптації суб'єкта в діагностико-корекційному процесі*.....	188
3.2. Проблеми дезадаптації й самодепривації суб'єкта та їх зв'язок із принципами реальності й задоволення*..	192
3.3. Інфантильні тенденції психіки у виникненні психологічної дезадаптації і самодепривації*.....	207

3.4.	Метод АСПП у дослідженні глибинно-психологічних витоків тенденції до самодепривації*.....	218
3.5.	Едіпальна залежність як чинник виникнення тенденції до самодепривації й «психологічної смерті».....	220
РОЗДІЛ 4	ГЛИБИННЕ ПІЗНАННЯ В КОНТЕКСТІ АРХЕТИПНОЇ СУТНОСТІ ПСИХІКИ.....	241
4.1.	Роль едіпальної залежності суб'єкта у виникненні особистісної проблеми.....	241
4.2.	Вияви особистісної проблеми в малюнках.....	249
4.3.	Психодинамічні передумови пізнання індивідуальної неповторності архетипної символіки в процесі глибинної корекції.....	268
4.4.	Архетипно-перинатальна символіка самодепривації суб'єкта*.....	289
4.5.	Мазохізм в його співвіднесеності з самодепривацією особистості*.....	300
4.6.	Релігійні мотиви мазохізму та його вияв у архетипній символіці*.....	307
РОЗДІЛ 5	ГЛИБИННІ ДЕТЕРМІНАНТИ САМОДЕПРИВАЦІЇ ПСИХІКИ І ДЕЗАДАПТАЦІЇ СУБ'ЄКТА ТА ЇХ ВІЯВ НА ЕМПІРИЧНОМУ МАТЕРІАЛІ.....	314
5.1.	Дослідження глибинно-психологічних чинників самодепривації в процесі психоаналітичної роботи з використанням іграшок, малюнків.....	314
5.2.	Емпіричний матеріал глибинного пізнання: на авторських малюнках та репродукціях художніх полотен (протагоніст Ж.)*.....	329
ПІСЛЯМОВА.....		359
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....		362

ПЕРЕДМОВА

Новостановлення України пов'язано з підвищенням динаміки розвитку цінностей, самовипробуваннями на міцність соціальних та загальнолюдських устоїв, певними втратами в матеріальних, фінансових та фізичних аспектах.

З огляду на сказане, особливої ваги набувають методи, які можуть підвищувати у людини психологічну стійкість, здатність до внутрішньої рівноваги, що сприяє збереженню найвищої цінності – любові до життя, до себе та до людей. Цю місію в суспільстві покликані здійснювати психологи, підготовка яких невинуватно обмежується переважно академічними знаннями, що сприяють розвитку стандартно-понятійного мислення. Не менш, а то і більш важливим є глибинне пізнання психіки, що розвиває у майбутнього психолога рефлексивні знання, що базуються на соціально-перцептивному досвіді спілкування, взаємин в системі «людина-людина». Саме цей формат підготовки психолога і є предметом досліджень навчально-наукової лабораторії глибинної корекції.

Депривація як екзистенційний фактор має соціальну значущість у зв'язку з ознаками перманентної особистісної кризи, породжуваної дисфункціями психіки. Внутрішньо депривованій особистості характерні порушення повноцінного психічного розвитку людини, що виявляються у: зниженні загальної вітальної стійкості; рівня психосоціальної збалансованості; звуженні комунікативної активності; ознаках психоемоційної фрагментарності в поєднанні з соціальною аутизацією, астенією, депресією, загальною пасивністю тощо. Наукові дослідження причин суїцидів в'язнів концентраційних таборів (у часи війни в Югославії, 90-ті роки XX століття) вказали на деприваційну втрату сенсу життя, що було викликано руйнацією домівок,

смертю рідних, втратою віри в національні і загальнолюдські ідеї та цінності.

Монографія є актуальною ще й тому, що розкриває внутрішньо-глибинні чинники схильності особи до самодепривації, які засвідчують ослаблення інстинкту самозбереження, що має вияв у байдужості до себе та оточення, нейтралізації себе як члена суспільства, відчутті «пустоти» в собі, яка нерідко забезпечується зовнішньою гіперактивністю, побутовою зацікавленістю життям інших людей, прагненням тримати в полі зору інтимні аспекти колег, бути інформованим та ін. Рушійним чинником може бути базальне відчуття тривоги, меншовартості, страх відчуження іншими, що нерідко задається фіксаціями дитячого періоду, зокрема нерівним ставленням (у сім'ї) батьків до сиблінгів та ін.

У філософській літературі проблема депривації є більш розкритою, аніж самодепривації. Поглибленню знань в цій галузі сприяли наукові праці А. Адлера, Е. Ільєнкова, В. Франкла, Я. Гашовського та ін. Термін «депривація» вийшов за межі філософії. Він вживається в дефініційному ряду багатьох галузей сучасної науки, а його змістова сутність пов'язана з відчуттям обмеження, позбавлення, невдоволення потреб. Проблема самодепривації, яка порушується в даній роботі, може пролити світло і поглибити розуміння депривації. А саме: через розкриття причини того, що заставляє психіку йти в розріз з інстинктом самозбереження, що її імпує та каталізує тенденцію до «психологічної смерті». Філософія розкриває певні форми самодепривації, приміром, аскетизм, нігілізм, хоча і без аналізу глибинних їх витоків.

Аскетизм пов'язаний з досягненням свободи від особистісних потреб, що вивільняє силу та каталізує зосередженість духу, набуття надприродних здібностей, як і подавлення почуттів, бажань, добровільне перенесення фізичного болю та втягнення в цей процес інших, що набуває ознак мазохізму. Нігілізм, зачасти переростає в певну його форму,

перетворюючи людину в «ніщо», в «пустоту». Відбувається знецінення себе та смислу життя, актуалізується зневага до себе (та до інших). Зворотнім боком вказаного процесу є гіперболізація власної значущості, аж до заміщення собою Бога. Це «приємна» для особи форма відступу від самого себе (монашество, співучасть у стражданнях Ісуса Христа і т. п.).

Дана монографія зосереджує увагу на глибинних витоках проблеми самодепривації та її впливу на особистісний розвиток майбутнього психолога, до особистісних характеристик якого професія ставить підвищені вимоги. Самодепривація засвідчує наявність внутрішніх, латентно прихованих бар'єрів на шляху до фахового самостановлення, зокрема, глибинних чинників едіпальної залежності суб'єкта та деструктивних її виявів. Провідним серед таких наслідків є почуття провини, з супутніми йому тенденціями «до самопокарання», «відчуження себе», «перетворення в пустоту», що ілюструє представлений в роботі емпіричний матеріал. Останній дозволяє виділити зовнішні ознаки виникнення самодепривації: поверхневність самоакцептації, тобто прийняття себе лише на рівні зовнішності; відмова від імені, прізвища; бажання змінити стать та ін. Дані проблеми є предметом уваги пенітенціарної психології, в полі якої знаходиться: вимушена ізоляція особи; проблеми економічної депривації; безробіття; недостатність коштів для забезпечення первинних потреб (зокрема, в їжі); обмеженість соціальних вигод (послуги, освіта та ін.). Латиноамериканський вчений Пауло Фрейре написав цікаву книгу «Педагогіка пригноблених», в якій показано, як соціум формує депресивний модус самосвідомості, пригнічену, біосоціально конформну, слабку істоту, яка легко піддається маніпуляціям. Саме тому бідність може бути маніпулятивним фактором.

В даний час є вираженою екстремальна депривація, викликана військовими діями, тероризмом, вимушеним переселенням, анексією територій – що викликає деприваційні стани у формі маргіналізації, амбівалентності почуттів тощо.

Варто відзначити і специфічні види депривації, які формуються в умовах комплексно-трудої міграції, що спричиняє економіко-комунікативно-сексуальну депривацію.

Дана робота є, без сумніву, актуальною, а своїм змістом відкриває нові перспективи вирішення проблем вузівської підготовки психолога, через розкриття глибинного, до цих пір не вивченого психологією, потенціалу особистості, що сприяє розвитку умінь та навичок упередження формування деприваційних тенденцій у майбутнього психолога та нівелювання бар'єрів на шляху до акме професійного становлення.

В. П. Андрущенко,
доктор філософських наук, професор,
академік НАПН України, член-
кореспондент НАН України, Заслужений
діяч науки і техніки України

ВСТУП

Виводити розвиток особистості з вимог, які їй ставляться ззовні суспільством, – це значить заперечувати саморозвиток особистості, тобто заперечувати саму особистість як суб'єкта такого розвитку.

С. Л. Рубінштейн

Проблема глибинного пізнання, що досліджується «Учбово-науковою лабораторією глибинної психокорекції», яка була відкрита рішенням вченої ради НПУ імені М. П. Драгоманова (від 26.12.2011 р.) при інституті педагогіки і психології в НПУ імені М. П. Драгоманова, є актуальною та спроможною заповнити прогалину недостатньої розробленості методології пізнання психіки в її цілісності як і відсутність у ВНЗ відповідної діагностико-корекційної практики.

Дослідження Лабораторії знайшли відображення у наступних книгах, присвячених глибинним витокам релігійної віри (1); декількох посібниках по теорії та практиці глибинної діагностико-корекційної роботи з майбутніми психологами (2), (3), (4); колективній монографії, що присвячена глибинним витокам самодепривації особистості психолога (5), а також провідній статті В. І. Бондаря, яка присвячена теоретико-методологічним узагальненням проблеми системності науково-практичних досліджень (6) (див. кінець Вступу).

Монографія узагальнює результати п'ятилітніх досліджень процесу оптимізації підготовки майбутніх психологів шляхом втілення у практику психодинамічної теорії з відповідними інструментально-методичними наробками, що об'єднуються в активному соціально-психологічному пізнанні (АСПП). В контексті сказаного, особливо важливим є діалог психолога з респондентом, який використовує посередництво візуалізованих засобів, що єднають зовнішньо спостережуване із латентним, невидимим, неусвідомлюваним багажем психіки.

Дана монографія «Глибинне пізнання самодепривації психіки майбутнього психолога» охоплює широкий спектр проблем, зокрема: методологічні проблеми глибинно-психологічного пізнання психіки в її цілісності, що включає латентні чинники самодепривації суб'єкта; універсальність законів психічного та їх прояви у специфічних суперечностях універсальних тенденцій психіки: «до сили» та «до слабкості»; «до людей» та «від людей» (психологічна імпотенція); «до життя» та «до смерті».

Представлено особливості та значущість глибинного пізнання психіки у підготовці майбутніх психологів в аспекті необхідності вдосконалення особистісного їх потенціалу, шляхом проходження ними діагностико-корекційного курсу особистісної корекції у групах АСПП. Розкриваються шляхи власного особистісного самовдосконалення психолога через розв'язання внутрішніх протиріч. Зміст монографії однозначно доводить актуальність проблеми необхідності особистого проходження студентами психологічних факультетів курсу психокорекції, що сприяє нівелюванню залишкових, слідових ефектів, якими обтяжена їх психіка з раннього дитинства. Останнє спричиняється фіксаціями емотивних негараздів, породжених виховними деформаціями, недосконалостями поведінки дорослих (батьків, вихователів). Сліди, що зберігають енергетичний імпульс, проходять етап конкуренції за домінантністю емотивної сили, яка згодом виражається в тенденціях поведінки. Захисна система суб'єкта сприяє його інкорпоруванню інфантильного інтересу у семантику просоціальної активності суб'єкта, що, правда, через відступи від реальності та її викривлення.

Реалізація методу АСПП сприяє вивченню неефективних тенденцій поведінки, особливо тих, що суперечать інстинкту самозбереження. В такому неприродньому порушенні найголовнішого інстинкту – самозбереження, подарованого природою, задіяні едіпальні інтереси особи, які мають деструктивні наслідки у вигляді амбівалентності почуттів суб'єкта до близьких людей (водночас «+» і «-»); почуття провини в поєднанні із нахилами до самопокарання. Указані спрямування енергії задають деструкції психіки, що

виявляють себе в тенденції до самодепривації, мазохізму, самопокарання, які каталізують релігійні вірування та виявляються у спокуті, покорі, жертвовності, прагненні знайти силу у стражданнях, що пояснює популярність образу Ісуса Христа та його часте використання у психомалюнках.

Психіка людини є цілісною як по вертикалі (онтогенез розвитку індивіда) так і по горизонталі (архетип мудрості поколінь). Постає питання: Чому при наявності мудрості психіки, підсвідоме, що функціонально універсалізується за законами Всесвіту, може каталізувати формування тенденцій, що йдуть у розріз із потребою самозбереження? Зауважимо, що подібні переверзії є і у Всесвіті, зокрема, Чорна діра, ефекти якої ми знаходимо в психіці, що ілюструє робота з протагоністом Є. (підструктура 1.4). Проте для Всесвіту «діра» не входить в центральний ланцюг його функційного устроювання. У психіці ж подібні деструкції засвідчують дієвість базових захистів, які сутнісно впливають на життєдіяльність суб'єкта, порушуючи оптимальність функціонування психіки, створюючи передумови для формування поведінкової регресії, зон ризику та дезадаптації. Без сумніву, що такі ефекти актуалізують формування системи психологічних захистів, що здатні задавати необхідні відступи від ризикованої для Я реальності на догоду інтересам Ідеалізованого Я. Системно-захисні відступи реалізують необхідність маскуванню табуйованих інтересів едіпальної залежності суб'єкта. Такі інтереси загнані у підпілля заборорою – «Табу на інцест» та змушені камуфлюватись, не втрачаючи енергетичної потентності, що засвідчують наслідкові ефекти – амбівалентність почуттів, неусвідомлюва провина, яка каталізує тенденцію до самопокарання т. ін.

Логіка захисної системи подібна до логіки психіки дитини – прагне до душевного затишку, гармонії, безпеки, до самоплинного задоволення потреб, безконфліктності та єдності лібідних об'єктів (батьків) – все це чинники домовного, перинатального періоду розвитку, що мають вияв у невербалізованих енграмах, що додатково вказує на доцільність використання в АСПП невербальних засобів

глибинного пізнання, які відкривають перспективу об'єктивування психічного в узагальненій та цілісній формі. Метод АСПП сприяє пізнанню глибинних аспектів психіки у малюнковій та іншій опредметненій символіці, що втілює натяк на її детермінованість перинатальним періодом (символи утробі: яйце, фалічно-утробні образи). Важливо врахувати два тенденції психіки: повернення в утробу матері; як і відчуження утробі матері у прагненні до сепарації з нею, що створює відчуття необхідності «народитись заново».

Захистам приписують інтеграційну функцію, але вона є відносною із-за відступів та викривлень соціально-перцептивної реальності. Адже, такого типу інтеграція здійснюється у психіці на хибних, ілюзорних засадах, з маскувальною метою утаємничення справжніх мотивів поведінки, за якими стоять глибинні (латентні) чинники, що відзначаються об'єктивністю, бо вони формувались без прямої участі свідомості. Саме тому одним із важливих висновків з досліджень Лабораторії є те, що *об'єктивні детермінанти несвідомого породжують суб'єктивізм свідомості суб'єкта, який необхідно досліджувати, вивчати та корегувати, щоб уникнути деформації безпосередньо-практичного контакту майбутнього психолога у взаємодії з іншою людиною із-за викривлень соціально-перцептивної інформації*.

Монографія представляє особливу цінність для майбутніх психологів завдяки висвітленню найістотніших проблем та глибинних бар'єрів на шляху особистісного зростання фахівця – майбутнього психолога. Без цього він не може бути успішним в професії, що пов'язана з його особистісною досконалістю, яка потребує розвінчання захисної системи в її здатності викривлювати соціально-перцептивні реалії та забезпечувати невидимість відступів від реальності, з метою наближення до вимог Ідеалізованого Я (під натиском інтересів Супер-Его). Робота розкриває наслідкові явища дії психологічних захистів такі як: самодепривація, мазохізм, депресія, самоізоляція та різні мазохісько-релігійні нахили. Пізнання деструктивних тенденцій є професійно необхідним для успішної підготовки психологів, як і їх діагностика та корекція (самокорекція).

П'ятилітні дослідження, здійснювані в Лабораторії, розкривають шляхи особистісного зростання майбутнього психолога в напрямі професійної його самореалізації та досягнення фахового «Акме», на засадах внутрішньо-особистісної гармонізації психіки.

Основні публікації за результатами «Учбово-наукової лабораторії глибинної корекції» (2011-2016 р.р.)

(1) Теория и практика глубинной психокоррекции: Четвертая и Пятая Авторские школы академика НАПН Украины Т. С. Яценко / Сост.: В. П. Андрущенко / Под ред. Т. С. Яценко. – К.: Изд-во НПУ имени М. П. Драгоманова, 2012. – 241 с.; **(2)** Бондар В. І. Релігійна віра в світлі глибинної психокорекції / В. І. Бондар, Т. С. Яценко, О. В. Педченко; Нац. пед ун-т імені М. П. Драгоманова. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – 305 с.; **(3)** Теория и практика глубинной психокоррекции: Шестая Авторская школа академика НАПН Украины Т. С. Яценко / Сост.: В. П. Андрущенко, В. И. Бондарь (и др.) / Под ред. Т. С. Яценко. – К.: Изд-во НПУ имени М. П. Драгоманова, 2014. – 226 с.; **(4)** Теория и практика глубинной психокоррекции: Седьмая Авторская школа академика НАПН Украины Т. С. Яценко / Сост.: В. П. Андрущенко, В. И. Бондарь (и др.) / Под ред. Т. С. Яценко. – К.: Изд-во НПУ имени М. П. Драгоманова, 2015. – 236 с.; **(5)** Самодепривація психіки та дезадаптація суб'єкта : монографія / Т. С. Яценко, В. І. Бондар, (та ін.). – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. – 280 с.; **(6)** Бондар В. І. Філософська, теоретична та методологічна сутність і реалізація системного підходу до організації й проведення наукових досліджень / Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки: збірник наукових праць. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. – №3 (48). – С. 3-10.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПОГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ САМОДЕПРИВАЦІЇ ПСИХІКИ СУБ'ЄКТА ТА ЇЇ ГЛИБИННІ ВИТОКИ

1. 1. Філософсько-психологічний підхід до феномену самодепривації суб'єкта

Проблема самодепривації психіки суб'єкта безпосередньо пов'язана з феноменом психічної депривації. Ці поняття близькі, але не тотожні. Традиційно депривацію розуміють як позбавлення індивіда можливості задовольняти сенсорні, емоційні або когнітивні потреби. Досліджено наслідки психічної депривації – дефіцитарність і дисфункційність розвитку психіки (Л. І. Божович, Дж. Боулбі, А. Валлон, Д. В. Віннікотт, О. І. Захаров, Г. С. Костюк, М. Кляйн, Й. Лангмейер, В. І. Лебедев, М. І. Лісіна, С. Д. Максименко, Н. Ю. Максимова, А. М. Прихожан, М. М. Толстих, Р. А. Шпіц, Т. С. Яценко та ін.). Зазвичай феномен депривації представлений через його детермінованість зовні соціальними факторами.

У психологічній науці і практиці феномен самодепривації розглядали А. О. Баканов, Д. Болен, Ф. Ю. Василюк, Є. І. Головаха, П. С. Гуревич, О. О. Кронік, С. В. Чебанов, Т. С. Яценко та ін. У працях дослідників це явище визначається як: потяг до смерті та саморуйнування (М. Кляйн, Г. Мюррей, Дж. Рейнгольд, І. Кант, Е. Фромм, З. Фрейд, К. Хорні, Т. С. Яценко та ін.), «соціальна смерть» (А. В. Дахіп, Дж. Морено та ін.); «соціальне відчуження» (А. О. Баканов, Є. І. Головаха, А. Кемпінський, О. О. Кронік та ін.); «психологічна травма» (З. Фрейд, І. Ялом та ін.). Неоднозначність тлумачення зумовлює потребу в систематизації досліджень у цій галузі, що дасть змогу окреслити психологічний зміст самодепривації.

Наукова література стверджує, що вразливою до деприваційного впливу є дитяча психіка. В дорослих людей явище

депривації може бути спричинене обмеженістю соціального спілкування, дефіцитом позитивних емоцій, надміром негативної інформації, що призводить до депресії, зниження працездатності, емоційного вигорання, психосоматичних розладів, адитивної поведінки тощо. За умов емоційної депривації особа, попри позірне враження самодостатності, потерпає від самотності, екзистенційних страхів, відчуття безперспективності, втрати сенсу життя.

Депривація незмінно пов'язана з блокуванням енергії й зовнішніми обмеженнями психологічної активності. Це порушує взаємини в інтимній сфері, спричиняє відчуження в сімейних стосунках, зниження активності в соціально-професійному житті. Люди із депривованою психікою нерідко потрапляють під вплив релігійних сект, які нав'язують правила поведінки на засадах психологічної ізоляції, створюючи ілюзію сім'ї («брати», «сестри» тощо). Ідеологія деяких сект пов'язана з небезпечним для здоров'я фізичним втручанням (випалювання міток, ампутування геніталій та ін.). Показовим прикладом є культове об'єднання «Біле братство», для якого були характерні суворі заборони, самоізоляція від спілкування з рідними, обмеження в сні, їжі, байдужості до себе й свого зовнішнього вигляду. Таким чином, зовнішня депривація, що зумовлена канонами секти, може переходити і в самодепривацію, породжувану внутрішніми чинниками.

Феномени депривації й самодепривації сповнені не лише психологічного, а й філософського змісту, що знаходить вияв в аскетизмі, трансгресії, нігілізмі, неадаптивності, відчуженні, психологічній імпотенції, тенденції «до психологічної смерті» тощо (Ф. Бекон, А. В. Брушлінський, Д. Б. Богоявленська, Ф. Вольтер, С. Гроф, В. Райх, Ж.-Ж. Руссо, В. Франкл, К. С. Ясперс та ін.). Ці явища є антиподами розвитку, активності, творчості, самоактуалізації тощо.

Психічний розвиток, за Арістотелем, тісно пов'язаний із рухом, переходом можливості в дійсність, трансформуванням потенції в поведінковий акт. Відтак, розвиток є універсальною

властивістю суцього, в тому числі й основою задоволення життєвих потреб. Депривація потреб гальмує психічний розвиток суб'єкта та зумовлює втрату моральності, чеснот. Рух, за концепцією Арістотеля, виникає у відповідь на активізацію енергії добра, життя. Зворотний процес розвитку може призводити до нівелювання життєвого потенціалу, блокування інстинкту самозбереження, крайнім виявом якого є самознищення.

Ф. Бекон, вважаючи філософію з її досвідним пізнанням наукою про реальний світ, стверджував: «У розумі немає такого, що б до цього не пройшло крізь почуття» (цит. за: [179, с. 30]). Така позиція близька до феноменологічного підходу, згідно з яким самодепривація є наслідком порушення рівноваги між когнітивною та емоційною сферами психіки, що вказує на наявність втрати між свідомим та несвідомим.

Самодепривація, якій присвячено цю роботу, потребує розгляду категорії активності. В психології активність пов'язується з особливостями нервової системи (Н. А. Бернштейн, Л. С. Виготський, О. М. Леонтьєв, Д. М. Узнадзе, І. П. Павлов, М. О. Петровський та ін.). За Д. М. Узнадзе, активність суб'єкта залежить від сформованої установки, тобто готовності сприймати світ і діяти в той або інший спосіб [191]. Активність при цьому керована установкою і завдяки їй є стійкою до несприятливого впливу оточення. Для розуміння механізму депривації психіки це положення видається особливо важливим. На наше переконання, активність як властивість психіки безпосередньо стосується формування адаптаційних умінь, що сприяють пристосуванню до мінливих умов соціуму. Депривація активності суб'єкта завжди пов'язана з внутрішнім напруженням та імпотуванням енергії.

С. Л. Рубінштейн висунув ідею про пасивно-активний характер потреб людини, реалізація яких зумовлена співвідношенням «зовнішнього» і «внутрішнього» в її психіці. Зовнішні детермінанти мають вплив на психіку лише за умов «перетину» (поєднання) з внутрішніми чинниками. Активність є властивістю, що притаманна індивідові від народження, і

водночас вона піддається каталізації ззовні. За депривації потреб спрямування активності змінюється і втрачаються орієнтири на адаптацію до соціуму, натомість набувають пріоритетності відступи від зовнішніх факторів, що посилює спрямування психіки суб'єкта «на самого себе», «всерединою» (аутоактивність) та спричиняє пасивність на рівні поведінки. Нерідко депривація гальмує особистісний розвиток людини, що може обумовлюватись вадами виховання. Як наслідок, активність структурується відступами від реальності, хибним її сприйняттям та послабленням здатності до критичного аналізу та зниженням адаптивності до соціуму.

Тенденції до самодепривації зумовлені первинними деприваційними впливами «ззовні», що ускладнюють адаптацію. За Ж. Піаже, адаптація якраз і визначається активністю особистості та являє собою єдність акомодатції (засвоєння правил середовища, «уподібнення» себе до інших) й асиміляції («уподібнення» інших до себе через зміни середовища). Самодепривація порушує гармонійний взаємообмін між особистістю й середовищем та знижує адаптаційні можливості суб'єкта.

Депривація чуттєвого досвіду неодмінно пов'язана з обмеженням психічного розвитку шляхом фрустрації «потреби у відчуттях», яка гальмує розвиток первинних потреб, блокує здатність до самоактуалізації, рефлексії та аналізу. Натомість усталюються негативні, депресивні самовідчуття, які утворюються на деструктивній, регресивній основі, що обумовлює переоцінку цінностей (втрата сенсу життя, занурення у фантазії тощо). Шляхи подолання деприваційних наслідків окреслено у філософських категоріях «активність», «адаптивність», «доцільність», «рефлексивність».

Формою депривації може виступати аскетизм, як крайня ступінь утриманості від життєвих благ задля активізації «надчуттєвих» резервів психіки та досягнення етичного ідеалу досконалості тощо. Від часів Давньої Греції аскетизм пов'язаний з релігійно-містичним учінням, самовідреченням і боротьбою з

чуттєвими потягами тіла – шлях до досягнення моральної досконалості, надчуттєвого спілкування і єднання з Богом. Акцент ставиться на відчуттях, емоціях, переживаннях та необов'язковість спеціальної підготовки для досягнення «абсолютної істини» роблять містичну парадигму доступною для будь-якої людини. У сучасному суспільстві, особливо в кризові періоди його розвитку, це знаходить вияв у поширенні віртуальних практик у межах сект, релігійних спільнот, співтовариств, масових рухів тощо.

Важливим компонентом такої практики є трансгресія – процес переходу крізь нездоланну межу між можливим і неможливим. Різновидом трансгресивного виходу за межі психічної норми є екстаз, певна форма «божевілля» (М. Фуко, Ж. Дельоз, Ф. Гваттарт). Специфічною ознакою останнього є прагнення подолати заборону, Табу. Символічно це виявляється у святкуваннях, карнавалах, оргіях, ритуалах, під час яких дозволено давати волю почуттям та поведінці. Згідно з позицією Ж. Батая, трансгресія – феномен «межі можливого», «медитація», «пекучий досвід», що нівелює встановлені соціумом обмеження.

В сучасному суспільстві набули поширення практики зміни свідомості (нерідко – руйнівні для здоров'я), в яких стан екстазу набуває особистісно-індивідуальної значущості. Трансгресія (як полон Я в екстазі) пов'язана із зануренням у стан порожнечі, своєрідного вакууму, який у філософському значенні звучить як «ніщо». Із поняттям «ніщо» (від лат. nihil) пов'язана категорія «нігілізм». Дана категорія означає заперечення усіляких норм, принципів, законів. С. О. К'єркегор [108] вбачав джерело нігілізму у відсутності християнського світогляду, що веде до втрати іманентно притаманного кожній людині сенсу життя. Так, у романі І. С. Тургенєва «Батьки і діти» нігілізм набуває значення переоцінки вищих цінностей, що сповнюють змістом дії та прагнення людей. За Ф. Ніцше, нігілізм означає пошук мети існування через відповідь на запитання «навіщо?». У психоаналізі нігілізм трактується як результат руйнування балансу між

свідомістю й енергією несвідомого, між Над-Я і Воно, між зовнішнім світом і внутрішнім Я [207]. Все це є формою самодепривації, яка виникає під впливом певної філософсько-релігійної позиції, відвертає увагу від життя, соціальної саморегуляції, порушує адаптаційні можливості суб'єкта, що зводять Я людини до самовтрати («ніщо»).

Аналіз філософського підходу до досліджуваної проблеми дав змогу визначити особливості феномену самодепривації, через співвіднесення її з когнітивною сферою суб'єкта (переоцінка та деструктування цінностей, викривлене сприйняття реальності, її спрямованості на себе). Явище самодепривації у філософських концепціях ототожнюється зі здатністю особи занурюватися в себе (медитативні та релігійні практики) й згортати власні потреби зусиллям волі (аскетизм), дотримуватися певних світоглядних позицій (нігілізм). Ідеться про порушення зв'язків між індивідом і середовищем, що спричиняє відмову від самоактуалізації та капсулювання в емотивно-деструктивному сприйнятті навколишньої дійсності (байдужість, зневіра, втрата самоідентичності, інтересу до зовнішнього світу і соціального життя, відчуття безталанності, розчарування життям, безмістовності існування, «глухого кута», непотрібності, безперспективності, марності власної активності та ін.).

Нерідко вчені (Г. Мюррей, Дж. Рейнгольд, С. Фанті, З. Фрейд, Е. Фромм, К. Хорні) розглядають самодепривацію як неусвідомлюване самоомертвіння, деструктування психіки. З. Фрейд довів, що у психіці кожної людини міститься певна кількість енергії, яка живить психічну активність. Психічна енергія може збільшуватися або зменшуватися в результаті збудження або згасання. Мета будь-якої активності полягає в зменшенні напруження (емоційного збудження), що виникає внаслідок накопичення енергії. Вчений вважав, що психічний апарат прагне до рівноваги й функціонування з мінімальними енергетичними витратами [206]. Коли подія чи явище призводить до емоційного перезбудження, індивід застосовує конструктивні способи, щоб із

ним упоратися: рухову активність (спорт), асоціативний шлях (творчість) або «абсорбцію» (поглинання й витіснення). За емоційного перезбудження Я може опинитися в полоні ілюзорних ризикованих уявлень, що актуалізуються механізмами захисту. Якщо індивід вдається до захисту від травмівних переживань, відбувається накопичення, згущення психічної енергії. При цьому блокуються лібідні потреби (інстинкт життя) й актуалізується енергія мортідо. Деструктивна енергія спрямовується «назовні» (агресія) або «всередину» (аутоагресія), що створює передумови для самодепривації.

Енергія мортідо, підкріплена інстинктом смерті (танатос), є основою агресії, жорстокості як щодо інших, так і щодо себе (аж до самогубства). З. Фрейд вважав енергію мортідо біологічно зумовленою і так само важливою для регуляції людської поведінки, як і інстинкт життя. На його думку, інстинкт смерті підпорядковується принципу ентропії – закону термодинаміки, згідно з яким будь-яка енергетична система прагне до збереження динамічної рівноваги. Однак, за домінування деструктивних тенденцій, поведінка підпорядковується насамперед тенденції «до психологічної смерті», а не «до життя», спонукаючи індивіда руйнувати все живе. Останнє, може бути пов'язано з самодепривацією, що виявляється в негативному ставленні до інших: ненависті, ревнощам, заздрощам, жадібності.

З. Фрейд акцентував увагу на едіпальному конфлікті в розвитку дитини, М. Кляйн – на доедіпальному періоді. На думку М. Кляйн, саме ранні, базальні двоїсті стосунки з матір'ю необхідно розглядати як первинні об'єктні відносини. М. Балінт стверджував, що едіпальні переживання охоплюють взаємини між трьома особами, а доедіпальні – між двома (дитина-мати). Якщо ж у діаду дитина-мати на ранньому етапі втручається третя особа, емоційне напруження в дитини зростає. Базальний дефект – це своєрідна вада в психічному апараті дитини, що з'являється через дефіцит любові (лібідної енергії) матері й потребує компенсації.

Внаслідок цього потреба в любові фіксується й гіперболізується, усталюється на емоційному рівні.

Психічна депривація переживається суб'єктом як відчуження від світу значущих людей. Згідно з позицією З. Фрейда, витоки відчуження пов'язані з раннім дитинством, умовами емоційної депривації дитини, ставленням батьків (передусім матері). Зовнішня депривація може переходити у внутрішній особистісний інтроєкт: суб'єкт депривує, відчужує самого себе, що й спричиняє самодепривацію. Це обмежує можливості формування позитивної самооцінки, знижує почуття самоповаги, відчуття корисності суспільству, перешкоджає встановленню конструктивних стосунків з людьми. Домінантності за таких умов набуває потяг «до смерті», «до самознищення». Відчуження виявляється в дереалізації – невротичній втраті суб'єктом відчуття реальності та деперсоналізації – втраті власної індивідуальності. Е. Фромм [208] виокремив такі форми відчуження: від потреб, від власної праці, від природи, від держави, від людей, від себе самого.

Важливою умовою запобігання самодепривації є батьківська лояльність – тенденція дорослого підтримувати неординарні, нестандартні прояви дитини. Нерідко форми реагування дорослих на таку поведінку вирізняються полярністю: прийняття (лояльність) і неприйняття (відсторонення). Лояльні батьки прагнуть зрозуміти мотиви, приховану логіку поведінки дитини, стати на її позицію, сприймаючи її як повноправного суб'єкта міжособистісної взаємодії. За таких умов у дітей формуються позитивні риси: відкритість, товарииськість, адекватна самооцінка, неконфліктність, щирість, дружнє ставлення до батьків. За авторитарної гіперсоціалізації батьків відбувається їхнє відсторонення від потреб дитини, що породжує в неї відчуття самотності. До батьків, які «відсторонюються», діти виявляють негативні почуття. За таких обставин у дітей формуються: почуття меншовартості, некоммунікбельність, схильність до конфліктності, замкнутість. Батьківська нелояльність і тривале дистанціювання дорослих від малюка в родині – це фактор ризику

щодо виникнення в неї самодеприваційного синдрому. Адже, існує стійкий зв'язок між симптомокомплексом відчуження й характером сімейного спілкування, тобто деперсоналізуючими формами спілкування батьків: жорстокість або гіперпіклування з боку матері, надмірні обмеження з боку батьків на тлі загального сімейного неблагополуччя [149].

Самодепривація започатковується ще в ранньому едіпальному періоді, і, згодом, посилюється зовнішніми виховавчо-просоціальними (сімейно-батьківськими) впливами. Дитина, позбавлена батьківської любові, відчуває розчарування, тривогу й страх, в неї формуються амбівалентні почуття до матері, актуалізується захисний механізм заміщення через підструктури Супер-Его (Над-Я). Батьківська агресія може інтроектуватися з переорієнтацією на самого себе. Як наслідок – самодепривація, що супроводжується відчуттями провини, меншовартості з усталеною тенденцією до самопокарання. Почуття провини може знаходити вияв у аскетизмі, соціальних обмеженнях, психосоматичних захворюваннях (втеча у хворобу). В суб'єкта виникають відчуття непотрібності, небажаності, байдужого до нього ставлення, на тлі чого і розвиваються депресивні стани, схильність до суїциду [235]. Завдяки механізмам інтроекції, проекції, проективної ідентифікації самодепривація може набувати автономності з перетворенням у симптомокомплекс.

Неефективна поведінка й деструктивні стратегії життя є свідченням домінування внутрішньої суб'єктивної реальності над можливостями реалістичного сприйняття дійсності, що породжує дезадаптацію суб'єкта.

Згідно з психодинамічною позицією, ознаками психологічної самодепривації на рівні спілкування є прояви психологічної імпотенції: руйнування контактів з іншими людьми, неадекватне й нереалістичне сприйняття партнера, надмірна інтровертованість, втеча від реальності у світ фантазій, почуття приниженості, меншовартості. Тенденція до

самодепривації виявляється в постійному невдоволені собою та іншими, відчутті скривдженості, нещасності, що обумовлює відчуженість від соціального життя. Гармонійність психічного життя (напротивагу самодепривації) полягає у переорієнтованості на просоціальні пріоритети, що передбачає інтеграцію «принципу задоволення» із «принципом реальності». Це потребує послаблення імперативу інфантильних (глибинних) цінностей та автоматизованих психологічних захистів (що слугують очікуванням ідеалізованого Я), стабілізованої суперечливості між логікою свідомого й логікою несвідомого («іншою логікою»).

Узагальнюючи практичний досвід проведення психокорекційних занять у психодинамічній парадигмі, акцентуємо увагу на феномені порушення адекватності самосприйняття та взаємодії індивіда із соціумом. Ідеться, передовсім, про соціально-перцептивні (інформаційні) викривлення, за яких здатність адекватно оцінювати нюанси міжособистісних стосунків суттєво знижується. Причиною формування соціально-перцептивних викривлень є стійкі негативні переживання дитинства, що витіснилися, проте не втратили енергетичної сили й закарбувалися у вигляді фіксацій (слідів). Сприйняття реальності при цьому спотворюється, суб'єкт потрапляє у стійку залежність від позитивної оцінки його активності іншими. Набуває вираженості суперечність між прагненням дотриматися просоціальних вимог (бути успішним у соціумі) й неусвідомлюваною тенденцією до реалізації глибинних цінностей (орієнтація на «довершення справ дитинства»). Окреслена суперечність зумовлює ірраціональну, самодеприваційну поведінку, яка може мати вияв у: нелогічній поведінці й непослідовності дій; підвищеній емоційній збудливості та невідповідності (гіперболізації) сили емоційного реагування на стимул, що викликає емоцію; розтотоження задуму і реальних дій тощо.

Стабілізована внутрішня суперечність спричиняє формування особистісної проблеми, яка дизгармонізує внутрішній

світ особи; обумовлює зосередженість виключно на власних проблемах; пасивність, блокування творчого потенціалу; порушення рефлексії і об'єктивного відображення соціально-перцептивної реальності; депресивні й афективні стани; різкі зміни валентності почуттів (любов-ненависть, прихильність-ворожість). Показники особистісної проблеми (внутрішньої суперечливості психіки) корелюють із самодепривацією.

Більшість людей не пригадують відчуттів перинатального періоду, проте, не усвідомлюючи ранніх деприваційних переживань, виявляють мимовільну здатність відображати їх у психомалюнках. Спостерігається суперечність: особа прагне гармонійних стосунків з оточенням, безтурботного щастя, задоволеності собою і водночас відчуває розчарування в інших людях і зневіру в собі, що свідчить про наявність психічної самодепривації. Розуміння суб'єктом взаємозв'язку інфантильних причин особистісної проблеми із характером власних самодеприваційних процесів сприяє зниженню емоційного напруження й оптимізації спілкування на засадах принципу реальності.

1.2. Депривація і самодепривація у взаємозв'язках з психологічними захистами суб'єкта

Деприваційний синдром, який виявляється також і в самодепривуючій поведінці індивіда, пов'язаний з механізми психологічного захисту. Потужним чинником виникнення та розвитку систем захистів є материнська депривація. З нею пов'язують явище госпіталізму, що виникає внаслідок раннього відокремлення немовляти від матері. За даними вітчизняних дослідників, за повної ізоляції дитини від матері та відсутності її уваги спостерігаються такі психічні порушення у: формуванні особистості; психічному та інтелектуальному розвитку дитини; невротичні відхилення та психічні розлади. При цьому повна материнська депривація (відмова матері від дитини) зазвичай спричиняє ранню соціальну ізоляваність при влаштуванні дитини до закритого виховного закладу (притулку, будинку

дитини тощо). Відтак, найбільш патогенний вплив на дитину має саме агресивний характер контакту з матір'ю.

Як зазначають Б. Є. Макіртумов, А. Г. Кашавцев і С. В. Гречаний, рання материнська депривація обумовлює складні патологічні утворення психіки. Характерними при цьому є переважання розладів емоційно-вольової сфери, нерівномірність та відставання інтелектуального розвитку з порушенням розвитку мовлення (особливо експресивного). У вихованців дитбудинків значно частіше, ніж у дітей, які зростають у сім'ях, виявляються ознаки деприваційної (апатичної або замаскованої) депресії, явище деприваційного псевдоаутизму. З третього року життя психічні порушення виявляються переважно в характерологічних змінах та затримках інтелектуального розвитку. В депривованих дітей усіх вікових груп спостерігаються недиференційованість мовлення й поверхневність спілкування з оточуючими людьми, недорозвиненість емоційної сфери – заблокованість почуттів жалості, співчуття, співучасті, сорому, а також нездатність усвідомлювати свою провину, низька працездатність, розлади уваги, пам'яті. Характерний для депривованих дітей симптомокомплекс – недорозвинення емоційної сфери особистості, затримка або спотворення формування психічних функцій, що в психології називають синдромом сирітства [155].

Материнська депривація суттєво підвищує ризик соціальної депривації людини вже у зрілому віці. Це зумовлено вираженою тенденцією депривованих дітей до самоізоляції, нездатність встановлювати повноцінні соціальні стосунки і схильність до агресивної та кримінальної поведінки. Рання емоційна депривація закладає основу відчуженості від соціального середовища, неприйняття людиною навколишнього світу і його цінностей, сприйняття оточення як шкідливого й загрозового. Подібні деструктивні установки особистості щодо зовнішнього світу спричинені передусім дефіцитом базової довіри, що виник унаслідок повної або часткової материнської депривації. Як зазначав Е. Еріксон, що «ступінь довіри, зумовлений найбільш

раннім первинним дитячим досвідом, мабуть, залежить не від абсолютної кількості їжі або демонстрацій любові, а від якості зв'язків дитини з матір'ю». За позбавлення дитини материнської уваги й піклування має місце частковий, а іноді й тотальний патогенний розвиток, що супроводжується формуванням розгалуженої системи психологічних захистів.

Уперше функціональне призначення та мету захисту докладно описав З. Фрейд, а саме: послаблення інтрапсихічного конфлікту (напруження, занепокоєння), зумовленого суперечністю між інстинктивними імпульсами несвідомого й вимогами зовнішнього середовища, що інтроєктовані в результаті соціальної взаємодії. Далі проблему психологічних захистів розвивала А. Фрейд [202-204]. Функціонування механізмів, які діють за типом психологічних захистів задля компенсації почуття меншовартості та прагнення до влади, розглядав А. Адлер [6]. Дослідник звернув увагу на те, що кволі й хворобливі діти дуже легко зневірюються у власних силах, втрачають віру в себе. Тому першочерговим завданням батьків, лікарів, вихователів, педагогів є застосування прийомів і вправ, які відновлюють та зміцнюють впевненість дітей у собі. За А. Адлером, найважливішим педагогічним засобом є любов, причому батьки мають однаково проявляти її до всіх своїх дітей. Дослідник виокремлює такі типи важковиховуваних дітей: упертий, брехливий, мастурбатор, боязкий. Він рекомендує вирішувати ці проблеми якомога раніше в межах сім'ї. На думку А. Адлера, найбільшими благами для дитини є впевненість у собі та сміливість.

Спочатку А. Адлер [6] надавав домінантного значення в розвитку особистості людини почуттю меншовартості, яке є спонукою до самовдосконалення, якнайповнішого соціального пристосування, самоствердження. Замість фрейдівського поняття «сексуальний потяг» він вводить поняття «потреба у самоствердженні» на позначення рушійної сили всієї людської поведінки. Проте надалі вчений визнав, що «прагнення до самоствердження» може завдати шкоди особистісному розвитку

через утворення «хибної мотивації». Головним прагненням людини А. Адлер назвав потребу в належності до людської спільноти, тому замість самоствердження, що виявляється в честолюбному бажанні перевершити інших, слід прагнути подолати власні психологічні негаразди і труднощі у налагодженні співпраці з оточуючими.

А. Адлер виокремлює два типи почуття меншовартості – нормальне й патологічне. Нормальне почуття притаманне маленьким дітям. З часом, набуваючи досвіду спілкування й нових навичок, дитина зазвичай долає ранні дитячі розчарування. Проте в несприятливому сімейному оточенні, яке виявляється не здатним це компенсувати, почуття впевненості у собі й оптимістичне ставлення до життя у дитини не розвиваються. Зрештою, почуття меншовартості набуває патологічних ознак і виявляється в фіксації, глибокому вкоріненні відчуття збентеженості. Відтепер оптимістична думка, яка притаманна дитині з нормальним почуттям меншовартості – «Поки що я цього не вмію!» – замінюється песимістичною: «Я цього не вмію» або «Я цього ніколи не навчуся!»

Компенсаторні функції забезпечуються механізмами, що функціонують на кшталт психологічного захисту – зокрема, девіантна поведінка, «втеча у хворобу», як реакція на безсилля в певній ситуації, невротична симптоматика та ін. У результаті пригнічується вроджене прагнення належати до спільноти, до людства. Структура мікросередовища і типове для нього ставлення до дитини визначають характер пережитих нею конфліктів та компенсацій у майбутньому. А. Адлер застерігає батьків від застосування з виховною метою покарань, адже це невротизує дитину, і наголошує на тому, що патологічне почуття меншовартості є наслідком непоодиноких педагогічних прорахунків, а саме тривалого негативного впливу на дитину в колі сім'ї, коли увага звертається лише на її помилки й вади. Внаслідок розвиненого почуття переваги над іншими (має захисний і компенсаторний характер), людина виявляється не

здатною сприймати будь-яку, навіть справедливу критику і, щоб зберегти принаймні частину самоповаги, вдається до активного чи пасивного опору. За А. Адлером, у дорослому віці людина відтворює структуру взаємин, в якій перебувала в дитинстві. Через почуття меншовартості вона може не сприймати слушних порад, переконати її відмовитися від своєї позиції неможливо: коли це почуття раптом активізується, воно стає сильнішим за розум, волю і навіть потяги.

В. Райх [159] розумів функцію панцира характеру (що складається з нашарувань захисних реакцій задля пригнічення потягів) як «заморожену історію життя». Кожен нерозв'язаний конфлікт у розвитку індивіда залишає слід у його характері у вигляді ригідних способів поведінки, що захищають від тиску емоцій. Виходячи з багаторічних клінічних спостережень, В. Райх робить висновок про функціональну ідентичність м'язового панцира і панцира характеру: опір під час аналізу та придушення сильних емоцій (таких як лютість, страх, сум, задоволення) завжди спричиняє затиск відповідних м'язів. Він вважав структуру характеру людини єдиною захисною системою, в якій відбувається одночасне «поглинання» несвідомої енергії лібідо і блокування реалізації природної сексуальної енергії. Психотерапевтична робота, як вважав В. Райх, має полягати в руйнуванні цього потужного подвійного захисту.

Стосовно виховання дітей, В. Райх стверджував, що навіть немовля має власні права, і батькам варто на них зважати. Найперше завдання вихователя дослідник вбачав в тому, щоб навчити дитину задовольняти свої найпримітивніші потреби, підкріплювати її почуття природного задоволення від власних функцій, закладаючи в такий спосіб здатність сповна віддаватися тому чи іншому виду діяльності в майбутньому. Якщо основні потреби дитини задовольняються, то вона набагато ефективніше долає неминучі фрустрації, ніж та, яка втратила свій ритм і звикла пригнічувати власні потреби.

А. Фрейд назвала страх і тривогу провідними чинниками захисних механізмів. Вона вказала на три джерела тривоги: страх перед руйнівними і беззаперечними інстинктами, що пов'язані з принципом задоволення (страх Я перед Воно); нестерпні стани, зумовлені почуттям провини й сорому, докорами сумління (страх Я перед Над-Я); страх перед вимогами реальності (страх Я перед реальністю). Страх Я перед Воно може мінімізуватися завдяки інтеграції та прийнятті афекта, його переробленню і включенню в емоційну сферу особистості (за умови сильного Я). Якщо конфлікт між несвідомими потягами і Я не розв'язується, а, навпаки, посилюється, зростає страх, розвиваються істеричність та неврози нав'язливих станів. Третій шлях редукції страху Я перед Воно – психозахисний: страх витісняється, але сила афекту зберігається в несвідомому, впливаючи на психіку і навіть фізіологію людини, спричиняючи в окремих випадках захворювання.

Щодо конфлікту між Я і Над-Я, то, як вважає Анна Фрейд, за нормального його вирішення вказані інстанції «узгоджують», які потяги Воно є прийнятними для Я й підлягають сублімуванню в різних сферах життєдіяльності людини. Захисне зниження страхів психіки пов'язане з витісненням почуття провини. Нерозв'язана суперечність між Я і Над-Я веде до посилення провини, і, як наслідок, – до розвитку меланхолійного симптомокомплексу, що веде до цілковитого ігнорування цензури моральної надбудови та потурання інстинктам, що може зумовлювати девіантну поведінку.

Страх Я перед реальністю може долатися нормальним шляхом, тобто через переоцінку її сприйняття: «Не така вже вона страшна й загрозна». У патологічному випадку страх не мінімізується, а, навпаки, посилюється, стає глобальним, виникають так звані інфантильні фобії. При психозахисному блокуванні страхів афект витісняється, зберігаючись у несвідомому. За сприятливих умов він знову розгортається, іноді

навіть із більшою силою: людині починає здаватися, що світ несе для неї загрозу.

Згідно з дослідженнями М. Кляйн [93-94], у дитини вже від народження існує конфлікт між любов'ю та агресією. Цей конфлікт впливає на її ставлення до світу й породжує страхи, що долаються за допомогою захисних механізмів. Спостерігаючи за ранніми об'єкними відносинами й адаптивними процесами у дітей, М. Кляйн виокремила у немовляти дві позиції – параноїдально-шизоїдну й депресивну. Параноїдально-шизоїдна позиція характерна для перших 3-4 місяців життя. У цей період домінантним є страх переслідування. У новонародженого діють дві протилежні сили, які з перших днів занурюють дитину в конфлікт – це потяг «до життя» і потяг «до смерті». Вроджене елементарне Я піддається впливові цих потягів, що провокує відчуття страху й стимулює формування захисних механізмів.

Першого зовнішнього досвіду немовля набуває в момент народження: позбавлене захисного середовища, яким було материнське тіло, воно відчуває на собі дію безлічі подразників. Я маленької дитини відрізняється від Я дорослого нерозвиненістю й дезінтегрованістю. Акт народження сприймається нею як переслідування, що відповідає внутрішньому іманентно притаманному потягу «до смерті». Далі спрямованість потягів зумовлюють реалії зовнішнього світу: зовнішній об'єкт – мати, до якої може виникнути як любов, так і агресія.

Деструктивний вплив захисних механізмів полягає в актуалізації у дитини інтенсивного відчуття страху знищення, що долається завдяки «добрим грудям» і позитивному досвіду та подальшому утворенню на цій основі «внутрішнього доброго об'єкта». Інтроекція «добрих» або «небезпечних» грудей впливає не тільки на формування Я, а й на розвиток двох інших психічних субстанцій – Над-Я і Воно.

Завдяки гальмуванню й витісненню виникає квазіутворення, що дає дитині змогу уявно замінювати реальні об'єкти й відтворювати їх у новій якості в своїй психіці. Захисний механізм

витіснення, згідно з позицією М. Кляйн, не вивільняє енергетичного потенціалу для сублімації, а блокує його опорами, тому знижує рівень творчої діяльності дитини. Інакше кажучи, пригальмовується перенесення енергії на діяльність, схвалювану соціумом. Схематично концепцію М. Кляйн представлено на рис. 1.1.

Д. В. Віннікотт [53-55] уводить поняття маніакального захисту: індивід за допомогою фантазій і мрій намагається впоратися з внутрішньою реальністю, переміщуючи її таким чином у зовнішній світ. Розглядаючи ранні стосунки матері й дитини, дослідник звертає увагу на наявність істинної і хибної самості. Якщо матері не вдається пристосуватися до ранніх потреб дитини, асиміляція зовнішніх об'єктів ускладнюється і немовля залишається ізольованим, що зумовлює його підкорення обставинам. Це спричиняє вибудову непродуктивної системи стосунків заради уявного самозбереження.

Згідно з концепцією К. Хорні, маленька дитина приходить у світ абсолютно беззахисною й безпорадною. Ця екзистенційна меншовартість виявляється в почутті тривоги, покинутості й ізольованості, а також у нагальній потребі в прихильності з боку оточення, насамперед членів сім'ї, заохоченні ласкою, любов'ю. Задоволення цієї потреби багато в чому визначає подальший розвиток дитини. По суті, К. Хорні розглядає два шляхи розвитку, один з яких забезпечує психічне здоров'я дитини, а інший – призводить до неврозу. В першому випадку батьки всіляко сприяють самореалізації дитини, в другому – через власні невротичні вияви не завжди ставляться до неї з розумінням і любов'ю. За таких умов у дитини виникають хворобливі почуття тривоги й невпевненості в собі, що неусвідомлювано долаються через формування стратегічних захисних установок. Ці захисні механізми пов'язані з базальною тривогою, тому К. Хорні визначає їх як невротичні. Почуття і поведінка дитини при цьому вже не належать їй самій, а диктуються вимушеними стратегіями захисту, які, зрештою, призводять до конфлікту із собою і своїм оточенням. На думку дослідниці, захисний процес набуває ознак

хибного кола, коли невдача захисної установки призводить до зростання тривоги і, відповідно, – до посилення непродуктивних захисних тенденцій. У результаті захисні механізми спричиняють не лише окремі, ізольовані невротичні установки, а й загальну невротизацію життєвої позиції, що має вияв у базальній тривожності, яка, з огляду на пережиті на ранніх етапах онтогенезу почуття самотності й безпорадності, переростає у внутрішній конфлікт (стабілізовану суперечність).

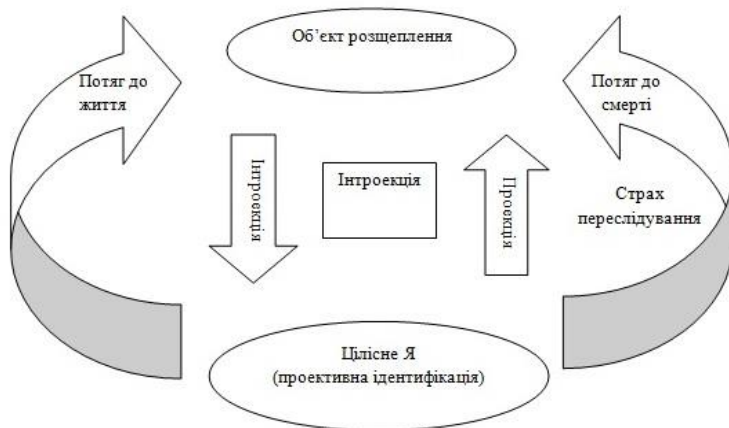

Рис. 1.1. Функціонування захисних механізмів (за М. Кляйн) [93]

Способів упоратися з базальним конфліктом, на думку К. Хорні, декілька. Основні з них – спрямування «до людей»; «проти людей»; «від людей»; додаткові – ідеалізація власного образу, екстерналізація, вибіркова сліпота (відсутність адекватного соціально-перцептивного відображення), суворий самоконтроль, деспотична правота, ухиляння від неприйняття, цинізм. Перелічені форми захисту побудовані навколо «ядер» базального конфлікту. Дослідниця вважала, що будь-який невроз передбачає поєднання різних форм захисту; часто наявні вони всі, хоча й діють із різною силою. Наслідками невирішених

конфліктів К. Хорні називає страхи, ошуканість особистості, її безнадійність і садистські нахили.

Невротик зводить навколо себе захисний щит (структуру), що глибоко приховує конфлікт. Виокремити базальний конфлікт у чистому вигляді неможливо, він завжди замасковується ситуативними обставинами, як наслідок – спосіб вирішення конфлікту не збігається з його сутністю. Отже, невротичний спосіб пом'якшити базальний страх приречений на невдачу. Для розв'язання внутрішнього конфлікту, на переконання К. Хорні, необхідне усвідомлення витоків тривоги та когнітивне й інтелектуальне опрацювання усталених способів реагування на неї.

Простежуючи розвиток Его-процесів в онтогенезі, Е. Еріксон наголошує: «Психоаналіз допускає ранній процес диференціації між внутрішнім і зовнішнім світом, що дає початок проекції та інтроєкції, які залишаються одними з найглибінніших і найнебезпечніших механізмів захисту. При інтроєкції ми відчуваємо і діємо так, ніби зовнішня доброчесність набула внутрішньої впевненості. За проекції ми наділяємо значущих людей тими вадами, які насправді належать нам. У цьому разі можна припустити, що обидва механізми – проекція та інтроєкція – створюються за образом і подобою того, що відбувається в немовлят, коли їм хотілося б екстерналізувати страждання й інтерналізувати задоволення» [227, с. 236]. Найбільш ранніми психологічними захистами, за Е. Еріксоном, є інтроєкція, проекція, витіснення, далі з'являються заперечення, придушення, ще пізніше – регресія, реактивні утворення, сублімація. Раннє дитинство – критичний період у розвитку особистості: у взаєминах зі значущими людьми визрівають і закріплюються основні, типові для людини стратегії поведінки.

Г. С. Саллівен виокремлює у психіці «систему самості», або «систему антитривоги» – низку невротичних і психотичних проявів, захисних установок: селективна неуважність, апатія, летаргія, ірраціональна лють, безпідставний гнів, відмова, проекція, хибні установки у сфері комунікації та міжособистісних

стосунків. Він також говорить про вроджену потребу дитини в спілкуванні, фрустрація якої спричиняє почуття самотності. Компенсація проявляється у вигляді загостреної потреби в тактильних контактах, пізніше – в потребі мати вдячну публіку, товаришів, друзів, інтимні взаємини тощо [165].

Формування захисних механізмів пов'язується Е. Фроммом із самотністю, ізоляцією та відчуженістю, що є, на його думку, невід'ємними складовими людського існування в сучасному світі [208]. Бажані для багатьох осіб автономія і свобода вибору досягаються ціною втрати почуття безпеки й появи відчуття особистої незначущості. За Е. Фроммом, прагнення свободи від жорстких соціальних, політичних, економічних і релігійних обмежень компенсується підвищеною потребою людей у відчутті безпеки й належності до соціуму. Інакше кажучи, боротьба за свободу й автономію викликає почуття відчуження від природи й суспільства, яке, в свою чергу, зумовлює тенденцію «втечі від свободи» шляхом придушення власної індивідуальності.

Ф. Перлз, намагаючись з'єднати психоаналітичні й гештальт-психологічні положення, виходить із того, що захисна активність має еволюційно-біологічне коріння й виникає під час небезпеки, що зумовлює необхідність безпосереднього контакту з її джерелом. На його думку, людина насамперед переживає небезпеку всередині себе, особливо тоді, коли частина власної особистості викликає ворожі (мортідні) почуття. Таким чином, психологічний захист спрямовується як проти небажаних думок, почуттів і відчуттів, що йдуть із «середини», так і проти нового знання, що надходить «ззовні». Усе, що загрожує цілісності самосприйняття, розцінюється особою як небезпека, а тому її джерело підлягає уникненню або руйнуванню.

Захисні стратегії за Е. Фроммом [208]

Типи захисних стратегій	Вияви психологічного захисту
Авторитаризм	Мазохістська форма (надмірна залежність від інших, безпорадність, тенденція підпорядкувати власні інтереси чужій волі). Садистська форма (експлуатація інших, прагнення домінувати й контролювати їх)
Деструктивність	Подолання почуття меншовартості через психологічне знищення або підкорення інших своїй волі
Абсолютне підпорядкування	Підпорядкування соціальним нормам (зміна власної особистості, як вимагає модель культури; прагнення нічим не вирізнитися зі свого оточення, що призводить до втрати себе й власної індивідуальності)

Основні форми уникнення (як найпоширенішого захисного реагування) подаються Ф. Перлзом так:

1) віднімання (мінус-функція): «втрата чутливості» або «небачення», гальмування реалізації потреби; витіснення емоційних переживань; втеча у хворобу або фантазії;

2) додавання (плюс-функція): надкомпенсація; м'язовий панцир; нав'язливі уявлення; тривалі проекції у формі створення кумирів; галюцинації; інтелектуалізм;

3) зміни (поєднання плюс-мінус-функція): зміщення; сублімація; почуття страху і провини; проекція; фіксація; незавершеність; ретрофлексія.

Головними захисними механізмами особистості, які відображають форми уникнення контакту та опір його

встановленню, дослідник називає конфлюєнцію, інтроекцію, проекцію та ретрофлексію.

Д. Арлу, узагальнюючи клінічні дослідження в межах структурної теорії, вказує на складнощі розмежування механізмів захисту й опорів, а також на зв'язок з захисним механізмом ізоляції, яка виявляється в схильності пацієнта сприймати свої думки відчужено від почуттів. На думку Д. Арлу, аналіз захистів дає можливість пізнати витоки формування характеру пацієнта під впливом значущих подій та об'єктних відносин у дитинстві.

Х. Кохут [101-102], аналізуючи нарцисичні порушення особистості, звертає увагу на патологічні форми психологічного функціонування, що виникає через дефект центральної структури особистості – самості. Такий дефект породжується в ранньому дитинстві й потребує захисних і компенсаторних способів його подолання або приховування. Головною функцією захистів дослідник вважає приховування дефекту самості. Компенсаторна функція спрямована на відновлення самості завдяки компенсації слабкості однієї з її складових та посилення іншої. За Х. Кохутом, успіх аналізу досягається через пізнання первинного дефекту самості та когнітивне опрацювання захисних та компенсаторних структур. У результаті зростає самоконтроль пацієнта, і компенсаторні структури стають функціонально надійними. До нарцисичних порушень Х. Кохут зараховує псевдовітальність – захисне приховування низької самооцінки, депресивного стану, що виникли в результаті глибоко вкоріненого відчуття покинутості, непотрібності, знедоленості.

Отто Ф. Кернберг [91] припустив, що тип особистісної організації – невротичний, пограничний або психотичний – виражає ступінь інтеграції ідентичності, типи звичних захисних операцій, здатність до адекватного сприйняття реальності. При цьому за невротичної організації особистості використовуються такі захисти, як: витіснення, формування реакції, ізоляція, знищення, інтелектуалізація, раціоналізація, що покликані захистити Его від інтрапсихічного конфлікту через відторгнення

потягу. Погранична та психотична структури особистості послуговуються примітивними захисними механізмами: розщеплення, відшкодування, проєктивна ідентифікація, примітивна ідеалізація, заперечення, знецінення, що оберігають Его від конфліктів за допомогою дисоціації, тобто активного роз'єднання суперечливих переживань. Ці механізми захищають Его від конфлікту, проте послаблюють його адаптованість та гнучкість.

У вітчизняній психології розроблялися поняття, близькі за значенням до фрейдівського психологічного захисту: «психологічний бар'єр» (Б. Г. Ананьєв, О. Є. Насиновська, М. Я. Якубовська, Л. Б. Філонов), «захисна реакція» (Л. С. Славіна), «смісловий бар'єр» (Л. І. Божович), «компенсаторні механізми» (В. М. М'ясищев, Ю. С. Савенко), «опосередкована саморегуляція» (Б. В. Зейгарник) та ін.

Пріоритет у постановці проблеми психологічного захисту у вітчизняній науці належить Ф. В. Бассіну [26-28]. Дослідник розглядав психологічний захист як механізм, спрямований на запобігання розладам поведінки й фізіологічних процесів за наявності як внутрішнього неусвідомлюваного конфлікту, так і зіткнення цілком усвідомлюваних, афективно насичених установок. До психозахисних механізмів, за Ф. В. Бассіном, належить створення розширеної смислової установки, спрямованої на нейтралізацію вузько-афективного її вияву. Цим забезпечується здатність трансформувати первинне афективне прагнення. Захист, незважаючи на його здатність частково мобілізувати поведінку, підкоряється інфантильній установці, чим спричиняє ілюзорне спрощення й усунення психологічних труднощів суб'єкта.

Р. М. Грановська та І. Я. Березна [66] зазначають, що психологічний захист, будучи бар'єром, який звужує та спотворює повноцінне сприйняття світу, спричиняє гальмування розвитку творчої фантазії, інтуїції. Дослідниці описують захисну форму адаптації як пастку на шляху перетворення ризикованої і тривожної для особистості інформації. При цьому найнебезпечніша інформація випадає з поля зору особи, а інша –

спотворюється, трансформуючись у більш прийнятну. Водночас автори звертають увагу на позитивну роль захисту у відступах від реальності, що оберігають свідомість від інформації, яка перешкоджала б продуктивному мисленню. Йдеться про захисні техніки, що застосовуються задля стабілізації, усунення або мінімізації негативних емоцій, тривоги в ситуації неузгодженості наявної у суб'єкта картини світу з новою інформацією про нього. Ми не згодні з позитивним трактуванням відступів від реальності, адже за таких умов мислення буде обмеженим і не сповна враховуватиметься багатофакторність явища.

Ф. Є. Василюк [49] класифікує захисні механізми за їхньою спрямованістю: на звільнення людини від неузгодженості й амбівалентності почуттів; на оберігання її від усвідомлення небажаних змістів; на усунення тривоги, страху, сорому тощо. Водночас дослідник указує, що захисні механізми являють собою ригідні, автоматичні, вимушені, мимовільні й неусвідомлювані процеси відображення дійсності та регуляції поведінки, що призводять до дезінтеграції, самоомани, уявного вирішення внутрішнього конфлікту та неврозу.

На непродуктивність психологічного захисту вказували також дослідники В. А. Ташликов, В. С. Ротенберг, Е. І. Кіршбаум, І. Д. Стоїков та ін. Вважаючи психологічні захисти шкідливими у вирішенні внутрішньо-зовнішнього конфлікту, ці вчені дотримуються думки, що захисні механізми обмежують оптимальний розвиток особистості, порушують її активність, активний пошук, нівелюють прагнення до «персоналізації», унеможливають «вихід на новий рівень регуляції і взаємодії зі світом».

Цікавий підхід до закономірностей захисної поведінки та механізмів, на яких вона ґрунтується, репрезентує група авторів під керівництвом О. М. Арестової [18]. Ними було здійснено спробу визначити рівні, на яких актуалізуються захисні механізми. Теоретичною передумовою такого підходу є положення щодо можливості взаємопереходів між рівнями

діяльності під час розв'язання певного завдання (О. М. Леонт'єв, 1977), а також класифікація неусвідомлюваних установок, запропонована в теорії діяльності (О. Г. Асмолов, 1996). О. М. Арестова та співавтори відповідно до моделі діяльності виокремлюють три рівні функціонування психологічного захисту:

1) інструментальний рівень (для операцій) – захисні механізми являють собою несвідоме реагування за мінімального опрацювання отримуваної інформації. До цього рівня належать реакції витіснення;

2) рівень атрибуцій і мети – механізми, актуалізація яких спричиняє перекомпонування елементів ситуації та способів її інтерпретації: раціоналізація, компенсація, проєкція;

3) рівень смислової переорієнтації – принцип дії захисних механізмів цього рівня – отримання знання про себе задля прогнозування ситуації і вибору найкращих альтернатив. Така захисна поведінка сприяє розвитку особистості. До таких механізмів належать інтелектуалізація і сублімація.

Дослідники вважають, що в кожній особистості наявні всі три рівні. Індивідуальні відмінності визначаються широтою репертуару захисних механізмів і частотою їх актуалізації.

Представниця вітчизняного психоаналізу Н. Ф. Каліна вважає, що «чітке уявлення про природу і функції психологічних захистів абсолютно необхідне будь-якому психотерапевту, навіть не психоаналітикові. Уміння розпізнавати й інтерпретувати захисти настільки ж необхідне у роботі з людьми, як емпатія, безоцінність, конфіденційність та інші базові терапевтичні установки» [84, с. 62]. Своєю практичною діяльністю Н. Ф. Каліна підтверджує поділ психологічних захистів на примітивні та зрілі, звертаючи при цьому увагу на особистісну і характерологічну відмінність дорослих пацієнтів, які віддають перевагу тому чи іншому виду захисту.

А. А. Налчаджян у контексті процесу адаптації особистості до соціальних ситуацій визначає психологічні захисні механізми як «структуру певним чином пов'язаних між собою психічних

дій, виконання яких призводить до специфічного результату» [134, с. 35]. Він вважає, що захисні механізми виникають під впливом фруструючих ситуацій, закріплюються в них і забезпечують адаптивну функцію. При цьому захисні механізми дітей, на відміну від дорослих, є спонтанними й неорганізованими. З віком окремі механізми конкретної особистості, під впливом повторювання фруструючих ситуацій, організовуються в захисно-адаптивні комплекси. На думку А. А. Налчаджяна, тип захисту, інтенсивність і тривалість захисно-адаптивних процесів залежать від значущості фрустратора для особистості, а індивідуалізоване осмислення фрустраторів впливає на мотиваційну ієрархію та формує рівень домагань.

Термін «переборення» на позначення оволодіння собою був запропонований Л. Мерфі й дістав повніше обґрунтування у роботах Р. С. Лазаруса. Дослідників цікавила здатність суб'єкта опановувати себе у складній, несподіваній для нього ситуації. Вони вважали, що таке вміння визначається здатністю дитини адаптуватися до нових ситуацій або незнайомих людей, вербалізувати складні потреби або бажання, виражати й долати складні афективні стани.

Психодинамічна парадигма набуває синтезованого структурно-семантичного вираження в «Моделі внутрішньої динаміки психіки» (рис. 1.2). На моделі еліпсоподібно зображено систему психологічних захистів, які структуровані генеральним механізмом – «від слабкості до сили». У базових захистах синтезується як свідомий, так і несвідомий емоційно значущий досвід. Ситуативні захисти приховують реалізацію інфантильних тенденцій, «узгоджуючи» їх у поведінці з потребами соціальної спрямованості суб'єкта.

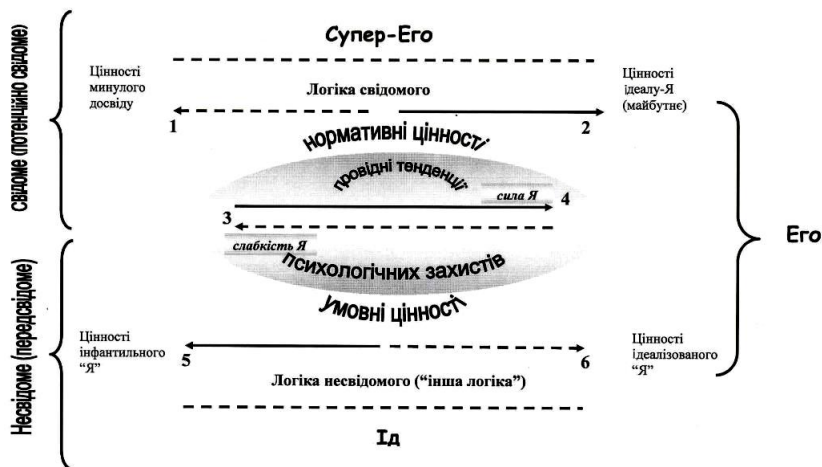

Рис. 1.2. Модель внутрішньої динаміки психіки
за Т. С. Яценко [256]

В процесі АСПП об'єктивуються емоційна значущість для суб'єкта тих ситуацій, які причетні до витіснень і фіксацій, що капсулюють у собі нереалізовану енергію, вияв якої блокується механізмами опорів.

Представлена вище Модель сама по собі вказує на наявність латентних механізмів самодепривування психіки завдяки цензорському контролю Супер-Его, до якого причетні механізми витіснень, що блокують енергію й породжують самоімпотування психіки. В роботі представлено огляд літератури, який вказує на взаємозв'язок депривації з психологічними захистами. Психодинамічний підхід до пізнання психіки доводить, що захисна система суб'єкта є активним чинником самодепривації психіки.

Для більшої ясності звернемось до прикладу. В сім'ї, де була дівчинка і менший братик (який мав переваги в поблажливості батьків), їй же доводилось брати на себе провину за його витівки – нести покарання, яке обумовлювало стояння в кутку. Одного разу, коли братик необачно впав з паркану і заплавав, дівчинка побігла в хату і зайняла своє звичне місце в

кутку кімнати, тихенько плачучи. Цей приклад об'єктивує наявність енергетичного вектору тенденцій, які невидимо задаються дітям батьками на засадах імплікативного формування автоматизованих психологічних захистів. Останні намагаються забезпечити адаптацію в емотивно значущих ситуаціях відступами від реальності, що призводить до утиску власних інтересів і капсулювання енергії всередині себе.

Коли дитина зустрічається з вимогами соціуму, які перш за все декларуються батьками, то вона починає розуміти, що «притяжіння приносять нам не лише щастя й задоволення, але є першопричиною страждань». Це і є нелегкий досвід відмежування, відособлення від батьків, який торкається не лише свідомих взаємин з батьками, але й перинатального періоду, якому характерні як органічне єднання з батьками, так і роз'єднання.

На основі проаналізованих досліджень можна підсумувати, що психологічний захист актуалізується автоматично, діє неусвідомлено. Керуючись свідомо сформованою програмою, що синтезована із захисною системою, особистість здатна лише частково вирішувати внутрішні й зовнішні конфлікти, долати тривогу й напруження. Захисна система енергетично має підґрунтя в інфантильних витоках, пов'язаних з едіпальними залежностями та травмівними переживаннями. На поведінковому рівні захисна система створює для суб'єкта ілюзію бажаної реальності, породжуючи, тим самим, його дезадаптацію.

1.3. Універсальність законів цілісності психічного – основа професійної підготовки майбутнього психолога

...можливості відкриття центральної проблеми психіки –
взаємовідношень свідомого і несвідомого психічного –
це основа основ власне психології як науки

А. Є. Шерозія

Практична психологія перебуває в процесі становлення і розвитку, в чому значну роль відіграє Український науково-

методичний центр практичної психології і соціальної роботи Національної академії педагогічних наук України, очолюваний доктором психологічних наук В. Г. Панком. Зокрема, він вказує, що практична психологія – галузь професійної діяльності ... чим вона і відрізняється від побутової, позанаукової. Практичний психолог здійснює свої професійні функції за допомогою специфічних прийомів, методів і технологій, які побудовані на знанні законів людської поведінки й розвитку. Тому розробка ефективних методів психологічної допомоги та їх наукове обґрунтування є досить актуальним для вітчизняної психології. З огляду на сказане, особливої значущості набуває асимілювання наукових здобутків глибинної психології в загальну систему розуміння законів людської психіки, а відтак і методів надання психологічної допомоги. З позиції психодинамічної теорії, основна проблема полягає в нерозумінні еквівалентного об'єднання» суперечливих сфер психіки, які здатні виявляти логічну сумісність. Н. Бор пише, що в пізнанні реальності дослідник «наштовхується на видимі суперечності, які можуть бути усунуті лише з допомогою принципу «додатковості», що нівелює старий підхід до проблеми детермінізму.

Попри наявність уваги до проблем практичної психології, про що засвідчують дослідження Г. О. Балла, О. Ф. Бондаренка, Ж. П. Вірної, П. П. Горностая, З. С. Карпенко, С. Д. Максименка, В. Г. Панка, Н. В. Чепелевої та ін., проблема розуміння законів цілісності психічного залишається не розв'язаною на рівні входження її в актив знань майбутніх практичних психологів, не кажучи вже про розвиток відповідних умінь і навичок діагностико-корекційної діяльності. Орієнтація вишів у фаховій підготовці практичних психологів на академічні предмети гальмує розвиток у майбутніх фахівців необхідного особистісного потенціалу: рефлексивного інтелекту та відповідного соціально-перцептивного інтелекту, інтуїції, можливостей імовірнісного прогнозування тощо. На особливу увагу заслуговує і той факт, що майбутнім фахівцям не забезпечується можливість проходження

власної особистісної корекції, яка сприяє нівелюванню залишкових («слідових») явищ пережитих травм, особливо в ранньому дитинстві та в едіпів період розвитку.

Особливо гостро проблему підготовки практичних психологів ставить глибинна психологія, яка задає якісно новий підхід до розв'язання заявленої проблеми, що передбачає формування у них професійної компетентності, духовності, творчості, соціальної активності. Успішність розробленої концепції глибинно-психологічної університетської підготовки психолога забезпечує формування його особистісного потенціалу. Особистісний і професійний аспекти взаємопроникають і утворюють цілісність фахової підготовки. Організаційно і процесуально методологія глибинного пізнання психіки задає особистісно-орієнтований та індивідуально-творчий орієнтир на вдосконалення особистісного потенціалу майбутнього фахівця шляхом нівелювання деструкцій психіки, заданих раннім (перинатальним) періодом розвитку індивіда. Психодинамічна парадигма спрямована на забезпечення особистісного рівня оволодіння фахом практичного психолога і формування його творчої індивідуальності. Зміст освіти, її засоби і методи структуруються таким чином, щоб сприяти прояву індивідуальності у фаховій реалізації. Цьому сприяє індивідуалізованість пізнання на моделях особистісної проблеми суб'єкта; організовуються групові заняття на основі діалогу та імітаційно-рольових ігор (супервізія); навчальний матеріал інтегрується з інтересами майбутніх психологів.

Проблема самопізнання здавна ставилась у ранг передумов професійного успіху в багатьох психологічних парадигмах. Так, З. Фрейд вважав істотним стимулом самопізнання усвідомлення витісненого матеріалу у підсвідомість з метою вивільнення Его від надлишкової напруги. У підході А. Адлера сенс особистісного розвитку полягає в пізнанні людиною своєї істинної життєвої мети, маскованої від особистості хибними (ілюзорними) цілями, що

спонукають її прагнення до влади та ін. В аналітичній психології К. Г. Юнга акцент ставиться на пізнанні сторін особистості що перебувають в тіні (тобто є неусвідомлюваними) з метою набуття цілісності та повноти власного «Я». Згідно з психосинтезом (Р. Ассаджолі) основною ідеєю саморозвитку є досягнення внутрішньої гармонії, єднання з внутрішнім «Я» через усвідомлення субособистостей. Ф. Перлз в гештальт-терапії спрямовує зусилля на досягнення людиною особистісної зрілості, показниками якої є: вміння знаходити підтримку в собі, а не в інших, здатність брати на себе відповідальність, мобілізувати власні ресурси, що потребує опрацювання невротичних рівнів особистості та ін.

Гуманістична психологія спрямовує зусилля на особистісний розвиток, прагнення особи до самореалізації, де самопізнання є необхідною передумовою самоактуалізації. Невідповідність між «Я-реальним» і «Я-ідеальним» викликає у людини почуття тривоги, породжує особистісні проблеми і дезадаптивні форми поведінки, що обумовлюють викривлення досвіду.

Професійна підготовка практичного психолога потребує його власної особистісної досконалості, що в гуманістичному напрямі названо «особистісним зростанням», в психоаналізі – особистим аналізом, у психодинамічному напрямі – особистісною корекцією, глибинним самопізнанням, що нерозривно пов'язано із взаємодією з іншою людиною. Цей аспект фахової підготовки практичного психолога є найменш розробленим у вітчизняній психології, що й обумовило актуальність науково-практичної розробки заявленої теми в даній роботі.

Психологічна наука за всіх часів намагається побудувати цілісну картину психічного, що пояснює характер артефактів академічного підходу за ігнорування сфери несвідомого. Глибинна психологія у форматі психодинамічної парадигми спрямовує зусилля на розкриття взаємозв'язків між сферами свідомого і несвідомого в їх суперечливій єдності та протистоянні. Робота ілюструє здобутки в сфері професійної підготовки практичного психолога в аспекті

психодинамічної методології у відповідності їй інструментально-методичного забезпечення.

Розвиток сучасних наук доводить найбільшу наближеність до проблеми всеохватності відображення світу в його цілісності та єдності законів фізики. Зокрема, таким критерієм відповідає нова (квантова) фізика. Інтеграція практичної психології з універсальними законами природи, зокрема, Всесвіту – дає новий продуктивний поштовх для філософсько-методологічного осмислення психічного в його голографічній сутності, у взаємозалежностях часткового і цілого. Все це підкреслює важливість розв'язання проблеми цілісності психічного при задіянні категорій – взаємодія, феномен психічного та ін. Останнє відкриває перспективи проникнення в невидиме (інше), латентне, проте реальне та дієве, яке впливає на видиме, спостережуване, та, зрештою, усвідомлюване.

З огляду на холістичність психічного, яке передбачає взаємозв'язки між фізичним (твердим) та ідеальним (духовним) світом, – глибинна психологія набуває реалістично-дослідницьких можливостей не лише в частині надання людині консультативної допомоги, але й у характері аналізу спонтанно-поведінкового матеріалу в його матеріалізованій формі (ліпка, малюнок, моделі із каменів та ін.), який підлягає узагальненню та інтерпретації, що сприяє розширенню самосвідомості респондента. Д. Бом вважає, що свідомість і матерія – просто різні аспекти однієї і тієї ж універсальної основи, яка бере початок із іманентного порядку.

Ми констатуємо співзвучність квантової фізики з психологічним пізнанням. Так, А. Ейнштейн вказав на викривлення «простору» під впливом гравітації. За таких обставин простір набуває твердості, пружності та здатності міняти свою геометричну форму. Більш яскравим прикладом є колапсування зірки в чорну діру – деформація простору при цьому так зростає, що створює пастку, в якій незворотно все зникає. Дана теза набуває реалістичності та виявляється в психологічних ефектах (законах), зокрема, «вимушене

повторення», обумовлене специфічною «гравітацією», притягінням до батьків (едіпальною залежністю), здатною матеріалізуватись в малюнках (авторських і неавторських), ліпці, моделюванні. Умовно назвемо це – «едіпальна гравітація», яка засвідчує зростання енергії «мортідо» (руйнівної (темної)), на що вказують кольори авторських малюнків і характер розфарбування презентантів. Враховуючи чітко виявлену тенденцію перенесення об'єктних відношень на інші актуальні для особи взаємини – присутній ризик порушення, недооцінки можливостей ситуації через викривлення соціально-перцептивної реальності. Багатофакторність ситуації взаємин подібна до того, як частка «використовує» усі доступні їй траєкторії руху. «Простір в ультрамікроскопічних масштабах реалізує усі можливі способи руху» (див.: [255, с. 71]).

Співпраця З. Фрейда з А. Ейнштейном наблизила його розуміння несвідомого до квантової позиції, зокрема він вказав, що несвідоме існує поза простором, часом і статтю. Звідси напрошуються висновки, що усталені положення класичної (академічної) психології не поширюються на сферу несвідомого, вони охоплюють лише одну, видиму площину – свідоме. Подібно до того як «здоровий глузд» втрачає силу в мікросвіті (тобто, в дуже малих масштабах), так і «місцезнаходження» втрачає сенс у сфері несвідомого через його згортання в голографічне єдине ціле в часі і просторі. Якщо це так, то набуває відносності сама категорія протилежності (протистояння) ідеального і матеріального світу. Вказаним протилежностям, в нашому розумінні, характерна взаємодія. Варто згадати: мудрим називають не того, хто ставить нерозв'язну задачу боротьби за добро, знищуючи зло, а скоріше того, хто здатний підтримувати рівновагу між добром і злом.

В контексті сучасних психологічних досліджень, що беруть до уваги сферу несвідомого в її єдності із свідомим, привертає увагу такий феномен елементарних часток, як спин. Електрон має свій стандартний, незмінний спин. Водночас ця

усталеність є відносною – вона залежить від вибраного експериментатором способу виміру. П. Девіс робить висновок: Макросвіт і мікросвіт виявляються тісно взаємопов'язаними. А. Ейнштейн якось сказав: Бог в кості не грає, він був абсолютно переконаний, що світ мікрочасток чітко (хоч і невидимо) детермінований, а тому («інформаційно-еквівалентно») пов'язаний із предметним світом в параметрах класичних законів, тобто в часі і просторі, вказуючи, що незмінним є момент імпульсу.

В контексті психодинамічної теорії це є важливим тому, що з цим пов'язана не лише процесуальна діагностика, а й можливості пробудження енергії завдяки усталеному потенціалу витісненого емотивного досвіду. Подібно до предметного світу в іншій сфері панує закон дії і протидії (опори).

Важливим є той факт, що А. Ейнштейн визнавав існування в психіці «об'єктивної реальності», що є вкрай важливим із переконання Т. С. Яценко, що існування «об'єктивної реальності» в психіці пов'язане із несвідомою сферою, яка задає суб'єктивізм свідомого.

Квантова фізика руйнує спрощений погляд на прямолінійність взаємозв'язку між доступними і недоступними спостереженню явищами. З. Фрейд, вважаючи несвідоме безпосередньо неспостережуваним, робив ставку на специфічну актуалізацію його у свідомому (вільні асоціації, а також описки, обмовки, сновидіння).

Важливим моментом в дослідженні несвідомого є його природна злука (єднання) із свідомим. Саме це було прогресивним кроком у дослідженні психіки, а не вивчення свідомого і несвідомого в, так би мовити, їх чистому вигляді (за принципом Галілея). Така позиція нам імпонує через фактичну неможливість дослідити людську психіку зондуванням лише «глибинних» прошарків. Дослідницьке світло падає в бік виявлення взаємозв'язків свідомого і несвідомого з перспективою оптимізації цілісності психічного.

Класична психологія виходить з парадоксу, а саме: пізнати несвідому сферу «прямим шляхом», тобто через свідоме – неможливо, якщо ж перевести її на «мову свідомого, то воно втрачається, як несвідоме психічне. Крім того, окремі вчені ігнорували будь-який емпіричний фактаж, враховуючи, що «проблема несвідомої психіки – теоретична проблема і для її розв’язання повинні бути висунуті теоретичні положення; емпірична ж аргументація тут не є доцільною». Іншої думки дотримується відомий грузинський психолог А.Є. Шерозія, що у свідомості немає прямого доступу не лише до несвідомого, але і до самого себе, тому в будь-якому акті пізнання свідомість опосередковується однією і тією ж «проміжною інстанцією» – практикою. Далі він пише, що якщо фізики в принципово схожій ситуації випередили З. Фрейда, то це відбулось тому, що сучасна йому психологія не була готова до сприйняття відкриттів квантової фізики та теорії відносності.

З. Фрейд був надзвичайно уважним до практики в контексті пізнання несвідомого. Він розчарувався в гіпнозі через ослаблення інтеграції свідомого і несвідомого. Водночас його вразив той факт, що загипнотизований суб’єкт здатний згодом (під впливом аналізу) раціоналізувати причини будь-яких неусвідомлюваних дій. «Хоча давно було помічено, що пояснення, які люди дають своїм вчинкам, не завжди заслуговують довіри. З. Фрейд зробив ці спостереження наріжним каменем теорії людської поведінки», – стверджує Т. Шибутані [221, с. 11]. Більше того, міст який було перекинуто від експериментальної психології до психоаналізу, пов’язаний з К. Юнгом, який доповнив асоціативний експеримент В. Вундта пропозицією, щоб досліджувані дали пояснення тим діям і думкам (асоціаціям), що вільно виникали на слово-стимул. Останнє пояснює постановку проблеми З. Фрейдом про «фундаментальну єдність людської психіки». Така теза може вселити віру в її досягнення, але залишається проблема того, що свідоме і несвідоме виступають як інстанції, що взаємовиключають одна

одну (свідомість і антисвідомість). Виникає необхідність пов'язати дивовижно поліморфні і складні утворення психіки із розумінням їх в цілісності. Саме таке спрямування має психодинамічна теорія та відповідна методологія, що лежить в основі методу активного соціально-психологічного пізнання.

Рис. 1.3. Схематичне зображення електрона

З розвитком методів пізнання природи, відкриваються перспективи зближення реалій цілісної психіки зі сферою несвідомого і результатів дослідження елементарних часток. Важливою проблемою є їх динаміка; нагадаймо, що електрон, який здійснив повний оберт на 360° , не може повернутися у вихідне положення, досягти його він може лише пройшовши додатково ще 360° , тобто, два повних оберти. П. Девіс пояснює, що в простішому випадку, щоб електрон повернувся у вихідне положення, необхідним є оберт на 720° (рис. 1.3. за [255, с. 73]). Звідси слідує, що ми лише наполовину сприймаємо світ порівняно з тим, що доступно електрону. Психічне, при врахуванні сфери несвідомого, наближується за своєю сутністю до універсальї природи.

Така природа речей підтверджується практикою самопрезентації, а саме: студент К. на пропозицію психолога зліпив психологічний самопрезентант – «череп» (рис. 1.4). Потім, поклавши «череп» на стіл, підгорнув папір, щоб з'явилось відображення (віддзеркалення) презентанта «під столом» (кришка столу скляна). При цьому заявив, що сутність його психіки варто шукати у відбитку, тобто у тому, що є тінню зліпленого із тіста

черепа. Такого типу «сутність» психічного ніби існує і не існує водночас.

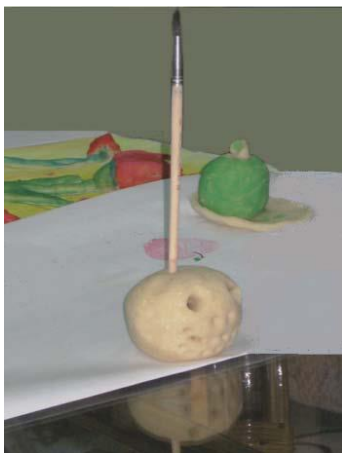

Рис. 1.4. Самопрезентант К.

Вказаний факт пов'язується з позицією А. Ейнштейна, що «всі просторові і часові складові – відносні». Ф. Капра вказує, що частка може існувати в різних точках і тому представляє дивну форму різновиду фізичної реальності. Ми ніколи не можемо стверджувати, що атомна частка знаходиться в тому чи іншому місці, як не можемо і стверджувати, що вона не існує. Будучи імовірнісним патерном, частка може існувати в різних точках і, таким чином, представляє собою дивний різновид фізичної реальності, дещо середнє між існуванням і не існуванням. Тому ми не можемо описати стан частки в термінах фіксованих протиставних понять, адже частка не знаходиться в певній точці і не є відсутньою там. Вона не рухається і не знаходиться в стані спокою. Змінюється лише імовірнісний патерн, тобто тенденція частки існувати в певних точках.

Згадаємо віршовані рядки Іша Упанішада:

«Оно движется. Оно не движется.

Оно далеко. Оно близко.

Оно внутри всего этого,
И оно вне всего этого» [255, с. 74].

Все більше з'являється впевненість, що суперечливі (непримиренні) поняття – це не що інше як різні боки однієї і тієї ж реально існуючої дійсності. Найбільш випуклим прикладом такої єдності суперечливих понять є об'єднання вияву частки як «точки» і «хвилі». Відомо, що матерія на рівні атома має подвійну природу: вона проявляється у вигляді точок і у вигляді хвиль (рис. 1.5 за [255, с. 75]).

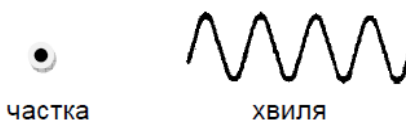

Рис. 1.5. Точка і хвиля (корпускулярно-хвильовий дуалізм розуміння частки)

Фізики довго не могли змиритись з тим, що матерія проявляється, здавалось би, у взаємовиключаючих одна одну формах і що частки одночасно є хвилями, а хвилі – частками. Можна було б подумати, що правий бік (див.рис. 1.5 так само) ілюструє «хвилеподібний» рух частки, проте в природі не існує часток, що рухались би хвилеподібно (див. рис. 1.6), частки рухаються по прямій із властивим їм спіном (обертом), тому хвиля є і часткою (див. протилежність спрямувань спіна (зліва і справа), що й обумовлює точку).

Повертаючись суто до психології відзначимо, що будь-який акт психічного існує в точці перетину вертикалі і горизонталі, що ілюструє Модель (рис. 1.2.) в аспекті горизонтальних. Глибинно-психологічне пізнання здійснюється на межі свідомого і несвідомого і проходить хвилеподібно з огляду на його діалогічність.

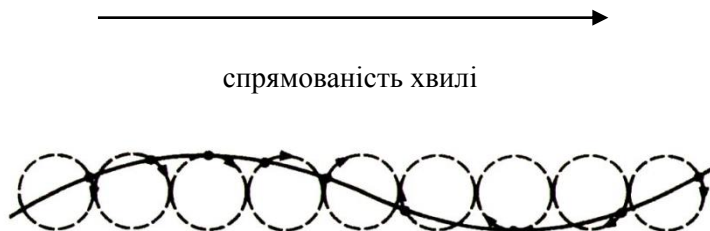

Рис. 1.6. Хвиля на воді

Розглянемо ще один випадок. Майбутній практичний психолог О. презентував себе в трьох іпостасях – «минуле, теперішнє, майбутнє» (див. рис. 1.7). Презентант «Я-реальне» (фрагмент б), вказує, що «інформаційний еквівалент» полягає у відсутності цілісності, наявності дискретності (див. щілина між елементами Інь і Ян), що вирізняє теперішнє від бажаного майбутнього (гармонія).

Саме внутрішній порядок психічного є путівником в психокорекційному процесі і він же, як це не дивно, витримується в хвилі води (рис. 1.6, прямолінійність руху часток). Молекули рухаються не за траєкторією хвилі, а описують круги із відмінним спіном (див. напрям кругів зліва і справа), що й обумовлює точку. Таким чином вираз – «частка – хвиля» не відноситься до траєкторії руху частки. Рух хвиль впорядковано представляє спін елементарної частки, яка, щоб повернутись у вихідне положення, повинна пройти два круги (720°). Тому частка і хвиля описуються одними і тими ж формулами. Потрібно пам'ятати, що атомні явища можуть бути описані лише в термінах імовірностей. Поняття імовірнісних хвиль розв'язує фактично парадокс часток-хвиль, надаючи їм новий контекст, який торкається такого різновиду суперечностей як – «існування і неіснування». Як відомо, фізиків не злякали функційні особливості часток і вони їх продовжують досліджувати та відкривати нові з них, така настійна послідовність є прикладом для психологів.

Рис. 1.7
Самопрезентант О. «Я в минулому (а), Я в реальному (б) і
майбутньому (в)»

Чому все це так важливо для розуміння психічного? Розуміння предмету пізнання психічного, є важливим в контексті фахової підготовки практичних психологів. Можна ствердити, що психологія як і квантова фізика підкорені єдиному принципу додатковості, що є співзвучним характеру функційних особливостей несвідомої сфери, яка не підлягає прямолінійному дослідженню, та безпосередньому спостереженню. Тому окреслимо позицію психодинамічного дослідження, що спирається на: а) принцип додатковості відкриває нові перспективи формування методології та розвитку методів психології; б) знання функційних особливостей несвідомого («іншого») та врахування іманентно-плинної його єдності із свідомим.

Діагностико-корекційна практика, що здійснюється у форматі психодинамічної теорії, має чітку орієнтацію на врахування цілісності психічного (свідоме-несвідоме), функційної асиметрії двох її сфер. Феноменологічний підхід до розуміння та вивчення психічного передбачає дотримання: принципу спонтанності і невимушеності поведінки; холізм (єдність) законів ідеального і матеріального, що пояснює орієнтацію на ініціювання процесів спонтанно-візуалізованої (опредметненої) презентації

психічного завдяки використанню додаткових засобів (ліпка, моделювання із каменів, малюнок та ін.).

Сказане вище не лише ставить, а й доводить необхідність дотримання у процесі пізнання психічного принципу додатковості, який єднається з архетипною його здатністю до самоплинного перекодування внутрішніх, прихованих латентних змістів в іншу площину, – усвідомлюване, що відкриває можливості сприйняття та науково-практичного дослідження. Створення людиною візуалізованого презентанта (самопрезентанта) за своєю суттю є архетипно обумовленим. В даному форматі архетип представляється інстинктом інтеграції усіх підструктур психічного. Архетип, як такий, не задає і не несе в собі конкретного змісту психічного, але володіє здатністю перекодування символічно: завдяки презентації в площину дії законів фізичного (твердого) світу (в сферу спостережуваного).

При цьому, свідомо здійснений суб'єктом, акт самопрезентації відіграє подвійну роль: з одного боку, він об'єктивує самосприйняття (саморефлексію), а з іншого – маскує, зберігає невидимим для «Я» латентний зміст психіки. Іншими словами, смислове навантаження спостережуваного презентанта залишається за кадром свідомості респондента, що долається його «оживленням» в процесі діалогічної взаємодії. Таким чином, презентація психічного у сферу спостереження дає лише шанс глибинного його пізнання. Скористатись ним можна лише в процесі діалогічної взаємодії психолога з респондентом, за якої презентант набуває функцій посередника між свідомим та несвідомим. Архетип, як інстинкт, володіє здатністю інтегрованості з психікою суб'єкта в її цілісності, що забезпечує перспективи ролі «посередника» в інтеграції функційно-асиметричних підструктур психіки (свідоме-несвідоме). Візуалізований презентант (ліпка, малюнки, модель із каменів) набуває посередницьких функцій між зовнішнім (спостережуваним) та внутрішнім (невидимим). В психоаналітичному процесі психолог спирається на закони

реального світу, що в єдності з розумінням механізмів символізації (натяк, згущення, зміщення, генералізація, локалізація) дозволяє дешифрувати «інформаційні еквіваленти», за якими стоять смисли.

Архетип єднає в собі внутрішнє і зовнішнє. Зовнішнє потребує дослідження шляхом діалогічної взаємодії з респондентом, за якої запитання психолога зорієнтовані на пробудження імпульсу, притоку енергії, що пов'язано з емотивною складовою вербальної реакції респондента. Останнє взаємопов'язано з діагностичною прицільністю запитань психолога та їх узгодженістю з внутрішнім порядком психічного, пов'язаного з врахуванням його системної впорядкованості. Експлікування прихованого, перекодованого смислового навантаження презентанта цілісного психічного є довготривалою, сутнісно діалогічною процедурою, в процесі якої відбувається його «оживлення» за рахунок долання розмежувань між сферами свідомого та несвідомого. Проблема «оживлення» заслуговує на окрему увагу з методологічної та практичної точок зору і окреслює перспективи наступних досліджень. Діалогічна взаємодія психолога з респондентом сприяє розширенню свідомості об'єкта та відкриває перспективи пізнання психічного в його цілісності.

Не зайвим буде уточнити категорію несвідомого в її різновидах, а саме: інстанція Ід, як вроджений, інстинктивний спадок «Я», об'єднує в собі потяги, що мають різне енергетичне спрямування, зокрема – «до життя» та «до смерті». Тому, Ід характеризується двома важливими різновидами енергії «лібідо» і «мортідо». В полі дослідницької уваги знаходиться не Ід (це в принципі не є можливим), а наслідки неприйняття, блокування та витіснення його імпульсів завдяки цензорській активності Супер-Его, що стоїть на сторожі просоціальних інтересів Я.

Витіснені осередки безпосередньо зберігають енергетичний потенціал заданий Ід, що проглядається в імперативі емотивних реакцій при активності механізмів проекції, заміщення,

ідентифікації, перенесення тощо. З огляду на це, Ід має не прямий, а опосередкований вплив на формування такого різновиду несвідомого, як передсвідоме, функційні особливості якого враховуються в глибинному пізнанні. Передсвідоме, завдяки витісненням, отримує певний досвід соціалізації. Витіснення в їх першопочатковій темпоральності (розведеності у часі) нівелюються синтезом слідів на латентному рівні. Результатом чого, є їх логічна впорядкованість, що, зрештою, інтегрується у внутрішньому порядку психічного з пріоритетністю емотивної домінантності. Феномен несвідомого, з його тенденцією до матеріалізованої візуалізації, С. Д. Максименко назвав «натхненням», зокрема, він пише про те, що людина, крок за кроком, користуючись логікою, починає розуміти у невідомому відоме, рушієм цього є нужда, що задає постійний енергетичний план самотворення особистості.

«Оживлення» матеріалізованих презентантів в діалогічній взаємодії спирається не лише на пробудження емотивності сприйняття, але й на задіяність «іншої» (несвідомої) сфери та обумовлює необхідність вбудови запитань психолога у внутрішній порядок психіки респондента. Приплив емотивної енергії в процесі діалогічної взаємодії психолога з респондентом, об'єктивує (в поведінці) континуум позадосвідних утворень. Останнє підтверджується К. Прібрамом про голографічну природу функцій мозку. В розділі «Голограми» він зазначає – «... може існувати кодування і наступне декодування просто в результаті повернення до першопочаткового стану обертів на певній іншій стадії» (див: [255, с. 77]). Оберти електрона (720°) є передумовою повернення в першопочаткове положення. П. Девіс зауважує: «... дивне «двоїсте» уявлення про світ, що властиве електронам й іншим мікрочасткам прийнято вважати фундаментальною властивістю природи», а «суб'єктивні елементи квантової фізики вимагають перегляду традиційних уявлень про фізичну реальність і про свідомість у фізичному світі» (див.: [255, с. 78]).

В контексті психодинамічного підходу в його розумінні цілісності психічного та голографічності функціонування іншої сфери, важливими видаються зауваження П. Девіса про необхідність розгляду часток лише у взаємозв'язку з цілим і було б хибним вважати елементарні частки матеріальними об'єктами, які при з'єднанні в ансамблі створюють більш великі об'єкти, світ це сукупність відношень.

Таким чином, квантова фізика суперечить ньютонівському розумінню речовини із часток, як «будівельних блоків» для більших конструкцій. В контексті глибинного пізнання психічного, психологу вкрай важливо розібратись в двоїстій природі феномену психічного: свідоме (підкорене Ньютонівським законам) та несвідоме, в його голографічності функцій, згорнутості в часі та просторі. Саме тому є можливість по часткових виявах психіки пізнавати її в цілісності. Ми солідаризуємося з С. Д. Максименком у тому, що психологічні дослідження потребують методів адекватних об'єкту пізнання. Не менш важливим є твердження, що метод є втіленням і методологічно-рефлексивним вираженням підвалин теоретичної позиції. В контексті глибинного пізнання, яке має справу із живою, емотивно-пульсуючою феноменологією психічного в її темпоральній розлогості (протяжності в часі), особливої значущості набувають його критичні слова щодо методів суто академічного порядку, зокрема – практично всі методи і методичні процедури спрямовані на «зупинку» в часі і розкладання складного об'єкта на елементарні частки, тим самим відбувається фактичне знищення об'єкта.

Важливою особливістю психічного є подвійність його функцій. Гіпотетично можна припустити, що це може бути пов'язане з двоїстістю спіна елементарної частки, що представлено на рис. 1.3, де ми бачимо необхідність проходження частки на двох рівнях. Без сумніву, що подвійна дрютяна петля дає наближене уявлення про властивості власного спіна електрона, який поза можливостями нашої звичної уяви.

Зокрема, розкриття смислового навантаження авторського презентанта у «видимому» («360°»), та проникнути в невидиме («інше») – потребує додаткових «360°» (на що звернув увагу сам респондент, зробивши фото (відбиток на склі кришки столу). Без врахування сфери «іншого» (невідомого) ми сприймаємо світ лише наполовину. Сказане загострює актуальність більш ретельного дослідження іншої сфери у взаємозв'язках із свідомим.

Психодинамічний підхід інтегрує сучасні результати квантової фізики, фізіології, що сприяє доланню бар'єрів розуміння свідомого і несвідомого як розімкнутих (суперечливих) між собою інстанцій і доводить на практиці їх єдність із збереженням функційної автономії. Якщо зважувати на функційні особливості несвідомого, відкривається перспектива цілісного розуміння психічного, що пов'язано з наближенням до квантової фізики. Остання доводить, що дві ізольовані частки на великій відстані ведуть себе узгоджено. «Електрон якимось утаємниченим способом отримує інформацію... і веде себе відповідним чином» (див.: [255, с. 78]). Макросвіт і мікросвіт знаходяться у тісному взаємозв'язку, – тому в задачі глибинного пізнання входить дослідження характеру та причин порушення природних взаємозв'язків між свідомим і несвідомим, що й складає основи особистісної корекції майбутнього психолога.

«Квантова невизначеність» переконує нас, що неможливо завжди все знати про частку, як і про психічне. Важливим моментом в квантовій фізиці є введення в дослідження спостерігача як засобу отримання інформації (див.: [255, с. 78]). Якщо у Всесвіті за таких обставин знайшлося місце для людини то, тим паче, воно є в дослідженні психічного. Стверджуємо, що пізнання несвідомих аспектів психіки суб'єкта є можливим лише за участі іншої людини, (фахівця в цій галузі), яка в своїх діях спирається на знання законів функціонування цілісного психічного.

Невловимість квантових часток асоціюється з механізмами раціоналізації, які актуалізуються в складній для суб'єкта ситуації. Подібно тому, як частка вислизає за умов її

«пришпилювання», люди схильні «вислизнути» із будь-якої проблемної ситуації завдяки розширенню (часто, – невинуватому) семантичного простору раціоналізації. Виходячи з багатолітнього досвіду практики глибинного пізнання, ми підтверджуємо справедливості позиції А. Ейнштейна, що за квантовим світом з його непередбачуваністю, невизначеністю і хаосом приховується звичний класичний світ конкретної діяльності, де об'єкти володіють чітко визначеними характеристиками й закономірностями. Далі він пише: «це лише фасад, за яким «божевільність» поступається місцем безроздільному господарюванню розуму» (див.: [255, с. 77]). Наш досвід глибинного пізнання дозволяє внести уточнення: «фасад безроздільного царювання фізичного світу» має продовження в глибинах несвідомого, що існує поза часом та поза простором. Такі два світи єдині в можливості взаємопереходів, при посередництві інформаційних еквівалентів. Виклад даного підрозділу книги націлює майбутніх практичних психологів на більш ретельне дослідження феномену психічного в його динаміці та суперечливій єдності; на розуміння функційної асиметрії двох сфер психічного, які «зливаються» інформаційними еквівалентами, що потребують пізнання. Наведений вище матеріал загострює увагу майбутніх фахівців до універсальності законів психічного та їх інтегрованості із законами Всесвіту.

1.4. Емпіричний матеріал глибинно-психологічного пізнання (протагоніст Є.)

Стенограма психоаналітичної роботи з використанням авторських малюнків і каменів (респондент Є.)

П.: Що ти намагався зобразити і що відображає поєднання багатьох тем?

Є.: Щось схоже на чорну діру – вихор, що засмоктує всередину.

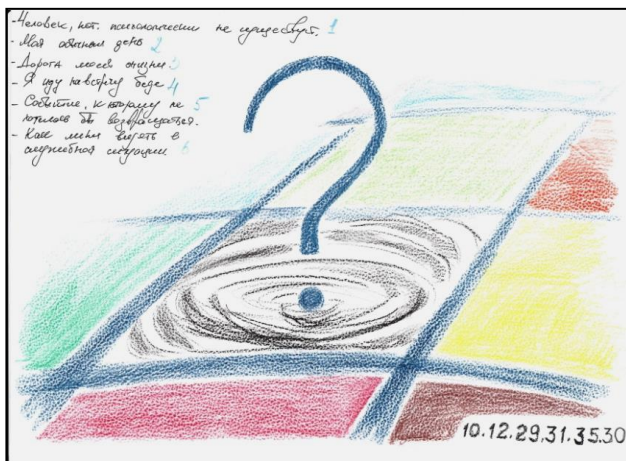

Рис.1.8. Людина, якої психологічно не існує; Мій звичайний день; Дорога мого життя; Я йду назустріч біді; Подія, до якої не хотілося б повертатися; Як мене бачать в службовій ситуації.

П.: Тоді до заявлених тем цей малюнок (рис. 1.8) відноситься побічно (враховуючи різнобій заявлених тем під малюнком), лише через твої самовідчуття – так?

Є.: Так, це моє самовідчуття, супутнє мені в будь-яких ситуаціях, на що і вказує різноманітність тем!

П.: Значить, тебе це об'єднувало (або роз'єднувало) з іншими людьми? Чому ж тоді знак питання (рис. 1.8), ніби в цьому і є проблема?

Є.: Мені хочеться усвідомити, яка енергія інтересів – моїх і інших людей – нас об'єднує?

П.: При першому погляді на тебе, на авансцені – спокій, врівноваженість. Принаймні, видно, що є цінності твоєї поведінки. Як цей стан уживається зі знаком питання (рис. 1.8)?

Є.: Все це уживається, тому що укладено в оці різнокольорові рамки (рис. 1.8).

П.: Те, що перераховано в темах, ти здатен якимось «утихомирити» узгодити, чи все це проявляється по черзі?

Є.: Мені необхідно якимось це контролювати, щоб не вийшло за рамки (див. рамки, рис. 1.8).

П.: Але ти не в силах це змінити, і тому знак питання. Але якщо ти його прибереш, тоді не буде такого єднання з батьками, на що вказує тема «Дорога життя». Це як заміщення, тому що ти там (в цій безодні) був разом з ними з дитинства. Відрізняється кольоровість обмежень (рис. 1.8): зелений колір, він різний, червоний – теж відрізняється. Це символ життя чи символ твоїх емоційних станів?

Є.: Швидше це похідна від одного і іншого (життя і станів). Вірніше, стани, які виникають внаслідок зустрічі, тобто причетності до життя.

П.: Тоді ти неначе живеш і не живеш? Тому що бувають лише моменти «зустрічі з життям»?

Є.: Когнітивно так, це вірно. Коли я намагаюся все це аналізувати, малюю схему, але схема – це ж ще не життя. Зрозуміло, що вона не відображає реальне життя, але десь дуже близько, також як і цей малюнок – це важливий аспект мого життя.

П.: Я бачу у тебе якийсь текст на малюнку, можеш його озвучити?

Є.: Це назви тем, які відображає один і той самий малюнок (рис. 1.8).

П.: Ось ця тема: «Людина, якої психологічно не існує», в якій мірі інші теми обумовлюють першу. Тоді буде позначати значимість а, б, в – можеш їх ранжувати?

Є.: Не хочу помилятися, але можливо, що є якась зворотна залежність значимості. Тобто ось ця тема: «Як мене бачать в службовій ситуації». Тут маються на увазі відносини з соціумом, це є якраз ось та сфера, коли я стикаюся з іншими людьми (вказує на круги під знаком питання, див. рис. 1.8), що породжують хвилі, які деструктивно затягують.

П.: І щоразу – подібне?

Є.: А у них щось своє... Дискомфорт від незрозуміння причин цього іншого, що у вирі стихії.

П.: Тобто ти недостатньо відчуваєш іншу людину?

Є.: Так, це вже точно.

П.: Людина тебе лякає, чи навантажує, чи змушує ховатися в цей стан (вказує на рис. 1.8)?

Є.: Вона мене навантажує, щодо «лякає» – напевно, ні. У мене бійцівський характер, я не боязкий.

П.: При всьому цьому ти замикаєшся в собі?

Є.: Я десь можу замкнутися в собі або навіть протистояти людині, і тоді відбувається якась втрата себе, руйнування взаємодії, відчуття партнера, відбувається засмокування туди, в Чорну діру (рис. 1.8).

П.: Тоді відбувається втрата того кращого у твоєму потенціалі, яким ти володієш?

Є.: Так, але головне – втрата якоїсь гармонійності у стосунках, що для мене не є нейтральним.

П.: Таку неготовність до зіткнення з іншими людьми, з життєвими (службовими) ситуаціями, ти рано помітив у своєму житті?

Є.: Так, ще в дитячому садку!

П.: Ти відчував, що відрізняєшся від інших?

Є.: Так, я був білою вороною.

П.: «Біла ворона» звертає на себе увагу, дратувала вона когось чи, навпаки, захоплювала, адже вона «Біла»?

Є.: Більше дратувала, може, ще спантеличувала.

П.: Дратувала і навантажувала інших чи лише тебе самого?

Є.: Думаю, більше мене самого. Це були почуття, що поглинали багато моєї енергії (вказує на круги під знаком питання, див. рис.1.8).

П.: Тому що тобі доводилося стримувати свої почуття, ставити рамки? Ти не міг бути вільним, починаючи вже із дитинства?

Є.: Так, я не міг бути вільним, це, мабуть, головне, що я несу в собі і до цього часу.

П.: Через самого себе? Чи через інших?

Є.: Через те, що були певні рамки, за які я як член соціальної групи не міг виходити. Я так думаю, що в цьому моя несвобода!

П.: Тобто ти почав знайомитися з законами соціуму рано, а пізніше і з самими законами життя?! Тому на авансцену (з переліку тем) ти і поставив службову ситуацію, підкреслюючи тим самим роль соціуму у твоїх клопотах.

Є.: Так. Я став знайомитися з «державною машиною» ще з садочки.

П.: Мої колеги можуть підтвердити, що моя перша реакція, коли я тебе побачила в залі, була наступною: «Один з учасників (в нашій великій групі) дуже схожий на Тарзана» (*сміється*). Іншими словами, тебе вирізняла волелюбність, оригінальність зовнішнього вигляду, нестандартність поглядів на речі, свобода поведінки, певна сміливість і т. д., але, в одночас, відчувалося, що ти ніби «замикаєшся в собі». Це зовнішнє відчуття, можливо, помилкове, чи справді ось це той малюнок зі знаком питання на авансцені (рис. 1.8) не дає тобі спокою?

Є.: Можна було б махнути на нього, на це «питання» рукою, в принципі, і жити без нього, але мені просто цікаво, що ж це за сила, яка мене так одноманітно, однотипно закручує незалежно від особливостей ситуацій. Відчуття, що я втрачаю себе? Тому я і прийшов до вас, у групу АСПП з надією на розширення свого саморозуміння. Мені весь час хочеться таки утриматися на плаву, а не піддаватися цьому «тяжінню»! Фігурально можна уявити це як відкритий каналізаційний люк, куди раптом провалився, і хочеться вибратися назовні. Спрацьовує інстинкт самозбереження.

П.: В рамках нашої Школи ми вже говорили про ефект Чорної діри, думаю, ти чув про це із мого виступу?

Є.: Слухав з інтересом все це. Так, перетинається!

П.: Тоді ти проявляєш постійну психологічну мужність, вірніше, специфічно тренуєш власну психологічну силу? Триматися за життя, за його красу, різноманітність, різнобарвність, яку ти бачиш за синіми рамками (див. рис. 1.8), при тому, що існує рана, яка не загоюється, зона ризику для тебе, яку ти зобразив (рис. 1.8)?!

Є.: Так, скоріше, зона ризику – це відповідний термін.

П.: Ти це відчуваєш у спілкуванні в цілому чи лише з окремими людьми?

Є.: Зону ризику? Бачите, я уклав її (цю «зону») в рамочку, помістив в центр – вона мене влаштовує, я до неї адаптований.

П.: Так, якби Чорна діра вмila посміхатися, то вона усміхнулась би цій «рамочці» (*сміється*). Розумієш чому?

Є.: Напевно, з огляду на її гравітаційну міць? Ранжування тем, можна перевернути, почати все зі «Службової ситуації» – все інше ця тема інтегрує. В першій темі про «не існування»! У службовій ситуації і виникає те, що охоплює тема: «Людина, якої психологічно не існує». Є страх втрати себе, Чорна діра, це вже як наслідки, головне – втрата власного самовідчуття. Важливою є тема: «Я йду назустріч біді», ось так я бачу.

П.: Іноді ти сам йшов і сам прикладав руку до «виникнення біди»? Чи бачиш ти, коли сам її провокуєш? Чи ти не помічаєш, коли відбувається сам процес наближення біди?

Є.: Взагалі-то такі почуття були, відчуття, що йдеш назустріч біді, але, тим не менш, зупинитися було неможливо, якась внутрішня сила штовхала вперед. Була якась невидима рушійна сила, концепція... Зсередини задана траєкторія, переміщення до біди як до чогось невідворотного!

П.: Наступна тема, яку ти відніс до рис.1.8?

Є.: «Дорога мого життя».

П.: На щастя, ти добре її нам продемонстрував не вербально. Ось ці медитаційні аспекти, включаючи лотос і т. д., вони необхідні для самозаспокоєння чи маскувannya проблем, ризиків від самого себе?

Є.: Абсолютно вірно.

П.: Ось С. Хоккінг каже, що над будь-якою Чорною дірою є ще світіння, це пробиваються протони через стінки Чорної діри, і спільно створюють поверхню світіння, і між цим світінням і Чорною дірою є горизонт, який нейтральний від гравітації. Світіння рятує від того, щоб бути затягнутим у Чорну діру. Чи забезпечуєш ти сам для себе це «Світіння»? «Світіння» своєї душі?

Є.: Зараз у мене такий інсайтик з'явився. Мені здалося і дуже емоційно відгукнулося, що ось це насправді центр (вказує на знак питання), а він хоч і питання, але над колами під ним (див. рис. 1.8), це те, навколо чого обертаються ці різнокольорові елементи, які і створюють світіння.

П.: Метафорично можна сказати, що ти не підпорядкований життю, а життя крутиться навколо тебе? За допомогою такого незрозумілого створіння, як знак питання (рис. 1.8), яке і виникло в процесі життя? Тоді рамки, які представлені на рис. 1.8, відзначаються відносністю?

Є.: Рамки відносні, однозначно, це вірно.

П.: Тому Чорна діра, як я вже говорила, давно «посміхнулася» рамкам (*сміється*). Це остання була тема?

Є.: Ще була тема «Мій звичайний день».

П.: Ти усю «дорогу життя» звів до «звичайного дня»? Тепер нам зрозуміло, чому – тому що в цьому звичайному дні є те, що слідує за тобою усією «Дорогою життя». Тільки ти показав за допомогою кольорів, що це різні прояви і переживання, що обумовлені зіткненням з цим реальним життям, чи то так?

Є.: Так, так і є, в цій дорозі життя знак питання – центральна ланка, на якій підвішене усе моє життя!

П.: Якщо цей знак питання слідує за тобою, то, може, за якийсь гачок ззовні періодично чіпляєшся, щоб утриматися: може, це любов, сім'я, твої діти або ти сам зі своїми цінностями?

Є.: Ідея така, що я чіпляюся не за те, що вами сказано, а, коли я перебуваю в цій райдужній поверхні «кольорової» ейфорії

(рис. 1.8), гачечок мене зачіпає і тягне назад. Гачок звідти, з Чорної діри, я далеко від неї піти не можу!

П.: Так, це цікаво, тому що знак питання може поставити тільки людина. Всесвіт перед нами питання не ставить, а непізнанність самого себе і буде тим гачком, який буде тебе якорити у Чорній дірі, гальмувати саморозвиток, самореалізацію твого потенціалу. Ось так би я перефразувала те, що ти сказав. Тому що якби нам Всесвіт ще питання ставив, то він вже осуб'єктувався б і мав би теж проблемки пов'язані із суб'єктивністю! Наступний малюнок – «Звичайний психологічний стан близьких мені людей», там же теми: «Драма», «Конфлікт» (рис. 1.9).

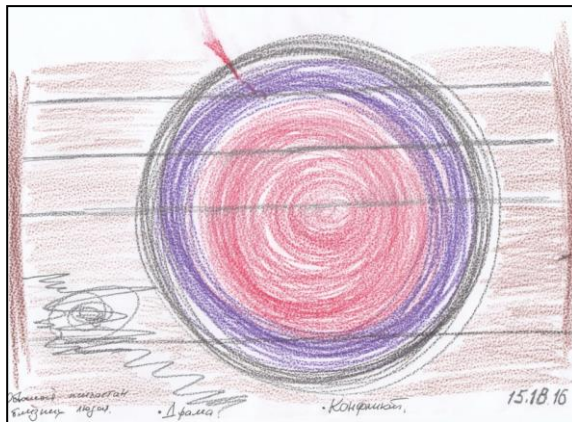

Рис. 1.9. Звичайний психологічний стан близьких мені людей. Драма. Конфлікт.

Є.: Пояснити малюнок не можу, тому що це сон, який повторюється, і сниться мені з дитинства. Раніше він мене вводив в дуже важкий психологічний стан. Через нього я прокидався, але не повністю, я був ніби у сомнамбулічному стані, і, слава Богу, була поруч мама, і вона як могла мене заспокоювала. Цей сон був для мене емоційно значущим, з часом невід'ємним від мене.

П.: З яким твоїм занепокоєнням познайомилася твоя мама в результаті цього сну? Сон вона не могла бачити, але чомусь заспокоювала. Ти плакав чи розповідав?

Є.: Так, я розповідав якісь речі, які вона не розуміла.

П.: Може, ти опишеш свій стан, коли ти прокидався.

Є.: Коли я прокидався вранці?

П.: Напевно, коли мама тебе заспокоювала. Адже сон переривався вночі? Камені можеш викладати на цьому малюнку сну, які б символізували його сенс.

(Протагоніст викладає свій психологічний стан за допомогою каменів, див. рис. 1.10)

Рис. 1.10. Психологічний стан Є.,
породжений повторюваним сном: малюнок в поєднанні з
каменями

П.: Не дивлячись на округлість, я розумію, що для тебе була певна «колючість» у цьому сновидінні. У чому вона виявлялася? Тобі здавалося, що тебе затягне назавжди, чи не лише тебе? Поговори про це. І що це за червона стрілочка (намальована зверху, зліва, рис. 1.11)?

Є.: Я бачив, що ось це (круг) – стан на даний момент ще контрольований, але в будь-який момент ось ця червона стрілка – символ внутрішньої енергії може, вирватися назовні і бути дуже руйнівною і може зруйнувати весь світ, весь Всесвіт, вже не кажучи про мене, ось такі були відчуття, які очевидно і лякали мене.

П.: Більш яскравого випадку з Чорною дірою взагалі не було в нашій практиці, тому що вона (діра) по своїй гравітаційній силі, дійсно, може охопити весь світ, на щастя, вона не тут, а у Всесвіті, який здатен її уособити та знейтралізувати. І це ще з раннього дитинства так?

(Протагоніст для передачі свого емоційного стану додає ще один камінь, у вигляді сердечка, див. рис.1.11)

Є.: Наскільки я пам'ятаю, десь у віці 5-6 і років до 12 повторювався такий сон, однотипно і вражаюче.

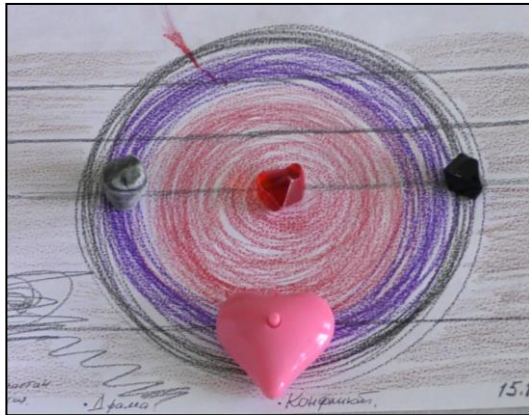

Рис. 1.11. Психологічний стан Є., породжений повторюваним сном

П.: Як часто ти бачив це сновидіння? І які були його варіації?

Є.: Одна і та ж картина повторювалась часто.

П.: Тут з'явилося сердечко (рис. 1.11). Воно значиме очевидно тому, що завдяки сновидінню ти мав можливість отримати розраду від матері, що було бажаним для тебе?

Є.: Природно, мати була поруч. Навіть перебуваючи в цьому стані, я розумів, що вона нічим не допоможе, але її розрада була дуже цінною для мене.

П.: Ти розумів, що вона не знає, чому (і в чому) вона тебе втішає?

Є.: Так, вона просто була поруч і втішала – це було цінним для мене, але вона не розуміла, що я бачу.

П.: Нічого такого не сталося, щоб ти міг пов'язати з сильним переляком – в сім'ї чи поза сім'єю, сильний звук або загроза життю?

Є.: Важко пригадати. Я не пам'ятаю такого. Може, щось таке було, може, в перинатальному періоді. Єдине, що я можу згадати, (якщо це контекстно сюди підійде), коли були пологи у матері, у мене була велика голова і я погано, вірніше дуже важко народжувався. Лікар ліктями гарненько натиснув, і я вилетів, як пробка. При цьому польоті об щось вдарився і зламав собі обидві ключиці. Все це мені розповіла мати. Сам же, усвідомлено, природно, всього цього я не пам'ятаю, але ця розповідь мене вразила.

П.: Цікаво, затримка в утробі і темп польоту в народженні – це все підходить до Чорної діри. Тому що темп там поставлений гравітацією, і вона подібна до вихору, за рахунок цього створюється порожнеча всередині, що ти це ніби пройшов, хтось допоміг подолати гравітацію хоч і з ризиком для життя, і ти отримав каліцтво.

Є.: Можливо, так. Теоретично я приймаю це, але тепер, в житті, лише пожинаю наслідки, які повторюються.

П.: Розумію, мова йде про дословесний (довербальний, домовний) період формування вражень психіки дитини. Малюнки, внаслідок їх архетипічності, дають нам натяк на проблему. Чи буває у тебе в житті, що ніби як *затримка*, *затримка* у вирішенні якихось проблем, а потім ти блискавично вирішуєш?

Є.: Як правило, це так і є, і люди часто не розуміють, чому затримка і чому прорив.

П.: Ця затримка допомагає тобі зібратися з силами і знайти оптимальне рішення, чи ти сам не розумієш, чому ти топчешся на місці і тоді затримка не дає зрушення до конструктиву подальших дій, створюючи вибухоподобу динаміку?

Є.: Затримка – це, швидше за все, якесь відкладання на потім, нерішучість (може, навіть страх) прийняття рішення, до того ж це повторюване і дуже помітне іншим.

П.: Тобто, затримка не несе конструктиву?

Є.: В цій затримці нерідко присутня спроба за допомогою цих рамок (рис. 1.8) знайти продуктивний вихід, все це оформити, усвідомити, виділити, але виходить, що я «ганяю кола», лише ілюзія раціональності.

П.: Але будь-які рамки обмежують можливість цілісного аналізу явища, ти не здатен до широкого охопту ситуації.

Є.: Згоден на всі 100%, цього (останнього) мені і не вистачає.

П.: Якраз самі сутнісні моменти можуть виявитися там, «за рамками». В таких випадках (як ти думаєш) як ти виглядаєш в очах інших людей? Чи не втрачаєш ти щось у сприйнятті ними тебе?

Є.: Напевно, щось втрачаю, тому що доводиться залишати (лишати, йти) якусь зону, в якій я перебував до цього, тобто часто змінювати роботу.

П.: Тому що вони цього не розуміють або чогось побоюються?

Є.: Не розуміють, і їм просто все одно. Що я там прийняв – це мої внутрішні процеси і проблеми, люди відмежовуються.

П.: Тобто затримка ніби породжує неузгодженість з хвилиною, на якій знаходяться інші люди?

Є.: Так, для них це не значимо, і це незрозуміло мені, а що стосується реальності інших людей – мені важко сказати, я погано рефлексую, я зайнятий собою. Але я дивлюся по реакціях, що є якесь сприйняття.

П.: Тобто люди проявляють поверхневий гуманізм?

Є.: Так, і це мене ображає, я хотів співпраці.

П.: Значить, ти, напевно, до цього їх схиляєш? У чомусь вони симпатизують тобі.

Є.: Я, як правило, ввічливий, може це...

П.: Тому ось такі ривки не стосуються того, що ти ламаєш стосунки з іншими, а вони стосуються рішень в опрeдмeтнeнoмy світі, так?

Є.: Дякую за запитання. Є такі моменти, коли дійсно руйнуються стосунки, коли на шляху прийняття мною цього вимученого рішення стає якась людина і каже: «А я не хочу, щоб ти так робив, я хочу, щоб ти зробив так, як я хочу». В такому випадку моя ввічливість випаровується.

П.: Як ти думаєш, «я хочу» – воно не має «ніжок» з дитинства?

Є.: Так, має.

П.: Значить, тобі не все було дозволено або навпаки, і ти до цього звик?

Є.: В батьківській сім'ї мені було дозволено багато чого, але були, природно, певні рамки. Сам по собі досвід соціуму більше обмежує. Соціум ніби говорив: «Не існуй, ти не потрібен», тобто не будь собою, а будь таким, яким ми хочемо тебе бачити!»

П.: Ти б хотів жити по якихось своїх, більш природних законах, правилах, аніж по тих, які диктуються суспільством?

Є.: Загалом, так. Наприклад, всю зиму і літо я ходжу в ліс і там гуляю. Мені там добре!

П.: Але все-таки на роботі ти утримуєшся?

Є.: Так.

П.: Твоя робота пов'язана з психологією, чи ти працюєш в зовсім іншій сфері?

Є.: Моя базова професія – це електроніка і її реставрація. А друга, яку я хочу розвивати, – це психологія, консультування.

П.: Ти сам практикуєш?

Є.: Відкрив кабінет в цьому році. Поки ще не дуже клієнтури набралось.

П.: Чи легко тобі це робити? Чи більше цікаво?

Є.: Швидше, більше цікаво, я прагну стати «профі».

П.: Зараз ми повернемося до малюнку з каменями на рис. 1.11. Ти не відповів на питання, чи випадково черкнула твоя рука червоним цю стрілу? (вказує на стрілку вгорі рис. 1.11.)

Є.: Ні, це тріщина. Це такий потенційний вулканчик, через який може все виходити і цю єдину цілісну структуру порушити.

П.: Таке у тебе траплялося?

Є.: Якось, слава богу, ще ні. Але є побоювання, що таке можливо, ось небезпека відчувається.

П.: Чи, може, тому ти так себе заганяєш в статичний медитаційний стан? І тому існують рамки на рис. 1.8.

Є.: Можливо.

П.: Але там, можливо, теж прихована (замаскована) тріщина? Медитаційні вправи – вони все ж дають відносний ефект?

Є.: Згоден.

П.: Тепер перейдемо до аналізу поставлених тобою камінців. Сподіваюся, ти наповниш їх певним змістом.

Є.: Це причина всього (червоний камінь посередині, рис. 1.11).

П.: З чим цей (червоний камінь) може бути пов'язаний – з любов'ю до рідних людей, до життя (адже ця енергія дуже сильна) чи з роздратуванням і агресивністю?

Є.: Важко сказати, напевно, з агресивністю.

П.: Чи користуєшся ти цією енергією, чи у тебе одна турбота – її стримувати?

Є.: Я завжди намагаюся рухатися: займаюся спортом, плаваю на човнах, не сиджу на місці. Думаю, в цьому якось і відображається енергія цього каменя.

П.: Енергія сублімується в фізичну динаміку?

Є.: Так, десь частково сублімується.

П.: Частково, але це не дозволяє йому (каменю) зникнути.

Є.: Є ще одна практика, яка допомагає сублімувати – це айкідо.

П.: Це безпечна практика?

Є.: Так, і вона поєднується з моєї ввічливістю.

П.: Хотілося б дуже запитати про те, з ким ти еднаєшся з родини з такою цінністю, як ввічливість? Ти сам цю цінність придбав, чи тобі її хтось «подарував» з сім'ї?

Є.: Думаю, що від діда. Тому що батько був досить різкою людиною. Так склалося життя батька, що, будучи сином поважної, інтелігентної людини, він став досить жорстким і агресивним.

П.: Можливо, він відчував конкуренцію або певне несприйняття і, таким чином, відчужував його в діаметрально протилежній власній поведінці?

Є.: Можливо, відобразилося те, що його мати, моя бабуся, була досить фатальною жінкою, «динамила» діда постійно і своїх дітей до останніх днів життя. Мого батька зокрема.

П.: Але дід твій втримався. Добре, цей «енергетичний символ» оточений ще й камінням.

Є.: Це бездушність (вказує на сірий камінь, див. зліва, рис. 1.11).

П.: Він ніби заспокоює ці ось пристрасті (показує на червоний камінь, по центру). А цей камінь з гострими краями, напевно, може виражати якусь шпильку, можливо, коли даєш свободу виходу почуттів.

Є.: Це небезпека для себе та оточуючих (вказує на чорний камінь праворуч, рис. 1.11).

П.: Ти цю енергію поставив посередині, тому що вона відноситься до усього? Там її потрібно нейтралізуватися взагалі (біля сірого каменя, рис. 1.11), а тут – потрібно відкрити клапан (див. чорний камінь, рис. 1.11), щоб убезпечити себе від якогось вибуху. Тут, очевидно внутрішня робота (вказує на сірий камінь зліва, рис. 1.11). Це гіпотеза, проговори сам – як є насправді?!

Є.: Так, сказане емотивно відгукується в мене. Для чого потрібні ці стани самозаглиблення свідомості, медитації – для того, щоб якось навести порядчок в емоційній сфері і не агресувати, і коли це не допомагає, то допомагають екстремальні види спорту.

П.: Нарешті ми підійшли до милого сердечка, і колір такий приємний, ніжний. У чому ж його місія і функція в контексті цього малюнку (рис. 1.11)?

Є.: Це спроба сердечка пом'якшити цю ситуацію, зробити її більш м'якою.

П.: Це твоє сердечко?

Є.: Сердечко матері, яке і пом'якшує мою душу.

П.: Чи могло б це сердечко на якийсь момент бути більшим? Чи могло його щось (або хтось) замінити? Чи воно постійне, незалежно від нюансів ліричної частини твого життя?

Є.: Не можу нікого поставити на його місце, це святе і незмінно материнське.

П.: Тобто воно («сердечко») не проходить. Самозбережений образ, недоторканий, без ризику зникнення. Я думаю, що це якось допомагає тобі в поведінці, твоя м'якість і твоя благородна частина самовираження має забарвлення цього сердечка. Відчувається твій потенціал здатності любити. Може, якийсь малюнок розповідає про такий резерв лібідо?

Є.: Ну ось рисунок 1.12, «Чоловік жінка і я», «Неіснуюча тварина», «Я-реальне» в загальному, все в одному (рис. 1.12). Тут я вже бачу закінчену картину (рис. 1.12). Тобто вже сталося якесь злиття чоловічої і жіночої частини і усвідомлення себе. Тобто такий ось неіснуючий метелик, який знаходиться на прив'язі. Його хтось тримає.

П.: Відчувається сила архетипів, мотузочок, на якому тримається метелик – символ пуповини. «Земля» (8) вказує на образ матері, розташований біля пуповини, тому і сердечко (рис. 1.11) сюди б добре помістилося. Сердечко мамине і знаходиться на пуповині (лінія внизу, рис. 1.12). Придавили, вилетів, але далеко не залетів, бо пуповина. Гіпотеза може бути в тому, що в жінках можеш «шукати таке сердечко», щоб метелику не хотілося полетіти. Малюнок показує, що ти існуєш в інтимних відносинах і водночас не існуєш (вказує на поєднання тем під рис. рис. 1.12). «Есть только миг», як співав В. Висоцький, який є справжнім, а в

іншому – це скоріше гамма почуттів, в якій хотілося б розібратися.

Є.: Так, це точно.

П.: Ніби існує неписаний обов'язок перед мамою (перед цим світлим серцем, рис. 1.11) залишатися приналежним (відданим) тільки їй. Це гіпотеза.

Є.: Я поки промовчу.

П.: Раз промовчав, то гіпотеза не дуже далеко відійшла від реальності. А взагалі ти в родині один чи є сиблінги?

Є.: Один.

П.: У тебе живі батьки?

Є.: Батька не має в живих вже 12 років, є мама. Вона живе зі мною.

П.: У тебе своя сім'я?

Є.: Так.

П.: Ти можеш якось пояснити, чому ж до цього, крім двох тем, що відносяться до рис. 1.12, у переліку тем до рис. 1.12 є тема, що це все для тебе ніби не «існує»?

Є.: Що означає ось ця ось «тварина» (див. назву теми рис. 1.12), це означає, що відбувається багато руху, багато енергії – все це багатогранно, все це цікаво, божественно. Це життя, яке кипить і одночасно як неіснуюче. Але це я відніс до самого малюнку – «в природі не бачив такого створіння!»

П.: Ти хочеш підкреслити, що в цій темі, яка заявлена першою (рис. 1.12), ти такий оригінальний, що повторити ніхто ніколи не зможе?

Є.: Тому що інтимне, я не можу пояснити візуально, на що це схоже. Я бачу, що тут багато всього, багато цікавого, багато динаміки, багато почуттів, але й як не існує.

П.: Тоді конкретизуй все ж, де символи присутності жінки, де чоловіка і де ти, згідно заданої теми: «Чоловік, жінка і я»?

(Протагоніст показує, де зображені чоловік (1), жінка (2) і він (3) на рис. 1.12).

П.: Намальовано так, що все одно на перетині чоловіка і жінка образ матері сюди причетний.

Є.: Тут я побачив і батька, і матір (рис. 1.12).

П.: Конкретизуй – що відноситься до батька і до матері?

(Протагоніст уточнює, де зображені мати (4), батько (5) і він, див. рис. 1.12).

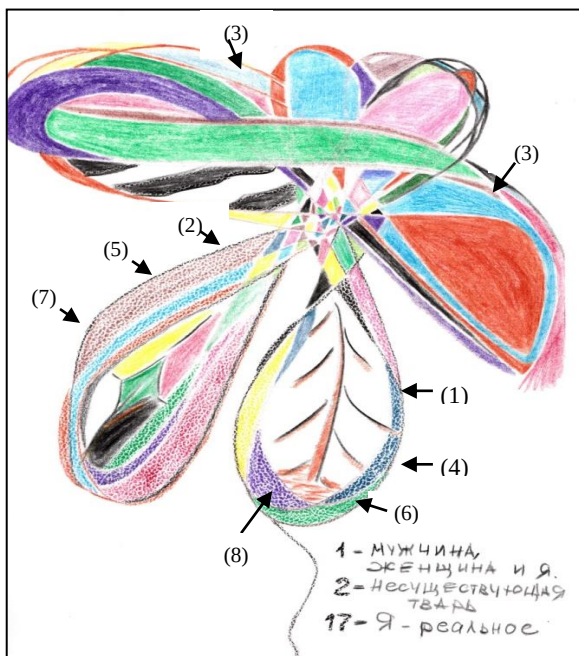

Рис 1.12. Чоловік, жінка і я; Неіснуюча тварина;
Я-реальне

(1) – Чоловік;	(5) – Мати;
(2) – Жінка;	(6) – Чоловік, який є в мені;
(3) – Я (протагоніст);	(7) – Жінка, з якою спілкується Є.;
(4) – Батько;	(8) – Грунт, основа.

Є.: В принципі, і так і ні. Оригінальний, тому що є оригінальним. Я нічим не кращий когось іншого. І мої стосунки з жінками, з чоловіками теж оригінальні просто тим, що вони оригінальні.

П.: І все-таки залишається питання, чому ввів це «неіснування»?

Є.: Також на цьому малюнку я бачу і взаємини з протилежною статтю. Я не кажу саме про шлюб, а просто з протилежною статтю. Це жінка (7), з якою я маю спілкування на даний момент; це я-чоловік (6), який в мені є; я ніби якась диференціація (відщеплення) від чоловічої сутності (8) (рис. 1.12).

П.: Ти, схоже, дискретний у цих відносинах?

Є.: Тобто я можу спостерігати за цим з боку і підживлюватися енергією цього процесу.

П.: Чи приваблювали тебе чоловічо-жіночі стосунки в дитинстві і чи не потрапляли в поле зору відносини батька і матері, щоб ти був присутній «ніби з боку»?

Є.: Ні, не пам'ятаю. Відповідаю на останнє запитання: маються на увазі інтимні стосунки між чоловіком і жінкою? Тут я можу зберігати можливість «бути поза ситуацією». Мені якось важко говорити на тему інтимних стосунків моїх батьків. У них не було повноцінного інтимного життя. Батько працював так, що йому потрібно було дуже рано вставати, їхати на зміну. Робота важка, він був шахтарем, і повертався він теж в такому досить вичавленому стані. Щоб вийти з цього стану, у нього була добра компанія і засоби. І його спілкування з прекрасною половиною (тобто мамою) фактично було зведено до нуля. Інтиму я не бачив.

П.: Тому віддушиною для матері в чоловічому аспекті був син, тобто ти?

Є.: Не факт. Вона теж працювала, була, взагалі-то, затребувана на роботі. Там були теж чоловіки. Я не думаю, що вона зраджувала, але якесь спілкування там було, взаємодія з іншими чоловічими енергіями.

П.: Ти помічав, що міг хоч якось ревнувати маму?

Є.: Так, це було у віці 14-15 років, коли ми жили вже в іншому місті і вона влаштувалася на іншу роботу. Я якось до неї приїхав і побачив, що в її службовій кімнаті сидить чоловік і щось їй розповідає з палаючим поглядом. У той момент у мене всередині щось піднялося, таке обурення, думаю... це і були перші почуття «ревностів».

П.: Червоненький камінчик ожив (рис. 1.11)?

Є.: Так. Я тоді відчував праведний гнів. Його відображають колір і гострі кути каменю.

П.: Такий гнів, що прямо близький до вибуху?

Є.: Так, але направити цей гнів на нього я не міг, тому що це була чужа людина.

П.: А спрямований він був куди? На маму?

Є.: Так. Я запитав у неї тоді, що це за людина. І, напевно, запитав емоційно.

П.: Мама зрозуміла, що ти до неї не байдуже ставишся?

Є.: Я помітив, що вона не дуже засмутилася моїм питанням. Вона це дуже спокійно сприйняла.

П.: Десь їй було приємно, що ти дивишся на неї не тільки як на маму, а й як на жінку? Ти довго спав біля мами?

Є.: Звідки ви знаєте (*сміється*), що я спав біля неї?

П.: А ти сам сказав, що вона втішала тебе, коли ти прокидався від страху сновидінь. Це контекстно стало зрозумілим!

Є.: Так, вона не спала з батьком, тому що він хропів або був п'яний, що не дуже приємно. До підліткового віку я спав з мамою, а потім мене відселили. Перейдемо до рис. 1.13, що має три назви: «Мій сексуальний партнер», «Мої мрії», «Мої бажання і можливості». Тут зображений такий ідеалізований об'єкт. Метелик – це я (рис. 1.13, (2)). А ось це сексуальний партнер (див. (1), рис. 1.13, угорі ліворуч). Його не видно для ока, намалювати його не можна. У сексуальному партнері я бачу таку повітряну жінку. Сексуальний партнер займається тим же самим, що я.

Квітка – це середовище, яке дозволяє виживати, добувати їжу, це середовище прекрасного, красивого.

П.: Цікаво, що ти жіночий аспект (партнерку) намалював як подібне тобі створіння. Твоя близькість до матері в якійсь мірі може вплинути на фемінізацію твого характеру.

Є.: Зрозуміло, що вплинула, ось тільки як?

П.: При всій твоїй мужності вигляду і твоїх помислів, гідних поваги, з чоловічої точки зору, презентабельність чоловіка... все одно в тебе є якась така зворушливість, може, незахищеність, вразливість, те, що можна було віднести до фемінного аспекту. Тоді зрозуміло, чому цей малюнок пов'язаний з цим сердечком – як символом справжньої жінки-матері. Відмовитися від цього ти не можеш. І чому ось цей малюнок (рис. 1, вказує на круги під знаком питання), а він відноситься до тебе, фактично вказує на жіночий аспект?

Є.: Кола – архетип жіночий?

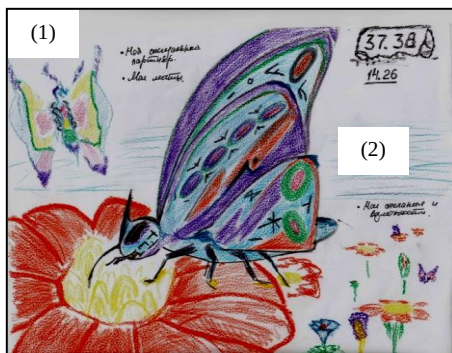

Рис 1.13. Мій сексуальний партнер;
Мої мрії; Мої бажання і можливості

Рис. 1.14. Фрагмент рис. 1.13

- (1) – Сексуальний партнер;
- (2) – Автор малюнку Є.

П.: Звичайно, архетипічний! Те, що ти малюєш кола в чорному (рис. 1.8), вказує на фемінний аспект, який тобі не

стільки допомагає, скільки заважає. Твоя чутливість, може бути, навіть вразливістю?!

Є.: Згоден, це дійсно так.

П.: І на тлі цього зрозуміла певна затримка в чоловічій реалізації, тому завжди є небезпека ось такого непередбачуваного прориву (див. червона стрілка, рис. 1.9). Тому що може бути пробоїна, і стане фонтанувати енергія – архетипічно це символ чоловічої сили (ерекція). Тобто любов до цього сердечка (рис. 14) перевершує життєві можливості, вона безмежна. А любов до мирської якоїсь істоти – ось вона ніби є і ніби її немає; або ця істота на рис. 1.13 – вона ніби є і ніби немає (див. (1), рис. 1.13).

Є.: Я скажу про інтерес до процесу аналізу. Інтерес був, тому що точка зору іншої людини, особливо досвідченої, для мене важлива. Ваша точка зору мені особливо важлива. Почуттів було багато і різних.

П.: Всі вони знайомі, чи відкрилося щось нове?

Є.: Мені знайомі почуття до матері, такі трепетні; почуття до батька... усвідомлення його темної енергії, такої потужної, що лякає типу темного вихору (рис. 1.8).

П.: Значить, батько викликав у тебе такі почуття ще за життя?

Є.: Так, я його боявся трохи, особливо його агресії.

П.: Крім страху, ще були якісь почуття до нього?

Є.: Крім страху, була ще і повага, і вже в свідомому віці, коли вже його не стало, я оцінив його турботу...

П.: Про вас?

Є.: Так.

П.: Чи не було в тебе почуття подиву, що мама вибрала саме такого супутника по життю?

Є.: Та ні, такого не було. Було почуття вдячності. Мені здається, він знав про таку свою потужну енергію і розумів, що вона може на мене, маленьку дитину, діяти деструктивно. Коли я з ним спілкувався, він намагався не дивитися мені в очі, щоб мене не придушувати. Я це зрозумів зовсім недавно.

П.: Ось ці прориви на кругу ти міг спостерігати в батька, чи це суто твоє (червона стрілка, рис. 1.9)?

Є.: У нього це було, так! У нього були такі афективні моменти, зриви.

П.: Чи може, це тебе і налякало. У нас уже було питання: «Злякався ти коли-небудь чогось?».

Є.: Я зараз про це і подумав. Не виключено, що так і було. Я не пам'ятаю, що могло б служити причиною. У мене немає до цього прив'язки, сюжетної.

П.: У батька ці темні кола теж так переходили в червоне, чи вони завжди були темними (вказує на темні кола під знаком питання, див. рис. 1.8)?

Є.: Так, він був чоловік дуже імпульсивний, запальний, гарячий, скажімо так. Це дуже деструктивно могло розгортатися.

П.: Тобто ти відчував небезпеку?

Є.: Так. Але в той же час відчував повагу, як до фігури чоловічої, божественної.

П.: Які почуття у тебе викликав аналіз саме цього малюнка (рис. 1.13)? І чи не присутній в цій квітці (на якій сидить метелик) образ матері?

Є.: Архетипно так можна сказати. За почуттям у мене ця квітка асоціюється зі світом, з реальністю. Ось ця квітка не одна, справа там їх багато (жінки), але вони дрібні.

П.: Ти намалював подібні квітки, тому таке дуже опукле уявлення цієї квітки може бути пов'язано з матір'ю, адже вона вирізнялася з-поміж інших жінок. І саме біля матері ти відчував розквіт своїх сил: ти енергетичний, ти потентний, ти більш барвистий, більш мажорний і готовий до контакту.

Є.: Так, мати приймаюча істота, вона як квітка, вона готова годувати, як і мене годувала.

П.: Тоді, якщо батько викликав таку напругу (вказує на червоні кола по центру, рис. 1.9), то мати, як сонечко, – певне заспокоєння (вказує на квітку, рис. 1.13)?

Є.: Так, це так і було.

П.: Як ти думаєш, якби таке чудо сталося б, і саме така жінка, як мама, зустрілася б тобі, і ви могли б бути на рівних, в гармонії, то зник би цей знак питання «з твого життя» (рис. 1.8)?

Є.: Ні. Мені здається, що знак питання на 100% не пов'язаний з матір'ю для мене. Не відгукується. Він пов'язаний зі мною. Я розумію, що мати – це мати, розумію її роль і відчуваю, що інша жінка – це новий досвід, це якийсь новий Всесвіт. Зрозуміло, що вона десь архетипічно перегукується з материнським образом..., але віддалено, інакше це б завадило взаєминам.

П.: Якщо перегукується, то за якими якостями: по відчуттю спорідненості душ, чи за значимістю тебе саме для цієї особи, або по її ніжності, жіночності? Можеш це уточнити?

Є.: У чому перегукується з материнською, так це – прийняття мене в будь-якому варіанті.

П.: Безумовна любов, а не умовна?!

Є.: А в іншому не повинно бути відповідностей, та решта і не так є важлива.

П.: Чи бачиш, як відчувається табу на інцест – це перший закон, який входить в психіку дитини, і природно, що від нього звільнитися просто неможливо. І якщо є едіпальна залежність, то вона все одно манівцями буде якимось чином виходити, структурувати взаємини, визначати почуття, визначати людину, подібну собі, щоб вона була в чомусь схожа, як ми бачимо з цього малюнку (рис. 1.13). Цей малюнок показує, що вона повинна бути і відмінна від матері. Тому що якщо вона не буде відрізнятися, то інтимний контакт буде ускладнений.

Є.: Безумовно. Ця істота взагалі іншого світу, іншої цивілізації (рис. 1.13).

П.: Для мене інше говорить метелик, не з іншого світу (метелик нашого світу), а що вона (1) з «іншого світу» в порівнянні з матір'ю?

Є.: Так, це точно.

П.: Тому що цей метелик повинен бути ще і мускулінним, повинен втілювати в собі твоїх батьків, щоб ти міг відчувати, що і «не схожість з матір'ю», а й рідна душа, то ось цю фемінність, яку мама близьким контактом могла подарувати тобі, вона повинна трохи перекривати. Може, своєю розсудливістю, врівноваженістю, відсутністю «питання». Те, що вона повинна бути схожа з тобою, але і відмінною від цієї квітки (рис. 1.13). У цьому відбувається певне маскування лібідної залежності від матері і доступності більш тісного фізичного контакту, ніж з матір'ю, ця особистість повинна нести компенсаторний момент, щоб була захищеність у сфері душевної зворушливості, ніжності, може, чутливості і т. д. Але вона повинна бути мудрою: обходити хворі точки і навіть, може, компенсувати деякий жіночий відтінок ось цього метелика (вказує на метелика, яка на квітці, рис. 1.13). Я так сміливо кажу, сподіваючись на те, що ти будеш рефлексувати.

Є.: Я зараз намагаюся зрозуміти, в чому фемінність?

П.: Фемінність навіть в тому, що вони одного біологічного виду (метелики). І те, що тільки тут присутній близький контакт (вказує на квітку («маму») і метелика) і це, по твоїй розповіді, так тривало довгий час. Тому що інакше ти дуже глибоко не розумів би і не відчував її. А тривалий такий контакт з жінкою-мамою залишає слід фемінності, тобто підвищеної чутливості, яку ти можеш ховати за цими обмеженнями (вказує на сині рамки, див. рис. 1.8).

Є.: Абсолютно згоден, це мені не заважає; у мене є і те і те.

П.: Залишається тільки питання: чому це твоя мрія?

Є.: Тому що для мене це ідеальна картина.

П.: Ти так малюєш, у тебе завдання було малювати те, що є. Ми почули, що в житті є повноцінне прийняття, сім'я. Чому ідеалістична картина, коли начебто все і так є реально?

Є.: Реально все є, але не так гармонійно. Основні елементи, звичайно ж, є, але немає тієї гармонійності, яка є в цій картинці.

П.: Зате, якби цю картинку закрити (закриває листком сексуального партнера-метелика (фото 1.14), то повна гармонійність присутня (квітка і метелик). Тоді питання, навіщо

тобі така вигадка, щоб засмучуватися в такому важливому для людини питанні, як інтимне життя? Знову подвійність: все є, і одночасно ніби немає. А ми вже з цим зустрічалися (вказує на знак питання, рис. 1.8): що це ніби не існує і існує. Я маю на увазі 6 тем (рис. 1.8), двояко: «існує і не існує». Так і тут (рис. 1.13): існує і не існує твоя любов до матері як до жінки (див. квітка і метелик).

Є.: Так і ні. Я знаю, що вона існує, але розумію, що мати може піти з цього світу. Моя любов, зрозуміло, залишається, але я повинен інтегруватися в життя далі, без неї, а це реальна проблема.

П.: Якщо тебе це турбує, то я б сказала, що не дай Бог – якщо це трапиться, то цей прекрасний метелик (вказує на метелика, який над квіткою, рис. 1.13) може перетворитися в такий міраж (вказує на метелика зліва – сексуальний партнер, (див. рис. 1.13). Ніби ти будеш жити, але і не жити?

Є.: Я поки цього не відчуваю, мама жива.

П.: Наше завдання визначити зону ризику, щоб упередити.

Є.: Це складне питання для мене, але я розумію, що природно, рано чи пізно... Про це я намагаюся не думати.

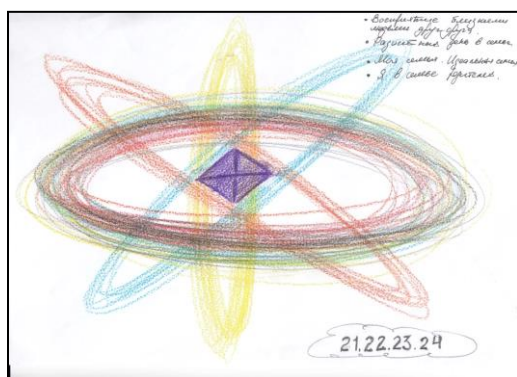

Рис 1.15. Сприйняття близькими людьми один одного;
Радісний день в сім'ї; Моя сім'я; Ідеальна сім'я;
Я в сім'ї батьків.

П.: Можемо не говорити. Людина все одно не знає, як все буде, може, в цьому щастя. Як говорив З. Фрейд, психіка людини так влаштована, що вона взагалі відсуває факт смерті, наче ми вічні, і в цьому є мудрість психіки. Отже, наступний малюнок 1.15.

Є.: «Сприйняття близькими людьми один одного», «Радісний день в сім'ї», «Моя сім'я», «Ідеальна сім'я», «Я в сім'ї батьків» (рис. 1.15).

П.: Все, про що ми говорили, підтверджується не стільки малюнком – він абстрактний – скільки поєднанням тем. Сам по собі малюнок дає натяк, що табуйоване єднання з матір'ю можливе лише у Всесвіті, коли «спорідненість душ» тяжіє над інцестними поривами. Наступний малюнок.

Є.: Тема малюнка – «Самотність» (рис. 1.16). Спочатку намалювалось «О», потім здалося, що це око, і захотілося оформити його, як око якогось крокодила або тварини, яка управляється інстинктами, але при цьому є частинка свідомості. У мене ось така інтерпретація.

Рис 1.16. Самотність

П.: Самотність як внутрішньоутробний стан, як занурення в утробу, де тяжіють інстинкти. Не виключено, що при вашому народженні у мами були пошкодження або розриви (рис. 1.16).

Є.: Природно, були, і вона довго лікувалася, одужувала.

П.: Тому що вони сюди потрапили. Це явно жіночий фалічний символ, символ якихось страхів і якоїсь прихованої агресії, можливо, фельдшер, який допомагав, непрофесійно працював, грубо використовував силу. Це ще раз говорить про фемінність відтінку вашої психіки, тому що видно, що це зображення до вас відноситься, але архетипічно це жіночий символ. Натяк на западання в самого себе, в утробний стан, і на те, що потрібно пробитися, щоб народитися, напевно, в житті вам постійно легко нічого не дається?

Є.: Легко не дається, треба працювати, щоб щось було.

П.: Є такі люди, які хизуються тим, що їм легко дається.

Є.: Працювати треба, але й не можна сказати, що мені дуже важко все дається.

П.: Чи може, від ситуації «дуже важко», ти просто сам вислизаєш?

Є.: Можу, помічав і це.

П.: Малюнок (рис. 1.16) не містить і натяку на інших людей. Очевидно, ти не приймаєш легко допомогу, будеш намагатися «я сам», як ти говорив, будеш доводити, що «мій шлях правильніший і кращий».

Є.: Я повинен народитися сам. Абсолютно вірно. Відгукнулося.

П.: Мене турбує малюнок «Самотність» в контексті того, що це око крокодила.

Є.: Так, це око крокодила.

П.: Думаю, що образ крокодила втілює агресивність. Якщо подивитися уважніше малюнок (нижнє і верхнє обрамлення), дійсно, схоже з крокодилячою шкірою. Тут, хочеш – не хочеш, необхідно згадати про батька. Хоча ти все так добре сказав про батька, як годиться синові, що він шляхетна, вихована і т. д.

людина, але все ж те, що ти «народжений саме цим батьком», залишило якийсь слід. Крокодил – це він, це агресивність, про яку ти говорив, це утроба крокодила, як чорна діра затягує (узгоджує рис. 1.8 з рис. 1.16). І ще до вашого народження причетний був теж агресивний чоловік – фельдшер, який різкими рухами завдав каліцтва тобі і мамі. Звідси, може, твої умовні цінності – спокій, прагнення уникнути різких проривів і поривів (вказує на червону стрілку, рис. 1.9). Ти можеш сказати все те, що тобі спадає на думку.

Є.: Про крокодильчика відгукнулося. В цьому є щось дике, що дійсно стримується самотністю. Бажання народитися і страх виходу назовні водночас. «Воно» (яйце) саме себе боїться, що ось це ось народжене саме себе ж і знищить. У мене таке відчуття, що зачатки якогось усвідомлення, прийняття, ваша інтерпретація дала мені поштовх до саморефлексії.

П.: Ти справляєш враження такої м'якої, делікатної і стриманої людини і дуже не хочеш змінювати враження про себе у інших людей, щоб уникнути розчарування. Тому що тобі від цього вже довелося страждати, це вже знайоме. Ось надзвичайно цікаво – самотність в утробі крокодила (рис. 1.16). Але ця утроба відносна, тому що тут натяк на жіночі геніталії є, і просто підкреслені складності народження і самонародження, щоб позбутися від самотності. Ще той відтінок бажання, що якби народитися від іншого чоловіка, то не було б багатьох бід, хоча такий текст ти не міг прямолінійно «розуміти». Звідси контекстно, що цій жінці-мамі потрібен був би приблизно такий же чоловік, як ти сам. Хоча ось такі реверанси, конструкти когнітивних побудов людина може не опрацьовувати, але коли ми це все промовляємо, то зрозуміло, звідки ці обмеження (вказує на сині рамки, рис.1.8): тому що щось метафорично від крокодила, якого треба стримувати в клітці.

Є.: Це відгукується, я це нутром відчував, а не міг зрозуміти.

П.: Ось так в клітці, але тоді ж треба знову з неї ж вибиратися?!

Є.: Тому що «це в мені», «мені треба вибиратися з самого себе»?

П.: Метафорично – це вибиратися з відчуття самотності, яке може зберігатися навіть при вашій присутності у великому натовпі, в групі або коли ви вдвох з кимось.

Є.: Я навчився це переробляти і користуватися цією здатністю бути в соціумі і в той же час бути самим з собою.

П.: Звичайно, ми сьогодні говорили про те, що наш захист грає певну позитивну роль, але краще все це розглянути, тому що він же, захист, може задавати ходіння по колу. Між іншим, всюди ми бачимо кола (рис. 1.8, 1.9, 1.12, 1.15-1.16), а це втрата енергії, а ви людина, яка хотіла б рухатися вперед, бути успішною.

Є.: Хотів би, цього мені не вистачало.

П.: Тоді цю динаміку починай шукати в самому собі, як в утробі, власне створеної, а не «крокодила» з потенційною агресивністю. Ми переглянули, як ти, Є., рухався по лінії власного життя, і побачили, що медитація для тебе – це самозанурення і ізолюваність від несприятливих обставин і одночасно ж і як самонародження. Але уяви, що ця твоя майстерність виправдана для тебе, але, якщо ти хочеш допомагати іншим людям, то потрібно навчитися «йти за людиною», щоб її пізнати, а не вести її в рай, який ти знайшов для себе, тому що людині, можливо, необхідне інше, і дуже рідко хто буває зі співзвучною проблематикою.

Є.: Я з цим згоден. Наступний малюнок, рис. 1.17.

П.: Звертає увагу те, що серед тем, які стосуються рис. 1.17, є взаємовиключні, наприклад «люблю» і «не люблю».

Є.: Тут є ще «Людина, яку я боюсь/відчужую», «Людина, яку я не люблю і не поважаю», «Людина, яку я люблю», «Найбільш значима людина».

(П. пропонує Є. співвіднести теми із зображенням на рис. 1.17. Є. поставив нумерацію тем до малюнків на самому рис. 1.17).

П.: А це вода чи просто небо (вказує на (3), рис. 1.17)?

Є.: Це якась спіралеподібна структура в небі і поруч «до нескінченності» по горизонталі і по вертикалі.

П.: Міраж внизу – це: «Людина, яку я не люблю і не поважаю» (2), рис. 1.17) в якомусь просторі знаходиться, в стороні.

П.: Ось ця фігура (4) дуже цікава (вказує на фігуру, яка символізує «Найбільш значущу людину»), тут ніби нескінченність, і це десь схоже з чоловічо-жіночими стосунками (рис. 1.12), одночасно має схожість і з рис. 1.15 – «Ідеальна сім'я».

Є.: Це інтегровані, вірніше, синтезовані фігури, я, в загальному, їх так і зображував. Є багато чого, різних полів, структур, і в цьому її значимість, що вона семантично різноманітна, багатопланова ця «картинка» (рис. 1.17).

П.: А це не заважає, що чимось зеленим перекреслюється (вказує на (4) в центрі перетину полів, рис. 1.17)?

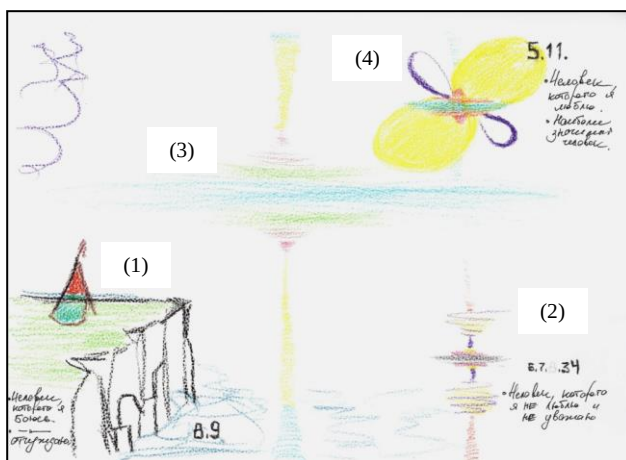

Рис 1.17. Людина, яку я боюсь/відчужую;
Людина, яку я не люблю і не поважаю;
Людина, яку я люблю; Найбільш значима людина

- (1) – Людина, яку я боюсь/відчужую;
- (2) – Людина, яку я не люблю і не поважаю;
- (3) – Людина, яку я люблю;
- (4) – Найбільш значима людина.

Є.: Не заважає, в моїй уяві вона тривимірна, і все в ній взаємопов'язано перетікає. Так передбачає цей малюнок.

П.: Чи, може, це підтверджує висловлену мною гіпотезу про те, що: «іділія відносин (в контексті рис. 1.13) можлива тільки на небесах?»

Є.: Так, якщо відчувається – то це щось небесне!

П.: Не з фізичними, а за психологічними параметрами? Показано, що це єднання у вічності – символ вічності і одночасно перетину – думаю, теж едіпальна залежність і тут заявляє про себе. «Хрестовина» розташувань нескінченностей вказує, що це єднання напружене. Воно не є легким.

Є.: Так, воно не просте. І я помітив, уже після того, як намалював, що ці частини об'єднані однією віссю.

П.: Так. Таким чином ти показав, що «людина, яку я не люблю», якимось чином сюди причетна і до «люблю» (див. вісь (2) і (4)).

Є.: Я потім (в процесі аналізу) вже зрозумів, що це про мене (вказує на рис. «Людина, яку я не люблю і не поважаю» (2), рис. 1.17), це стосується перш за все самого себе.

П.: Якщо це про тебе, тоді підтверджується наша гіпотеза про «утробу крокодила» (рис. 1.16), і ми вже там встановили асоціативні зв'язки з образом батька. Таким чином, якщо діагностика вірна, то далі ми будемо виходити на підтвердження озвучених раніше гіпотез: це і щодо єднання з матір'ю на «небесах», як і те, що справді причетність цього «крокодила» до твого народження (тобто батька з його негативно-мортідними схильностями). Блокування в собі проявів подібного, заганяє тебе в стан пасивності, тобто в «утробу», з тим щоби самонародитися, що відповідає відчуженню батьківського початку. Самонародження виключає вже причетність крокодила.

Є.: Більш точно «крокодил» («Людина, яку я боюсь/відчужую», внизу зліва, див. рис. 1.17). На малюнку написано, я зараз тільки зрозумів, що зелений колір – натяк на

колір шкіри крокодила, іншими словами – це страх батька і «батьківського» в собі.

П.: Це чий ніжки (рис. 1.18)?

Є.: Це мої ноги, я лежу і спостерігаю. Бачу захід, вечірнє небо, зорю. А теми малюнка такі: «Як мене бачать батьки і сам себе», «Моє минуле», «Моє майбутнє», «Сприйняття минулого», «Сприйняття близькими мого неіснування», «Мій звичайний емоційний стан». Як мене бачать батьки і сам себе: ось маленька зірочка, яка розрослася, і в кінці ось така галактика.

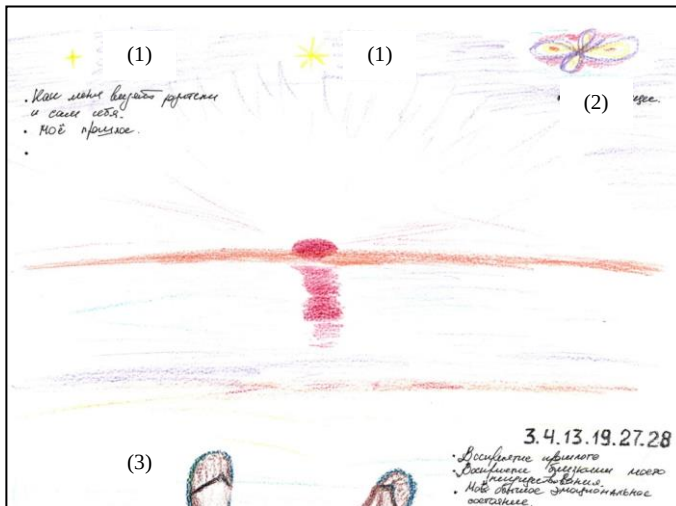

Рис 1.18. Як мене бачать батьки і сам себе; Моє майбутнє; Моє теперішнє; Сприйняття минулого; Сприйняття близькими мого неіснування; Мій звичайний емоційний стан.

- (1) Як мене бачать батьки і сам себе;
- (2) Моє майбутнє; Моє теперішнє;
- (3) Сприйняття минулого; Сприйняття близькими мого неіснування; Мій звичайний емоційний стан

П.: Ми знову бачимо знак (Всесвітньої нескінченності) як натяк (див. (2), рис. 1.17) на чоловічо-жіночі стосунки (див. рис. 1.12), що «ці стосунки можливі були тільки на небесах», тепер ми бачимо підтвердження того, включаючи тему «Мое майбутнє».

Є.: Так. Ось це моє минуле (3), моє теперішнє і майбутнє. Сприйняття минулого (3). Для мене минуле як сонце, що заходить. Воно заходить, що природно і нормально при тому, що мені за 40 років. Ще одна тема – «Сприйняття близькими мого неіснування» (3). Мені здається, що для моїх близьких я теж як минулий день, що заходить.

П.: І «Мій звичайний емоційний стан» (рис. 1.18). Але ти вже в своєму звичайному стані – «ноги відкинув» (*жарт*)?

Є.: Це я лежу і відкинув ноги, дивлячись на цей захід. І мій емоційний стан відповідає цьому заходу.

П.: Чому присутні тільки ноги?

Є.: Щоб показати, що я тут присутній.

П.: Чи можна думати, що тебе і немає, тому що ми бачимо тільки ноги.

Є.: Звичайно ж, коли я дивлюся на світ, я бачу тільки ноги, я ж не бачу себе.

П.: У книзі «Методологія глибинно-корекційної підготовки психолога» представлено вірш, який відображає подібну картинку одним з респондентів, зокрема, він пише:

*Разорваны нити Пространства,
Раскидано время судьбы,
Порядок плюс бешеный Хаос –
Рождение Черной Дыры.
Ее ненасытна утроба –
Все ест-пожирает подряд.
Как здесь искажен мега-Космос!
И Время течёт здесь назад!
Она как бездоннейший омут.
Она – вся продукт бытия.
Пространство и время в ней тонут.*

*Енергію копит она.
Совсем здесь другие законы.
Сплелися реальности в ней.
Она пожирает весь Космос.
Она лишь в себе. Вся в СЕБЕ!
Спрессовано Время-Пространство
В ничтожном объёме Судьбы.
В ней вместе Порядок и Хаос –
Заложники Черной дыры...
Пройдут миллиарды столетий.
Потухнут звезд яростный свет.
И схлопнутся черные дыры
В бескрайней сплошной светотьме...*

Є.: До цього додаю: «...терпіння тим, хто спостерігає за кедями, які стирчать з Чорної діри, свого родича, тобто мене».

Я заінтригований цим питанням, тому що не тільки ви звернули увагу на ноги... для мене це зазвичай, що я існую і, одночасно, відсутній. Закидати ноги – це мій звичайний стан.

П.: Але дивно, що ти присутній тільки ногами. Начебто це – щось найважливіше. Якщо звернутися до архетипічної символіки, то нога – це фалічний чоловічий символ. Жінка у тебе теж намальована (метелик, див. рис. 1.13) подібною тобі. Я зазначила, що чоловічий аспект твоєї самореалізації симпатичний. Ти ніби в пошуках певної ідентичності.

Є.: Так, це правда, для мене це найважливіше.

П.: Є над чим подумати, тому що відчуження батьківської частини себе має наслідки: чому в такому молодому віці захід і чому майбутнє в небесах? Неначе позиція схожа з поглядом мамі: «ви разом». Тому що для неї життя – це захід певною мірою, і ти готовий розділити з нею її долю?!

Є.: Так, емотивно відгукується. Мені це близько, і я з цим не можу сперечатися. Мені приємно спостерігати захід як прощання з минулим, подяку за те, що воно було.

П.: Тобі рано мати такий «малюнок, що тебе розчулює», будучи в розквіті своїх років.

(Порівняємо рис. 1.8 і 1.18)

Є.: Так, кеди з Чорної діри гармонійно вписалися в сюжет рис. 1.8.

П.: Цікаво. І по кольоровості підходить (рис. 1.19).

Є.: Я так думаю, що ось ця картинка (рис. 1.18) – це те, що є зворотною стороною Чорної діри. Тобто це ніби зворотна сторона реальності, в якій я живу.

П.: Це мало заспокоює! Тому що у тій реальності, яка тут (рис.1.8), зворотна сторона (рис. 1.18) більш приваблива, ніж та, яка є на рис. 1.8. І тому ти готовий, щоб був захід і т. д. Тоді я можу сказати, що тобі за твоє життя довелося з чимось миритися, в чомусь розчаруватися і що ти трохи втомився від цієї «низки»...

Є.: Безумовно.

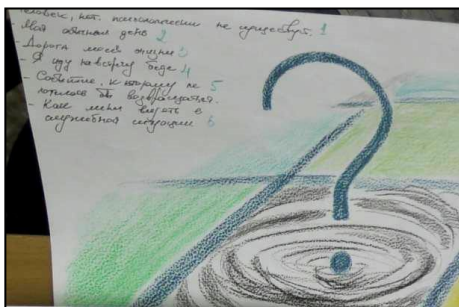

Рис. 1.8

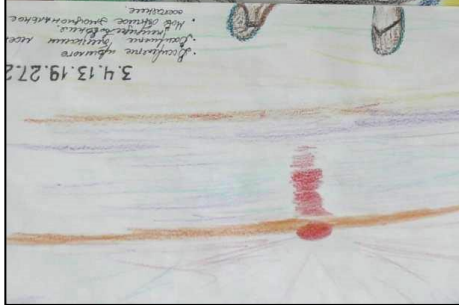

Рис. 1.18

Рис. 1.19. Порівняння рис. 1.8 та рис. 1.18

П.: У твоєму віці цього не повинно бути. Ти молодий, сильний, в тобі енергія повинна бити ключем, і ти повинен йти по шляху самореалізації. А тут вже захід, майбутнє в небесах, контекст інших малюнків дозволили мені це сказати, коли я ще не бачила рис. 1.18. І тоді це до нескінченності, і закінчуваність чогось для тебе не нейтральна, що втрати і розчарування для тебе теж були не нейтральні?! Розглянемо рис. 1.17, зокрема «Людина, яку я боюсь/відчужую (1)».

Є.: Це намет, на скелі стоїть.

П.: Тоді ти сидиш в будиночку?

Є.: Можливо, я можу бути там. Я б із задоволенням пожив на цій скелі.

П.: Але до рис. 1.17 відноситься і тема «боюся».

Є.: Так, це величезна потужна сила, «людина, яку я боюся і відчужую», на ній (цій людині) чомусь захотілося поставити цей намет.

П.: Можливо, це і є движок твого самоформування. Людина, яку я боюсь, пов'язана з батьком, а ти в якійсь мірі його інтроєктував. Тому в житті ти представив таку площину, що стверджує, зелену, життєдайну. Оригінально представлений намет, як натяк на самонародження?! Намет – це теж символ утроби згідно архетипічної символіки, в наметі хтось сидить, але він не життєдайний, там немає води, але є духовне самонародження.

Є.: Це якийсь квест, десь на березі поруч з водою. Малювалося після того, як я повернувся з подорожі (див. Рис. 7). Була схожа ситуація, спека нестерпна, і я сидів в наметі, був дуже комфортний стан, хоча дійсно не вистачало води. Звідти видно всі галактики і захід. Мені так було добре, що не хочеться малювати цегляні будинки, літаки і т. д., тяга до землі. Земля – материнський архетип.

П.: Ми вже й закінчили всі малюнки. У тебе є відчуття якоїсь незавершеності?

Є.: Так, є, звичайно. Розумію, що попереду ще багато роботи над собою. Я вам дуже вдячний за надану допомогу в більш проясненому і адекватному розумінні себе!

П.: Я думаю, цього достатньо, для першої нашої зустрічі. Добре б продовжити роботу, але в майбутньому. Відчуття завершеності, гештальту у мене на сьогодні є! Для твого допитливого розуму достатньо матеріалу, щоб він допоміг трохи зрушити якісь статичні, усталені концепції бачення себе, розуміння світу і людей, ваших взаємин з ними. Сподіваюся, що буде рух у якомусь більш прогресивному ключі, що у тебе з'явиться новий вибір, перспективи самостановлення, знімуться страхи, зайве, непотрібне відчуження себе від людей через якісь залишкові явища від цього «крокодила» (рис. 1.16), який символізує страхи батька в собі. Є над чим подумати. Думаю, що група зараз висловить свої враження. Є., ти дозволяєш це зробити?

Є.: Так, я буду вдячний, мені цікавий погляд ззовні.

П.: Дякую, Є., за роботу, бажаю успіхів!

Є.: Дякую величезне Т. С. і групі за співчутливу увагу!

Уч. гр.: Для мене ця робота була дуже дивна, і я відстежила для себе і знайшла підтвердження на практиці і того, що я чула в теорії про довербальний період, наскільки він є важливим і значущим для нас усіх, наскільки ми в собі несемо залишкові явища дитинства. Коли респондент сказав про те, що, він під час народження, вилетів і зламав обидві ключиці, і потім, коли він демонстрував свій життєвий шлях, теж звертали увагу, що у нього немов зламані крила. Вони як залишковий слід. Хоча, здавалося б, що ми можемо пам'ятати і знати про свій перинатальний період, навіть якщо мама розповіла! Наскільки це важливо – що людина все життя несе ці знання, і вони впливають на якість життя.

Уч. гр.: Хочу поділитися своїми почуттями та емоціями від того, що я почула. Хочу подякувати Є. Я знаю, що дуже складно відкритися, він з цим впорався. Я ось кажу, і у мене сильно б'ється серце, тому що десь я відчувала співпереживання і якусь близькість з Є. Говорити мені зараз дуже складно, але я знаю, що

потрібно. Є відчуття того, що всі малюнки, які ми розглядали, – це одна велика картинка, але інтерпретація при цьому завжди була різна і адекватна.

Уч. гр.: Дуже вдячна Є. і вам, Т. С., за таку колосальну роботу, тому що я відчувала, що працювала разом з вами. Коли розбирали малюнок з Чорною дірою, я згадала свій малюнок. Я згадую, що ви акцентували увагу на перинатальному періоді і на моменті пологів, і я стала краще розуміти семантику своїх почуттів, характер відносин зі світом та іншими людьми.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ГЛИБИННОГО ПІЗНАННЯ ПСИХІКИ

2.1. Глибинне пізнання в професійній підготовці практичного психолога

Глибинна сутність особистісної психокорекції. Кожна професія висуває людині свої вимоги до когнітивно-особистісних характеристик її психіки. Практична психологія є специфічною галуззю професійної діяльності суб'єкта, в якій, без належного формування особистісних характеристик та корекції деструктивних захисних механізмів, дорога до професіоналізму може бути закритою. Окрім того, специфіка професії передбачає залучення психолога до процесу взаємодії з респондентом. Тому, коли мова йде про методи практичної психології, зокрема їх зорієнтованість на надання допомоги іншій людині, необхідно, щоб вони були прийняті у використанні для самоаналізу. Останнє є запорукою професіоналізму в роботі з іншими людьми. Дорогу до цього прокладає відповідна методологія, яка задає продуктивну платформу для ефективної підготовки практичних психологів. В контексті заявлених проблем, С. Д. Максименко вказує на спрямування зусиль на внутрішні можливості особистості. Методи практичної психології повинні враховувати, що у психіці нічого змодельовати не можна, не порушивши філігранно тонкий процес самоделювання і саморозвитку. Це має відбуватися на тлі різноманітних (але фіксованих) можливостей для самоделювання.

Указані твердження академіка НАПН України С. Д. Максименка дають поштовх для формування адекватної позиції щодо розуміння пізнання психічного в його цілісності (свідоме-несвідоме) та застосування методів, які враховують єдність натурального і соціального. Самоделювання, в

розроблюваному нами психодинамічному підході, спирається на необхідність «слідкування» за самоплинністю феномену психіки.

У дослідженні проблеми фахово-особистісної підготовки майбутніх психологів допомагають філософські погляди, які імплікують результати різних наук. У даній роботі приділяється увага філософським проблемам фахової підготовки практичних психологів. Підрозділи цієї праці змістово розгортають основи новітнього підходу до підготовки практичних психологів у форматі психодинамічного підходу та відповідної методології. Путівником у вирішенні заявленої проблеми для нас є не лише орієнтація на положення «Психологічної служби» в Україні, а й на потребу висококваліфікованих спеціалістів, здатних адекватно розуміти предмет пізнання – психічне в його цілісності. Нині науково-практичні здобутки розроблюваної нами проблеми глибинного пізнання, асимільовані психологічною службою України, що спирається на Галузевий стандарт вищої освіти (Психологія).

Психодинамічний підхід, який набув розвитку впродовж тридцяти п'яти років, позначився на змісті підготовки практичних психологів у вищих навчальних закладах і психологічній службі України. Разом з тим, у процес підготовки психологів ще недостатньо впроваджуються методи, які враховують можливості пізнання психічного в його цілісності на засадах розвитку рефлексивних знань суб'єкта.

Головне завдання теорії пізнання пов'язане з розкриттям динаміки цього процесу. Психодинамічна парадигма набула демаркації від академічно-експериментальної психології. Ми солідаризуємось з К. Левіном, який зазначав, що **«експериментальна психологія породжує напівзакономірність»**. За пізнання лише сфери свідомого, внутрішній світ людини буде сприйматися та вивчатися лише наполовину, тому академічні пошуки істини розкриття природи психіки, в межах класичного детермінізму не дають сутнісне розв'язання проблеми пізнання.

Детермінізм (від лат. *determine* – визначаю) – філософське учіння про об'єктивний, закономірний взаємозв'язок і взаємообумовленість явищ матеріального і духовного світу. Сутнісною характеристикою детермінізму є причинність, що визначає зв'язки між явищами, в яких причина (при достатньо визначених умовах) з необхідністю породжує інше явище як наслідкове. Звичайно, поза причинністю не існує жодного явища. Водночас, психічне не може бути віднесене до однопричинних явищ. Розглядаючи методологічні позиції фахової підготовки практичного психолога, відмітимо, що предметом пізнання є цілісна психіка в її свідомих і несвідомих виявах. З огляду на це, ми не можемо пізнати психічне в його цілісності – при обмеженій орієнтації на пізнання причинно-наслідкових аспектів свідомого, в якому несвідоме прямолінійно ніколи не може бути представлене.

Відомий грузинський вчений А. Є. Шерозія вказує, що з самого початку свого розвитку психологія давала знати про те, що, спираючись лише на один галілеївський принцип, відтворити цілісну картину психіки вона нездатна. Далі подається ідея, що, подібно до квантової фізики, для пізнання та адекватного розуміння психічного ми повинні дотримуватися принципу додатковості. З огляду на те, що принцип додатковості був введений Н. Бором у квантовій фізиці з метою пізнання квантових та ньютонівських реалій світу у їх єдності, А. Є. Шерозія зауважує: «... принцип додатковості певним чином пов'язує дві великі і однаково фундаментальні науки про світ: фізику – як науку про фізичну (транспсихічну) реальність (у широкому розумінні) і психологію – як науку про психічну реальність (в тому ж широкому сенсі), зв'язує так, що в цілісній науковій картині світу і та і інша наука доповнюють одна одну» (див.: [255, с. 14]).

Н. Бор чітко вказував на «необхідність замінити класичний ідеал причинності на принцип додатковості (спрощено – додатковість)» (див.: [255, с. 15]). Цей принцип стосується тих об'єктів, які виявляють асиметричність функцій. У випадку з

психічним, така асиметрія функційно притаманна сферам свідомого і несвідомого, що унеможливорює прямолінійну детермінованість зв'язків між ними. Зв'язок здійснюється через певні інформаційні еквіваленти (при неспівпадінні функцій та спрямуванні енергетичного потенціалу). Таким чином, **додатковість** стосується установаження **зв'язків між сферою свідомого та іншою сферою** (несвідомим). Більш чітко – мова йде про певну логічну сумісність, рівновагомість. Інформаційні еквіваленти пов'язують суперечливі аспекти (свідоме-несвідоме) однієї і тієї ж реальності – психічного. Тому психологія – як і квантова фізика – повинна використати принцип додатковості як метод відтворення та пізнання цілісної психіки.

У зв'язку з тим, що несвідоме представляє «об'єктивну реальність» (завдяки його неусвідомлюваності), то воно може бути пізнаним, як і реальність загалом, за допомогою свідомого. З. Фрейд вказував, що «все наше знання постійно пов'язане зі свідомим: навіть несвідоме ми можемо пізнати лише шляхом перетворення його у свідоме» [206, с. 17]. Одностайною є думка, що несвідоме у його безпосередньо неспостережуваному вигляді, не підлягає прямолінійному усвідомленню. При цьому, як свідомому закритий прямий доступ в іншу сферу, так і, навпаки – несвідоме не може бути прямолінійно експлікованим, а це спонукає до пошуку третього шляху – посередництва через візуалізацію та діалогічну взаємодію з респондентом. Останнє відповідає настановленням З. Фрейда: «... для того, щоб привести несвідоме у свідоме, необхідно спершу створити опосередкувальні ланцюги. Через опосередкування словом внутрішні процеси стають сприйняттями» [207, с. 106].

Фахова підготовка майбутніх практичних психологів потребує уваги до методології пізнання психічного в його цілісності (свідоме-несвідоме). Ми переконані: пізнання несвідомого не може бути здійснене без уваги до динамічних і структурних аспектів психічного (Над-Я, Я і Воно). У формуванні психічних підструктур, велику роль відіграє процес витіснення.

Проте, несвідоме складають не лише витіснення, але й саме витіснене, що перетворюється у неусвідомлюване та притягує собі подібне. У пізнанні цілісності психічного ми виходимо з того, що наше знання постійно має зв'язок із свідомим, тому пізнати невідоме ми можемо лише одним шляхом – перетворенням його у свідоме. У цьому моменті і криється центральна методологічна позиція, яка потребує мистецтва глибинного пізнання, пов'язаного з об'єктивуванням інформаційних еквівалентів. Останнє означає пошук чогось третього (тобто посередника) між сферами «свідоме-несвідоме». Видається важливим зауваження З. Фрейда про шлях психоаналітичного пізнання «через поєднання із відповідними словесними уявленнями» [207, с. 120].

З. Фрейд наголошував на важливості актуалізації «зорового мислення», особливо в практиці психоаналізу сновидінь. При цьому, поза зоровим мисленням залишаються **відношення між образами, які потребують пізнання**. З огляду на образність мови несвідомого, зрозумілою стає здатність символіки синтезувати зміст іншого, і в цьому є їх дослідницька цінність. Разом з тим, зорових образів замало для пізнання несвідомого – необхідно виявити взаємозв'язки між символами, які є багатозначними, та вербальними аспектами мислення. Саме цей момент ми враховуємо, коли не лише даємо імпульс (стимул) візуалізації, самопрезентації психіки суб'єкта, але й забезпечуємо наступний крок – діалогічну взаємодію з ним, вбудовуючись у внутрішній порядок. Наша багатолітня практика засвідчила можливість і результативність введення опосередкувань у процес дослідження психічного в «спостережуваній площині».

Звідси висновки: глибинне пізнання повинно мати опосередкований характер; бажаною є візуалізація первинного «опосередкування»; завдяки матеріалізованій фіксованості, «посередник» слугує об'єктивним орієнтиром пізнання; **вторинне опосередкування** передбачає «оживлення» візуалізованого самопрезентанта в процесі діалогічної взаємодії (психолог – респондент); процес діалогічної взаємодії здійснюється

покроково, багаторівнево в єдності позитивно-дезінтеграційних та інтеграційних процесів (часткові дезінтеграції та інтеграції); запитання психолога орієнтуються на внутрішній порядок психіки, що знаходиться в синтезі з архетипністю; діагностична спроможність запитань, за умов узгодженості з внутрішнім порядком, породжує у суб'єкта притік енергії, що проявляється в його емотивності та вмотивованості до самопізнання.

Таким чином, **діалогічна взаємодія психолога з респондентом набуває посередництва між двома сферами психічного за умов її узгодженості із внутрішнім порядком психіки.** Такий діалог, слідуючи за феноменом психіки, не має прямого відношення ні до однієї, ні до іншої сфери психіки. Робота проводиться не із складовими психіки, а з людиною, активність якої обумовлена потребами та мотивацією самовдосконалення. Діалог спрямований не на налагодження особистих взаємин, а на інформаційний взаємообмін, що в сукупності сприяє здійсненню інтерпретації.

«Перетин вертикалі і горизонталі» є «актом» прояву спонтанної активності респондента і втілює представництво обох сфер психічного. Коли такі «акти» в процесі діалогу накопичуються, то їх аналіз (інтерпретація) дозволяє вийти на асиметрію логіки свідомого й «іншої логіки» – несвідомого, що й обумовлює особистісну проблему суб'єкта. Діалогічна взаємодія об'єктивує системні взаємовідношення обох сфер. У діалозі, за умов його діагностичності, в суб'єкта пробуджується мотивація до глибинного пізнання та самопізнання. Прагнення до самопізнання каталізується витісненнями, їх енергією і, водночас, пригальмовується опорами. Відсутність в глибинному пізнанні адресно окреслених просоціальних форм діяльності та наявність орієнтацій на спонтанну активність є одним із пріоритетних передумов (та критеріїв) діагностичної адекватності процесу, адже нівелювання зовнішньої виправданості активності сприяє вияву імперативу витісень, а, відтак, – діагностиці характеру внутрішніх побуджень. З просоціальної точки зору, активність

суб'єкта в процесі спонтанної ліпки, роботи з іграшкою не представляє цінності. Запитання психолога повинні задавати продуктивну динаміку діагностико-корекційного процесу та актуалізувати притік емотивної енергії. Таке вивільнення пов'язане як з полегшенням емотивного стану респондента, так і з накопиченням поведінкового матеріалу, що піддається аналізу, який відкриває перспективи вияву логічної впорядкованості психічного.

Психодинамічна парадигма емпірично підтверджує факт холистичної сутності психічного (ідеального) та його можливостей презентації у спостережуваних презентантах, що піддаються свідомому їх осягненню. Інформаційна еквівалентність об'єднує свідоме і несвідоме, хоча і не представлена споглядално. На це є причини: а) несвідоме ніколи прямолінійно не об'єктивує свій зміст; б) презентант «іншого» (ідеального) в опредметненій, статичній формі не може передати зміст живої інстанції з емотивним потенціалом. Такий специфічний формат бачення глибинного пізнання стверджується класичним положенням: «будь-яке знання відбувається із зовнішнього сприйняття», яке було покладене в основу біхевіорального напрямку. Все, що ззовні – має перспективу набувати відтінку істинності.

Ілля Пригожин у книзі «Порядок із хаосу» пише, що наскільки б уривчасто не говорила природа у відведених їй рамках – вона ніколи не обманює і не бере своїх слів назад. З приємністю відзначаємо його увагу до універсальності законів природи, включаючи і психіку. Зокрема, І. Пригожин, цінуючи **зовнішні вияви природи, підкреслює важливість пізнання психічного з середини його самого.** Ігнорування (недооцінка) цього моменту віднесена ним до слабкості досліджень, зокрема – класичної психології через її надмірну увагу до «прозорої» діяльності. В якості аргумента він звертається до образу Едіпа, зокрема: ясність розуму Едіпа при зустрічі із Сфінксом і непрозорість та темноту в погляді на акт свого народження. Для нас вкрай важливим є розуміння відмінностей між свідомим та «іншим», яке існує поза часом та простором і пов'язане з операціями над різного роду

символами. І. Пригожин аргументує це маніпуляціями із каменем, який перетворюють на предмет мистецтва, і вказує на реальну можливість переходу позачасових реалій в предметно-символічні, і навпаки.

«Живість» іншої сфери зникає при її перекодуванні в реалії, які існують в часово-просторових параметрах. Зокрема, Гегель писав, що сама по собі цеглина не вбиває людину – а здійснюється це лише завдяки досягнутій швидкості, тобто людину вбиває простір і час. Метафоричність висловлювання Гегеля дозволяє збагнути архетип, який існує поза часом і простором і забезпечує можливість перекодування ідеальних реалій в матеріалізовані форми. Останнє відкриває лише перспективи для пізнання іншої сфери, проте не є її кінцевою метою.

Часто-густо адекватне пізнання психічного в його цілісності обмежується академічним підходом, зокрема – прагненням математичної доказовості явищ. Гегель вказує на однобічність такого підходу: «Математизація наділяє матерію лише просторово-часовими властивостями» (див.: [255, с. 17]). Висновок: математизація відсуває в пільму непізнання іншу, позачасову та позапросторову сферу, якою є несвідоме. В глибинному пізнанні на засадах діалогу повинен враховуватись континуум вияву внутрішньої системної організованості психічного, що можливо у випадку діалогічного слідування «за респондентом», за семантикою символічності його мови. І. Кант між іншим **засуджував ту науку, яка не вступає в діалог із природою, а нав'язує останній свою мову.** В продуктивній діалогічній взаємодії набуває значення одиничний акт поведінки (запитання – відповідь) в якому уже присутній код, з огляду на голографічну сутність іншої (несвідомої) сфери – часткове, одиничне «говорить» про характеристики цілого. Цікавим є той факт, що З. Фрейд теж вживав термін «інше», порівняно зі свідомим, і вказував, що в ньому інтегруються витіснення [207, с. 125]. Спільність знаходимо і в розумінні проблеми посередництва, яке

напрямую не може доторкатися Ід (резервуару енергії інстинктів) – воно є недосяжним для вербальних стимулів. Вербум може співвідноситись лише з тією сферою, яка сформувалась як наслідок незреалізованості потягів Ід через дію цензури Супер-Его. Це один із аспектів формування передсвідомого.

Після процесу витіснень, доступ Я до передсвідомого перекривається механізмом опорів, при збереженні інформаційних обмінів із Супер-Его та Ід. З огляду на це, в діагностико-корекційному процесі задається лінія спонтанної візуалізації психічного самим респондентом, що полегшує можливості асимілювання та поглиблення свідомого осягнення тенденцій, яким підкорена власна поведінка, що суперечить раціональним намірам. Для майбутнього психолога внутрішня гармонійність і врівноваженість психіки є необхідною передумовою професійних успіхів та досягнення інструментально-методичної досконалості в практичній роботі.

На фоні прозорості приведених вище думок, які об'єднують нас з психоаналізом, в пільмі залишається проблема: **які саме аспекти несвідомого будуть самоплинно пробиватися «на поверхню»?** Спробуємо пояснити. Переживання сприяють переходу внутрішнього у зовнішнє. Енергетичним стимулом слугує ряд: задоволення-незадоволення. Переживання, що відповідні **принципу задоволення, призводять до розслаблення**, в той час як **невдоволення** зберігає потенціал – **побудження до активності**. Умовно можна позначити **задоволення як зниження енергії, а недоволення як підвищення енергії**, що «проситься» до реалізації в дії. Недарма З. Фрейд говорив, що енергію для творчості ми черпаємо у невдоволених потребах. Витіснені осередки Ід шляхом синтезу та інтеграції з пріоритетом емотивно-слідових домінантностей, впливають на формування позадосвідного, що пояснює збереження в ньому потенціалу енергії невдоволених потреб людини. Тому об'єктивування несвідомого в глибинному пізнанні супроводжується оживленням негативних, а інколи й

драматичних, слідових ефектів, які знаходять символічне образне втілення в процесі створення візуалізованих презентантів.

К. Левін відзначив, що незавершений намір (потреба) створює поле напруги. З огляду на сказане, стає зрозумілим, що візуалізовані презентанти латентно можуть втілювати в собі інформаційні еквіваленти, що несуть семантику пережитих суб'єктом невдовольств та емотивних напруг. Звідси висновок, що **процес переведення змісту із несвідомої сфери у свідому торкається чуттєвої та емотивно-енергетичної сфер**. А. Ухтомський, досліджуючи домінанту, показав, що внутрішній стан тварини і людини може виступати в якості побуджуючого моменту поведінки. Звичайно, об'єктивування несвідомого назовні може виявляти неспівпадіння, розузгодженість минулих слідів пережитого досвіду із актуальними потребними обставинами, що ослаблює адаптивні резерви людини, а це є особистісним гальмом професійної самореалізації практичного психолога.

Поглиблення методології, як засадничої в підготовці психолога, потребує адекватного розуміння цілісності психічного та розв'язання проблеми співвіднесеності свідомого з несвідомим («іншим»). Психодинамічний підхід вказує, що цілісність психічного далека від сприйняття її як «адитивної суми». Ми маємо справу з голографічною цілісністю, а це – істинна цілісність, яка не виникає шляхом «арифметики» – суми її складових, а передбачає якісну, системну їх інтеграцію. Несвідоме може бути включеним лише в динамічну цілісність, яка має вияв у кожній окремій частці. Глибинне пізнання спрямоване на розкриття смислів через часткові вияви поведінки та їх розгортання в темпоральних характеристиках.

Отже, для адекватного розуміння психічного важливо враховувати характер його функціональних взаємозв'язків в цілому, що торкаються наступних аспектів:

- енергетичної активності сфери несвідомого та необхідності зведення до мінімуму (нівелювання) зовнішніх стимулів активності в ситуації «тут і тепер»;

- архетипних можливостей психіки в перекодуванні її латентних змістів у візуалізовані форми;
- посередницької «місії» презентанта між зовнішнім і внутрішнім аспектами психічного;
- діалогічної взаємодії психолога з респондентом;
- орієнтації на значущість пережитих подій респондентом, а не на їх кількість;
- відмінностей двох аспектів психічної реальності (свідоме-несвідоме), при їх взаємовиключенні одна одної та взаємонеобхідному доповненні («принцип додатковості»);
- імовірного прогнозування, що спирається на потенційні взаємозв'язки, взаємопереходи із енергетичної (неусвідомлюваної) сфери у візуалізовану;
- інформаційної закритості презентантів, що потребує їх декодування за умов контекстності (діалогічності) засобів пізнання.

Особливого значення для розуміння завдань глибинного пізнання набуває архетип, що є невлотним у своїй інстинктивній активності, при перекодуванні психічних реалій із однієї сфери в іншу (із збереженням «інформаційних еквівалентів»). Нерідко при цьому використовується архетипний символ «пустоти», що латентно виражає неусвідомлюваність сутності особистісної проблеми суб'єктом. С. Гроф пише: «Вакуум знаходиться в стані пустоти, й, тим не менше, потенційно він утворює всі форми світу часток» [70, с. 74]. Незалежно, чи процес візуалізації психічного зображує пустоту через певні образи, чи її відтіняють колір і просторове розташування – ми все одно маємо доступ лише до «карти», а не до «території». З огляду на це, навчання майбутнього практичного психолога повинно включати розширення розуміння сутності глибинного пізнання, чому сприяє процес «оживлення» презентантів у діалогічній взаємодії з респондентом (як наближення до «території»). У цих глибинних процесах, як і в природі загалом, об'єднуючим принципом є динамічність системи психічного, а факти нерівноважності,

дезінтегрованості – це лише натяк на наявність проблеми. Лауреат Нобелівської премії І. Пригожин звернув увагу на універсальність законів: одна й та ж енергія, і ті ж принципи забезпечують еволюцію на усіх рівнях, чи то матерія, чи життєві сили, чи інформація. Він стверджує, що мікрокосм і макрокосм є двома аспектами однієї, єдиної і об'єднувальної еволюції.

Зауважимо обмеженість можливостей **механістичної науки**, що покладається лише на **кількісні аспекти явища**. Психодинамічна теорія, яка вивчає унікальність та індивідуалізованість психічного, задає **прогресивну лінію перебудови підготовки практичних психологів** наближенням до адекватної методології та відповідної інструментовки пізнання феномену психічного. Це співпадає із задачами саморефлексії власного внутрішнього світу майбутнім практичним психологом, що розширює особистісний досвід і можливості особистісного росту; оптимізує процес професійної підготовки.

Важливим є розуміння майбутнім фахівцем двоїстої природи психічного. З одного боку, вона (психіка) себе «приземлює» (в частині усвідомлюваних реалій) до «механічних» інтерпретацій, гармонізуючись із функціями організму, з іншого – маємо справу з функціонуванням психіки в параметрах згортання часу і простору на засадах самоорганізації голографічно-матричної природи. За такого холономного погляду сфера несвідомого представляється «інтерференцією хвиль» (не механічною сумациєю), а несвідоме представляється інформаційними параметрами, що існують поза субстанційністю.

Нові погляди на цілісність психічного стосується і такої його характеристики як внутрішній порядок, характер формування якого до цього часу залишається нерозкритим. «Порядок» – це організація внутрішньої упорядкованості автономних частин цілого, як і процеси, що спричиняють утворення взаємозв'язків між частинами цілого. В глибинному пізнанні все впирається в проблему вияву внутрішнього у

зовнішньому. Особливо це стосується внутрішнього неявного порядку, що ігнорує механістична наука. Відомий представник квантової фізики Д. Бом описує природу реальності, свідомості зокрема, як нерозривного когерентного цілого, яке втягнуте в нескінченний процес змін.

Спостережуване – це не розгорнутий, явний, а **експліцитний порядок**. У завдання глибинної психології входить розкриття взаємозв'язків між прихованим латентним порядком і характером його експлікування. Він передбачав, що «образ Всесвіту нагадує живий організм... клітини якого мають смисл лише у відношенні до цілого». Д. Бом також передбачив, що **матерію і свідомість не можна пояснити одне через одне, або звести одне до одного... їх загальна основа – імпліцитний порядок, що і представляє нерозривну єдність**. Застереження торкаються згубних наслідків дослідницької фрагментації, особливо, коли вона стосується тих реалій психіки, які є неподільними, несвідомими. Штучно створені (плановані) структури не здатні до вияву внутрішнього порядку, бо він їм не притаманний. Найважливішою гідністю голографії є здатність допомогти безпосередній перцептивній інтуїції, що забезпечує адекватне відчуття цілісності, що презентується у внутрішньому порядку неподільної (недиференційованої) реальності, якою є несвідоме.

Професіоналізм психолога в галузі глибинної психології передбачає врахування симультанності (недиференційованості) сфери несвідомого у психоаналітичній практиці. Сучасні закони глибинного пізнання повинні спиратись на розуміння універсальності природи феномену психічного. Нерідко вчені з інших областей (фізика, хімія тощо) включають психічне у свої наукові узагальнення (Д. Бом, А. Ейнштейн, І. Пригожин). Відчутний внесок у сучасне розуміння психічного в його холономності здійснено фізіологом К. Прібрамом, який спирався на наробки свого вчителя К. Лешлі. Ними досліджувалась проблема локалізації психічного і відповідних фізіологічних

функцій у різних частинах мозку. К. Лешлі відкрив, що пам'ять зберігається в усіх частинах мозку і дійшов висновку, що модель, яка базується на голографічних принципах, може пояснити багато потаємних аспектів, недоступних досягненню іншим шляхом. Результативна частина досліджень К. Прібрама привертає увагу твердженням, що функції мозку є водночас локалізованими і розподіленими, що є близьким до функцій свідомого і несвідомого.

К. Прібрам чітко вказує на факт подвійної «паралельної обробки» імпульсів мозку. Взаємодія двох систем призводить до хвильових явищ, які підкорені голографічним принципам. Важливо зауважити, що як Д. Бом, так і К. Прібрам, звертаючись до проблем психології, черпають свої знання з фізики, біології, фізіології. Все це доводить необхідність інтеграції глибинної психології з іншими науками, які беруть до уваги універсальну обумовленість закономірностей феноменології природи та підкореність їм і психічного.

Особливо це стосується реальності, якою є несвідома сфера («інша» сфера). Однією з важливих труднощів на цьому шляху, як вказав К. Левін, є процес зондування глибин психіки, що викликало підозри та недовіру. Далі він прогнозує: найімовірніше це трапляється тому, що **жоден дослідник не зміг підняти свій матеріал для огляду при денному світлі**. Метафоричність думки К. Левіна не знижує її значущість у поглядах на несвідоме, яке підкоряється універсальним законам природи, і, з урахуванням їх, може бути пізнаним. Наш досвід доводить, що це дійсно так. У глибинному пізнанні ми йдемо за феноменом психічного, за його внутрішнім порядком. Така дослідницька динаміка кожного разу: індивідуалізується; набуває багаторівнево- порційного характеру; обмежується знаннями на даному рівні пізнання «тут і тепер»; залежить від процесуально-діагностичної точності, інтерпретаційного «осягнення» наявного поведінкового матеріалу, від взаємодії психолога з респондентом. Психолог здобуває рефлексивні знання, які сприяють розвитку соціально-перцептивного інтелекту.

Позиція академічної психології однозначна: щоб прояснити те, що хотілось би знати, потрібно так чи інакше уже його знати. Тоді досліджуються такі аспекти психіки, які уже є експериментально прогнозованими, на методологічному та інструментально-методичному рівнях. В глибинному пізнанні перспективи наступного кроку закладені в плинному моменті. Принцип додатковості, який нами представлено вище, обумовлює необхідність урахування функційних особливостей обох сфер психіки, що потребує забезпечення контекстності й опосередкованості пізнання при імовірнісному прогнозуванні. При цьому не знімається універсальність принципів детермінізму, єдності динаміки і конструкції, єдності аналізу і синтезу (інтеграції).

Коли мова йде про цілісну психіку, зокрема, про включеність в пізнання несвідомого, яке є іншим за функційними особливостями, ніж сфера свідомого, то невизначеність, незвіданість дослідницької позиції компенсується динамікою процесу, його багаторівневостю та відносною завершеністю проміжних актів взаємодії. Відомо, що весь процес глибинної корекції в АСПП підкорений механізмам позитивної дезінтеграції та вторинної інтеграції психіки на вищому рівні її розвитку, тому кожний крок діалогічної взаємодії (психолог-респондент) спирається на єдність часткової дезінтеграції і вторинної інтеграції, що узгоджено з назвою «психодинамічний підхід». Як вказував К. Левін: психолога повинна б цікавити не формалізація і математизація, а отримання нового знання про психічні процеси і більш глибоке проникнення в їх сутність. Далі він продовжує: Практичні завдання психічної гігієни і освіти вимагають концептуального інструментарію, що не можна виконати без теорії. Теорія та психодинамічна методологія, як у ніякій іншій галузі, є тим «денним світлом», яке живиться інструментовкою глибинного пізнання адекватного природі феномену психічного.

Такого типу теорія перш за все повинна пролити світло на особливості функціонування, а, значить, і пізнання «іншої» сфери (несвідоме), яка має свою специфіку при всіх взаємозв'язках із

свідомим. Розуміючи асиметрію функціонування сфер свідомого і несвідомого психічного, нами розроблено принципи пізнання іншої сфери. Розробка принципу «із іншого» націлює фахівців філігранно обходитись з кожним окремим моментом професійної взаємодії з респондентом. Підкреслюється значущість кожного кроку; загострюється увага до будь-якого спонтанного, невимушеного вияву активності респондента; поціновується симультанність взаємозв'язків між свідомим і несвідомим. Конкретизуємо характеристики принципу «із іншого»:

- незворотність (неповторність) спонтанної активності суб'єкта;
- взаємозв'язок у психіці «зворотних» і «незворотних» у часі процесів;
- внутрішня детермінованість самоплинної активності особи;
- існування неусвідомлюваного в симультанності взаємозв'язку часу і простору;
- неповна відповідність спонтанної активності суб'єкта принципу реальності;
- підкореність латентних процесів психічного принципу задоволення;
- залежність особливостей візуалізації (самопрезентації) як від внутрішніх (провідних) детермінант, так і від пропонованих засобів (пісок, глина, камені тощо);
- універсальність законів активності архетипу в процесі перетворення (перекодування) смислів «іншого» в «інформаційні еквіваленти», що ілюструють візуалізовані (спостережувані) презентанти;
- дихотомія внутрішнього і зовнішнього (їх здатність до поділу та взаємопереходу);
- зворотність взаємопереходу семантики «іншого» у параметрах «внутрішнє-зовнішнє» стимульованої діалогічною взаємодією;

- імпліцитність смислового навантаження презентантів (зовнішнього) і необхідність їх семантичного дешифрування через проникнення в смисли «іншого»;

- відповідність внутрішньому порядку процесів «іншого», який є неосяжним (за багатофакторністю) для «штучного», «вольового» чи «планового» створення дослідником;

- взаємопротистояння та взаємозв'язок суперечливості (спостережуваного та «іншого») за параметрами: «антагонізм-антиномія»;

- органічність (латентність) зв'язку того, що «не може говорити» («інше») із мовленнєвим, що сприяє переформатуванню у зовнішнє (тобто із «немовного» в «мовне»);

- відносність факту ірраціональності презентанта «іншого», що долається в процесі об'єктивування смислового його навантаження шляхом діалогічної взаємодії психолога з респондентом;

- властивість «іншого» в тенденції до самоінтеграції, самоорганізації, «самозбирання» у відповідності з тенденціями внутрішнього порядку;

- відсутність «розсічення «іншого» на частини» та збір «із частин»;

- «відсутність випадковостей» у процесі об'єктивації «іншого»: у окремому, частковому, наявні характеристики цілого;

- долання суперечності між «детермінованим» і «випадковим» шляхом розкриття її глибинного смислового значення;

- інтеграція в «іншому» нерівновагомість сил, що самоплинно каталізують перехід від «хаосу» до «порядку»;

- «миттєвість», згорнутість процесів переходу із однієї системи в другу (із «іншого» (невидимого) в «явне», видиме);

- підкореність психічного законам рівноваги (що обтяжене ілюзіями свідомого) в «іншому»;

• взаємозв'язок «порядку» з «незворотністю», як і зі зворотністю, є базовим для розуміння психічного в його цілісності;

• трансформація «одиниць» функціонування психіки в площині «іншого» в «одиниці» спостережуваного (усвідомлювального);

• здатність презентанта «Я» до експлікування узагальнених енергетичних пріоритетів в слідових чинниках «іншого»;

• участь архетипів у перекодуванні «іншого» в явне у вияві інваріантності поведінки;

• підкореність динаміці процесів «іншого» та «свідомого», тенденції «до сили» при відмінності організуючих принципів (відповідно тенденцій: «до задоволення» та «до реальності»).

Формулювання змістових характеристик принципу «із іншого» сприяє теоретичному поглибленню психодинамічного підходу до розуміння та пізнання цілісності психічного, з прийняттям до уваги функційної асиметрії сфер свідомого та несвідомого. Все це надає методологічній впевненості практичному психологу на шляху оволодіння діагностико-корекційним процесом АСПП. Принцип «із іншого» вказує не лише на можливість взаємопереходу із свідомого в іншу (неусвідомлювану) площину, але й на специфіку його здійснення при забезпеченні дотичності вказаних двох сфер опосередкуванням, контекстністю та метафоричністю засобів. Ж. Піаже стверджує, що: «Розвиток рефлексивного мислення з опануванням гіпотетико-дедуктивними операціями переводить міркування в **іншу площину**» [257]. Таким чином, холістична сутність психічного засвідчує наявність перспектив поставити дослідження та пізнання психічного на об'єктивно-наукові основи відповідно універсальності законів природи, дієвих при глибинному пізнанні психічного.

Відомо, що пізнання є вищою формою відображення об'єктивної дійсності. Ставлячи проблему пізнання психічного як цілісної системи, ми водночас торкаємося проблеми його об'єктивності та індивідуалізованості. Пізнання, зорієнтоване на

отримання знань, відповідних реальному стану речей, є, водночас, відповідним істині.

Психодинамічна парадигма та діагностико-корекційна практика змогли здолати камерність психоаналітичних пошуків, при збереженні індивідуалізованості результатів. Факт проведення глибинного пізнання психіки людини у великій аудиторії [182-187] заслуговує на особливу увагу. Це стає реальністю за умов урахування об'єктивних законів цілісної психіки, до формування яких прямого відношення суб'єкт (респондент) не має (приміром, не з його волі формується «внутрішній порядок»). Об'єктивність глибинного пізнання враховує закони функціонування «іншої» сфери у взаємозв'язках із свідомим. Єдність і взаємопов'язаність двох сфер обумовлює динаміку слідування психолога «за феноменом психіки» (за умов спонтанної активності респондента).

У психодинамічній парадигмі нам вдалося здолати: обмеженість проєктивного підходу в його автономізації пізнання несвідомої сфери від свідомої; виокремлення свідомого від несвідомого, яке характерне для академічного підходу. Фізіолог К. Прібрам вказує, що існують впливи на поведінку, які ми не усвідомлюємо», і ці впливи потребують специфічного пізнання.

Завадою на шляху пізнання взаємозв'язків між сферою свідомого і несвідомого, перш за все, є процедура формалізації результативної частини дослідження, яка фактично визначає і сам характер дослідження. Останнє, без перебільшення, вбиває «живу тканину» взаємозв'язків між сферою свідомого і несвідомого.

Звідси зрозуміло, що у процесі АСПП виключаються формалізовані спроби інтерпретації проміжних результатів процесу глибинного пізнання психіки. Натомість, ставиться завдання об'єктивування внутрішньої впорядкованості психіки, що самоплинно виявляє себе в невимушеній поведінці учасника процесу пізнання. За поведінковими аспектами незмінно стоїть імплікативний порядок буття психічної реальності, в той час як, на рівні свідомого, пріоритетність має декларована суб'єктом логіка.

Психодинамічна парадигма спирається (в емпіричній її частині реалізації) на архетипну здатність психічного до візуалізації, тобто перекодування ідеальних реалій із збереженням «інформаційних еквівалентів». Проблема інформаційних еквівалентів швидше є поставленою, аніж розв'язаною, як одна з актуальних. Від рішення заявленої проблеми залежить прояснення взаємозв'язків між підструктурами психічного в їх архетипно-філогенетичній семантиці. При цьому важливо зауважити, що саме **порушення взаємозв'язків між свідомим і несвідомим створює передумови для формування стабілізованої внутрішньої суперечливості психічного**, що співвідноситься з поняттям особистісна проблема. Один бік такої суперечності не усвідомлюється, а інший, як правило, специфічно осуб'єктивується (викривлюється), що обумовлюється системою психологічних захистів. Саме це пояснює відсутність традиційної для деяких практик вербалізації особистісної проблеми учасником глибинного пізнання, яку б він хотів вирішити. Особистісну проблему людина може пізнати в діагностико-корекційному процесі.

Подібної позиції дотримувався в своїх дослідженнях С. Гроф, що представлено в праці «Подорож в пошуках себе». Він протиставив два підходи: «хілотропний» (від грецького «hyle» – матерія) і «холотропний». «Холотропний» буквально перекладається як такий, що «прагне до цілісності» (від грецьких слів «holos» – ціле і «trepein» – «рухатись в певному напрямі»). Важливо розуміти, що в хілотропній модальності можна сприймати лише в даний момент і в данному місцезнаходженні («тут і тепер»). Природа, обсяг сегменту матеріального світу, залежить від фізичних характеристик (законів) ньютонівського світу. Холотропна ж реальність сягає за межі ньютонівської реальності, вона має функційно інші можливості психіки. Можна також погодитися з С. Грофом, що в кожному із вказаних модусів відсутні функційні проблеми. «Труднощі, як вказує С. Гроф, – створює погранична лінія, де змішуються два світи, і ні один із них не може переживатися за власними законами» [70, с. 257].

Таке трактування проблеми допомогло С. Грофу зрозуміти людину (психопата), як наслідок інтерференції холотропного і хілотропного модусів. Це обумовило стратегію психотерапії – занурення людини в холотропний світ. Він пише: «Техніки, що забезпечують доступ до холотропного модусу, різні – від медитації... до психоделічних речовин» [70, с. 258]. С. Гроф вражав найоптимальнішим (серед інших) – ЛСД, що сприяє поринанню людини у внутрішній стан.

Ми згідні з наявністю відмінностей між двома «світами», один з яких за функційними характеристиками наближений до Всесвіту – інший до реалій «твердого» світу, котрий підлягає ньютонівським законам. Погодитись можна і з тим, що при усій їх автономії та функційній асиметрії, вони «прориваються» один в одного, інтерферуються один з одним. Останнє і породжує проблеми за умов, коли захисна система не справляється з подібною «інтервенцією». Наші спостереження доводять, що захисній системі людини властиво інтегрувати імператив несвідомого, а це породжує викривлення та ослаблює адаптаційні можливості. Особистісні проблеми оголюють настійність реалій життя, які не в силах примирити захисна система відступами від реальності. Викривлення – як процес осуб’єктивування реальності лише посилюється психоделіками в дослідженнях С. Грофа. Тому необхідно розмежувати його позицію з психодинамічним підходом в поглядах на проблему оптимізації розвитку психіки в процесі її корекції. Вкажемо декілька важливих аспектів:

- психодинамічна парадигма зорієнтована на поціновування феноменології плинності психічного з метою пошуку причин проблем, які переживає суб’єкт;
- будь-який акт поведінки суб’єкта включає в себе як свідоме, так і несвідоме, що допускав також і С. Гроф: «Часто в динамічній структурі присутні чинники того й іншого роду» [70, с. 257];
- ірраціональність певних проявів свідомості. С. Гроф намагався розкрити їх логічність, завдяки цілісному гештальту:

штучно викликаного стану, в який занурювалась людина під впливом ЛСД;

- цілісний гештальт холотропної модальності здатен поглинути симптоми, і людина може перебувати в цілісності внутрішніх переживань. Такі «психотерапевтичні» способи, які, на наше переконання, уводять людину від реальності, а, значить, і від розв'язання особистісних проблем – не є прийнятними. С. Гроф свої спроби специфічного примирення двох сфер пояснює так: «Хілотропне осягнення світу в чистій формі не створює ніяких проблем. Також і холотропні переживання не лише прийнятні, але й бажані... коли людині не приходится мати справу із зовнішньою реальністю» [70, с. 257].

Текст С. Грофа дозволяє більш чітко виділити психодинамічну позицію, яка виражається в завданнях: розкрити сутність цілісності психічного в його свідомих і несвідомих виявах; в поглибленні розуміння природи дисфункційних утворень психіки, що породжуються порушенням інформаційного обміну між сферою свідомого та несвідомого, за дієвості системи психологічних захистів, які спроможні лише до певного часу рятувати свідоме від сприйняття не бажаної для нього реальності.

У психодинамічному підході ми не схильні працювати з однією підструктурою (наприклад, холотропною), натомість є орієнтація на роботу з цілісною психікою в єдності обох сфер. Посилення ілюзій, шляхом використання психоделіків, фактично відповідає природній активності захисної системи в її відступах від реальності. У форматі психодинамічного напрямку, ми працюємо з тим, що представляє феноменологія спонтанної активності суб'єкта у відповідності із збереженням лінії дотримання провідних механізмів глибинного пізнання: позитивної дезінтеграції і вторинної інтеграції психіки на вищому рівні її розвитку. Останнє зорієнтовує нашу увагу на ілюзорні відступи від реальності, які щось маскують на догоду ідеалізованому «Я» і тим самим блокують шляхом актуалізації опорів інформаційний обмін між обома сферами.

Позитивність дезінтеграційних процесів полягає в їх багаторівневості, порційності та збереженні оптимуму емотивних навантажень, які, в іншому випадку, можуть зашумляти ясність інтелектуального сприйняття та розуміння розбіжностей в спрямуванні активності сфер свідомого і несвідомого. У випадку уваги лише до холотропної сфери посилюються відступи від реальності, що невинновдано підвищує емотивний фон активності, блокує раціональність сприйняття. Таким чином, у процесі глибинного пізнання у людини залишається право на ілюзії, адже це є психічна реальність, яка заслуговує на вивчення та нівелювання, а не її посилення.

Призупинимо даний момент і поглянемо на сутність «небажаного змішування сфер двох світів», на що вказує С. Гроф, то стає зрозумілим, що від нашого погляду на дані речі сама їх сутність не зміниться, тому ми приймаємо до уваги те, що феноменологічно виявляє психіка і «йдемо за...» при забезпеченні управління глибинним пізнанням. На наше переконання, ці світи (свідоме-несвідоме) настільки ж різні, як і єдині. Приміром, електрон є і точкою і хвилею, але виокремлено він не є тим або тим. З огляду на те, що порушення інформаційних обмінів відбувається в «Я» через блокування доступу до певної інформації, то дослідження даної проблеми повинно торкатися розширення самосвідомості суб'єкта. Проблема «змішування двох світів» (С. Гроф), тобто внутрішні суперечності є орієнтиром пошуків засобів досягнення гармонії.

У психодинамічних дослідженнях ми незмінно торкаємося вказаної проблеми не лише через важливість урахування функційних особливостей двох сфер, а й через поділ і взаємопереходи психічного у **внутрішнє** та **зовнішнє**. Говорячи інакше, психодинамічне дослідження покладається на припущення, що не лише відмінності ідеального (психічного) і фізичного (матеріального), але і їх спільність повинні були б сприяти глибинному пізнанню психіки з огляду на можливості взаємопереходів зовнішнього у внутрішнє і навпаки. Це означає,

що діалогічна взаємодія із суб'єктом при посередництві в ній візуалізованих презентантів визначає характер пізнання внутрішнього порядку психіки. Тому глибинний процес має перспективи розкрити, виявити причини дисонії двох сфер шляхом виходу на базальні захисти в їх єдності з периферійними. В цій частині корекційного процесу, ми можемо констатувати спільну з С. Грофом спрямованість діагностико-корекційного процесу на вихід в іншу сферу, проте, в нашому випадку, це здійснюється не лише з метою штучної актуалізації несвідомого, а й з метою прояснення смислової сутності конфліктуючих з ним імпульсів.

Психодинамічний підхід вивчає самоплинні вияви в поведінці (назовні) порушень гармонії двох сфер. Що ж стосується інструментовки пізнання, то психодинамічна методологія спирається на: а) фактаж спонтанності та невимушеності поведінки; б) розуміння цілісності психічного і його архетипне забезпечення візуалізації ідеальних змістів у хілотропну (матеріальну) площину; в) основним маяком орієнтації глибинного пізнання є порушення законів хілотропності (матеріалізації), яке виявляється в «зовнішньому» опрацюванні поведінкових актів за законами свідомого. Таким чином, глибинне пізнання причетне до врахування ньютонівських законів, тобто законів функціонування предметної сфери буття.

Розкриємо причини пробуксовування академічних досліджень психічного через їх невідповідність універсальній природі психічного (свідоме-несвідоме), а, відтак, і підготовка майбутнього практичного психолога не може бути повноцінною. Врахування несвідомого в дослідному процесі від самого початку передбачає наявність наукових знань про його функційну природу, як і про специфіку взаємозв'язків зі свідомим. **Представимо найважливіші методологічні постулати, що потрібно враховувати у процесі глибинного пізнання психічного в його цілісності:**

1. Симультанність процесів несвідомого (у тому числі, й їх емотивність), що виключає алгоритмізованість та

формалізованість процедури пізнання. Несвідоме підпорядковане імовірнісній логіці та функціонує за законами «іншої логіки» порівняно з «логікою свідомого».

2. Класична процедура дослідження має дискретний характер із орієнтацією на кількісні показники, в той час як несвідоме стверджується в пріоритетності емотивної значущості пережитих подій.

3. Пізнання свідомого в класичній психології спрямоване на концептуально-понятійні його передумови, феноменологічна ж природа несвідомого передбачає створення умов для спонтанної поведінки суб'єкта.

4. Класична психологія зазвичай спрямована на знакові засоби пізнання, без урахування можливостей образно-символічної і архетипної презентації несвідомого назовні.

5. Експериментально-дослідницька процедура пізнання свідомого передбачає чіткість прогнозів у форматі їх двозначності: «істинне або хибне», пізнання ж несвідомого передбачає полізначність: «і те, й те»; «більше-менше».

6. У пізнанні несвідомого, провідними є ті риси і характеристики спонтанної поведінки суб'єкта, які вирізняються інваріантністю окремих, проте взаємопов'язаних характеристик; традиційне ж дослідження зорієнтоване на повторення (відтворення) поведінки згідно плану дослідження, який не бере до уваги її спонтанні вияви.

7. Глибинне пізнання спирається на такі категорії, як «диспозиція», «тенденція», «установка» тощо, які, окрім смислового навантаження, мають імовірнісний та емотивно-енергетичний складник; в традиційному ж дослідженні, навпаки, домінантне значення має раціональний компонент, що базується на чітких прогнозах результату до початку дослідження.

8. Пізнання несвідомих аспектів психіки уможливорює подолання психологом академічної центрованості на прямій причинно-наслідковій залежності у процесі імовірнісного прогнозу. Останнє узгоджується з принципом додатковості, який

передбачає орієнтацію на обидві сфери (свідоме-несвідоме), в їх взаємозв'язках.

9. Для розкриття сутності несвідомого потрібне деталізоване у змістовленні категорії «метадосвідне» («позадосвідне»), яке взаємопов'язане з онтологічним несвідомим, що не враховує академічний підхід дослідження психіки.

10. Класична психологія, у процесі експерименту, випускає з поля зору рефлексування смислів, які приховані за інформаційними еквівалентами презентантів, натомість глибинне дослідження зосереджується на проблемі інформаційних взаємозв'язків двох сфер.

11. Традиційні психологи зорієнтовані на підтвердження наперед знаного (відомого), явного, в пошуках ключика пізнання там, куди падає світло академічного ліхтаря; глибинне пізнання завжди відкриває істину вперше в її неповторності в діалогічній взаємодії психолога з респондентом, без обмеження пізнаного «прокрустовим ложем» теоретичного розуміння.

12. Академічна психологія не прагне (на відміну від глибинної) оволодіти таємницями законів функціонування несвідомого (в єдності та протистоянні свідомому), відсутній інструментарій перетворення прихованих, імпліцитних смислів психічного на явні; відсутність навичок здійснення процесуальної діагностики, яка передбачає каталізуючий діалог психолога з респондентом із подальшою інтерпретацією поведінкового матеріалу; натомість, спостерігається обмеженість формалізованою (тестовою) діагностикою при незмінній розведеності в часі з корекцією.

13. Схильність до каузальної однозначності пізнання заважає академічній психології розуміти суперечливу сутність психічного (в єдності двох сфер), як і шляхи її нейтралізації, що потребує володіння інструментарієм розширення самосвідомості суб'єкта у часопросторі конкретного суспільства.

14. Класична психологія віддає перевагу вербальним параметрам дослідження, що відсуває в тінь значущість архетипно-чуттєвих аспектів пізнання психіки.

Відмінності традиційного (академічного) і психодинамічного підходів дослідження феномену психічного зумовлюють потребу урахування специфічності сфери несвідомого у її багатофакторності та полімодальності смислових значень і символічних у змістовлєнь. Стають зрозумілішими причини віднесення академічними науковцями несвідомого до царини психіатрії чи клінічної психології. Несвідоме, в контексті здорової психіки, згадується в академічній психології лише номінально. Ігнорування самого факту наявності неусвідомлюваної сфери у психічно здорових людей знівельовує перспективи адекватного дослідження та розуміння психіки в її цілісності, що є вкрай важливим для підготовки психологів. Спроби психологів наблизитися до дослідження несвідомого, зокрема теорія установки та проєктивні методи, не забезпечили бажаного результату.

У проєктивних методах спостерігалась неузгодженість колориту стимульного матеріалу (тест Люшера, плями Роршаха, ілюстрації Розенцвейга) з формалізованістю інтерпретації емпіричних результатів, що порушує адекватність глибинного пізнання з огляду на універсальність законів психіки. Психодинамічний ракурс бере до уваги асимілювання суб'єктом вхідної інформації, яка репрезентує не готовий висновок (що спирається на математично-формалізовану процедуру), а процес наближення до логічної впорядкованості та неповторності індивідуалізованості внутрішнього світу. Внаслідок цього спроба проєктивних методів, як і теорії установки Д. М. Узнадзе, прокласти місток між академічним і глибинним підходом до пізнання психіки, заслуговує на увагу та схвалення, проте, не дає бажаного результату через невідповідність процедури формалізації симультанної сутності психічного. Саме глибинна психологія, що розвивається на фундаменталіях психодинамічної парадигми, відкриває горизонти зняття традиційних бар'єрів у пізнанні психічного, в єдності взаємозв'язків свідомого й несвідомого, у їх взаємодоповнювальній місії.

Підсумовуючи, згадаємо взятий нами з порівняльною метою досвід С. Грофа з використанням психоделічних засобів ЛСД для зняття дизгармонії, породжуваної «натисками реальності, що вступає в конфлікт із внутрішнім світом людини». Такого роду актуалізація нижчих прошарків психіки, з метою відтягування із свідомого чинників її деструктування, ніяк не оптимізує розв'язання особистісних проблем суб'єкта в напрямі підвищення його адаптаційних можливостей, що є необхідним у професії майбутній практичний психолог. Ми категорично проти використання штучних засобів впливу на суб'єкта не лише тому, що така дія психоделічних речовин темпорально обмежена в часі, а й тому, що за таких обставин вилучається активність свідомості суб'єкта як провідного чинника прогресивних, психокорекційних змін, що є важливим в контексті завдань фахової підготовки практичних психологів, що спирається на саморефлексію. Психічне єдине в своїй суперечливій сутності та у внутрішній впорядкованості, і саме це покладено в основу науково-дослідних пошуків шляхів оптимізації професійної підготовки психологів у форматі психодинамічної парадигми.

2.1.1. Принцип додатковості у глибинному пізнанні психіки суб'єкта

Читач має змогу ознайомитись із психодинамічним підходом до пізнання психіки в її цілісності, при наявності функціональної несумісності (асиметрії) сфер свідомого і несвідомого. Даний підхід набуває все більшої актуальності у зв'язку із новими завданнями психології, в її практичній реалізації, спрямованій на надання допомоги людині, особливо у кризово-стресових ситуаціях. Це компенсує обмеженість можливостей академічного погляду на психічне, в його зосередженості на сфері свідомого. Глибинна психологія розглядає психічне в єдності сфер свідомого і несвідомого та їх суперечливій взаємозалежності. Вищесказане надає особливого значення принципу додатковості, який має вплив на побудову

методології та відповідного інструментально-методичного забезпечення діагностико-корекційного процесу активного соціально-психологічного пізнання. Від адекватного розуміння фахівцем зазначеного принципу залежить глибинно-корекційний процес в його індивідуалізованій результативності.

Принцип додатковості ввів засновник квантової фізики Н. Бор для подолання розбіжностей у розумінні єдиної фізичної реальності у ньютонівському і квантовому її сприйнятті. У психологічній літературі цей принцип найбільш конкретизовано у спеціальній статті відомого грузинського психолога Л. Є. Шерозія у збірнику «Несвідоме». Він зазначає, зокрема, що психічне відрізняється від фізичного, тому його слід відокремити від законів фізики, оскільки наука загалом поділяється тільки на фізику й психологію, як і все суще – на психічне та транспсихічне (фізичне). Дане висловлювання переконує нас у необхідності уточнення принципу додатковості в психології. Разом з тим, ми солідарні з позицією А. Е. Шерозія у тому, що психологія, як і квантова фізика, мають використовувати принцип додатковості, як метод відтворення цілісної картини психіки.

«Додатковість» (синонім принципу додатковості) як найбільш фундаментальний принцип, орієнтована на існування цілісності. Принцип додатковості не суперечить тому, що механічні (предметні) і квантові (ідеальні) об'єкти повинні бути описані у різних дослідницьких (експериментальних) ситуаціях із використанням різної термінології та технологій. На наше переконання, це стосується академічної, і глибинної психології. У той же час не тільки квантово-механічні об'єкти повинні мати точки перетину, на які необхідно зважати, а й свідомо-несвідомі феномени психіки є на латентному та опрідметненому рівнях співвідносними. Іншими словами, *принцип додатковості стосується реальностей, що відрізняються функціональною суперечливістю і несумісністю, але, при цьому, вони мають перспективи вивчення їх в цілісності.* Н. Бор вважав цілком можливим застосування принципу додатковості у психології,

враховуючи наявність свідомості і несвідомого. Такої ж думки дотримувалися В. К. Гейзенберг та В. Паулі. Зокрема, В. Паулі акцентував увагу на необхідності подолання прірви між кількісними і якісними параметрами явищ. Він стверджував, що для нас єдина прийнятна точка зору полягає в тому, щоб визнати обидві сторони реальності – кількісну і якісну, фізичну і психічну – як такі, що сумісні одна з одною. Подібної позиції дотримувався і Н. Бор: навіть якщо ми вимушені відокремлювати об'єктивну і суб'єктивну реальність, то межа поділу може залежати від засобів, через які ми дивимося на речі.

Враховуючи суперечливість функціонально асиметричних феноменів психіки, що представляють в сукупності цілісність одного явища, ми зосередили увагу на уточненні принципу додатковості в психології. Спираючись на факт, що для сфер свідомого і несвідомого характерна як автономія, так і взаємозалежність, можна ствердити, що порушення взаємозв'язків між ними актуалізує відчуття внутрішньої суперечливості, тобто особистісну проблему суб'єкта, що можна розв'язати у діагностично-корекційному процесі за умов забезпечення професійно побудованого діалогу.

З позиції психодинамічної теорії, принцип додатковості в психології, що повинна враховувати специфіку суб'єктивізму свідомого, може реалізовуватися шляхом уведення двох принципів, а саме: принципу невід'ємності та принципу «із іншого». Перший принцип спрямовує дослідницьку увагу на те, що дві сфери психіки не тільки взаємопов'язані, а й опосередковано причетні до самого процесу формування тієї чи іншої сфер. Якщо це так, то між ними існує латентно-інформаційна обізнаність, яка, без сумніву, обмежена у сфері свідомого, адже «Я» не має доступу до частини інформації, обумовленої витісненнями у несвідому сферу. Йдеться не про Ід, як вроджену інстанцію, а про набуту при житті суб'єкта форму несвідомого – передсвідоме. Порушення прямих взаємозв'язків спричинено не лише витісненнями (та супутніми їм опорами), але

і їх наслідковими (слідовими) ефектами, що виражає категорія – позадосвідного. Свідомості є недоступною і семантика архетипної символіки, якою володіє несвідоме.

Діагностично-корекційний процес спрямований на розширення самосвідомості суб'єкта як головного чинника забезпечення психокорекційного результату. Принцип невід'ємності, зокрема, вказує на наявність у поведінці особи імплікативної активності обох сфер. *Тобто в конкретному акті поведінки суб'єкта завжди (і незмінно) присутня дієвість як свідомої так і несвідомої сфер.* Звідси висновок: невидимість несвідомого для прямолінійного сприйняття (пізнання), тобто його семантична непередставленість свідомому, є всього лише однією з характеристик, а не доказом неіснування несвідомої сфери психіки. Тому психологи повинні рахуватись із специфікою функціонування несвідомого під егідою захисної системи.

Залишається недостатньо розкритим питання «участі» свідомості у формуванні несвідомого (точніше передсвідомого), що відбувається при активності механізмів витіснення та механізму опорів під пресингом «цензури» Супер-Его. Передсвідоме має інформаційний зв'язок із Супер-Его та енергетичний – з Ід, при його недоступності Его (Я). *Введення принципу додатковості у сферу глибинного пізнання психічного дозволяє більш адекватно уточнити розуміння предмету психології в цілому та шляхи його пізнання.*

Спробуємо співвіднести принцип невід'ємності з принципом «із іншого» за параметрами ізоморфізму та гомоморфізму. Нами доведено, що підструктури психіки (свідоме/несвідоме) функціонально взаємопов'язані за принципом ізоморфізму (певної тотожності) і, в той же час, – гомоморфізм вказує, що одна латентна детермінанта може задавати різні форми поведінки. Гомоморфічні взаємозв'язки несвідомого зі свідомим є його відмінною рисою. Пояснимо це на прикладі: будь-який ізоморфізм дозволяє співвіднести знання, що представлені картою

із місцевістю, але не все, що знаходиться на місцевості – відображено на карті.

Гомоморфізм функціонально легко здатний перейти на параметри ізоморфізму, але не навпаки – ізоморфізм не може перейти в гомоморфізм. Несвідоме може заявляти про себе символічно-візуалізовано у самопрезентантах, які є частково усвідомленими (людина знає, «що вона зобразила»), але залишається невідомою (неусвідомлюваною) глибинна обумовленість семантики самопрезентанта. Іншими словами, ми не можемо спеціально пряолінійно вольовими зусиллями «загнати» що-небудь зі свідомості в несвідоме, або подібним, пряолінійним чином довідатися, які глибинні мотиви зумовили той чи інший результат; не можемо також «витягти» латентний мотив звідти, із несвідомого, в один раз, а, особливо, за власним бажанням самого суб'єкта (тобто його носія).

Самопрезентація в опредметненій формі передбачає спонтанність і мимовільність активності респондента. Глибинну детермінованість психіки суб'єкта можна пізнавати при забезпеченні метафоричності і опосередкованості засобів пізнання, та ще й з прилученням сфери свідомого в діалогічній взаємодії психолог-респондент (П.↔Р.). Каузальність несвідомого гомоморфічно проявляється у різноманітних формах поведінки (єдина детермінанта → стимулює численні форми ситуативної активності). Можна зробити висновок, що гомоморфічна реальність (несвідоме) вирізняється згорнутістю, синтезуванням факторів, матричною побудовою, яка специфічно впливає на свідомість. Це є істотною відмінністю психічної реальності від фізичної, на яку Н. Бор поширював принцип додатковості. Коли ми досліджуємо психіку в її цілісності (при використанні матеріалізованих, опредметнених презентантів), то враховуємо закони фізики (наприклад, «дерево не бігає»), що допомагає у пізнанні прихованих смислів психічного в єдності ідеального та матеріального. Пізнанню сприяє процес емотивного оживлення

(наповнення суб'єктивним сприйняттям) презентантів в діалогічній взаємодії психолога із суб'єктом.

Як вже зазначалося, найближче до психології, в цих питаннях, знаходиться квантова фізика, не пов'язана з повсякденною мовою або просторово-часовими факторами. У контексті проблем пізнання психіки в її цілісності залишається важливим те, що під час інтерпретації, зазначених вище «небуденних» явищ, дослідник вимушений використовувати звичайну мову, тобто таку, яка є зрозумілою для респондента (вірніше – «слідувати за ним»). Тому виключаються теоретико-методологічні узагальнення емпіричного матеріалу щодо пояснень суті його проблем. Парадокс полягає в тому, що сферу несвідомого можна пізнати, лише спираючись на вербальну (словесну) мову, що підлягає законам функціонування свідомого. Разом з тим, такого роду вербальна динаміка не є безпосереднім зв'язком між психодинамічною теорією і незалежною реальністю несвідомого. Глибинне пізнання, з одного боку, посиляється на невід'ємність сфери свідомості від несвідомого, а з іншого – на функціональну інаковість, незалежність (автономність) вказаних сфер, а отже, і неможливість прямолінійного проникнення у сферу несвідомого, яка гомоморфічно пов'язана зі свідомим (про що йшлося вище). Питання причетності свідомості до «мікросвіту несвідомого» конкретизується в наступних важливих положеннях:

- причетність слова до формування та пізнання передсвідомості через процес витіснення неприйнятних для Я імпульсів Ід;

- енергетична спрямованість несвідомих процесів у відповідності до асиметрії логічних взаємозв'язків зі свідомістю;

- архетипна здатність психіки суб'єкта до перекодування несвідомих смислів у візуалізовані (опредметнені) форми, що піддаються декодуванню у процесі вербально-діалогічної взаємодії (П.↔Р.). До останнього причетні несвідомо задані механізми символізації, які беруть участь як у кодуванні

психічних (ідеальних) смислів у матеріалізовані, так і у їх декодуванні, в процесі діалогу.

Уся система АСПП спрямована на підтримку у її учасників оптимальних емоційних навантажень для забезпечення інформаційної сприйнятливості свідомого, тобто здатності Его до когнітивної переробки отримуваної інформації. Це зумовлено вимогами до АСПП заданими психодинамічною парадигмою, а саме: «позитивна дезінтеграція психіки та вторинна її інтеграція на більш високому рівні психічного розвитку суб'єкта». Враховуючи специфіку реальності несвідомого, здатного каталізувати мимовільну поведінку в ситуації «тут і зараз», важливо знайти способи адекватного його вивчення. Саме цьому сприяє впроваджений нами принцип «із іншого», який окреслює вимоги до професіоналізму практичного психолога.

Принцип «із іншого» визначає (і відображає) методологічні основи, що обумовлюють прояв несвідомого, у синтезі із свідомим, в акті поведінки суб'єкта. Цей принцип розкриває також шлях методологічної реалізації принципу додатковості у специфіці побудови глибинного пізнання, що виражають нижче представлені «постулати» (основні позиції). До того ж, багаторічний досвід проведення АСПП дає підставу стверджувати, що саме принцип «із іншого» є сполучною ланкою між метапозицією, заданою принципом додатковості, і справжньою (конкретизованою) його реалізацією в самому процесі пізнання специфічної реальності-суб'єктивізму психічного. Принцип «із іншого» втілює в собі передумови для оптимізації діагностико-корекційного процесу на межі дотичності сфер свідомого і несвідомого, що і пояснює можливості пізнання інформаційних еквівалентів, які фактично зшивають дві сфери ниткою об'єктивності.

Основні позиції принципу «із іншого»:

- внутрішня детермінованість мимовільної активності психіки респондента, що задає спонтанність поведінки;

- незворотність і неповторність спонтанної активності суб'єкта;
- взаємозв'язок зворотних і незворотних у часі процесів психіки;
- симультанність (одночасність взаємозв'язків) часу і простору у сфері несвідомого;
- порушення залежності психіки від принципу реальності під впливом принципу задоволення, що каталізується потягами Ід;
- залежність особливостей процесу архетипної візуалізації психічного як від внутрішніх, глибинних чинників, так і від обізнаності свідомості з семантикою самопрезентації суб'єкта;
- підпорядкованість несвідомого, так само, як і усвідомлюваного, єдиним універсальним законам рівноваги і взаємспіввіднесеності функціональній асиметричності;
- причетність механізмів символізації (згущення, зміщення, натяк та ін.) до перекодування смислів заданих несвідомим («іншим») у візуалізовані самопрезентанти, як і до їх декодування;
- інформаційна зворотність (при взаємоперетворенні семантики) «іншого» в параметри «зовнішнього» (дихотомія внутрішнього і зовнішнього);
- імпліцитність смислових аспектів візуалізованих презентантів суб'єкта, в яких криються його індивідуалізованість психіки, що потребує дешифрування, розпаковування;
- залежність інструментальних аспектів глибинного пізнання від імплікативного порядку психіки, який недоступний вольовому (планованому) відтворенню, конструюванню та моделюванню;
- взаємопротистояння і одночасний синтез (латентна інтегрованість) спостережуваного і не спостережуваного;
- взаємозв'язок немовного аспекту психіки з мовним – латентне перекодування (перереформатування) із «немовного» в «мовний» шляхом діалогічної взаємодії у системі психолог-респондент;

– відносність ірраціональності проявів «іншого» назовні, у зв'язку з можливостями переходу його в категорію раціонального, шляхом розкриття смислових параметрів;

– здатність «іншого» до самоінтеграції, самоорганізації, «самозбору», що відображається у внутрішньому порядку психіки;

– залежність можливостей об'єктивації виявів «іншого» (неусвідомлюваного) від синхронізації діагностично-корекційного процесу з послідовністю (упорядкованістю) спонтанної ініціативи поведінки респондента;

– подолання протиріч психіки між детермінованим і «випадковим» явищем завдяки пізнанню латентних факторів, обумовлюваних слідовими ефектами минулого досвіду;

– синтез в сфері «іншого» нерівнозначних сил, які мимовільно, самоплинно визначають перехід від хаосу до порядку, до відносної рівноваги, що виявляє спонтанність активності суб'єкта;

– миттєвість (згорнутість) процесів переходу з однієї системи в іншу – з «іншого» (невидимого, неусвідомлюваного) в явне, спостережуване, що вимагає дешифрування прихованого смислу;

– одночасна причетність «імплікативного порядку» до законів незворотності (свідомості) і зворотності (несвідомого);

– трансформація смислових параметрів «іншого» із ідеальних в матеріалізовані (візуалізовані), яким притаманний прихований смисл, що має вияв в інформаційних еквівалентах, що потребують діалогічності (П.↔Р.) пізнання;

– причетність архетипної сутності психічного до перекодування смислів «іншого» (неусвідомлюваного) у візуалізовано-матеріалізовані самопрезентанти, що імплікативно несуть смислові навантаження;

– синтез процесів «іншого» із захисною системою, яка підпорядкована незмінній тенденції «до сили» (незалежно від характеру цінностей – умовні чи глибинні), що забезпечується викривленнями соціально-перцептивної реальності;

– дуалізм процесів іншої сфери і свідомого.

Таким чином, принцип «із іншого» визначається положеннями, які орієнтують на необхідність рахуватись з функціональними особливостями несвідомого («іншого»), що спонукають до створення інструментарію пізнання психіки відповідно її природі. Цей принцип орієнтує пізнавальний процес цілісної психіки на врахування особливостей несвідомого в його функціональній асиметричності, несумісності із функціями свідомого (при наявності, водночас невід'ємності вказаних сфер). Важливо враховувати той факт, що для психіки властива рівність справжньої та ілюзорної реальностей, що є засадничим у побудові діагностико-корекційного процесу, націленого на зниження ілюзорності, тобто відступів від реальності.

Представлене вище дає змогу констатувати, що діагностико-психокорекційний процес глибинного пізнання повинен бути спрямований на актуалізацію спонтанної активності особи, яка каталізується внутрішньо нереалізованими імпульсами, наслідковими ефектами і фіксаціями, що зберігають енергетичний потенціал. Важливо, щоб у процесі діалогу питання, що ставить психолог мали потенціал стимуляції імпульсу, який емотивно обумовлює латентну мотивацію поведінки респондента. Останнє є важливим в слідуванні за внутрішнім імплікативним порядком психіки респондента.

Отже, вводячи принцип додатковості ми повинні враховувати специфіку психічної реальності в її свідомих та несвідомих виявах, що і обумовлює подвійність його реалізації в практиці глибинного пізнання через принципи: а) невід'ємності; б) «із іншого». Метод АСПП спрямований не на дослідження свідомого і окремо несвідомого, а зберігає орієнтацію на лінію їх причетності один до одного, що умовно можна назвати «горизонтом», неозорою лінією їх дотичності та єднання у внутрішньому, тобто в імплікативному порядку, який піддається пізнанню лише в діалогічній взаємодії $P \leftrightarrow P$.

Адекватність реалізації принципу невід'ємності сфер свідомого та несвідомого задає вимоги до професійного формату

діагностико-корекційної процедури надання допомоги іншій людині. Функціональна невід'ємність підструктур психіки означає, що свідоме не існує поза зв'язком з несвідомим і навпаки, – без свідомого не було б взагалі категорії несвідомого! Хоча З. Фрейд підкреслював нерівнозначність енергетичного потенціалу несвідомого – свідоме не господар навіть у власному будинку.

У діагностично-корекційному процесі ми спираємося на те, що *психіка «знає все» і разом з тим – не знає того, що саме вона знає*. Принцип невід'ємності відтінює (окреслює) специфіку пізнання суб'єктивної (психічної) реальності від фізичної. У фізичному світі діють закони Ньютона поза суб'єктивними поправками. Свідоме перебуває під тиском та контролем системи автоматизованих захистів, які невидимо, проте незмінно програмують відступи, похибки у розумінні та відчутті людиною самої себе, через ілюзію істинності. Саме це і зумовлює суб'єктивізм реальності психічного, який має індивідуалізовано-неповторний характер, що входить в задачі пізнання в процесі АСПП. Ми переконані, що *уточнення принципу додатковості в психодинамічній парадигмі, є основоположним для відкриття нових перспектив адекватного пізнання психічного в його цілісності та індивідуальній неповторності*, на що і спрямовані зусилля глибинної психокорекції, яка здійснюється в нерозривній єдності з процесуальною діагностикою.

Протиріччя в дослідницьких позиціях академічної та глибинної психології нівелюється різновекторністю їх пізнавальної орієнтації: в першому випадку – це першооснова математичного обґрунтування; у другому, – пізнання логічних взаємозв'язків, які виявляються на феноменологічній тканині поведінкового матеріалу, отриманого за умов спонтанності активності суб'єкта. Саме в спонтанності криються витoki вияву цілісності психічного, що піддається об'єктивуванню у спостережуваних реаліях, завдяки декодуванню її смислів в процесі діалогічної взаємодії (П.↔Р.). Найбільш важливим

моментом у глибинному пізнанні є вияви *інформаційних еквівалентів*, які відображають смисловий аспект взаємозв'язків свідомості з несвідомим. Ця проблема все ще залишається малодослідженою в психології.

Існуючі спроби пізнання сфер психіки, в їх автономності (наприклад, академічні дослідження свідомого); проективний підхід до пізнання несвідомого – порушують цілісність та вимоги адекватності пізнання, яке передбачає рівноправність у вияві в активності суб'єкта як свідомого так і несвідомого, а це суперечить принципу додатковості. Скажімо, проективні методи зосереджені на несвідомому, академічна ж психологія – на свідомому. Зазначені підходи не враховують принцип додатковості, який спонукає до вивчення справжньої реальності психічного у внутрішній впорядкованості її феноменологічної сутності. Звичайно, пізнання психіки, яке орієнтоване тільки на свідомість, має право на існування у зв'язку з наявністю автономності указаних сфер. Проте необхідно розуміти, що результати академічного підходу дають неповні (половинчасті) дані про психічне, не відображаючи глибинну його детермінованість (заданість). Лише ті методи, що здатні забезпечити мимовільний прояв цілісності психіки, можуть претендувати на отримання адекватної інформації, що має потенціал новизни для суб'єкта, яка і задає психокорекційний ефект. На одноаспектному пізнанні психіки побудовані всі тестові методики, як і тренінгові техніки, що апріорі регламентують поведінку суб'єкта, заздалегідь створюючи бар'єри на шляху до адекватного пізнання (розуміння) психічного.

Дане дослідження проводилося на контингенті майбутніх психологів (студентів), тобто з соціально-адаптованими людьми, які відповідають формату критеріїв психічного здоров'я. Багаторічна практика проведення груп АСПП переконує у наявності деструктивного впливу автоматизованих захистів на психіку суб'єкта: їх заданість пережитими негараздами дитинства, що енергетично збережені у слідах (фіксаціях) та мають

підвищений емотивний заряд до вияву назовні. З огляду на інтегративну причетність захистів до обох сфер психіки, ми робимо акцент на засадничій методологічній умові глибинного пізнання – спонтанності і мимовільності поведінки респондента. Самоплинна активність суб'єкта дозволяє психіці експлікувати внутрішні чинники, що втілюють відбитки минулих, емоційно пережитих негараздів, фіксованих у схильностях до афектів.

Адекватність пізнання в психодинамічному форматі передбачає мінімізацію соціальної орієнтованості поведінки суб'єкта, яка може слугувати маскуванню справжніх глибинних мотивів.

Для забезпечення умов оптимальної взаємодії учасників групи АСПП необхідним є введення принципів групової роботи, близьких до гуманістичного підходу (К. Роджерс, А. Маслоу та ін.). Основні з них: орієнтація на те, що відбувається «тут і зараз»; прийняття іншої людини такою, якою вона є: відсутність оцінок в чорно-білих категоріях, порад, критики; щирість на емоційне сприйняття того, що бачиш, чуєш, переживаєш зараз; відсутність соціальної (виховної) регуляції поведінки та ін. Організація АСПП переорієнтовує активність учасника процесу: з уваги до особливостей іншої людини на себе (тобто на власні психічні прояви); з академічних критеріїв суджень – на розуміння емоційного стану кожного члена групи (і себе самого) в ситуації «тут і зараз»; з аналізу особливостей психіки людини – на саморефлексію, самоаналіз, самопізнання; з критики – на об'єктивацію каузальних чинників поведінки; з фіксацій на минулому (або орієнтації на майбутнє) – на зосередженні уваги до того, що відбувається «тут і зараз»; із порад, побажань – на пізнання глибинно-смыслових параметрів; з очікувань оцінок (похвали) – на виявлення і розуміння сутності латентних мотивів власної поведінки; із схильності до «вислизання» з емоційно нелегкої ситуації – на розвиток уміння розуміти і аналізувати причин її виникнення; з очікування чітких рекомендацій щодо вирішення тієї чи іншої ситуації – на розуміння внутрішніх інфантильних мотивів, які продукуються фіксаціями, залишками

минулого; з відчуття себе нещасним – на актуалізацію інстинкту самозбереження і попередження ситуацій, що провокуються тенденцією «вимушеного повторення», ходіння «хибним колом» та ін.

У процесі АСПП розвивається здатність суб'єкта «бути в ситуації» і, одночасно, – «над нею», переорієнтовуватися з вузькопланового, «тунельного» зору – на його децентрацію, розширення можливостей охоплення причинної багатофакторності явищ, запрограмованих несвідомим, розуміння сутності латентних процесів та їх співвіднесеності зі свідомістю. Тенденція до самоствердження в групі АСПП мимоволі змінюється здатністю до солідаризації з іншими учасниками в глибинному пізнанні психіки й розкриттям перспектив особистісного новостворення кожного і себе самого.

Принцип додатковості переорієнтовує увагу дослідника на невід'ємність кожної зі сфер психіки (свідоме/несвідоме), що зобов'язує брати до уваги взаємну їх причетність до спонтанних актів поведінки суб'єкта. Останнє зумовлює специфічність засобів пізнання, що враховують відсутність прямолінійного доступу до «іншої» сфери. У контексті сказаного особливого значення набуває розуміння архетипної суті символічних способів самовираження, які майстерно маскують латентні смисли активності психіки. Це пояснює необхідність використання в АСПП метафоричних, візуалізованих засобів самопрезентації (малюнки, ліплення, моделювання з каменів та ін.). Самопрезентанти відіграють роль посередників в глибинному пізнанні, і можуть бути виготовлені власноруч або обрані із запропонованих психологом. Важливим зауваженням є те, що пізнання психіки не може забезпечуватися тільки зовні об'єктивованими засобами самовираження: самопрезентант набуває необхідної функціональності (сприяє пізнанню) лише в процесі його «оживлення» – емотивно-мимовільного самонаповнення конкретизовано-суб'єктивним змістом у діалогічній взаємодії психолога з респондентом. Діалог психолога з респондентом задає емотивно-спонукальний імпульс

мимовільності поведінки лише в разі точності діагностики. Останнє професійно зобов'язує майбутнього психолога до особистісної психокорекції, яка нівелює спотворення соціально-перцептивної реальності, яку він сприймає в АСПП. Провідним інструментом психолога в діалозі є *запитання!* Його діагностично-корекційна здатність спроможна впливати на динаміку глибинного пізнання за умов узгодженості з імплікативним порядком психіки. Феноменологічний процес АСПП має чіткі пріоритети в орієнтації його учасників на виявлення особистісних проблем у власних корекційних цілях.

З представленого вище матеріалу можна констатувати, що глибинне пізнання передбачає залучення до нього як респондента, так і психолога. Йдеться про перспективи відтворення у площині діалогічної взаємодії сутності психічного в його цілісності. Оптимальність дослідження психіки передбачає перспективи наступного дослідницького етапу опрацювання отриманих аудіо і відео записів з метою наукового узагальнення.

Академічне прагнення психології до наукової статусності спричинило невинуватене розмежування теорії і практики. Процес глибинного пізнання, що ґрунтується на пріоритетах феноменологічних параметрів «слідування за спонтанністю активності респондента» має завершеність у теоретико-методологічних узагальненнях психодинамічної теорії. Багаторічний досвід корекційної практики переконує в тому, що високість статусу психологічної науки спричиняється не математичними методами, а здатністю дослідника до діалогу з природою психіки, яка відкриває можливість наближення до об'єктивних, хоча і філігранно індивідуалізованих її параметрів, сформованих під егідою величі універсальності законів психічного і Всесвіту!

2.2. Методологія глибинного пізнання психіки

Багатопредметним об'єктом пізнання психології і філософії є Людина, а, відтак, формування її духовного світу, підготовка до

життя в найширшому розумінні цього слова, поряд з розвитком її психологічної культури. При цьому не знижується актуальність питання: яким чином і на яких засадах здійснюється органічне поєднання філософії та психології, що конкретно означає їх синтез у функціональному відношенні і в контексті проблем відродження життєдайної духовності, що спирається на гармонізацію внутрішнього світу людини та її буття в матеріальному повсякденні.

Основа пізнання істини – «ставлення до будь-чого так, як того потребує його сутність» (К. Маркс). Істина є метою раціонального освоєння психологічної реальності. Специфіка реальності психічного полягає в єдності суперечливої цілісності сфер свідомого й несвідомого. Філософія стверджує, що розум інтегрує всі формоутворення людського духу, тому на авансцену глибинного пізнання психіки виходять когнітивні процеси суб'єкта, які можуть деформуватися ілюзіями, викривленнями, породжуваними автоматизованими захистами, що зорієнтовані на підкріплення очікувань ідеалізованого Я. Матеріал розкриває внутрішню структурно-динамічну сутність психічного і доводить, що шлях до пізнання його істини, пов'язаний з ослабленням, нівелюванням відступів від реальності, які зумовлені, насамперед, потребою маскування едіпальних мотивів поведінки. Доведено, що практика такого глибинного, діагностико-корекційного процесу має підпорядковуватися законам «позитивної дезінтеграції психіки та вторинної її інтеграції на вищому рівні психічного розвитку суб'єкта» [251], що відповідає філософському закону «заперечення заперечення».

Отже, глибинна психокорекція повертає людину обличчям до необхідності вивчення власної соціально-перцептивної реальності в системі «суб'єкт-суб'єкт», каталізує її особистісне зростання (самореалізацію) як передумову розвитку внутрішньої гармонії та психологічної культури.

Проблеми функціонування психіки, поряд із протиставленням душевного тілесному, і сьогодні перебувають у

центрі філософських дискусій. У філософії впродовж тривалого часу використовувався лише термін «душа» (дух), поняття «психіка» виникло тільки наприкінці XIX століття. Кожна школа психології брала до уваги цілісність психічного, але при цьому вирішувала, якою ж її частиною вона буде займатися.

У цьому дослідженні висвітлюється проблема пізнання психічного в його цілісності (свідоме і несвідоме), що потребує не лише розкриття функціональних особливостей несвідомого, а й об'єктивування інструментальних аспектів його взаємозв'язків зі свідомістю. Ми обстоюємо позицію, що пізнання – це «пошук і знаходження балансу між низкою суперечливих позицій, які доповнюють одна одну» [196, с. 659]. Філософське розуміння категорії пізнання зазнає протистояння концептуальних позицій: реалізм – інструменталізм; фундаменталізм – феноменалізм; субстанціалізм – функціоналізм; догматизм – релятивізм. Узагальнення суперечливих позицій дає змогу поставити їх на дві платформи: фундаменталізм (есенціалізм) ↔ функціоналізм (феноменалізм).

Таким чином, пізнання психічного ускладнене залежністю досліджень від традиційно-природничого підходу, що окреслює перспективи дослідження лише для однієї сторони (свідомості) – за ігнорування іншої (несвідомого). Необхідність заповнення цієї прогалини і зумовила спрямування дослідницького пошуку на цілісність психічного в його свідомих і несвідомих виявах та розкриття перспектив пізнання несвідомого, відповідно до його функціональних особливостей та взаємозв'язків зі свідомим.

Основну увагу зосереджено на об'єктивній природі детермінант несвідомого, що породжують суб'єктивізм свідомості. Уперше порушено проблему не лише системності психічного, а й його логічної впорядкованості, що виражається «логікою свідомого» і «логікою несвідомого» («іншою логікою»). Для пізнання феномену психічного логіка – «частина теорії пізнання, і саме «психодинамічного пізнання» [196, с. 548].

Отже, погляд на психіку як на просте відображення не збігається з позицією дослідників, які ототожнюють її з

фізіологічним процесом. Психічне не виступає як суто духовне, відокремлене від мозкових процесів. Усталилась думка про те, що психічне відображення «визначається» властивостями та відношеннями предметного світу, яким воно підпорядковане. Філософи, подібно до психологів, феномен відображення пов'язують із виникненням свідомості, на формування якої впливають суспільні відносини. Зауважимо, що «несвідоме – особлива сфера психічного чи система процесів, якісно відмінних від явищ свідомості» [196, с. 52] і «здійснюваних без участі свідомості» [171, с. 94]. Ми солідарні із З. Фрейдом у його відкритті несвідомого як «автономної, незалежної від свідомості, безособової першооснови людської душі» [205, с. 95]. Несвідоме існує «поза статтю, простором і часом», що дало підставу К. Г. Юнгу вказати на його колективні та архетипні основи, які є вирішальними у здатності людини візуалізувати власний психологічний зміст. Це свідчить про актуальність порушеної проблеми пізнання психічного не тільки у форматі свідомого й несвідомого, але й у їх єдності.

Філософський енциклопедичний словник зазначає, що свідомість не вичерпує психічне: «У людини є і неусвідомлювані психічні явища і процеси, тобто такі, в яких вона не може себе контролювати, які приховані від її самостереження» [196, с. 547]. Несвідоме (у цьому виданні) вчені репрезентують дуже різнопланово, зокрема як анамнез (Платон); фізіологічні процеси, що відбуваються поза свідомістю (Декарт); нижчу форму душевної діяльності за порогом свідомості (Лейбніц); діяльність нервової системи (Гартлі); інтуїцію, чуттєве пізнання (апріорний синтез) (Кант); глибинне джерело творчості (представники романтизму); ірраціоналізм (Шопенгауер); ірраціоналізм як універсальний принцип основи буття й світобудови (Гартман) тощо.

У контексті розроблюваної нами психодинамічної теорії важливо зазначити, що в 1824 р. Герbart увів динамічну характеристику несвідомого, що означало: несумісні ідеї можуть вступати в конфлікт, причому слабші витісняються зі свідомості, не втрачаючи своїх динамічних властивостей, та продовжують на неї впливати.

Особливе місце належить працям З. Фреда, який подав несвідоме не як нижчу форму психічного, порівняно з головною формою – свідомістю, а як енергетично потужнішу силу, що антагоністично конфронтує з ним. Лише техніка психоаналізу, за твердженням З. Фрейда, може послабити це протистояння. Заслуга К. Г. Юнга полягає в уведенні категорії колективного несвідомого і архетипу як об'єднуючої інстанції минулого та актуального досвіду.

Ми не можемо знати, яка природа несвідомого і форма його існування, але ми здатні їх пізнавати, користуючись відкриттями З. Фрейда, К. Г. Юнга, асимільованими психодинамічною методологією. Розв'язання проблеми пізнання несвідомого З. Фрейд знайшов в аналізі другорядних речей: обмовок, описок, забувань, сновидінь тощо, які свідчать про чинники стурбованості свідомості. Учений подарував психології метод вільних асоціацій, які спонтанно спливають у свідомості суб'єкта, детерміновані імперативом внутрішніх, імпліцитних сил, що зумовлюють мимовільну активність.

Отже, З. Фрейд істотно змінив сам підхід до наукового пізнання цілісної психіки і окреслив перспективи розкриття сутності несвідомого, що відрізняється універсальністю законів функціонування як для психічно здорової людини, так і для невротика (відмінності лише в акцентах, поставлених хворобою). Стає зрозумілою цінність природної, спонтанно-мимовільної активності суб'єкта як необхідної передумови ефективності глибинного пізнання психіки.

Формування методології пізнання цілісної психіки у функціональній єдності свідомого і несвідомого – центральна проблема психології. Навіть представники діяльнісного підходу, що віддають пріоритети зовнішній заданості активності суб'єкта, визнавали існування несвідомої сфери. Так, О. М. Леонтьєв, засновник теорії діяльності, пише: «На відміну від мети, мотиви актуально не усвідомлюються суб'єктом: виконуючи ті чи інші дії, ми в цей момент зазвичай не звітуємо собі в мотивах, що їх

спонукають... нам не важко навести їх мотивування, але мотивування не завжди містить у собі вказівки на їх істинний мотив» [196, с. 201]. Уявлення О. М. Леонтьєва в багатьох позиціях наближають нас до розуміння важливості вивчення неусвідомлюваної психічної активності у формуванні особистості. Це потребує розроблення спеціального категоріального апарату понять, здатних адекватно відбивати функціонування несвідомого в упорядкованості його закономірностей. Несвідоме знаходить вияв у прихованому «другому плані» діяльності, на який вказував О. М. Леонтьєв. Для введення цього «другого плану» в площину об'єктивного спостереження в груповій корекції використано предметні засоби («об'єктивний аспект діяльності»), що сприяють забезпеченню «наочної переконливості» для респондента логіки поведінкового матеріалу, з'ясування якої передбачає психоаналіз та інтерпретацію. Прикладом є досвід А. С. Макаренка – використання ним «публічного обряду» спалювання на вогнищі персональних характеристик і старого одягу, що емотивно вражало безпритульних і зумовлювало їхні особистісні зміни, новоутворення.

Важливо розрізняти такий різновид несвідомого, який може мати прямолінійну детермінацію, наприклад, сформовані навички, звички. Ця форма несвідомого не є робочою в межах психодинамічного підходу. До поля дослідницької уваги потрапляє тільки той різновид несвідомого, який пов'язаний із механізмами витіснень та чинниками заборони на повернення його наслідків (слідів) до свідомості за участю механізмів опору. Процедура пізнання глибинного (неусвідомлюваного) змісту психіки залежить від дослідника не повністю, а лише відносно, через іманентність її динаміки (на відміну від традиційно-експериментального підходу). Помічником глибинного психолога є його професійна здатність здійснювати діагностико-корекційний процес, зважаючи на активність суб'єкта в її мимовільній континуальності та індивідуалізації. Глибинне пізнання передбачає інтерпретацію спонтанно-поведінкового матеріалу з

метою визначення в ньому логічних взаємозв'язків. Континуальність же виявів поведінки вказує на спрямованість енергетично потентних первинних витоків мимовільної активності суб'єкта. При цьому не залишаються поза увагою функціональні відмінності сфери свідомості та несвідомого за їх взаємозалежності. Мова свідомості та несвідомого істотно розрізняються. Несвідоме розкривається в образних, метафорично-архетипних і символічно-полівалентних засобах, що несуть відбиток симультанності процесів, специфічних для цієї сфери пізнання, яка потребує інтерпретації поведінки. Мова ж свідомості дискретна, знакова і характеризується однозначністю, конкретністю. Вивчення сфери свідомості передбачає спрямування на прямолінійно-каузальну її детермінованість [237, с. 211-212].

Психодинамічна методологія передбачає конкретизацію предмета дослідження, в нашому випадку – передсвідомості як форми несвідомого, що є результатом витіснення імпульсів Ід і ґрунтується на латентному синтезі їх наслідків, які мають тенденцію до транзитності нереалізованого глибинного інтересу через актуалізацію механізмів заміщення, перенесення, проекції. Інстанція Ід має не прямий, а опосередкований вплив на формування передсвідомості, що зберігає імператив енергетичного потенціалу витіснених її імпульсів. Інакше кажучи, епіфеноменом витіснення є «соціалізація» інстинктів Ід у передсвідомому зі збереженням протистояння нормативним вимогам Супер-Его. Взаємна незалежність тих чи тих витіснень та їх первинна темпоральність (розведеність у часі) нівелюються синтезом слідів на латентному рівні. Результатом є логічно впорядкована система психіки з пріоритетністю емотивності валентних залишкових, енергетично потентних слідів витіснень.

Фізіологічний аспект проблеми пов'язаний з іррадіацією «залишкових» енергій та їх інтерференцією, що сприяє узагальненню джерел витіснень у передсвідомості, тому в процесі глибинного пізнання психіки необхідно зважати не лише на афективні параметри витіснень, а й на аналітико-синтетичні,

когнітивно впорядковані утворення. Це стосується такого конструкту несвідомого, побудованого на абстрагуванні від безпосереднього досвіду, що кваліфікує його як «позадосвідне», «дореклексивне». Саме цей конструкт зумовлює «когнітивний» характер базальних форм психологічних захистів у їх спрямуванні на реалізацію інфантильних інтересів. Периферійна (ситуативна) форма захисту має просоціально-адаптаційну мету та спрямування на ідеали Я.

Базальні захисти несуть у собі семантичне (когнітивне) навантаження, що визначає доцільність і впорядкованість внутрішньої активності несвідомого згідно з «незавершеними справами дитинства».

Багаторічний досвід проведення глибинної корекції у форматі розробленої нами психодинамічної теорії та відповідної методології дає підстави стверджувати, що семантичний (смісловий) ракурс базальних форм психологічного захисту визначається едіпальною залежністю суб'єкта, імпульси якої не тільки впливають на характер «сили» витіснень, а й на їх домінантність у процесах імпліцитного структурування психіки. І хоча несвідоме не потрапляє до поля зору свідомості і не підлягає прямому її впливу, «людський» його сенс зберігається в епіфеноменальності ревнощів, заздрощів, провини та меншовартості, амбівалентності почуттів. Інакше кажучи, цілісній системі психічного властива «обізнаність» на пріоритетності просоціальних цінностей, що мають важливе значення для її інкорпорування в навколишній світ з архетипним навантаженням.

Психіка, отримавши «урок просоціальної мудрості» (брак якої і зумовив витіснення імпульсів Ід), іманентно втілює в передсвідомості орієнтири на адаптивну узгодженість інтересів Я із соціумом. «Позадосвідне» з власною, імпліцитно-притаманною йому логікою впливає на спрямованість динаміки мимовільної поведінки суб'єкта, формуючи провідні тенденції психічного. При цьому енергетичні пріоритети «позадосвідного», визначені едіпальною залежністю суб'єкта, прагнуть реалізації через

базальні захисти за умов інтеграції із ситуативними їх формами, що спрямовані на активність у просоціальному ключі. Така інтеграція побудована на внутрішньому компромісі, що «падає на плечі» ситуативних (периферійних) захистів. За необхідності, шлях інкорпорування несвідомого у просоціальну активність суб'єкта пов'язаний із суб'єктивно-інтегративними процесами, які зумовлюють відступи та викривлення соціально-перцептивної реальності (на рівні як вхідної інформації, так і внутрішньої її інтерпретації). Звідси випливає, що системність психологічного захисту передбачає взаємозв'язок двох її форм: базальної та ситуативної, які реалізуються відповідно «за горизонталлю» і «за вертикаллю». Саме периферійна («поведінкова») «вертикаль» захисту змушена бути віртуозною у примиренні різноспрямованих тенденцій психіки: ірраціональності несвідомого з раціональністю свідомого. Зазначене «примирення» здійснюється завдяки активності механізмів суб'єктивної зінтегрованості психіки, яка спирається на умовні цінності, при цьому глибинний мотив має перспективу часткової реалізації, асимілюючись, зокрема, з умовними цінностями, що маскують інфантильний інтерес активності Я.

Інтегративна спроможність системи психологічних захистів знецінюється (в контексті реалізації «сили Я») відступами від реальності, до яких вона сама ж і призводить (викривлюючи зворотний зв'язок), породжуючи дисфункції психіки, дезадаптуючи особистість.

Автоматизовані форми захистів, що живляться очікуваннями й ілюзіями ідеалізованого Я, завдають шкоди психіці, об'єктивно-дезінтегруючи її та спричинюючи феномен «хибного кола», коли результат набуває пускової сили нового нашарування захистів. Це зумовлює багатшаровість захистів, тобто «товстошкірість» людини. Залежність психіки від ілюзій, продукованих захистами, пояснює їх емотивну реалістичність для суб'єкта згідно з «принципом задоволення».

Отже, захисти, з одного боку, інтегрують психіку, хоча й на уявно-ілюзорних засадах (маскуючи тим самим дезінтеграційні процеси), а з іншого – створюють відступи від реальності, що формує передумову внутрішньої стабілізованої суперечливості. Особистісна проблема суб'єкта пізнається шляхом психоаналізу емпірики, з метою об'єктивування діаметральної спрямованості «логіки свідомого» та «логіки несвідомого». Відступи від соціально-перцептивної реальності, породжувані психічними захистами у системі взаємодії «людина – людина», входять до числа важливих проблем методології глибинної корекції.

Філософсько-психологічний ракурс дослідницької уваги спрямований на пояснення методології процесу виявлення помилкових, хибних, викривлених позицій, які ослаблюють силу Я особи та реально дезінтегрують психіку, що суперечить інстинкту самозбереження. Унаслідок цього глибинне пізнання спрямоване на виявлення у психіці об'єктивно-дезінтеграційних процесів, які демонструють себе в суперечливості поведінки і потребують адекватних способів їх нівелювання, тобто корекції. Увесь цей процес (згідно з психодинамічною методологією) підпорядкований законам позитивної дезінтеграції та вторинної інтеграції психіки на вищому рівні її розвитку суб'єкта. Зазначені закони дисциплінують глибинне пізнання в пошуках інструментальних засобів оптимізації чинників відновлення цілісності психіки, шляхом розширення та зміцнення самосвідомості суб'єкта. Відступи від реальності (розбіжності між намірами та реальними діями) потребують не тільки їх емпіричного виявлення, а й корекції завдяки ослабленню помилкових позицій когнітивного базису автоматизованих форм психологічних захистів, що само по собі розширює та підсилює інтеграційні можливості психіки в напрямі досягнення більш вищого рівня її розвитку.

Глибинне пізнання у психодинамічній парадигмі ґрунтується на виявленні викривлень соціально-перцептивної реальності, для яких характерні фіксованість і, водночас,

індивідуалізованість. Це узгоджується з позицією австро-англійського філософа Карла Раймунда Поппера, творця оригінальної методологічної концепції, що дістала назву «фальсифікаціонізм». За основу концепції пізнання К. Поппером був покладений принцип фальсифікації, тобто спростування наукових (особистих) переконань за допомогою досвіду. К. Поппер увів критерій спростування переконань як необхідну передумову просування до істини. Він не довіряв жодному критерію, окрім практики, за яким можна було б визначати істинність певних положень. К. Поппер відмовився від будь-якої абсолютно достовірної основи обґрунтованості знань, підкреслюючи цим науково-практичну значущість виявлення помилок, хибних позицій, перекоханих «істин» тощо. Він пише про те, що поступово виявляючи та відкидаючи неправду, ми, тим самим, можемо наблизитися до істини».

Важко не погодитися з К. Поппером у тому, що явища, які пізнаються, занадто складні, а вершина айсберга, доступна дослідницькій увазі, не є його всеосяжною сутністю, що піддають сумніву істинність науково-академічних висновків, а отже виявлення помилок суб'єкта (щодо себе та інших) каталізує внутрішні, приховані його резерви знаходження істини психічного самовідображення. Інакше кажучи, «позитивна дезінтеграція», послаблюючи щільність ілюзорної платформи психологічних захистів суб'єкта, сприяє їх реконструюванню, а відтак зумовлює вторинну інтеграцію психіки на вищому рівні її розвитку. Унаслідок цього важливо забезпечити позитивність дезінтеграції психіки, а інтеграційні процеси здійснюються іманентно самоплинно. Важливу роль відіграє точність діагностування суперечностей психіки, які маскуються психологічними захистами через хибні позиції Я. Послаблення цих позицій каталізує процеси внутрішнього переструктурування психіки та її інтеграцію на реалістичніших засадах, що сприяє підвищенню адаптації суб'єкта.

У психодинамічному підході на перше місце ставиться безпосередній досвід, який продукується ситуацією «тут і тепер» і піддається діагностуванню в єдності з психокорекцією. Виявлення відступів від реальності актуалізує самозбереження (нікому не хочеться бути ошуканим, навіть самим собою), що й спричиняє самозміни, тому глибинне пізнання ґрунтується на спонтанності особистого поведінкового матеріалу респондента, який набуває психокорекційної сили за наявності його інтерпретації, спрямованої на виявлення інфантильно-базальних витоків дисфункцій психіки. Викривлення соціально-перцептивної реальності мають індивідуальну неповторність, насамперед під впливом базальних захистів. Виявлення хибних позицій суб'єкта за фасилітаційної участі психолога, який сприяє експлікуванню прихованих глибинних детермінант, відкриває перспективи особистісного зростання учасників глибинного пізнання. Емпіричний фактаж доводить, що особистісна проблема незмінно потребує позитивної дезінтеграції психіки за рахунок послаблення її уявної інтеграції, забезпеченої ілюзіями захисної системи, що породжують викривлення вхідної соціально-перцептивної інформації. Зазначені ілюзорні процеси набувають реалістичності на емотивному рівні переживань та самосприйняття, смисл яких прихований від свідомості системою опорів.

Практика глибинного пізнання передбачає єдність діагностики і корекції, здійснюваних у процесі діагностико-корекційного діалогу з респондентом, ефективність якого залежить від професійних можливостей психолога. Чинник «достовірності» важливий як для науковості пізнання, так і для переконливості впливу на респондента інтерпретаційних висновків. Ці завдання поєднані між собою, зокрема достовірність інтерпретаційних висновків, адресованих респонденту, передбачає його довіру до отриманої інформації про особистісну причетність до нагальних проблем, нібито створюваних іншими. Для дослідника велике значення мають цілісність та всеосяжність діалогічного процесу, використання континуальності семантики

спонтанної активності суб'єкта, що сприяє виявленню логіки свідомого та несвідомого («іншої логіки»), тому особливо важливо, щоб діалог актуалізував мимовільну ініціативу спонтанних висловлювань респондента, послаблюючи й нейтралізуючи тим самим його опори. Діагностика при цьому має процесуальний характер і спирається на знання глибинним психологом функціональних особливостей несвідомої сфери в єдності її суперечливих взаємозв'язків зі свідомим.

Глибинне пізнання, як і корекційний ефект, залежить від діагностично-професійної спроможності психоаналітичної інтерпретації поведінкового матеріалу, яка враховує системну логічність взаємозв'язків; ітеративність окремих характеристик поведінки; їх інваріантність; розбіжність логіки свідомого та логіки несвідомого («іншої логіки») тощо. Результативність глибинного процесу передбачає забезпечення його цілісності та прийнятності способів подання респонденту інтерпретаційних висновків про внутрішні стабілізовані суперечності, що зумовлюють «енергетичні ножиці», які «підрізають» силу його Я. Переконливість та діагностична точність аналізу поведінкового фактажу в цьому випадку пробуджує у респондента бажання до змін, що істотно каталізується інстинктом самозбереження. Наш багаторічний досвід переконує, що перспективи вивчення глибинної детермінованості поведінки окреслюються лише за умов її спонтанності. У такому разі психоаналіз поведінки здатний каталізувати особистісні зміни. Переконливість психоаналітичних інтерпретацій зумовлена як їхньою прозорістю, візуалізованою доказовістю, так і виявленням логіки ланцюжків у поведінковому матеріалі. Діагностико-корекційний процес відрізняється багаторівневістю і багаторазовістю спроб розширення самосвідомості суб'єкта; розвитком його сенситивності в розумінні власних відступів від соціально-перцептивних реалій та індивідуалізованістю їх викривлень.

Прогалину в методології, як і в методах дослідження цілісної психіки, спробували заповнити в 70-х роках XX століття

грузинські вчені під керівництвом Д. М. Узнадзе. Пояснення несвідомої сфери вони зводили до категорії установки. На нашу думку, дослідницька платформа теорії установки Д. М. Узнадзе пов'язана з потенційно усвідомлюваними процесами, що не мають відношення до істинного несвідомого, яке охороняється опорами і позбавлене шансів прямолінійної презентації у свідомості. Ця позиція підтверджується працями О. К. Тихомирова, який зазначає, що не можна не враховувати, що поняття несвідомого – це категорія ширша за поняття психологічної установки, з чого випливає, що зводити теорію несвідомого до теорії психологічної установки і прагнути вичерпати закономірностями цього феномену вияви несвідомого в його загальному психологічному і філософському розумінні було б серйозною методологічною помилкою, своєрідним редукціонізмом. Погоджуючись з О. К. Тихомировим, зауважимо, що підхід Д. М. Узнадзе до пізнання несвідомого не подолав залежності від класичного погляду на пряму детермінованість психіки, як і на її заданість характером діяльності. Теорія установки передбачає формування певної програмованої дослідником діяльності респондента. Ми, не заперечуючи такого впливу на несвідоме, водночас стверджуємо, що це може бути здійснено не безпосередньо, а опосередковано. Теорія діяльності, яка ґрунтується на контрольованій детермінованості психічного, виключає поняття «позадосвідного», сформованого на основі латентного синтезу слідів (осередків) витіснень і неможливістю їх прямолінійної заданості ззовні.

Глибинний підхід до пізнання цілісної психіки відкрив перспективи вивчення провідних тенденцій в їх суперечливій сутності як латентно-синтетичного утворення, що не є характерним для феномену установки. Тенденції психіки вільні і від участі свідомості, і від смислової їх заданості дослідником. Вони припускають абстрагування від сюжетної конкретики пережитого суб'єктом досвіду. Інакше кажучи, тенденції психіки залежні від латентних процесів, у яких домінують залишкові валентності емотивних джерел витіснень, зумовлених значущістю

життєвих, мимовільно пережитих суб'єктом обставин (а не штучно заданих, як у дослідях з формування установки).

Отже, пізнання несвідомої сфери не може бути вичерпано теорією установки, яка не враховує наявності іманентної впорядкованості логіки несвідомого, що й відбиває категорія «дорефлексивне», «позадосвідне». Питання доступності внутрішнього досвіду людини гостро стоїть у психодинамічній теорії, як і у відповідній методології.

Виходячи з багаторічної практики глибинної корекції, вважаємо за слушне кваліфікувати «позадосвідне» як «наддосвідне», або «метадосвідне», акцентуючи увагу на його абстрагованості, «надбудованості» над конкретним, безпосереднім досвідом суб'єкта. Семантичний аспект опрацювання («перетравлення») досвіду та його перехід у «метадосвідне» підпорядкований внутрішнім законам, іманентно властивим психічному за активності мисленнєвих операцій на зразок абстрагування, систематизації, класифікації, структурування. «Метадосвідне» – когнітивний конструкт, який безпосередньо не стосується дослідно-діяльнісних аспектів активності суб'єкта за участі свідомості. Зазначена відмінність психоаналітичного підходу від теорії установки, розробленої у форматі діяльнісного підходу, виявляє себе за параметрами заданості активності особи ззовні, за планом дослідника. Категорія ж «метадосвідне» у психодинамічному ключі її розгляду спирається на іманентно притаманні феномену психічного глибинні «інтереси», котрі зберігають спрямованість витіснених осередків на самореалізацію, яка й спричиняє мимовільну активність суб'єкта. На цій підставі доходимо висновку, що діяльнісний ракурс розуміння категорії психічного виводить за кадр пізнання в ній ірраціонального у його глибинній мотивації. Ірраціональне, в основному завдяки психодинамічному пізнанню, завжди має шанс перейти в раціональне (усвідомлюване) шляхом дешифрування його прихованого мотиваційного смислу. З. Фрейд писав про це

так: «... усвідомленість – єдина ознака психічних процесів, що дана нам прямо і безпосередньо, але жодною мірою не здатна стати критерієм відмінності між системами». І далі: «Прагнучи до метапсихологічного розуміння психіки, ми не повинні приписувати особливого значення симптому «усвідомленості» [205, с. 421]. Відтак фундатор психоаналізу вказував на важливість розуміння відмінностей у функціонуванні двох систем (свідомого і несвідомого), як і на метапсихічне, що підпорядковане універсальним законам людського буття, що є близьким до позиції К. Г. Юнга при введенні категорії «колективного несвідомого».

Центральною ланкою, що порушує об'єктивність психіки у її відображувальній функції, є система психологічних захистів. Позиція З. Фрейда у визначенні низки механізмів захисту була близька до біологічного погляду на людину як частину природи, що зазнає впливу цивілізації, культури, історії, традицій, виховання, проте саме він демаркував академізм у підході до пізнання таємниць внутрішнього світу людини, який може давати збій у вигляді появи симптому чи дисфункцій психіки. Осмислення проблеми психологічного захисту (в глибинно-психологічному ракурсі) переконує в диспозиційно-системній його структурованості (раціоналізація, проекція, ідентифікація, витіснення, заміщення). Сутність поняття «психологічний захист» не вичерпується окремими механізмами, адже насправді такий захист охоплює певні структурно організовані рівні, зокрема когнітивний, емотивний, поведінковий. Уся система врешті підпорядкована єдиному генеральному механізму – «від слабкості до сили» (незалежно від різновидів самих захистів). Наступне уточнення: психічне, як і захист зокрема, функціонує і «за вертикаллю», і «за горизонталлю», на що немає посилення в ортодоксальному психоаналізі. У вертикальному вимірі дієвими є механізми ситуативного (периферійного) захисту, які асимілюють зазначені ортодоксальним поглядом механізми. Захисна ж вертикаль

неминуче перетинається із горизонталлю – базальними захистами, що виявляють глибинні (інфантильні) інтереси Я. Форми й способи периферійного захисту можуть бути найрізноманітнішими, що не обмежує і не форматує категоризацію їх різновидів. Захист «за вертикаллю», якому властива креативність способів маскування, шифрування глибинних інтересів Я, відбиває спрямованість на ситуативно-адаптаційний вектор поточних обставин. Ситуативний захист вертикального виміру почасти доступний спостереженню й частковому (неповному) усвідомленню суб'єктом, натомість базальний захист горизонтального – недоступний зовнішньому спостереженню і безпосередньому відбиттю свідомістю суб'єкта, що зумовлено імпліцитністю семантики глибинних цінностей. Пізнання базального захисту завжди часткове, залежне від сприятливості умов для його виявів через ситуативні захисти, підпорядковане принципу багаторівневості часткової позитивної дезінтеграції психіки, як і відповідних процесів часткової інтеграції на вищому рівні психічного розвитку суб'єкта. Уточнимо, що «горизонталь» – це переважно внутрішня латентна активність психіки, пов'язана із суто несвідомим, яке не піддається прямому спостереженню, а «вертикаль» – внутрішня й зовнішня активності, які стосуються як несвідомого, так і свідомого – доступного спостереженню. Є підстави стверджувати, що при ситуативних захистах завжди латентно присутні «інтереси» базальних захистів, що виражають несвідомий мотив, який прагне до вияву в поведінці. Зазначені характеристики системи захистів не враховуються в традиційних (академічних) дослідженнях, – як і те, що будь-який акт психічного знаходиться на перетині окреслених нами «вертикалі» й «горизонталі»!

Розуміння зв'язку автоматизованих форм психологічного захисту (на когнітивному рівні) зі сферою свідомості дає підстави сформулювати важливу тезу: пізнання несвідомого незмінно стосується системи психологічного, зокрема базального, захисту, який використовує найменші можливості для замаскованої

реалізації у поведінці. Вивчення базальних форм захисту передбачає розуміння їх функціональних взаємозв'язків із ситуативними захистами. З огляду на сказане, організаційні передумови глибинної психокорекції зорієнтовані на послаблення (нівелювання) останніх задля актуалізації та об'єктивування в поведінці особи їх базальних форм. Уведення спеціальних принципів організації групової взаємодії регулює поведінку учасників діагностико-корекційного процесу на емотивно-чуттєвому, безоцінному рівні поза просоціальними орієнтирами. При цьому неприпустимими є критика, оцінні судження у чорно-білих категоріях, неприйняття особистості іншого, поради, заохочення і покарання тощо. Увага респондента переводиться на емоційне самовідчуття у ситуації «тут і тепер» в системі «людина – людина», «очі в очі».

Невизначеність поведінки активізує вищезазнані механізми заміщення, перенесення, ідентифікації, компенсації, які причетні до формування базально-глибинних цінностей. Для більшої прозорості факту програмованості внутрішнього світу попереднім досвідом передбачено використання респондентом у процесі самопрезентації символічно-предметних, метафорично-архетипних засобів (малюнків, просторових моделей, каменів тощо). Особливу значущість має розроблена нами методика психоаналізу комплексу тематичних (авторських) малюнків, що сприяє різнобічній візуалізації рефлексії, яка стимулюється численністю тем [239]. Емпіричний матеріал у цьому випадку завдяки процесу предметного вираження мимовільної активності суб'єкта наближає глибинне пізнання до специфіки образності мови несвідомого. Зазначені аспекти методологічного обґрунтування засобів такого пізнання залишаються у психології недостатньо вивченими й очікують свого висвітлення як у теоретичному, так і в прикладному аспектах.

Психодинамічний підхід спрямований на психічно здорових людей, а тому відмінний від ортодоксального психоаналізу не тільки у процедурі («вільні асоціації» – «діалогічно керована

спонтанність поведінки»), а й у поглядах на першооснову. У психічно здорових людей потреба в допомозі не виражена, приглушена інтересом тримати «просоціальне обличчя». Крім того, враховуючи неусвідомлюваність детермінації особистісних проблем, суб'єкт не в змозі їх адекватно сформулювати, тому цим підходом не передбачено подання респондентом власної особистісної проблеми, як відправного моменту глибинної корекції. Початком такого процесу є забезпечення спонтанності поведінки респондента, його діалогічна взаємодія із психологом. Водночас, об'єднуювальним чинником психоаналізу та психодинамічного підходу постає спонтанність поведінки та її інтерпретаційний аналіз, спрямований на виявлення логічної впорядкованості поведінкового матеріалу (емпірики) з метою пізнання первинних (глибинно-інфантильних) детермінант деструкцій поведінки. Саме «логічний ланцюжок» спирається на континуальність смислового навантаження мимовільної активності суб'єкта. Психоаналітична процедура відрізняється від психодинамічної: перша передбачає наявність симптому, друга – дисфункцій психіки, проте вони мають спільну платформу – встановлення взаємозв'язків між повторюваними інваріантними характеристиками мимовільної поведінки. Це дає змогу виявити семантику (смысл) логіки спонтанної поведінки (вільних асоціацій), що й указує на глибинну першопричину особистісної проблеми та сприяє розширенню самосвідомості суб'єкта. З. Фрейд мав рацію: пізнання несвідомого неможливе поза участю свідомості.

Багаторічний досвід діагностико-корекційної практики уможливив чітке виокреслення досліджуваної проблеми, шляхи розв'язання якої сутнісно пов'язані з психологічними захистами, які обтяжують свідомість ілюзіями. Подібної позиції дотримувалися Сандлер та Йоффе (1969), співвідносячи проблеми психіки з категоризацією психологічного захисту, зокрема з її механізмами, які вони вважали «позадосвідним», а вияви в поведінці – досвідним.

Оригінальний погляд на проблему захистів вбачаємо також у Валлерстайна, котрий із захистами пов'язує «досвідну» сферу психіки (в нашому розумінні – ситуативний захист); функціональний аспект описує в параметрах виявів несвідомого, що є характерним для базальних захистів. Наголошуючи на важливості функціонального аспекту в захисній системі, яка пов'язана з «позадосвідним», він зауважує: «Можна усвідомити тільки такі змісти, які є результатом роботи свідомості, але не саму цю роботу як таку» (див.: [255, с. 39]). Психоданаліз, пізнаючи «позадосвідну» сферу, зазначає науковець, не тільки посилався на причини індивідуальних виявів психіки, а й апелював до їх підпорядкованості універсальним законам. Безцінною нам видається його дослідницька позиція: розкриваючи зв'язки й взаємозалежності у позадосвідній сфері, які мають індивідуалізований характер, глибинна психологія лише в такий спосіб може претендувати на статус науки. До цього додамо, що найважливішим науковим завданням є пізнання «об'єктивної» реальності психічного, яка притаманна несвідомому й зумовлює суб'єктивізм особи! У цьому аспекті важко не погодитися з Ф. Бассінім, який стверджує, що «змішувати, ототожнювати ці два плани дослідження, які стосуються свідомого й несвідомого, його методи і логіку – неприпустимо» [25, с. 95].

Отже, постає проблема знаходження золотієї середини між науковою строгістю класичного дослідження і центрацією уваги на спонтанності поведінки при дотриманні психодинамічного підходу, спрямованого на вивчення функціональних особливостей несвідомої сфери.

Одним із розв'язків зазначеної проблеми є визначення структурного рівня розуміння цілісності психіки, що презентує розроблена нами «Модель» (рис. 1.2), описана в кількох працях [196; 242; 251].

Вона зберігає розуміння З. Фрейдом структури психіки (Ід, Его, Супер-Его) і доповнює її лінійними взаємозалежностями з притаманними їм суперечливими тенденціями («горизонталь»).

До того ж антагонізм структурних взаємозв'язків («вертикаль») доповнюється суперечностями «за горизонталлю», які підпорядковані характеристикам, що окреслює категорія «антиномія» [196; 242; 251]. У будь-якому разі пропонується Модель обстоює пізнання цілісної психіки у єдності й протистоянні свідомого й несвідомого, причому в їх структурній симетрії та асиметрії, ізоморфізмі та гомоморфізмі. Розкриття цього питання (з урахуванням семантики позадосвідного, тобто метадосвідного) потребує уточнення передсвідомого, що, в нашому досвіді теоретизування, пов'язується з категорією **«онтологічне несвідоме»**.

Змістова частина питання не може бути повновагомою без визначення змістовності між онтологічним несвідомим і несвідомим, зокрема із передсвідомим, яке асимілює сліди витіснень. З. Фрейд вказував на локальний характер передсвідомого в контексті цілісності картини несвідомого. Він зазначав: «Усе витіснене є несвідомим, але не все несвідоме є витісненим» [206, с. 95]. Саме онтологічне несвідоме у своїх витоках передбачає заданість витісненнями. Так, залишкові явища, латентно синтезуючись, набувають транзитності в перенесеннях, заміщеннях, компенсаціях та континуальності виявів у поведінці, а також втрачають темпоральність (часовість), що змістовно зближує їх з категорією «метадосвідне». Істотну роль у перебігу цього процесу відіграє явище, що назване «мнемічним слідом витіснення», введено З. Фрейдом з вказівкою на те, що «... сліди системи несвідомого не здатні самі по собі проникати у свідомість» [205, с. 105]. Таке твердження є надважливим, тому що можливості глибинного пізнання опосередковано доводять їх латентну трансформацію вищевказаними характеристиками формування позадосвідного, але, попри все, передсвідоме не втрачає загальної особливості несвідомого – недоступності свідомості! Саме явище метадосвідного (з агрегатом базальних захистів) привносить у несвідоме онтологічний сенс в контексті підпорядкованості

універсальним законам функціонування психічного. Останнє положення узгоджується зі спробами філософів ввести несвідоме до рангу «універсального принципу основи буття...» [56, с. 52].

Відкидаючи тезу безпосереднього спричинення несвідомого ззовні, психодинамічна теорія є також відстороненою від позиції Дж. Локка, який стверджував, що людському розуму апріорі притаманні певні ідеї та принципи. Частково твердження Дж. Локка стосується категорії архетипу, що вказує на асимілювання психікою універсального досвіду через колективне несвідоме (К. Юнг). Архетип – сутнісно філогенетичне джерело психологічної мудрості та можливостей універсалізації едіпових таємниць психіки конкретного суб'єкта на тлі інтеграції минулого й сьогодення. Натомість, у глибинному пізнанні дослідницька позиція спрямована на індивідуальний шлях життя людини, що відбивається на рівні його латентного синтезу, підкореного внутрішнім енергетичним пріоритетам. Безпосередність досвіду суб'єкта лише в ранньому дитинстві має ознаки прямої детермінованості, свідченням чого є «чистота» погляду на події. Пригадаймо репліку дитини: «А король же голий!». З часом реакції суб'єкта втрачають ознаки наївності, набуваючи залежності від просоціальних вимог, долучених до процесу аналітико-синтетичного опрацювання досвіду.

Отже, багаторічна практика глибинної психокорекції дає підстави стверджувати, що формування позадосвідного (метадосвідного), хоча й не вільне від досвіду, але має тенденцію до автономізації шляхом абстрагування від його конкретики і синтезу. Це сприяє латентному формуванню здатності несвідомого до опосередкованого вираження в обхід свідомості. Свідомість позбавлена можливості безпосередньо впливати на сферу латентного синтезу, що забезпечує незалежність від неї метадосвідного, як і процесів його інтеграції з базальними захистами. Звідси висновок: метадосвідне, яке уреальнює базальну форму захисту, що впливає на онтологічне несвідоме,

органічно пов'язане з підструктурою Ід, зумовлює його енергетичний потенціал.

Отже, глибинно-семантичний конструкт, яким є базальна форма захисту, відбивається в індивідуалізованості тенденцій психіки, де опосередковано презентовані інтереси Ід. Ця форма захисту впливає на смислотворні процеси свідомого, наявні в рефлексивному інтелекті. Проходження глибинної психокорекції сприяє звільненню рефлексивного інтелекту від викривлень, пов'язаних з ілюзіями і відступами від реальності, які, хоч і хибно-захисним шляхом, усе ж інтегрують свідоме і несвідоме. Метадосвідне (подібно до захисної системи) підпорядковане універсальній тенденції «до сили», яка гармонізується: на глибинному рівні – з «принципом задоволення» (в унісон інтересам Ід), на рівні свідомості – з «принципом реальності». Діагностико-корекційний процес, розвінчуючи викривлення, розвінчує хибність платформи ілюзорної «величі» Я та сприяє інтеграції названих принципів у їх впливі на поведінку за пріоритетності «принципу реальності», який є засадничим для адаптивності особи.

Глибинна психологія, зосереджуючи увагу на несвідомому (як найбільш багатофакторному і складному явищі духовного життя), гостро порушує питання про актуальність вивчення його закономірностей у взаємозв'язку зі свідомістю, що, вочевидь, є загальною проблемою пізнання психічного як такого. Дотепер залишається загадкою незмінне ігнорування академічною психологією проблем дослідження несвідомої сфери, що гальмує прогрес психології як науки. Природничий підхід до пізнання психіки передбачає узагальнення та кількісне опрацювання, що створює уявну науковість. Усе це зумовило відсутність адекватного інструментарію дослідження феномену психіки в ситуаціях непередбачуваної поведінки, що є характерним і для спілкування, і для виховання. Такого типу явища мають неповторну й водночас полізначеннєву семантику, що виходить за межі можливостей кількісних опосередкувань. Відсутність

демаркації цих двох підходів – академічного і глибинного – породжує безліч непорозумінь дискредитаційного характеру, уповільнюючи розвиток наукової психології загалом. Особистісні проблеми суб'єкта залишаються на узбіччі традиційних досліджень через невідповідність науково-методичного та інструментального забезпечення.

Класична наука переважно формулює питання: «Як?», «Чому?», практико зорієнтована – «Яка першопричина?», «Який сенс?» Завдання глибинної психології – розкрити імпліцитний сенс спостережуваної ззовні мимовільної активності суб'єкта, що потребує розуміння когнітивно-логічної впорядкованості несвідомого. Останнє передбачає розробленість проблеми інтерпретації, яка залежить від точності діагностики в єдності з психокорекцією, котра має процесуальний, багаторівневий характер і спирається на діалогічну взаємодію психолога із суб'єктом. Поглиблення самосвідомості суб'єкта відкриває перспективи реконструювання ним власних позицій, поглядів на себе, на об'єктивний світ, на людей. Осмислення досвіду глибинного пізнання **у ракурсі психодинамічної методології** дає підстави **сформулювати низку провідних тез, важливих для дослідження психіки в її цілісності.**

- Сутність психічного полягає в єдності свідомого й несвідомого за наявності їх автономії та суперечливості взаємозв'язків на зразок: «антагонізм і антиномія».

- Автономія сфер свідомого і несвідомого є відносною, не абсолютною; вона задана генезисом соціалізації психіки суб'єкта, але не дана апріорі.

- Свідоме, як і несвідоме, має відмінності у своїй функціональній організації: дискретність свідомості й симультанність несвідомого та структурну їх асиметрію.

- Система психологічного захисту у двох його провідних різновидах – базальному і ситуативному – подібна до структурно-функціональних особливостей психіки загалом і характеризується, автономією і суперечливістю

взаємозалежностей; енергетичною різноспрямованістю; асиметрією провідних тенденцій.

- У своїй цілісності, психіка піддається впливу двох видів суперечностей: антагонізму («за вертикаллю») та антиномії («за горизонталлю»), які маскуються від свідомості захистами, що породжують відступи від реальності.

- Психічне знаходиться на перетині вертикальних і горизонтальних вимірів, тому в будь-якій активності (суб'єкта) присутнє як свідоме, так і несвідоме із певною динамікою пріоритетності.

- Пізнання психічного у психодинамічному ракурсі передбачає процесуальність діагностики, що спирається на діалогічну взаємодію з респондентом, яка породжує і зорганізовує його спонтанно-мимовільну поведінку та є передумовою ефективності інтерпретації.

- Психічне – це «свідоме й несвідоме», які мають у структурному аспекті відмінності, відповідно: «ізоморфізм – гомоморфізм»; «подібність – відмінність»; «однозначність – полізначність» тощо.

- Структурно-функціональні параметри системи несвідомого не залежать від «статі, простору й часу» при збереженні емотивності пріоритетів інфантильних цінностей, породжених едіповою залежністю суб'єкта.

- Смысл несвідомого відображається в ітеративності (повторюваності) окремих характеристик, які демонструють себе у спонтанно-поведінковому матеріалі, що вказує на дієвість закону «вимушеного повторення»; феномену «хибного кола»; об'єктних відношень; захисних механізмів (проекція, перенесення, заміщення тощо).

- Гармонійність психічного полягає не лише у рівновазі потягів Ід з потребами і можливостями Я, а й у пріоритеті його просоціальних тенденцій, що має вияв у: а) інтеграції «принципу задоволення» з «принципом реальності»; б) ослабленні імперативу інфантильних (глибинних) цінностей та

автоматизованості психологічних захистів, які не втрачають залежності від очікувань ідеалізованого Я; в) пом'якшенні внутрішньої стабілізованої суперечності між «логікою свідомого» й «логікою несвідомого» («іншою логікою»).

- Свідоме є інкорпорованим у навколишній, просоціальний світ, несвідоме ж асимільоване з глибинними інтересами, які прагнуть реалізуватися у повсякденній поведінці життєдіяльності суб'єкта.

- Інтеграційною ланкою між сферою свідомого і несвідомого є система психологічних захистів, забезпечувана викривленнями реальності (суб'єктивна інтеграція психіки). Проблема полягає в ілюзорності такої інтеграції за наявності показників об'єктивної дезінтегрованості психічного. Створюється ситуація внутрішньо заданого дуалізму: об'єктивна дезінтегрованість психіки і суб'єктивна її зінтегрованість відповідно до бажань (очікувань) ідеалізованого Я, що виявляється у таких показниках психічного, як: «дискретність – симультанність»; «симетрія-асиметрія»; «антагонізм-антиномія»; «ізоморфізм-гомоморфізм» та ін.

В академічному дослідженні вищезазначені особливості психічного не враховуються ані теорією, ані практикою. Більш того, спостерігається усталений пріоритет дослідницької уваги до сфери свідомого та ігнорування впливу на неї несвідомого. У класичному пошукуванні в абсолют зводяться кількісні дані, що відбивають прямолінійні взаємозалежності у динамічній структурі психіки. У психоаналітичному форматі, навпаки, вони пізнаються опосередковано, контекстно, із залученням метафоричності й архетипності допоміжних засобів експлікування семантики несвідомого. Академічна психологія зосереджується на, так званому, чистому матеріалі, опосередкованому математичними обчисленнями, за ігнорування феноменологічної його індивідуалізованості.

У психодинамічному вивченні провідним є аналіз асоціативно-логічних ланцюжків, презентованих мимовільною активністю суб'єкта, що демонструють себе повторюваністю

(ітеративністю), незмінністю (інваріантністю) смислів спонтанної активності на тлі їх сюжетної варіативності.

Психоаналітична інтерпретація сприяє розширенню самосвідомості суб'єкта, актуалізує окремі аспекти його особистісного потенціалу, заблокованого фіксаціями негараздів минулого досвіду, які узгоджуються (від протилежного) з «фізіогенезом формування життєво важливих функцій під впливом чинників повторення» (П. К. Анохін). Нагадаємо, що, в контексті філогенезу, факт повторення сприяв формуванню життєво важливих функцій, а у випадку з несвідомим – повторення, що має вияв у спонтанній поведінці, є сигналом негараздів, тобто «пробуксовування» (зупинки) в генезі, і прогалин у функційній динаміці психіки. Спостерігається асиметрія двох названих сфер психічного, що задає різноспрямованість енергетичних потоків.

Інакше кажучи, повторення, про які говорить П. К. Анохін, зорієнтовані на прогресивну локалізацію функцій, а досліджувані нами вказують на регрес, пов'язаний із генералізацією деструкцій психіки на просоціальну сферу самореалізації особистості. Відтак, стає зрозумілим, що виявлення «повторень» у глибинно-психологічному ракурсі та усвідомлення суб'єктом їх внутрішньої логічно заданої впорядкованості, сприяють нейтралізації дисфункційного аспекту психіки, що і відкриває перспективи самоактуалізації потенціалу учасників. Натомість опосередкованість висновків кількісними показниками може відволікати дослідника від «живого» контакту з респондентом через нерозуміння важливості пізнання спонтанно-поведінкового (феноменологічного) фактажу з іманентно притаманним йому імперативом вияву несвідомого. Все це є невід'ємною передумовою адекватності глибинного дослідження й науковості інтерпретаційних висновків про психічне в його цілісності. Академізм, у дослідженні психічного, виявляється також у спробах пізнання несвідомого окремо від свідомості, без

урахування взаємозв'язків цих двох сфер, що окреслює провідні лінії глибинних досліджень.

Отже, традиційна психологія, через відсутність відповідної методології та філософії розуміння природної сутності психічного, визначає несвідоме як категорійні визначення «недоторкане» і «непізнане». Ситуація ускладнюється ще й тим, що традиційно артефактні висновки екстраполюються на психіку загалом, у тому числі й на несвідоме, яке має функціональні відмінності від свідомості. Екстраполювання узагальнень академічної психології на цілісну психіку знімає необхідність пізнання несвідомої сфери. За таких обставин лише деякі аспекти свідомого, враховуючи наявність його автономії від несвідомого, можуть бути розкриті за законами суворого експерименту, а справжня сутність психічного у їх внутрішніх взаємозв'язках залишається поза кадром рефлексивного розуміння.

Від способу розв'язання проблеми пізнання цілісної психіки залежать не тільки перспективи розвитку психології як науки, а й формування адекватної методології, включаючи інструментарій надання практичної допомоги суб'єкту у здоланні його особистісних проблем. Очевидно, що пізнання психіки дорослої людини має відбуватися паралельно із наданням їй допомоги у розв'язанні внутрішніх суперечностей, які є замаскованими від свідомості викривленнями реальності. Поза сумнівом, зберігають дослідницьку актуальність питання генези несвідомого, його зв'язків зі свідомим, взаємозалежності та методологія психологічного пізнання. Наукова увага до зазначених проблем спроможна зруйнувати міф про абсолютну автономію свідомого. Вивчення несвідомого потребує обов'язкового задіяння феномену свідомого. Процес вивчення несвідомого в його іманентності, латентності долає бар'єр ігнорування його дослідниками. Якби наукові дослідження орієнтувалися на доступність спогляданню, то природа багатьох речей була б незбагненною. Поданий матеріал доводить спільність онтологічних проблем як для

психології, так і для філософії, що має перспективу розвитку в межах категорії «онтологічне несвідоме».

2.3. Динаміка розвитку методології, теорії та практики глибинного пізнання

Метод активного соціально-психологічного навчання (що започаткований в 1978 р.) з часом набув не лише практичної доцільності, а й ознак наукової спроможності проникнення в глибини психіки з метою індивідуалізованого її пізнання та надання практичної допомоги суб'єкту. Особливу цінність він представляє для майбутнього практичного психолога.

Передумовою глибинного розкриття сутності феномену психічного є забезпечення умов спонтанності та невимушеності поведінки дорослої, соціально-орієнтованої людини. Інакше кажучи, в психодинамічній парадигмі спонтанність і невимушеність поведінки суб'єкта є засадничим принципом організації пізнання цілісної психіки, яка визначає перспективи вивчення внутрішніх детермінант самоплинної активності. Упродовж багатьох років відбувалось удосконалення інструментально-методичних аспектів розкриття змісту психіки в єдності її свідомих і несвідомих виявів, що сприяло розвитку психодинамічної теорії та відповідної методології.

Наприкінці 80-х років були окреслені основні засади психодинамічної теорії та основи прогнозування внутрішньої активності психічного. Важливою проблемою було управління динамікою групового та індивідуально-особистісного розвитку за умов забезпечення дієвості механізмів позитивної дезінтеграції та вторинної інтеграції психіки на вищому рівні її розвитку. Як виявилось, **такого типу управління має бути, з одного боку, чітким і прогностичним, а з іншого – неявним, невидимим, контекстним.** Останнє потребує розуміння процесів *когнітивного синтезу характерного латентним процесам несвідомого (в специфічній єдності зі свідомим)* на трьох рівнях: структурному, функціональному та енергетичному. Це знайшло відображення в

чітко сформульованих особливостях законів *позитивної дезінтеграції* психіки та *вторинної її інтеграції на вищому рівні розвитку психіки суб'єкта*. Реалізація відбувається через чисельні часткові дезінтеграції і часткові вторинні інтеграції психіки, каталізовані діалогічною взаємодією з респондентом. Ефективність такого діагностико-корекційного діалогу передбачає: єдність теорії і практики; упередження пріоритету наукового інтересу над практичним; наявність спрямованості психокорекції на гармонізацію психіки суб'єкта. Все це є важливим у створенні бази емпіричного матеріалу для наступних наукових узагальнень, інтерпретацій.

На стадії започаткування досліджень у полі уваги перебувало питання узгодженості групової та особистісної динаміки інтеграційно-дезінтеграційних процесів, а також діагностико-корекційних змін учасників АСПН. Взаємозалежність дезінтеграції та інтеграції на груповому та індивідуально-особистісному рівнях відбиває графік, поданий на рис. 2.20. Графік ілюструє наявність «переломних» моментів у груповій динаміці, які умовно окреслюють «етапи розвитку» АСПН. Умовність «етапів» пояснюється іманентністю взаємопереходів емоційних і когнітивних параметрів, в груповому та індивідуально-особистісному планах.

Індивідуально-особистісні зміни пов'язані з *груповою динамікою* як одним із чинників впливу на особистість майбутнього психолога, що позначається на результативності професійної підготовки. З часом (5-6 років практики) стало очевидним, що проблема такого типу навчання пов'язана із системою *психологічних захистів*.

Саме вивчення психологічних захистів відкрило перспективи пізнання індивідуалізованої неповторності та осуб'єктивованості психіки кожного учасника (респондента). Групові та індивідуально-особистісні параметри змін у процесі АСПН є функційно взаємопов'язаними та, водночас, автоматизованими.

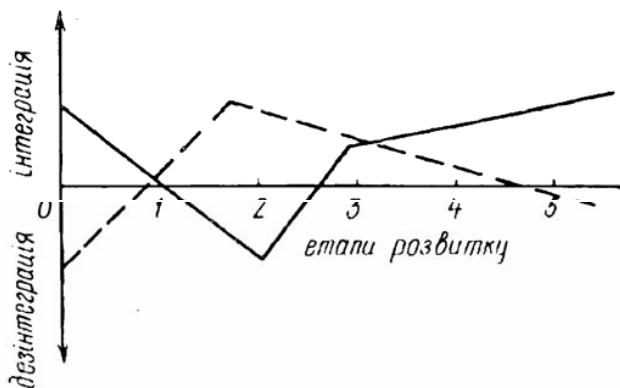

Рис. 2.20. Графік взаємозалежностей процесів дезінтеграції та інтеграції в групах АСПН

0 – 2 початковий період;

2 – 4 робочий період;

4 – 5 постгруповий період;

----- індивідуально-особистісна динаміка;

--- груповий аспект

До середини 90-х років Т. С. Яценко була створена «Модель внутрішньої динаміки психіки» (далі – Модель). В ній доповнена фрейдівська структура (Супер-Его, Его, Ід) психічного горизонтальними взаємозалежностями, яким притаманні взаємодії синергії та антиномії. Сказане є сутнісним як для забезпечення адекватного розуміння функціональних параметрів цілісності психіки, так і для уточнення методології її пізнання (див. Модель, рис. 1.2) [251].

Модель ілюструє цілісний погляд на внутрішню динаміку психічного – в його суперечливій сутності та єдності свідомого і несвідомого. Без сумніву, підструктури, відкриті З. Фрейдом (Супер-Его, Его, Ід) знаходяться у антагоністичному протистоянні. Разом з тим, це лише один ракурс суперечливої

сутності психічного – «по вертикалі». «Горизонталь» же характеризується співіснуванням суперечностей відповідно до законів антиномії, що передбачає взаємоподовження як і взаємопідміну однієї суперечливої тенденції іншою.

Отже, на тлі фрейдівської «вертикалі», авторська Модель констатує наявність «горизонталі» структурних взаємозалежностей з властивою їм різноспрямованістю суперечливих тенденцій, що **створюють одночасно як «взаємоперетікання», так і «противагу» одна одній**. Загалом, антиномія підкреслює **здатність протиріч до взаємного співіснування**. Сама природа Ід передбачає співіснування різноманітних (малоузгоджених) імпульсів (потягів). Модель (рис. 1.2) ілюструє взаємозалежність сфер свідомого і несвідомого за законами ізоморфізму і гомоморфізму; симетрії та асиметрії (див. стрілку 2 і стрілку 5), що пов'язується з енергетичною різноспрямованістю сфер свідомого і несвідомого. Інтегративно-цілісну функцію психологічних захистів на Моделі відбиває еліпс, що вказує на всеосяжність захистів завдяки причетності до свідомого і несвідомого.

Важливим видається те, що для «психологічного захисту» характерною є не одноразовість, а типовість, інтегративність та структурна диспозиційність, що включає когнітивний, емотивний і поведінковий аспекти; захисна система підпорядкована єдиному генеральному механізму – «**від слабкості до сили**».

Наступний важливий щабель розвитку психодинамічної теорії був пов'язаний з виокремленням двох різновидів захистів: базальні («горизонталь») і ситуативні, периферійні захисти («вертикаль»). Зазначені дві форми захистів є вкрай важливими, вони не лише інтегрують механізми, відкриті З. Фрейдом (заміщення, раціоналізація, проекція, перенесення, ідентифікація, компенсація тощо), але й диференціюють їх специфічне функціональне навантаження, автономне для кожного з них, при постійному їх взаємозв'язку.

Отже, психічне – в його одноактному вияві, знаходиться на перетині «горизонталі» і «вертикалі», а тому **кожному**

захисному акту властива синергія інтересів (цінностей) як глибинного, так і просоціального порядку. Інакше кажучи, в одноактній поведінці нероздільно присутнє як свідоме, так і несвідоме. При цьому захисна «вертикаль» має пріоритет адаптаційних інтересів Я (просоціальна мета), а «горизонталь» зберігає спрямованість на реалізацію глибинно-детермінованого захисного мотиву (глибинні цінності).

Генеральний механізм усієї захисної системи «від слабкості до сили» обумовлює характер інтегративних функцій захистів на засадах ілюзорності відступу від реальності, в унісон з інтересами ідеалізованого «Я». З огляду на сказане, вищезначені два різновиди захистів передбачають двояку мету: досягнення (довершення) глибинних цінностей (базові захисти); розв'язання адаптаційних проблем індивіда в соціумі – периферійна (ситуативна) форма захисту. Пізнання базального захисту відкриває перспективи упередження та нівелювання дезадаптації суб'єкта. Процес глибинної корекції передбачає нейтралізацію активності ситуативного захисту, що відкриває перспективи вивчення базальних, глибинно-детермінованих їх форм. Атмосфера ситуативної захищеності учасників навчання визначається принципами функціонування психокорекційної групи (особистісне прийняття один одного, без критики, оцінних суджень тощо), а також законами позитивної дезінтеграції та вторинної інтеграції психіки суб'єкта на вищому рівні психічного розвитку.

У психодинамічній парадигмі встановлено, що когнітивною платформою базальних захистів є категорія *позадосвідного*, яка асимілює інтереси глибинних цінностей та узагальнює сліди витіснень при абстрагуванні від ситуативної конкретики. Позадосвідне, інтегруючись з архетипом, набуває трансцендентного характеру. Все це дозволяє уточнити категорію передсвідомості (різновид несвідомого), що має відтінок «мета...», «транс...», що втілює назва «онтологічне передсвідоме» [256].

Психодинамічна теорія в авангардній її позиції погляду на феномен психічного як системно впорядковану цілісність, стверджує, що його дискретність породжується порушеннями інформаційного обміну між підсистемами (свідоме-несвідоме). Упорядкованість психічного в його системності властива як свідомому, так і несвідомому, що репрезентовано в «логіці свідомого», та «логіці несвідомого» («іншій логіці»).

Вкажемо важливі моменти діагностико-корекційного процесу глибинного пізнання:

1) забезпечення умов спонтанності поведінки респондента при актуалізації його самоплинної ініціативи в діалозі, націленому на виявлення особистісної проблеми (внутрішнього протиріччя);

2) пізнання глибинних (неусвідомлюваних) параметрів психіки шляхом діалогічної взаємодії з аналізандом, обумовлене нероздільністю, взаємопов'язаністю процесів діагностики та корекції;

3) врахування того, що в одноактній поведінці симультанно виражені взаємозв'язки свідомого та несвідомого, як і те, що окремий фрагмент матеріалізації психічного втілює діагностичний потенціал, що впливає на спрямування діалогічної взаємодії психолога з респондентом. Мета – емотивне «оживлення» предметного презентанта у відповідності до внутрішнього порядку феномену психічного;

4) зв'язок інтерпретації емпіричного матеріалу у діалогічній взаємодії психолога і респондента, розгорнутому в часі, об'єктивування логічної впорядкованості поведінки;

5) непряме, контекстне, «хвилеподібне» визначення тенденцій психіки на засадах встановлення асоціативно-смыслових взаємозв'язків між предметними презентантами, що візуалізують спонтанну активність респондента (психологічне моделювання з використанням каменів, ліпки, малюнків тощо);

6) розуміння суперечливих тенденцій психіки (свідоме-несвідоме) як різних сторін однієї і тієї ж реальності психічного в їх автономії та неподільній єдності;

7) пізнання тенденцій психіки у процесуальній діагностиці, яка передбачає діалогічну взаємодію з респондентом, що визначається внутрішнім порядком структури психіки з відмінностями на рівні свідомого та несвідомого;

8) слідування психолога (в діалозі з респондентом) за континуумом внутрішніх смислів останнього – є передумовою адекватності пізнання несвідомого в його логічній упорядкованості, як і можливість встановлення взаємозв'язків із свідомим;

9) відповідність розуміння сутності внутрішніх смислів, які латентно присутні в перекодуванні у матеріалізовані форми, що презентуються в інформаційних еквівалентах, які не залежать від способів візуалізації (наприклад, ліпка, малюнок, висловлювання).

Все це пояснює характер і специфіку інструментарію глибинного пізнання, спрямованого на каталізацію спонтанної активності поведінки його учасників відповідно до енергетичної спрямованості, яка зумовлюється несвідомим. *Спрямованість несвідомого до вияву назовні уможливорюється завдяки архетипно-метафоричній презентації*, що відкриває горизонти вивчення феномену психічного. Отриманий в групах АСПП, емпіричний матеріал засвідчує необмеженість перспектив вивчення візуалізованої проекції психічного в матеріалізованих самопрезентативних засобах, що втримують *згорнутий зміст* у метафорично-символічних формах, які узагальнено подають щось *інше, ніж те, що доступне спостереженню*. У цьому процесі актуалізуються захисні механізми перенесення, заміщення, компенсації, проективної ідентифікації тощо, які підкорені законам збереження інформаційних еквівалентів, тобто неусвідомлюваних смислів психіки в її індивідуалізованому вираженні.

Отже, доводиться, що глибинне пізнання передбачає не лише *спонтанність поведінки респондента, а й використання в цьому процесі опредметнених, архетипно-символічних засобів, які можуть бути як невербальними, так і вербальними*. Уточнімо види самопрезентації: *невербальні форми* – ліплення з тіста в

поєднанні з використанням мушель і міні-фігурок, іграшок, просторових моделей з каменів; *вербально-метафоричні засоби* – спонтанна розповідь; презентація «казки про своє життя»; звернення з питаннями (до Бога, до долі і до самого себе); вербалізація подорожі в «чарівний магазин» тощо. Матеріалізована символізація психіки має перевагу в здатності *конденсації абстрагувань і фільтрації смислових параметрів презентанта*. Пріоритетність певних предметних форм відкриває перспективи визначення *асоціативної логіки поведінкового матеріалу* в площині спостережуваності, яка спирається на **очевидне**. Синтезована (згорнута) форма матеріалізованої презентації дозволяє в діалогічній взаємодії розкривати логічну впорядкованість психіки в її суперечливій сутності на рівні логіки свідомого та логіки несвідомого («іншої логіки»). Полізначність символу в образі-презентанті закладена в логічно упорядкованій єдності (цільності) свідомого та несвідомого.

Багаторічні дослідження в психодинамічному форматі відбиває теза про те, що глибинне пізнання та функційні особливості *несвідомої* сфери, яка відрізняється від *свідомого* за такими характеристиками: симультанність-дискретність; ірраціональність-раціональність; поза часом, поза простором-темпоральність, топіка (існування в часі та локалізація в просторі).

Психокорекційна практика переконує, що використання предметних засобів (включаючи неавторські малюнки) в процесі глибинного пізнання сприяє символізації, тобто перекодуванню латентних смислів в матеріалізовані форми, доступні «дослідженню в евклідовому просторі». У процесі матеріалізації використовуються механізми уяви, що сприяють поєднанню чуттєвої та уявної реальності в інтегративно-предметну цілісність. Психодинамічна теорія стверджує, що *латентне кодування глибинного смислу психіки в процесі його візуалізації може бути різним, залежно від форми матеріалізації, але єдиним (інваріантним) в частині «інформаційних еквівалентів».* Інтерпретація поведінкового матеріалу зорієнтована на тривалий,

асоціативно-смісловий аналіз напрацьованих в діалогічній взаємодії численних «точок» перетину «вертикалі» та «горизонталі». Інтерпретаційне узагальнення розгорнутого в часі поведінкового матеріалу окреслює перспективи виявлення спрямованості енергії психічного через взаємозв'язки між об'єктами, що знаходяться в полі сприйняття. Це створює ефект *очевидності* в пізнанні динамічних параметрів психіки, що виявляються в логіці свідомого та логіці несвідомого («іншій логіці»). Процес усвідомлення суб'єктом суті зазначеної суперечливості, тобто динаміки двох «логік», пов'язаний з розширенням самоусвідомлення перспектив розв'язання особистісної проблеми. Стабілізованість внутрішнього протиріччя (особистісної проблеми) співвідноситься зі ступенем розвиненості усталених тенденцій захисної системи, на що вказує імператив викривлень соціально-перцептивної реальності, що знаходиться поза свідомістю. Емпіричний матеріал переконує, що глибинна сутність захисної активності суб'єкта взаємопов'язана з едіпальним періодом його розвитку і виявляється в дисфункціях психіки та структурній дезінтегрованості.

Психодинамічна теорія внесла істотні уточнення в розуміння едіпальної залежності суб'єкта. Це стосується психологічних втрат для суб'єкта в едіпальний період: амбівалентність почуттів, ригідність поведінки, формування об'єктних відношень, законів вимушеного повторення, ефекту хибного кола тощо. Особливу роль відіграв факт виокремлення в глибинній психокорекції провідного чинника едіпального програмування психіки, яким є механізм – «*від слабкості до сили*». Цей механізм зумовлює процес ідентифікації в частині інтроектування окремих рис лібідних об'єктів. Наслідування окремих характеристик батька чи матері латентно зумовлене їх селекціонуванням, що співвідноситься з психологічною силою. Тенденція «до сили», якій підкорена захисна система, ставить акцент на платонічно-соціальному чинникові, що детермінує едіпальні залежності та відсуває на периферію чуттєво-

сексуальний аспект, який латентно володіє енергетичними пріоритетами. Асимілювання якостей батьків не позбавлене впливу соціальних нормативів, що знаходить «притулок» в умовних цінностях (див. Модель, рис. 1.2), які інтегруються з глибинними (інфантильними) цінностями (див. стрілка 5, там само).

Сам процес *латентного інтроєктування* психічних патернів поведінки первинних лібідних об'єктів (батьків, родичів, вихователів) не є простим. Т. С. Яценко зазначає, що на цьому рівні тенденція «до сили» *зливається з прагненням до задоволення едіпально-лібідних бажань* (згідно з принципом задоволення), що знижує напругу, породжену «принципом реальності». Табу залишає простір для реалізації лібідної активності суб'єкта в платонічному руслі. Зазначена проблема розв'язується психікою парадоксально – шляхом *латентного інтроєктування* (незалежно від валентності) як форми заміщення табуйованого, але «бажаного» єднання з первинним лібідним об'єктом. Парадоксальність полягає в тому, що для несвідомого *«немає нерозв'язаних проблем»* і, одночасно, засоби їх розв'язання такі, що лише відновлюють гостроту особистісної проблеми в сфері свідомого в, так званих, «незавершених справах дитинства», що визначають емотивно-повторюваний (ітеративний) почерк поведінки.

Результати дослідження переконують, що парадоксальність латентного інтроєктування стосується переважно тих якостей первинного лібідного об'єкта (батька), які *емоційно роз'єднували, дистанціювали, породжували відчуття знедоленості дитини*, що надалі створює бар'єри, ускладнює лібідне зближення. Це такі риси, як: авторитаризм, маніпулювання, придушення (крик, агресія), експлуатування, гноблення, знецінення Я, що загострювало відчуття слабкості. Латентне інтроєктування сприяє зниженню напруги і окреслює перспективи протистояння і відповідного бажання «відплатити кривднику» («ось коли я виросту...»), що – в унісон з тенденцією «до сили». Цим процесам притаманна зімкнутість енергії лібідного порядку з енергією

мортідо. Зазначені енергії, лібідо і мортідо, не тільки взаємопов'язані, а й нагадують сполучені судини (спадання енергії лібідо актуалізує приплив мортідо і навпаки). Це пояснює особливості імпотування психіки в едіпальний період та зв'язок з динамікою – до «психологічної смерті» [250].

Таїнство такого едіпального інтроєкування якостей «кривдника» відмежовується від усвідомлення захисною системою, зокрема відчуженням (неприйняттям) подібних якостей у себе і в інших людях. За таких обставин реалії психічного в його цілісності зазнають дезінтегрованості, розщепленості, що зумовлюється пріоритетом просоціальних постулатів поведінки і витісненням незаохочуваних соціумом рис характеру. Останнє *призводить до порушення інформаційного обміну між підсистемами психіки «свідоме-несвідоме», що має вияв у дисфункціях.*

Фігуально можна стверджувати, що людина (в просоціальному форматі) приречена на «психологічну плату» за витрати едіпального періоду, каузальна сутність яких йому невідома, хоча емотивно вони реалістичні. Звідси висновок: едіпальний період розвитку психіки обтяжений формуванням дисфункційних програм, ослаблення яких входить до завдань психокорекції, що може окреслити перспективи гармонізації психіки суб'єкта.

Фактаж об'єктивування психічного у формі предметної самопрезентації уможливорює його інформаційне перекодування (включаючи структурні дискретності) та відкриває перспективи дослідження за законами функціонування свідомого в параметрах чуттєвості, темпоральності і просторової локалізації. Глибинна корекція створює необхідні передумови для розвитку соціально-перцептивного інтелекту респондента в процесі свідомого проникнення в системну сутність захистів, з їх здатністю не лише породжувати дисфункції психіки, а й маскувати їх, оберігаючи каузальну латентність. Психокорекція майбутнього практичного психолога в цьому випадку є співзвучною інстинкту самозбереження в її спрямованості на забезпечення просоціально-

адаптаційних потреб і демаскування глибинних мотивів поведінки. Психологічний захист як «віртуозний інтегратор» має здатність *перетворення бажаного в ілюзію «реального»* через емоційне відчуття «сили Я» (згідно цінностей «ідеалізованого Я»). Це може маскувати інфантильний (витіснений) інтерес та забезпечувати транзитність *смыслу* через механізми заміщення, проекції, перенесення, інтроекції тощо. Наявність ілюзорних підстав для відчуття *«справжності» бажаного* набуває прозорості внаслідок пізнання глибинних їх витоків, тому виправданим є вираз: «Ніхто не може заподіяти людині більше шкоди, ніж вона собі сама». *Енергетичні витрати захисної системи виявляються «рознплатою» психіки за прийняття ілюзії за чисту монету.*

Завдяки психодинамічній теорії та методології глибинного пізнання, розкрито *структурність і системність психологічного захисту, його багатофункціональність та інтеграцію з архетипом, причетним до перекодування індивідуалізованих змістів психічного в матеріалізовано-метафоричні форми.*

Практика доводить, що візуалізація змісту психіки при збереженні інформаційних еквівалентів, створює передумови доступності її пізнання у «площині візуального сприйняття» завдяки архетипній символічності презентантів Я. За своєю суттю презентанти «мертві» (не здатні відкрито передати зміст психіки), вони потребують **«оживлення» шляхом вербалізації в процесі діалогічної взаємодії з респондентом.** Останнє й визначає перспективи адекватного та об'єктивного пізнання психічного в глибинному його значенні. Метафоричність різних форм матеріалізації та полізначність символічної їх сутності передбачає наявність інструментарію, що сприяє наближенню глибинного процесу до відкриття першопричин особистісних проблем суб'єкта. Останнє задає шлях від символічності (багатозначності) – «до однозначності» (знаковості). Це спостерігається в процесі інтерпретації поведінкового матеріалу, за якого відбувається поступове звуження палітри полізначності у

процесі розкриття індивідуальної неповторності і логічної впорядкованості психічного. Матеріалізований презентант – в його експлікативних можливостях, об'єктивує, і виносить «на поверхню» **імпліцитно задану індивідуалізовану сутність психічного в семантично згорнутому стані**, розкриття смислового навантаження презентантів залежить від професіоналізму, що передбачає співвіднесеність реплік психолога з внутрішнім порядком (континуумом), притаманним феномену психічного.

Візуалізація психічного вказує на універсальність і спільність законів ідеальних і матеріальних реалій дійсності, що посилює розуміння значущості архетипної символіки в її вербально-невербальній сутності. Останнє стає зрозумілим через відкриття (в психодинамічній парадигмі) інтеграції архетипу з підструктурами психіки, зокрема – із захисною системою, яка охоплює як свідому (вербальну), так і несвідому (символічну) сфери психіки (див. рис. 1.3, еліпс).

Отже, є підстави стверджувати, що **матеріалізація презентантів психічного є лише проміжною ланкою в його цілісному пізнанні** і акцентувати увагу на автономії її «оздоровчої» функції є недоцільним. Арт-терапевтичної активності суб'єкта недостатньо для конструктивних змін його психіки – за кадром залишається імпліцитна сутність смислових параметрів спонтанної творчості, кодованої у візуалізованому самопрезентанті. Лише завдяки виявленню логіки впорядкованості психіки (що має відмінності на рівні свідомого та несвідомого) набуде змістового визначення різноспрямованість енергетичних потоків. Ефективність діагностико-корекційного процесу передбачає звуження полізначності метафорично-символічного матеріалу через визначення логічної його впорядкованості (системності), що наближає до пізнання індивідуалізованості поведінки суб'єкта. Арт-терапевтична активність суб'єкта не може звільнити його від «викривлень розуму», породжуваних захисними відступами від реальності, які

відрізняються ригідністю, що потребує когнітивного реконструювання (позитивної дезінтеграції) як передумови інтеграції психіки на вищому рівні розвитку на засадах розширення самосвідомості. Реінтеграція психіки суб'єкта (вторинна її інтеграція) сприяє розвитку соціально-перцептивного (рефлексивного) інтелекту.

Виходячи з характеру глибинного пізнання в назві методу «активне соціально-психологічне навчання» виникла потреба заміни терміну «*навчання*» на – «*пізнання*» (аббревіатура АСПН замінюється на АСПП). Останнє є синонімом поняття «**глибинне пізнання**», яке й використовується у викладенні матеріалу даної роботи.

Розглядаючи візуалізацію психічного, можна стверджувати, що перекодування ідеальної, симультанно функціонуючої (неусвідомлюваної) реальності, недоступної прямому спостереженню, окреслює нові горизонти її дослідження за законами функціонування свідомого, тобто в «евклідовому просторі». Маючи в своєму розпорядженні спонтанно візуалізований поведінковий матеріал, психолог отримує завдання: забезпечити діагностико-корекційну доцільність діалогічної взаємодії з респондентом. Підкреслюємо, що *діалог в АСПП передбачає вбудовування активності ведучого (психолога) в природно існуючий порядок психіки, що виявляється в мимовільній активності респондента.*

Пізнавальна цінність матеріалізації психічного полягає в тому, що вона сприяє внутрішньому селекціонуванню та конденсату (есенціонуванню) домінантних сутностей в їх семантиці і протистоянні, що зумовлює характер структурування діалогу. Енергетичне емотивне «оживлення» спонтанно візуалізованих реалій психіки спонукає психолога до їх узагальнення та врахування *рівнозначущості візуального та вербального матеріалу* (в один ряд при інтерпретації).

Діалогічна взаємодія не має на меті встановлення взаємин з респондентом (або розв'язання його проблеми кимось ззовні), вона зорієнтована на контекстний інформаційний обмін, що

звужує мету та зміст взаємодії. Кожен «крок» у вигляді постановки запитань психолога повинен пробуджувати у **респондента імпульс, притік енергії, що вмотивовує його активність, знижуючи контроль опорів**. Висловлювання психолога ґрунтуються на узагальненні поведінкового матеріалу, і реакції «тут і тепер», що є основою діагностичної прогностичності. У респондента ж – це емотивно-мимовільні актуалізації, що знаходять втілення у висловлюваннях – відповідях, емотивна сила яких, та їх зміст, визначається не стільки стимулюючими діями психолога, як слідами минулих значущих, але витіснених переживань.

Характер кодування ідеальної (психічної) реальності у матеріалізовані форми носить нелінійний характер, який виключає можливість прямого «зчитування» смислів (інформаційних еквівалентів), що стосуються семантики несвідомого. Внаслідок цього глибинне пізнання незмінно підпорядковується «принципу додатковості», що відбивається в характері взаємодії психолога з респондентом, використанні метафоризованих засобів і синтезі різних методичних прийомів відповідно до потреб поточної ситуації. Говорячи інакше, процес матеріалізованої самопрезентації передбачає наступне розкриття смислового навантаження «інформаційних еквівалентів», що створюють **ефект інформаційної зворотності** завдяки інтерпретації. На процес перекодування впливають внутрішні очікування суб'єкта, його потреби, відповідно до принципу доцільності активності, що визначається тенденцією несвідомого (особливо у випадку його витіснень) «бути реалізованим у поведінці».

Самопрезентація психіки в матеріалізованих формах (ліпка, малюнок, іграшка, камені та ін.) не може вважатися самодостатньою та самозавершеною. Це лише проміжний, хоч і важливий акт вияву психіки назовні за законами фізичного світу (із «іншого» в реалії спостережуваного). Забезпечення психокорекційного ефекту вимагає: *«емоційного оживлення презентанта» в діалогічній взаємодії психолога з респондентом;*

залучення (за необхідності) інших методичних прийомів, відповідних діагностико-корекційній потребі. Наприклад, якщо це процес ліплення, то додатково можуть використовуватись малюнки, каміння, іграшки, психодрама, відповідно до діагностико-корекційної доречності.

Доведено, що психологічний захист підтримує ілюзію цілісності психічного, маскуючи наявність внутрішніх дискретностей. Процесуальна діагностика, що будується на взаємодії з респондентом, окреслює перспективи виявлення індивідуалізованості захисних ілюзій. *Відображення в системі «людина-людина» незмінно підлягає викривленням, що індивідуалізуються відповідно до особистісних проблем суб'єкта, характеру та змісту його внутрішньої стабілізованої суперечності.* Усвідомлення суб'єктом ілюзорних аспектів функціонування власної психіки сприяє розширенню його самосвідомості і стимулює процес реінтегрування психіки на засадах вторинної інтеграції на вищому рівні психічного розвитку суб'єкта, з наближенням до внутрішньої гармонії та стану гомеостазу.

Отже, розв'язання окреслених проблем у сфері глибинно-психологічного пізнання психіки уможливили досягнення наступних результатів:

1. Розкрито когнітивний ракурс процесу глибинного пізнання психіки, що стимулює суб'єкта до розвитку рефлексивного (соціально-перцептивного) інтелекту на підставі реінтегрування деформованих структур психіки, які порушують функціональну гармонію взаємозв'язків у системі «свідоме-несвідоме» і гальмують перехід на вищий рівень психічної інтеграції. Визначено глибинно-семантичний конструкт, яким є базальна форма захисту в її синтезі з «позадосвідним», що зумовлює змістоутворювальні процеси свідомості, що презентуються рефлексивним інтелектом.

2. Досліджено зміст деформацій психіки в форматі впливу едіпальних залежностей, які обумовлюють «транзит» складних

взаємин з первинними лібідними об'єктами у взаємини з іншими людьми.

3. Виявлено провідні тенденції психіки в їх суперечливості та універсальності (трансцендентності): а) «до сили» і «до слабкості», б) «до людей» і «від людей» (психологічна імпотенція), в) «до життя» і «до психологічної смерті». Встановлено, що провідною (інтегруючою) тенденцією усієї захисної системи є тенденція *«від слабкості до сили»*, що, зачасти, забезпечується ціною відступів від соціально-перцептивної реальності.

4. Апробовано та удосконалено прийоми і методи глибинно-психологічного пізнання, які ґрунтуються на психодинамічній методології діагностико-корекційного процесу. Уточнено основи психодинамічної парадигми в частині розуміння законів функціонування психіки. Удосконалено інструментальний рівень процесуальної діагностики, що сприяє розширенню методологічного потенціалу психокорекційної практики.

5. Пізнання психологічного захисту в АСПП зосереджено на встановленні його системної впорядкованості за участі підструктур «суб'єктивної зінтегрованості психіки», які ілюзорно асимілюють потреби ідеалізації «Я» з реаліями життя. Уперше в психології узагальнено й універсалізовано різновиди захистів у взаємозв'язках і самостійності їх функціонування на рівні периферії – ситуативні, а на особистісному рівні – базальні захисти. Доведено підпорядкованість захистів загальним законам функціонування психіки. Психічне у поведінковому його вияві, завжди несе в собі перетин «вертикалі» і «горизонталі». Тому одноактна активність суб'єкта імпліцитно містить в собі як свідоме, так і несвідоме. Завдання професіонала – демаркувати їх з метою пізнання, що потребує темпоральності (розлогості в часі) процесу пізнання, тобто *розгортання активності в діалогічній взаємодії*.

6. Розкрито архетипно-функціональну здатність психіки до візуалізації латентного її змісту в предметно виражених формах. Підтверджено інстинктивний характер архетипу, що засвідчується

здатністю респондентів до «миттєвого» виконання завдань щодо візуалізації власної психіки з використанням підручного матеріалу (глини, пластиліну, тіста і т.п.). Складається враження, що люди «цьому навчались». Констатовано «зрошеність» архетипу із захисною системою та механізмами символізації (натяк, згущення, зміщення, локалізація, генералізація тощо).

7. Вивчено властивості цілісної психіки у взаємозв'язках «динаміки і статичності»; доведено їх єдність та зв'язок з едіпальними залежностями, як і те, що особистісна проблема суб'єкта порушує інформаційний обмін між сферами свідомого і несвідомого.

8. Уперше у вітчизняній психології поставлено проблему матеріалізації психічного як форму латентного, непрямолінійного перекодування інформаційних еквівалентів іншої сфери у реалії спостережуваного світу, доступного чуттєвому пізнанню.

9. Системна природа функціонування психічного потребує відповідних методів пізнання. Таким методом є метод «Психоаналізу комплексу тематичних психомалюнків». Ефективність методики зумовлена насамперед комплексністю пропонуваного тематичного малюнка для спонтанного виконання суб'єктом (різні сфери життєдіяльності людини). Діалогічна взаємодія з автором у процесі аналізу малюнків дозволяє пізнати системну впорядкованість психічного, яку візуалізовано об'єктивують взаємозв'язки між малюнками.

10. Психодинамічну парадигму у аспекті структури психічного синтезовано представляє «Модель внутрішньої динаміки психіки», що розширює розуміння структури психіки, яка обмежувалась переважно структурою за З. Фрейдом. Модель дозволяє констатувати суперечливу сутність функціонування психіки у двох її напрямках: «за горизонталлю» (антиномія) і «за вертикаллю» (антагонізм), що стверджував З. Фрейд. В акті поведінки перетин «вертикалі» і «горизонталі» зумовлює «точку» поєднання свідомого й несвідомого. Демаркація внеску однієї чи іншої із зазначених сфер потребує розлогого в часі діалогу з респондентом.

Перспективи подальших досліджень:

- характер об'єктивування внутрішнього у зовнішнє, їх дихотомія;
- пізнання психічного як функціональної системи;
- дослідження специфіки декодування ідеальних (психічних) реалій у візуалізовані, матеріалізовано-символічні форми самопрезентації;
- поглиблення дослідження взаємозв'язків між категоріями «інформаційні еквіваленти» та смисли, які вони виражають;
- пізнання архетипу у форматі інстинктивної його природи та взаємозв'язків із захисною системою, механізмами символізації та ціннісними факторами особистості тощо.

У полі наукового зору перебуває і проблема супервізії та інтровізії глибинного пізнання, що є не лише формою практичної допомоги психологам-початківцям (майбутнім практичним психологам), але й зумовлює поштовх для розвитку психодинамічної теорії та методології глибинного пізнання, що, як доводиться, є невід'ємною складовою професійної підготовки практичних психологів.

РОЗДІЛ 3

ПСИХОДИНАМІЧНИЙ ПІДХІД ДО ПІЗНАННЯ ГЛИБИННИХ ЧИННИКІВ САМОДЕПРИВАЦІЇ І ДЕЗАДАПТАЦІЇ СУБ'ЄКТА

3.1. Пізнання глибинно-психологічних детермінант самодепривації і дезадаптації суб'єкта в діагностико- корекційному процесі*

Латентно-психологічні витоки самодепривації та дезадаптації пов'язані з несвідомою сферою суб'єкта, що зумовлює необхідність застосування методів пізнання психіки в її цілісності (в єдності свідомого й несвідомого). Це завдання може бути реалізовано у груповому методі активного соціально-психологічного пізнання (АСПП).

Основи групової психокорекції та її організаційно-методологічні аспекти всебічно висвітлені у роботах Т. С. Яценко та її послідовників: С. М. Аврамченко, О. Г. Білої, Т. І. Білухи, Н. В. Дметерко, І. В. Євтушенко, І. В. Калашник, С. Ш. Раджабової, О. Г. Стасько, Н. В. Шавровської та ін. Психодинамічна теорія є основою методу АСПП, що передбачає практичну роботу з дорослими, професійно зорієнтованими людьми та успішно реалізує мету фахової підготовки практичних психологів.

Окреслимо організаційні аспекти АСПП, які є передумовою ефективного психокорекційного процесу. На початкових етапах кількість осіб у малій групі становить 12-15 осіб. Загальна тривалість роботи групи – 80-100 год. Психокорекційна робота передбачає реалізацію низки принципів, зокрема: спонтанність і невимушеність поведінки; орієнтація на емотивні параметри сприйняття ситуації «тут і зараз»; прийняття іншого (та себе самого) таким, яким він є; щирість у висловленні емоційної реакції; відсутність оцінних суджень, критики, порад і конкретних

* У співавторстві з О. Г. Максименко

рекомендацій та ін. Зазначені принципи є необхідною передумовою забезпечення глибинної психокорекції. Основу ж її ефективності становить пізнання закономірностей психіки в суперечливій єдності сфер свідомого й несвідомого.

Значущим фактором у глибинно-психологічному процесі є каталізація спонтанної та невимушеної поведінки його учасників, що сприяє актуалізації внутрішньої емотивно-енергетичної детермінованості. Важливими є також принцип рівності позицій учасників та керівника групи; звернення один до одного на ім'я і на «ти» (за бажанням «ви»); відсутність заохочень і покарань; добровільність. Усі ці принципи знижують актуалізацію ситуативних захистів, сприяють забезпеченню відчуття психологічної безпеки, відкривають перспективу для об'єктивування особистісних їх (базових) форм. Таким чином, відсутність зовнішніх чинників, пробудження ситуативних периферійних захистів уможлиблює пізнання метадосвідних утворень, що внутрішньо детермінують базові захисти. Довіра та підтримка, що виникають за дотримання учасниками процесу групових принципів, нівелює їхні побоювання щодо негативного оцінювання Я та зворотної інформації, яку вони подають членам групи про себе. Це сприяє емоційному зближенню учасників, скороченню психологічної дистанції, а отже, груповій інтеграції.

Упродовж трьох десятиліть теоретико-методологічні напрацювання в розкритті сутності цілісної психіки значно розвинулися й поглибилися у форматі психодинамічної теорії. Так, чітко виокремлено функціональні особливості несвідомої сфери в її взаємозв'язках зі свідомим. Представимо основні наукові здобутки психодинамічної теорії.

Розкриття закономірностей цілісної психіки дало змогу розширити межі застосування методу АСПП. Зокрема, глибинно-психологічна робота в останнє десятиліття здолала обмеження малою групою і набула можливостей реалізації у великій аудиторії з екранізацією процесу у вигляді «Авторських шкіл академіка Т. С. Яценко» (див. відповідні посібники [182-187]).

Проведення глибинного пізнання у великій аудиторії, з екранізацією психоаналітичного процесу, підтверджує гіпотезу про об'єктивність механізмів несвідомої сфери, які, фактично, і зумовлюють суб'єктивізм свідомого, пов'язаний із викривленнями реальності (системою психологічних захистів). Універсальність механізмів психологічних захистів, що визначають складову вмотивованості (співпраці) присутніх у великій аудиторії (спостерігачів-учасників) в процесі психоаналітичної роботи психолога з однією особою (з ілюстрацією на екрані). Це пояснюється тим, що актуалізація власних слідових ефектів в учасників АСПП є настільки сильною, що забезпечує не лише ситуативну актуалізацію саморефлексії, а й сприяє ретроспективному аналізу індивідуалізованих особистісних проблем та ін. Спостерігається певна синхронізація в психоаналізі та особистісному зростанні учасників глибинно-корекційного процесу (присутніх у великій аудиторії).

Для адекватного аналізу глибинно-психологічних витоків самодепривації та її ролі у дезадаптації поведінки важливо визначити основні характеристики почуттів суб'єкта. Найчастіше це: відчуття внутрішньої дизгармонії, бездіяльності, репресивності; відчуття безпорадності й психологічної слабкості, пасивності, апатії, агресивності, тривожності; наявність суїцидальних нахилів; деструктивної залежності (ігрова, алкогольна, наркотична); кримінальна поведінка; членство в релігійних сектах. Зазвичай, дезадаптивні вияви пов'язані з нездатністю особи підпорядковувати власні потреби й прагнення соціальним вимогам, втратою адекватності відображення реальності та низькою пристосовуваністю до мінливих умов, плінних ситуацій. Тому важливим є окреслення показників відкоригованої особи, яка проходила курс АСПП, адже вони наближені до показників адаптованості людини: розуміння людей у їхній природній сутності; відчуття їхніх потреб та інтересів; здатність децентрувати увагу (нівелювання одноманітності сприйняття); сформованість системи гуманістичних цінностей, що

не суперечать індивідуальній неповторності психіки особи, розвиток здатності до творчої реалізації в соціумі; досягнення стану психологічної зрілості, що проявляється в можливостях брати на себе відповідальність, життєво і професійно самореалізовуватися; інтегрованість і гармонізованість раціонального та емоційного аспектів особистості; відкритість до нового досвіду та його пізнавального опрацювання; мінімізація відступів від реальності та викривлень; уміння абстрагуватися від емоцій, перетворити себе на об'єкт дослідження, самопізнання й самокорекції; здатність сублімувати психічну енергію в суспільно корисну працю й відчувати задоволення від самореалізації; уміння опановувати професійні знання в їхній цілісності та взаємозв'язках; лабільність до конструктивної співпраці й партнерських стосунків з людьми в поєднанні зі збереженням особистої незалежності й самоповаги; комфортне самопочуття в ситуаціях спілкування і професійної взаємодії, почуття психологічної захищеності; розуміння власного внеску в ситуацію спілкування; виражене почуття вдячності іншим людям за їх психологічний чи матеріальний внесок в психічний розвиток.

Психодіагностика в межах АСПП має процесуальний характер, тобто є багаторівневою, дозованою й триває впродовж усіх занять. Процесуальна діагностика передбачає залучення суб'єкта до самопізнання та пізнання інших членів групи, що відбувається спільно з психологом на матеріалі спонтанної групової взаємодії. Навчальний ефект глибинно-психологічного пізнання опосередкований динамікою розвитку групи, механізмами якої є позитивна дезінтеграція та вторинна інтеграція на вищому рівні розвитку психіки суб'єкта. Показником позитивної дезінтеграції психіки є переосмислення суб'єктом власних цінностей, які виступають каталізатором непродуктивної, а почасти й деструктивної поведінки. Таким чином, інтеграція психіки на вищому рівні відзначається розширенням самосвідомості, можливостей самоаналізу, поглибленням рефлексії та перспектив

самокорекції, усвідомленням провідної ролі раннього дитячого періоду в утворенні «життєвих програм» [236-256].

Діагностико-корекційна процедура передбачає зосередження уваги психолога на системних характеристиках несвідомого, об'єктивування яких дає змогу простежити самодеприваційні тенденції поведінки особи. Психокорекційна робота групи АСПП, завдяки об'єктивуванню глибинних детермінант, сприяє підвищенню рівня усвідомлюваності суб'єктом виявів та витоків самодепривації, забезпечує конструктивні особистісні зміни в його самовідчуттях і поведінці. Самодеприваційні тенденції пов'язані з тенденцією до психологічної імпотенції та психологічної смерті, що, невидимо для суб'єкта, зумовлюють його деструктивну активність і спричиняють соціальну дезадаптованість. Групова психокорекція сприяє розблокуванню каналів лібіді (конструктивної, творчої енергії), що каталізує енергетичний потенціал та нівелює тенденції до самодепривації.

3.2. Проблеми дезадаптації й самодепривації суб'єкта та їх зв'язок із принципами реальності й задоволення*

Самодепривація як внутрішньопсихічний процес засвідчує енергетичну заблокованість психіки суб'єкта, що виявляється у різних формах дезадаптивної поведінки. Слід враховувати, що дезадаптація завжди пов'язана з використанням суб'єктом деструктивних для суспільства та власного розвитку стратегій самореалізації. Психодинамічна теорія доводить, що самодеприваційні процеси базуються на латентних детермінантах, зумовлених провідною суперечністю тенденцій психіки – «до задоволення» та «до реальності».

У науковій літературі наголошується на взаємозв'язку «принципів реальності» та «принципу задоволення», їх провідному значенні у формуванні функцій адаптації, соціалізації

* У співавторстві з М. М. Коновою

суб'єкта (Ф. Є. Василюк, Д. В. Віннікотт, Л. Ф. Обухова, А. Фрейд, З. Фрейд, Х. Хартман, Т. С. Яценко). Відомо, що адаптація являє собою сукупність адаптивних функцій, що надає живим системам доцільну організацію в спрямуванні на пристосування. Це особлива форма віддзеркалення системами впливу зовнішнього й внутрішнього середовища, що полягає в тенденції до встановлення з ними динамічної рівноваги. Самодепривація є порушенням рівноваги у взаємодії суб'єкта із середовищем і соціумом, оскільки рівновага встановлюється на основі соціалізації, що є «процесом, в ході якого людська істота з певними біологічними задатками набуває якостей, необхідних для життя у суспільстві» [56, с. 66], що й відповідає принципу реальності.

У психоаналітичному словнику «принцип реальності» тлумачиться як «один із принципів психічної діяльності, що істотно коригує первинні установки на отримання негайного задоволення; перетворює вільний, нічим не стримуваний перебіг психічних процесів та впливає на функціонування психіки, що пов'язане з необхідністю зважати на реальність, що оточує суб'єкта» [112, с. 428]. Словник практичного психолога дає таке визначення згаданого принципу: «Один із провідних принципів регулювання психічної діяльності, що формується у процесі становлення особистості; принцип регуляції психічного життя» [171, с. 440]. Також зазначається, що «принцип реальності» невід'ємно поєднаний із «принципом задоволення». Принцип реальності в поведінці особи передбачає відмову або відтермінування отримання задоволення задля адаптації до соціальних вимог, і це є перемогою просоціальних мотивів поведінки над потягами Ід.

Психоаналітичний словник так тлумачить «принцип задоволення»: «Один із принципів регулювання психічної діяльності, який розглядається у класичному психоаналізі як базовий, що визначає програму функціонування психіки, яка спирається на властиве суб'єкту несвідоме прагнення до уникнення незадоволення та досягнення задоволення» [112, с. 431]. Словник практичного психолога

наводить таке визначення: «Принцип задоволення є панівним у психічній діяльності людини; це провідний принцип регулювання психічного життя; метою принципу задоволення є прагнення уникнути незадоволення» [171, с. 442].

Отже, метою будь-якої психічної активності є пошук засобів вдовольнити природню потребу та уникнути блокування такої ініціативи. Такі процеси пов'язані з динамікою психічної енергії: її накопичення каталізується потягами (інстинктами), які потребують задоволення, розрядки. З. Фрейд наголошував на взаємозв'язку принципів реальності, задоволення й нирвани (принципу, пов'язаного з тенденцією «до психологічної смерті»), що передбачає взаємодію потягів до життя і смерті, енергій лібідо й мортідо, які є провідними.

У психоаналітичному словнику поняття «лібідо» визначається як присутня в усьому «психічна енергія», що має певне спрямування [112, с. 19], поняття «мортідо» окреслюється як «агресивний за своїм характером потяг до смерті, один з найсуттєвіших мотивів поведінки людини» [Там само, с. 212]. На думку З. Фрейда, система життєдіяльності людини скеровується двома тенденціями: одна – рух до нульового потенціалу, друга – створення нового напруження. Дослідник констатує: «Як вищий розвиток, так і інволюція (регрес, згортання, спрощення структури й функцій) можуть бути наслідками адаптації, що спричиняє тиск з боку зовнішніх сил, натомість роль інстинктів може бути зведена до затримки внутрішнього джерела задоволення та його модифікації. Результатом незадоволення потреб є тривожність, агресивність, відчуття внутрішньої слабкості» [Там само, с. 212]. Відповідно до психоаналітичної концепції, «принципом задоволення» керує передусім психічна інстанція Ід (Воно), біологічна основа якої зумовлює конфлікт між імперативом «тваринних» потягів (властивих живому світу) та вимогами соціуму, що передбачають опанування інстинктами.

Енергетичний імператив принципу задоволення, що конкурує з принципом реальності, породжує внутрішню

суперечність психіки, внутрішньопсихічний конфлікт. Суперечливість тенденцій психіки презентує «Модель внутрішньої динаміки психіки» (рис. 1.2), в якій структура психіки «по вертикалі» (Ід, Супер-Его, Я) доповнена горизонтальними взаємозалежностями. Модель засвідчує функціонування психіки в єдності суперечливих тенденцій, які підкоряються антагонізму та антиномії.

Базовим компонентом психіки є Его (Я), слабкість якого зумовлюється передусім відступами від реальності та домінуванням примітивних, інфантильних захисних механізмів. Згідно з психодинамічною теорією, захисти «детермінуються глибинно-психологічними цінностями (цінностями інфантильного Я) і є різноспрямованими – «до сили Я» і «до слабкості Я». Базові захисти визначають магістральну лінію спрямованості захисної базової підсистеми, яка реалізується через ситуативні захисти» [251, с. 204]. Несвідоме, що первинно підпорядковане принципу задоволення (Воно), не орієнтоване на відмінності між реальністю та фантазією, домінуючими є бажання. Проте реалізація їх узгоджується з вимогами соціуму, що висуваються до Я, а тому в суб'єкта актуалізується потреба в самоствердженні, прагненні до «Ідеалу», що суб'єктивно задає відступи від реальності. «Модель внутрішньої динаміки психіки» (рис. 1.2) наочно демонструє, що саме глибинно-психологічні цінності (стрілка 5) конкурують із прагненням до ідеалу Я (стрілка 2). Тенденцію до реалізації цінностей ідеалізованого Я відображає стрілка 6, а протилежно спрямована стрілка 5 вказує на тенденцію до реалізації глибинно-психологічних цінностей («інфантильні цінності»), з якими пов'язаний «принцип задоволення». Відбувається перерозподіл енергії, зумовлений суперечністю тенденцій «до минулого» та «до майбутнього», від якого і залежать процеси дезадаптації. Є ризик підміни об'єктивної реальності суб'єктивною, бажаною для особи. Таким чином, «принцип реальності» в аспекті реалізації бажань підпорядковується «принципу задоволення», а тому прагнення «дорослого Я» суб'єкта перебуває під тиском прагнень

«інфантильного Я», яке є залежним від слідових ефектів (витіснень) набутих в дитинстві, включаючи перинатальний період.

Психологічні захисти маскують окреслену суперечність через викривлення реальності, що спричиняє приписування суб'єктом власних намірів і почуттів людям, які його оточують. Так, бажання бути значущим, успішним зумовлює відступ від реальності під впливом архетипів: «я уже є значущим і успішним», що запускає систему очікувань підтвердження цього іншими людьми, посилюючи почуття меншовартості в разі його непідтвердження. Все це ілюструють психомалюнки учасників АСПП на тему «Я-реальне, Я-ідеальне».

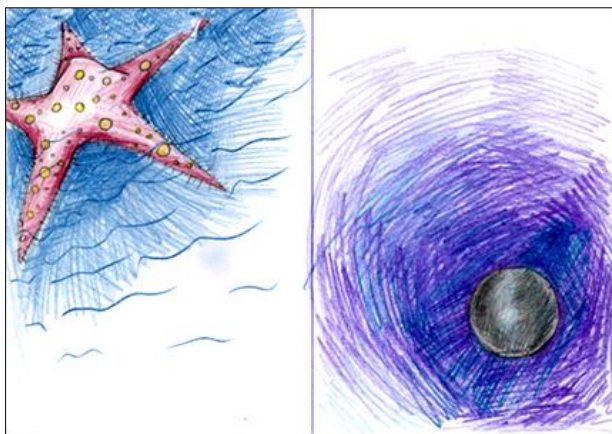

Рис. 3.21. Я-ідеальне. Я-реальне

Так, на рис. 3.21. «Я-реальне» зображено у вигляді камінця в морі як символу рядоположності посеред іншого каміння та залежності (за архетипною символікою) від сім'ї, зокрема матері (камінь у воді – натяк на повернення в утробу). «Я-ідеальне» – зірка в небі – це набуття незалежності та піднесеності над іншими, значущість. Використання протагоністом у малюнках діаметрально протилежних образів (камінь – зірка), які один – вниз, інший – вгору, вказує на внутрішню суперечність та розбіжності у сприйнятті бажаного й дійсного, реального та ідеального.

Логіка несвідомого пов'язана з прагненням повернення в лоно (утроби), де відсутні конфлікти, де задовольнялись усі потреби тощо. Проте сам малюнок (камінь у воді) вказує на психологічну омертвілість (камінь), а тенденція «в утробу» є формою психологічної смерті. Поряд з цим, логіка несвідомого зорієнтована на захист, а значить і необхідну суб'єкту силу.

Отже, характерним для людини є прагнення позбутися відчуття слабкості, невдоволеності собою, з метою досягнення бажаного стану (рис. 3.22).

Рис. 3.22. Я-ідеальне. Я-реальне

Суб'єкт окрім вольового рішення зберігає імператив прагнення до бажаного стану, що забезпечується відступами від реальності. Зокрема, відступ від соціальних норм маскується прагненням вільного самовияву, декларуванням свободи в певному стилі життя (хіпі, спорт та ін.), зняття обмежень з «душевних поривів» вживанням наркотиків та алкоголю тощо. Невидимим для суб'єкта є те, що така поведінка його імпотує психологічно й наближає «до психологічної смерті».

С. Айхорн зазначав, що злочинці й правопорушники подекуди мають високий потенціал адаптивності до реальності, але не використовують його в просоціальному ключі. За відмови індивіда від соціально прийнятних форм поведінки – розвивається регресія. Дотримання ж «принципу реальності» передбачає

формування здатності надавати пріоритет соціально-прийнятній поведінці та утримуватися від асоціальних виявів. З малюнків видно, що в кризовому стані домінує енергія мортідо.

Науковці небезпідставно стверджують, що процес соціалізації індивіда залежить від його здатності «трансформувати» (зінтегрувати) «принцип задоволення» з «принципом реальності», що, за великим рахунком, пов'язано з трансформацією енергії «мортідо» в «лібідо». Провідну роль в цьому відіграє механізм ідентифікації, на що вказувало багато вчених (Г. Нюнберг, З. Фрейд, А. Фрейд, Х. Хартман,). Так, А. Фрейд зазначає, що реакції новонародженого підпорядковані суто «принципу задоволення»: він прагне приємних переживань й уникає неприємних на тлі необхідності знижувати напруження. Дослідниця вважає, що «принцип задоволення», яким керується дитина, каталізується матір'ю, котра дбає про неї, догоджає їй, або ж, навпаки, позбавляє її піклування. Ставлення до себе дитина відчуває через дії матері, що відповідають чи не відповідають «принципу задоволення» [202]. А. Грін описує явище ідентифікації дитини з «мертвою матір'ю» – байдужою, тривожною, зануреною у власні страждання, психологічно омертвілою, що породжує тенденцію «до психологічної смерті». Відтак позитивна ідентифікація (ототожнення себе з люблячою матір'ю) змінюється на негативну (ототожнення з матір'ю, якої дитина страшилася (можливо звідси образ Баби Яги)).

Відсутність ніжності та душевного тепла від матері має пагубні наслідки, які задають формування самодепривації: коли з раннього дитинства втрачається відчуття первинного лібідного об'єкта, що заміщується пустотою («прірвою»). З часом суб'єкт втрачає здатність любити і страждає від самотності. В. І. Лебедев стверджує, що дитина, яка відчувала себе бажаною й коханою, а згодом втратила це відчуття, опиняється на межі драми: «Трансформація психічного життя дитини, в момент втрати відчуття матері, переживається нею як катастрофа... Мати раптово зникла, що породжує втрату її лібідіозної значущості...» [113, с. 37]. Відбувається

неусвідомлювана ідентифікація дитини з «мертвою матір'ю», інтроспектування її у себе, що залишає слід на подальшому житті суб'єкта [113], як результат – розвивається тенденція до імпотування взаємин, агресія, злість, а сексуальне життя (що каталізується з лібідними тенденціями) втрачає цінність: «Для такої людини сексуальне життя стає непривабливим, воно згортається або зникає..., більш ніхто не є бажаним, а якщо раптом хтось і видаватиметься таким, то вона не виявлятиме сексуальної зацікавленості щодо цієї особи» [113, с. 98]. Наведена думка ілюструє наслідки раптового блокування лібідних порухів (узгоджуваних із «принципом задоволення»). Як бачимо, таке обмеження призводить до психологічної імпотенції і тенденції «до психологічної смерті», а отже, й втрати інтересу до чуттєвості, відбувається блокування емоцій, що руйнує стосунки з інтимним партнером.

На думку Т. Парсона, механізмами соціалізації є імітація й ідентифікація, що виникають під впливом почуття поваги та любові до батьків, тобто формування міцного Супер-Его. Дослідник робить акцент на тому, що батьки для дитини є Всесвітом, божественним ідеалом, тому єднання з ними відбувається через привласнення бажаних якостей. Інтроспекція характеристик значущих людей є визначальною у формуванні уявлень дитини про себе й про її оточення. Негативні соціальні установки батьків (культивування ставлення до навколишнього світу як ворожого, конфліктність, замкненість тощо) переносяться у внутрішній світ дитини. А. Фрейд наголошує, що уявлення дитини про ідеал поступово перетворюються на закон, що обумовлює, визначає її імпульси й спонуки [202]. Суб'єкт стає цензором (батьком, вихователем) сам для себе, що може зумовлювати вузькоплановість контролю, відчуженість від інших, агресивність у сприйнятті навколишнього світу. В цьому можна перекоонатися, порівнявши психомалюнки на теми «Я в сім'ї батьків» (рис. 3.23) й «Я серед людей» (рис. 3.24).

Авторка рис. 3.23 стверджує, що в батьківській сім'ї відчувається пірамідою посеред засніженого поля. Піраміда – це символ батька. Дівчина відчувала себе під ковпаком його холодного, відчуженого ставлення до неї. Як показав психоаналіз, у цих відчуттях протагоніст ідентифікувалася з матір'ю, яка мала подібні переживання. Ковпак архетипно може символізувати утробу (єднання з матір'ю та батьком в утробі), що нівелює будь-які конфлікти. Тому за всієї ідентифікаційної залежності від матері «психіка знає», що такий рівень переживань дівчини згубний для її самостановлення і може породжувати тенденцію до самодепривації.

Малюнок «Я серед людей» (рис. 3.24) цієї ж студентки засвідчує відчуття підвішеності на ланцюгу крижаної брили.

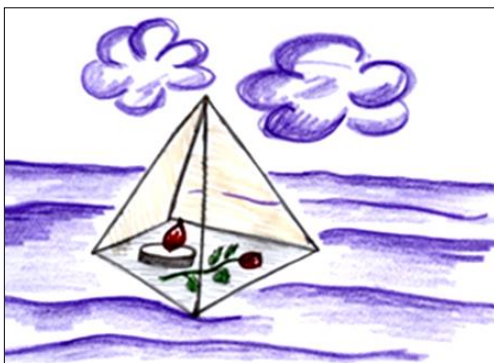

Рис. 3.23. Я в сім'ї батьків

Рис. 3.24. Я серед людей

Соціум заморожує її і є несприятливим середовищем для розвитку. Таке відчуття явно породжене психологічною залежністю від батька, який своїм холодним ставленням зумовив омертвіння психіки дівчини. Самодепривація відчуттів спричиняє блокування внутрішнього потенціалу й страх оточення (подібному ранньому страху перед батьком). Відбувається перенесення на інших людей, які сприймаються агресивними, що дезадаптує поведінку протагоніста у взаєминах. Подібну дезадаптованість метафорично відображають приказки: «З вовками жити – по вовчому вити», «Яблуко від яблуні далеко не

відкотиться». Таким чином, драматичні переживання дитинства зумовлюють невинуваті страхи, негативізм у сприйнятті навколишнього світу, що незмінно породжує тенденцію до згортання активності та дезадаптації особи в соціумі.

Процес виховання послаблює імператив «принципу задоволення» через вимогу до поведінки та необхідності підкорення дитини «принципу реальності». З цього приводу А. Фрейд пише: «Дитина лише з віком усвідомлює, що її бажання не збігаються з реальністю чи не відповідають вимогам оточуючих» [203, с.18]. Схожої позиції дотримувався і Г. Нюнберг, який зауважував, що, завдяки виховному впливові, дитина змушена відмовитися від своєї «всемогутності», сподіваючись повернути її, коли виросте. Вона є підкореною «принципу реальності», що пов'язане зі страхом перед відмовою батьків у любові до неї. Недарма діти часто кажуть: «Ось коли я виросту...».

Деструктивними для психіки дитини є виховні методи «чорної педагогіки», що деформують особистість. О. О. Смирнова, В. С. Собкін вказують на деструктивні наслідки виховання за типом гіпопротекції та емоційної холодності: формування у дитини відчуття непотрібності, знедоленості, покинутості призводить до виникнення комплексу меншовартості й водночас є вихідним моментом для агресивних виявів. «Жорстокі стосунки можуть виявлятися відкрито, коли на дитині зривають зло, застосовуючи насилля, коли між дитиною та батьками – стіна емоційної холодності та ворожості» [174, с. 106].

О. О. Смирнова і В. С. Собкін стверджують: «Якщо агресія спрямовується всередину суб'єкта, вона стає причиною низької самоповаги, відчуття провини та тривоги» [174, с. 107]. Як наслідок, загострюються внутрішні суперечності, закріплюється деструктивна поведінка. В особи розвивається відчуття меншовартості, безперспективності життя, посилюється агресія, виникає ненависть, що виявляється в антисоціальній поведінці.

Як приклад, розгляньмо стенограму діалогу психолога з автором малюнка «Сім'я за моєї відсутності» (рис. 3.25).

П.: Прочитайте, що написано на малюнку.

В.: «Когда я где-то отдыхаю, возможно, кто-то отдыхает от меня. Но все же кто-то там скучает, кого не знаю я. И в этом прелесть вся».

П.: Тобто відпочинок потрібний через утому від спілкування з сім'єю?

В.: Так. Мені подобається, коли мої рідні відпочивають на морі, а я залишаюсь вдома сам. Здається, без них мені комфортніше. Я живу собі на втіху.

Рис. 3.25. Сім'я за моєї відсутності

П.: Отже, з одного боку, батьки невдоволені сином («не такий»), а з іншого – не бажають сина відпустити від себе?

В.: Так. Хоча живу собі на втіху без них.

П.: За такою раціоналізацією приховуються едіпальні потяги. Тобто психіка не скаже: «Я не можу піти з сім'ї, бо в мене є потяг до матері» або «Я не можу піти з сім'ї, бо відчуваю ворожість до батька і не хочу залишитися сам-на-сам з агресивними порухами щодо нього».

В.: Звісно, без батька можна прожити. Проте, якби я пішов із родини, то все одно повертався б до матері, з якою є контакт.

П.: У ваших словах прихована логіка: «Без матері я не зможу прожити». Захисти спрацьовують у напрямі підтвердження благородства й «високих» намірів. Вони приховують інфантильність, безсилля, завдяки вираженому потягові і любові до матері. «Застряглість» в агресивних порухах щодо батька – це деструктивне утворення. Логіка несвідомого: «Я не можу піти, бо мені потрібно віддячити батькам. І що сильнішим я буду, то більше віддячу».

В.: Так. У дитинстві я саме так і вважав: коли виросту, то помщуся їм (особливо батькові).

П.: Помста адресується передусім батькові?

В.: Так.

П.: Інакше кажучи, вона закладена в лінії вашої поведінки (орієнтованої на «помсту» батькові). Піти з дому – означає втратити можливість її реалізації.

В.: Я подумав, що можна відійти від цієї «магістралі». Я сильний і маю це зробити. Адже це – сізіфова праця, щоразу все починається спочатку.

П.: Скільки б ви не мстилися, собі завдаєте болю значно більше, ніж батькам. А від цього ваше прагнення помститися не зникає, а навпаки, зростає, ніби снігова куля.

В.: Так, я це відчуваю, як хибне коло.

П.: Мудрість полягає в тому, щоб сказати собі «стоп». Проте яким чином? Вочевидь, зупинитися не дозволяють сліди травмівних ситуацій, що зумовили логіку: «Занадто багато кривд, образ вони мені завдали».

В.: Якби я відмовився від мрії помститися, то вважав би себе слабким, а я не можу вважати себе таким, я мушу себе поважати.

П.: Раціоналізація відбувається в унісон із тенденцією «до сили» (див. рис.1.2, стрілка 4), яка маскує слабкість (пунктирна лінія «до слабкості», стрілка 3). Але ж прагнення помсти послаблює вас і актуалізує комплекс меншовартості.

В.: Загалом, так. Адже, «кусаючи» когось, насправді «кусаєш» самого себе, подібно до того, як змія кусає власний хвіст. Якби я змінив звичні тенденції поведінки, то вивільнилося б багато енергії для інших, корисніших справ.

П.: Ви перебуваєте в полоні звичних способів поведінки. Створюєте ілюзію, що ніби й «при ділі». Уявіть, що раптом батьки перестали звертати на вас увагу.

В.: Все одно я знаю, що вони мене люблять, і я їх також.

П.: Отже, попри все платформою є енергія лібідо. Цікаво, що мортідні тенденції виявляються нерозривно з лібідо. У цьому полягає інтеграція цих двох енергій (дві сторони однієї медалі). Батьки вас люблять, але не так, як вам хотілося б. Свою любов вони спрямовують проти вас: обмежують, намагаються впливати, «привласнюють», ніби маленьку дитину. Платформою для ваших мортідних тенденцій є саме їхня любов до вас. Тому ви докладаєте значних зусиль, аби її підтримувати, наприклад, як ми знаємо, допомагаєте на присадибній ділянці. Це дає змогу зберігати необхідну платформу для реалізації своїх намірів. Якщо ж ви використаєте цю «любовну» платформу для власного розвитку в напрямі поліпшення стосунків, то внутрішньо почуватиметеся невдоволеними, ваша психіка може протестувати?

В.: Психіка скаже: «Ти слабкий».

П.: Ваше єство – це «Ти слабкий» і «Батьки не заслуговують на мої хороші вчинки».

В.: Я знаю чимало способів, як догодити їм, але мені не хочеться.

П.: Для вас важливо бути цінним для батьків, адже ви залежні від їхньої оцінки. Є інфантильне сподівання на те, що у стосунках з батьками настане ідилія.

В.: Так, тоді я нікуди не йшов би, залишився б разом з ними назавжди.

Наведений фрагмент стенограми засвідчує залежність протагоніста від соціальних табу та виховних впливів з боку

батьків, а також вказує на співіснування в його психіці різноспрямованих тенденцій, зокрема:

- любов і, водночас, відчуження первинних лібідних об'єктів;

- відповідальність перед батьками (тяжіння до батьків) та прагнення інкорпоруватися з соціумом на шляху самореалізації;

- упевненість у любові батьків і, водночас, недовіра до їхнього доброго ставлення;

- залежність від сім'ї, як і прагнення демаркуватися від неї;

- відчуття сім'ї як захисного середовища й амбівалентне (лібідно-мортідне) ставлення до матері та батька;

- прагнення робити добро батькам і бар'єри, що блокують конструктивну активність;

- бажання поступатися батькам і, водночас, побоювання, що така поведінка зумовить відчуття власної слабкості;

- прагнення залишитися з батьками «назавжди» й нахили до автономії;

- засудження мортідно-агресивної поведінки й безсилля в стримуванні себе від подібного у взаєминах із батьками та ін.

За вказаними суперечностями, зазвичай, приховується едіпальна залежність протагоніста В., що супроводжується агресією та конкуренцією з батьком, пріоритетом лібідного ставлення до матері. Амбівалентність почуттів до близьких виявляється в маніпулятивних тенденціях взаємодії з ними, що екстраполюються на оточуючих людей. Внутрішні неусвідомлювані суперечності спричинені неусвідомлюваним почуттям провини, що поєднано з тенденцією до самопокарання й зумовлює самодепривацію як форму «батьківської кари» (Супер-Его) під впливом «принципу реальності».

Сучасні дослідники наголошують, що травми дитинства є найбільш значущими в процесі формування особистості суб'єкта. Представники психодинамічної парадигми вказують, що бажання єднатися з батьками у дитини настільки сильне, що вона опиняється у «внутрішній в'язниці», стає заручницею власних

переживань [123]. Такі травмівні переживання викликають почуття самотності, «відмежованості від життя», сприйняття його як «крізь скло», відчуття «глухого кута» тощо. Формується залежність суб'єкта від інфантильних переживань, які виявляються у відчуттях знедоленості, образи, нелюбові з боку батьків та ідеалізації стану «дорослості», що дозволяє відчутти бажану «силу». Дитячі переживання зумовлюють фіксацію інфантилізму, що згодом може виявитися в пасивності, депресивності, агресивності. Ілюстрацією цього є психомалюнки одного респондента на одну тему «Моє минуле» (рис. 3.26, 3.27).

Рис. 3.26. Моє минуле

Рис. 3.27. Моє минуле

Автор малюнків стверджує, що батьківське виховання перетворило його життя на пекло. Так, на рис. 3.26 зображено серце, яке розбиває молотом рука батька. Цим малюнком продемонстровано деструктивний вплив виховних методів, зорієнтованих на формування в дитини слухняності й покорі. Рисунок 3.27 символізує взаємини з батьками, які, ігнорують потреби юнака, шляхом необґрунтованих покарань. Мета: стимулювання його до високих соціальних успіхів.

Зазвичай протагоністи, які пережили подібний досвід, згадують про деструктивність таких виховних впливів: «Батьки намагалися мене обмежувати в моїх дитячих потребах, ніколи не

купували мені іграшок»; «Вони (батьки) створили таку домашню атмосферу, що я боялася йти додому, якщо не отримувала в школі п'ятірки»; «Критерієм любові батьків до мене були мої гарні оцінки»; «Я ненавиділа школу понад усе, адже батьки змушували бути взірцем для інших дітей». Наведені висловлювання засвідчують, що батьківське виховання може блокувати активність та лібідні почуття дитини, натомість актуалізуючи мортідну енергію, яка буде адресована комусь назовні. Виховний вплив покликаний адаптувати суб'єкта до реальності, проте нерідко емоційно імпотує та психологічно омертвляє внутрішній світ дитини. Інтеграція «принципу задоволення» з «принципом реальності» (під впливом вимог батьків) передбачає розвиток здатностей долати фрустрацію прагнень, відтерміновувати реалізацію потреб (щоб не лише «миттєво й зараз»), бути толерантним до невизначеності. Наближення до «принципу реальності» – це шлях соціальної адаптованості, що пов'язаний з капсулюванням мортідної енергії та підкоренням соціальним нормам.

3.3. Інфантильні тенденції психіки у виникненні психологічної дезадаптації і самодепривації*

Підґрунтям самодеприваційних тенденцій є інфантилізм суб'єкта, що спричиняє регресію, виявляючись у пасивності й агресивності. У психологічній літературі інфантилізм визначається як затримка в розвитку організму, що характеризується поєднанням ознак фізичного й психічного недорозвинення особистості з притаманними їй рисами більш раннього віку: емоційною нестійкістю, незрілістю суджень, примхливістю та невинуватою покірливістю [171, с. 310]. У психологічному тлумачному словнику наведено таке визначення інфантилізму, що збереження у психіці та поведінці дорослої людини властивостей, рис, якостей і особливостей, характерних для дитячого віку. Індивід, якому властивий інфантилізм

* У співавторстві з І. В. Євтушенко

(інфантил) вирізняється, за нормального або навіть прискореного фізичного й розумового розвитку, незрілістю емоційно-вольової сфери, що виявляється в несамостійності рішень, почутті незахищеності, зниженій самокритичності, підвищеній вимогливості до інших у вияві турботи про себе, в різноманітних компенсаторних реакціях (фантазування, що заміщує реальні вчинки, егоцентризм тощо). У науковій літературі зазначається, що інфантилізм може бути і однією з характеристик здорової особистості, яка ситуативно актуалізується в умовах безпорадності, страху або виявляється як залежність та потреба в захисті, що може ускладнювати адаптування в соціумі.

Аналіз презентованого в дослідженні емпіричного матеріалу дає підставу стверджувати, що самодеприваційні, а отже, й дезадаптивні вияви започатковуються в дитинстві за наявності травмівних переживань. Так, обмеження дитячих потреб та ізоляція можуть призводити до капсулювання в психіці суб'єкта негативної енергії, що затримує його розвиток в інфантильній стадії. При цьому зіткнення дитини із зовнішнім світом породжує страх неприйняття навколишніми. Невідповідність між внутрішніми потребами (прагнення до задоволення) та зовнішніми вимогами (необхідність зважати на реальність) призводить до виникнення в дитини амбівалентних почуттів до первинних лібідних об'єктів, риси яких, інроєктуючись, поширюються і на самого себе, й на оточуючих. Тому в багатьох дослідженнях (А. Адлер, Д. В. Віннікотт, Е. Еріксон, М. Кляйн, О. Кьорнберг, Х. Кохут, М. Малер, В. Райх, А. Фрейд, З. Фрейд, К. Хорні, К. Г. Юнг, Т. С. Яценко) самодепривація та дезадаптація пов'язуються з проявами регресії, породжуваної системою психологічних захистів, корені яких сягають раннього дитинства. Відступи від реальності завжди мають інфантильну складову й парадоксально «захищають» людину, виявляючись у тенденції до самоблокування та обмеження реалізації власного потенціалу. В малюнках це нерідко передано символами «утроби», яка за своєю суттю нівелює конфлікт суб'єкта з батьками («біологічний

синтез», безконфліктність). Вияви таких неусвідомлюваних тенденцій в малюнках пов'язані з активністю архетипа, його зінтегрованістю з усіма підструктурами психіки. Пізнання ж цього факту потребує діалогічної взаємодії психолога з респондентом. Тенденція до «повернення в утробу» є формою самодепривації суб'єкта. Фактично, самодепривація породжується прагненням повернутися до відчуттів захищеності, безтурботності, що мали місце не лише в утробі, а й у ранньому дитинстві.

Інфантильність та її вияви у регресії пов'язані з фіксаціями слідів дитячих емотивних переживань. О. Фенхель указував, що надмірна фрустрація чи депривація дитинства, неочікувана зміна задоволення у віці немовляти на фрустрацію в більш пізній період, призводять до психологічної травми. Регресія є реакцією на травмівну подію, що може виступати парадоксальним способом адаптації і формою самодепривації, що відтворює «немовлячу» бездіяльність. Повертаючись до інфантильної стадії, суб'єкт неусвідомлювано отримує задоволення, що символізує спокій, зниження тривожності, агресії.

Емпіричний матеріал засвідчує, що деструктивні педагогічні впливи травматизують психіку суб'єкта, спричиняючи фіксацію на травмі. Аналіз психомалюнків двох учасників АСПП (майбутніх психологів) на тему «Я в сім'ї батьків» дає підстави стверджувати, що деструктивні виховні впливи зумовлюють тенденції до самодепривації й дезадаптації. Так, на рис. 3.28 зображено серце, яке ранять уламком розбитої пляшки. Автор малюнка розповідає, що нерідко так «ранить» себе сам, ніби символічно єднаючись з батьками, від яких отримував перші «рани». Отже, покарання батьками переростають у самопокарання, що зменшує почуття провини й полегшує емоційний стан. Малюнок, за словами респондента, символізує стосунки у сім'ї, в якій його серце ніби «різали склом». Подібне розповіла й інша учасниця АСПП про взаємини із власною матір'ю: «Я була винною в усіх її проблемах, і щоразу вона карала мене надто сильно, фізично та морально знущала мене. Тепер

нерідко помічаю в собі схильність до самокатування, а надто прикро, що висуюю подібні претензії й до свого хлопця».

На рисунку 3.29 студентка психологічного факультету зобразила всохле осіннє дерево. Осінь символізує її образу на батька. Авторка стверджує, що з дитинства боялася його покарань й «ладна була вмерти, аби не лишатися з батьком наодинці». Психоаналіз малюнків обох респондентів дає підстави стверджувати, що драматичні переживання, пов'язані з невинувато жорстоким ставленням батьків до власних дітей, спричиняють тривожність, страх некерованої батьками активності, відмежованість від людей, що оточують.

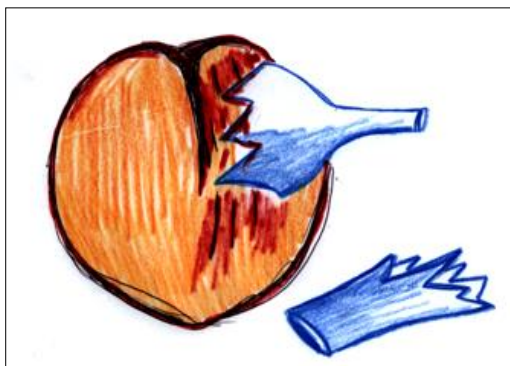

Рис. 3.28. Я в сім'ї батьків

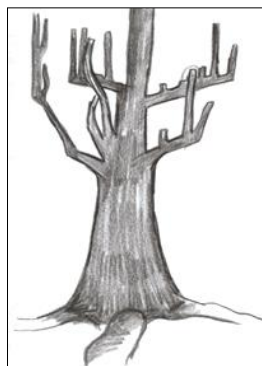

Рис. 3.29 Я в сім'ї батьків

Деструктивний вплив виховавчих систем «чорної педагогіки» на психіку суб'єкта проаналізовано в роботі А. Міллер [131]. Зазначається, що деструкції виховних впливів обумовлює те, що індивід ще в дитячому віці втрачає чуттєвість та емотивну чутливість як і здатність розуміти самого себе й навколишніх, адже його внутрішній світ є «омертвілим». (А. Міллер). Дослідниця пише: «Таким людям марно говорити про любов, милосердя та солідарність, немає сенсу закликати до позитивних почуттів, вони ніби не в змозі зрозуміти подібних закликів, є закритими від них непробивною стіною... у житті такими людьми керують, глибоко закладені в несвідомому, дитячі

спогади та почуття образ, які, у викривленій формі, позначаються майже на усіх їхніх діях» [131, с. 17]. Такої самої позиції дотримується К. Бассіюні, наголошуючи, що наслідками «чорної педагогіки» є сліпе підкорення й відмова суб'єкта від будь-яких самостійних рішень. Жорстоке виховання блокує відчуття радості життя, спричиняючи депресивні стани й прагнення до самознищення [Там само, с. 224]. Отже, деструктивні виховні впливи можуть призводити до аутодеструктивних тенденцій, що провокують страх соціальної активності, відчуття безпорадності та безперспективності існування, які є причиною соціального відчуження й дезадаптації індивіда.

Фіксації, що сформувалися на основі інфантильного відчуття незахищеності, супроводжуються страхом смерті, самотності, болю, переслідування, а тому створюють перепони у психічному розвитку суб'єкта. Д. Зільбург зазначає, що виявом інфантильної фіксації є базальне відчуття самотності, «подібне до черв'яка, який їсть серце зсередини». Самотність «дозволяє» особистості зберігати відчуття інфантильної всемогутності, що може мати вияв у дискредитації інших, ворожості, спрямованій як на себе, так і на людей, які оточують. На його думку, «якщо дитина оточена лише схваленням і любов'ю й нічого не знає про зовнішній світ, у неї може розвинутися впевненість у своїй величї й значущості, що призводить до егоцентричної життєвої позиції, переконаності в тому, що жити – означає бути коханим. Ця манія величї й нарцисична установка будуть неприйнятними для навколишніх; вони відповідатимуть на неї ворожістю та ізоляцією». Г. Саллівен зауважує, що витoki відчуття самотності пов'язані з неможливістю чуттєвого контакту з лібідним об'єктом. Нездатність батьків задовольнити потребу дитини в душевній близькості породжує відчуття покинутості, безперспективності існування [165], паралізує її активність і призводить до соціальної ізоляції. Таким чином, переживання дитиною емоційної відчуженості від батьків, їхнього негативного ставлення, призводить до травмування психіки й породжує фіксацію

інфантильних форм поведінки, гострим виявом якої є самодеприваційні тенденції, що визначають спрямування «до психологічної смерті».

Отже, травмівні батьківсько-дитячі взаємини можуть спричиняти регресивні вияви поведінки суб'єкта, обумовивши його дезадаптованість та самодепривацію. Р. Хайц доводить, що регресія є реакцією на порушення адаптації, вона знаходить також вияв у неадекватному та шаблонному способі реагування. Дослідник наголошує, що саме неадекватність реагування є показником (критерієм) дезадаптивності. Е. Фромм також зауважує, що одним із виявів дезадаптації є автоматизований конформізм – втрата суб'єктом власної індивідуальності внаслідок засвоєння загальноприйнятих шаблонів поведінки, що були задекларовані батьківськими вимогами. На думку дослідника, це уподібнення психотерапевтує від страху самотності та безсилля (через єднання з батьками ціною підкорення їм) і, водночас, породжує глибоке розмежування між Я суб'єкта й соціумом через протест проти такого підкорення. Шаблонні способи поведінки є символічним «поверненням» суб'єкта в інфантильний період життя, коли єднання з лібідними об'єктами вдовольняло його потребу в захисті, комфорті, хоча паралельно і спричиняло протестні (проти інших), а згодом – самодеприваційні (проти самого себе) вияви. Для дезадаптивної поведінки характерні: інертність, бездіяльність, бажання повернутися в минуле, відчуття меншовартості.

Наведений у дослідженні емпіричний матеріал було отримано в аудиторії, здавалося б, соціально-адаптованих людей – студентів психологічних факультетів, тож можна стверджувати, що метод АСПП дає змогу об'єктивувати приховані (неусвідомлювані) мотиви. Звернімося до аналізу психомалюнків. Так, на рис. 3.30. «Я серед людей» авторка зображує себе в колі дітей, які уособлюють типове для неї спілкування, що вказує на залежність від дитинства. Вона зазначає, що почувається серед людей обділеною, незрілою, недосвідченою. В малюнку це символізує збирання сміття.

Такі відчуття стають визначальними у виборі друзів (за психологічною подібністю). Інший учасник АСПП на малюнку на ту саму тему (рис. 3.31) зобразив себе всередині скляної банки, що є натяком на тенденцію повернення «в утробу» (вказує на залежність від батьків, передусім матері). Такому стану властиві безпорадність, пасивність, нездатність впоратися зі складними ситуаціями.

Рис. 3.30. Я серед людей

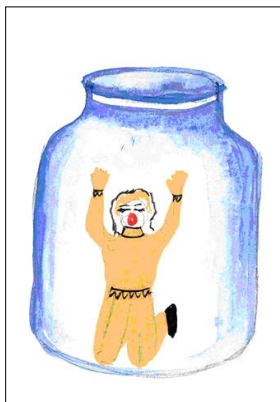

Рис. 3.31. Я серед людей

Деадаптація молодих людей, почасти, зумовлена прагненням до волі, до життя за власними правилами, які мали б забезпечити насолоду, як у дитинстві. Сліпе слідування принципу задоволення породжує згодом відчуття безпорадності, безперспективності існування. Ф. Є. Василюк наголошує, що досвід безтурботного життя суб'єкта, яке було в дитинстві, суттєво впливає на сприйняття ним реальності: «Дитячий досвід є невід'ємним прошарком несвідомого, який скеровує свідомість у напрямі отримання задоволення» [49, с. 99]. Останнє, за визначенням дослідника, зумовлює життєздатність інфантилізму, адже прагнення до задоволення залишається незмінним, зберігається у вигляді «інфантильної установки» на легке, позбавлене труднощів життя, яке повинен хтось йому забезпечити. Інфантильна установка потребує відновлення

втраченого періоду дитинства, для якого задоволення було провідним відчуттям. З погляду декларованої позиції, самодепривування є парадоксальною формою внутрішньої (руйнівної для суб'єкта) активності психічної енергії, що почасти пов'язана з мимовільною підміною одного образу іншим, як правило, дитячим.

Рис. 3.32. Якою мене бачать люди. Якою я бачу сама себе

Активність гештальту дитинства, що калейдоскопічно підміняє образ дорослої особи, наочно демонструє психоаналіз малюнку протагоніста С.

С.: Я зобразила себе жінкою-дитиною (справа), жінкою та дитиною (рис. 3.32, ліворуч) – так мене сприймають люди, які мене оточують, батьки ж бачать мене – дитиною за спідницею матері (праворуч).

П.: І сама себе теж бачиш дитиною?

С.: В одній і тій самій ситуації я можу бути дорослою, а потім непомітно для себе дитиною.

П.: Лише тобі внутрішньо відчутно, якою ти стаєш, чи це помітно й іншим людям?

С.: Для навколишніх мої стани не дуже помітні. Мені лише одна людина сказала: «Щойно була дорослою, а тепер – ніби мала дитина», і це запам'яталося.

П.: Які почуття виникли в тебе після таких слів?

С.: Я більше змобілізувала власну дорослість: «Ти ж доросла, то й поведься по-дорослому». І водночас мені захотілося, щоб до мене поставилися, як до дитини.

П.: А як саме ставляться до дитини: поблажливо, невимогливо, ласкаво?

С.: Потурають її бажанням, прагненню вседозволеності.

П.: Зазвичай дитина поступається дорослим. У стосунках дорослого й дитини, дорослий є ведучим, а дитина – тим, кого ведуть. А тут – поступатися мають тобі, тоді це може бути натяком на досить ранній розвиток дитини. Чи справді це так?

С.: Так, мені мають поступатися! Тоді мені комфортно.

П.: Ти звикла бути в центрі уваги?

С.: Так. Адже я була єдиною дівчинкою в родині, всі інші – хлопчики. Тому до мене був підвищений інтерес дорослих і братів.

П.: Може бути й інший приклад поведінки дорослого – коритись існуючим вимогам і робити те, що потрібно й прийнятно в тій чи іншій соціальній ситуації. На основі попереднього аналізу можна сказати, що ти приховуєш від людей «дитячий» аспект себе, адже хочеш, щоб люди бачили в тобі цільну дорослу жінку і, водночас, – щоб була забезпечена вседозволеність?!

С.: Це справді так.

П.: Адже, якщо хтось помічає, що доросла жінка раптом перетворилася на «дитину», то це, мабуть, не дуже добре. Тож можна сказати, що це (рис. 3.32, праворуч – дитина, яка ховається за дорослу С.) – твої приховані бажання?

С.: Так.

П.: Такою ж (рис. 3.32, ліворуч) ти бачиш саму себе? А люди такою не бачать?

С.: Коли в мені бачать дитину, я відчуваю провину. Підтвердженням цьому є досить яскраві випадки, і їхній «хвіст» сягає дитинства.

П.: Таких випадків може бути багато, бо це дає рецидив, впливає на поведінку. Скільки ж енергії потрібно психіці, щоб у такій елегантній жінці приховувати дівчинку і ще й, водночас, забезпечувати її інтереси! Адже, інакше, можуть виникнути негативні переживання: депресія, сльози.

С.: Так, виникають, і досить часто. Я поринаю в такі стани, що віддаляють мене від людей і зумовлюють самоізоляцію, караю себе за своє безсилля перед «дівчинкою».

Наведений фрагмент стенограми засвідчує, що інфантильні тенденції, фіксовані на дитячих переживаннях, породжують самодепривованість протагоніста, а отже, й дезадаптацію. С. прагне зберігати образ дорослої жінки, але, мимоволі, з'являються форми дитячої поведінки. На це вказують образи маленької дівчинки (рис. 3.32), яка вимагає поступливості, поблажливості щодо власних вчинків. За цим криються глибинні мотиви – потреби єднання з сім'єю на бажаних засадах – любові, прийняття людини такою, яка вона є, некритичності.

З цього випливає, що витoki самодепривації С. пов'язані з внутрішньою суперечністю: «Хочу, щоб інші сприймали мене як дорослу, але, водночас, очікую поблажливого ставлення до себе як до дитини». Аналіз тексту стенограми дає підставу стверджувати, що така суперечність пов'язана з фіксацією на первинних лібідних об'єктах (батько, брати). Так, емоційний клімат, який єднав протагоніста з лібідним об'єктом, набуває об'єктності й переноситься в ситуацію актуальної взаємодії, зумовлюючи розтотожнення внутрішнього самосприйняття. Стосунки з людьми будуються за принципом «дорослий – дитина», адже С. очікує від навколишніх ставлення до себе як до дорослої, але з поблажливістю до потреб С.-дитини.

А. Фрейд подає порівняльну характеристику інфантильного (дезадаптованого) та психологічно зрілого (адаптованого)

суб'єкта: «Ми характеризуємо індивіда як незрілого доти, доки інстинктивні бажання та їх здійснення розподілені між ним і його оточенням... Від цієї моральної залежності, яка для дитинства є нормальною, починається тривалий і складний шлях розвитку до оптимального дорослого стану, в якому зріла людина здатна бути суддею власних справ, тобто, на основі створених у собі самій очікувань і внутрішніх ідеалів, контролювати свої наміри, піддавати їх зваженому аналізу й самостійно вирішувати, чи потрібно спонуку відхилити, відкласти, чи діяти» [202, с. 321]. Дослідниця наголошує, що дитина боїться бути покараною й втратити батьківську любов, а тому «принцип задоволення» в її активності залишається пріоритетним.

Отже, адаптований суб'єкт сприймає навколишні об'єкти як такі, що існують незалежно від нього, а для дезадаптованої особи об'єкт завжди пов'язаний із нею самою в контексті можливостей сприяти задоволенню її потреб. Психологічно зріла особистість здатна поєднувати «принцип реальності» та «принцип задоволення», надаючи пріоритет дорослому «необхідно» над дитячим «хочу»! «Хочу» може обумовлювати регресію як форму повернення до «стану спокою» («утробності»), що є формою «адаптації» суб'єкта до травмівних переживань із збереженням слідування «принципу задоволення». Дезадаптивні, як і самодеприваційні, вияви започатковуються за деструктивного емоційного клімату в родині: відсутності емоційної близькості між батьками й дітьми (емоційна депривація), холодного й відчуженого виховання, агресії з боку батьків, надмірних покарань та вимог щодо дітей тощо. Звичне для суб'єкта емоційне тло, що єднало його з лібідними об'єктами, набуває об'єктності й переноситься в ситуацію актуальної взаємодії, зумовлюючи дезадаптованість особи.

3.4. Метод АСПП у дослідженні глибинно-психологічних витоків тенденції до самодепривації*

У попередньому розділі зазначалося, що феномен самодепривації має глибинно-психологічні витoki, пов'язані з несвідомою сферою психіки суб'єкта. Тому дослідження цього феномену передбачає використання глибинно-зорієнтованих методів пізнання психічних явищ. Цьому сприяє застосування методу активного соціально-психологічного пізнання (АСПП). Основи групової психокорекції та її організаційно-методологічні аспекти детально описано в роботах Т. С. Яценко [236-256] та її послідовників: С. М. Аврамченко [5], О. Г. Білої [38], Т. І. Білухи [39], Т. В. Горобець [63], І. В. Євтушенко [76], М. П. Зажирка [77], Н. В. Шавровської [218] та ін.

Психодіагностика в межах АСПП має процесуальний характер, що передбачає багаторівневість, тривалість процесу та його невід'ємність від психокорекції. Висновки психолога будуються на матеріалі спонтанної взаємодії між учасниками групи, яка є невимушеною і не заданою наперед. Психодіагностичні гіпотези поступово поглиблюються та супроводжуються перевітками й уточненнями. У процесі психодіагностики об'єктивується емоційна значущість для суб'єкта тієї чи іншої події, що пов'язана з фіксаціями емоційних переживань, травмами. З огляду на позначене вище, набуває ваги спонтанна активність особи, яка сприяє пізнанню внутрішніх детермінант психіки в її суперечності. Процесуальна діагностика передбачає залучення суб'єкта до процесу самопізнання та пізнання інших членів групи, яке відбувається спільно з психологом на матеріалі спонтанної групової взаємодії. Такий підхід сприяє розумінню учасниками групи закономірної зумовленості психіки та її латентні детермінанти. Процес глибинно-психологічного пізнання має опосередкований

* У співавторстві з Л. Я. Галушко, О. В. Педченко, О. М. Полянничко

характер – навчальний ефект досягається завдяки реконструюванню латентних аспектів психіки.

Метод АСПП, із палітрою його прийомів, дозволяє розкрити глибинно-психологічні витoki тенденції «до психологічної смерті», самодепривації та сприяти їх нівелюванню. Феноменологічний підхід, що реалізується в методі АСПП, дозволяє об'єктивувати ірраціональну індивідуально-неповторну логіку несвідомого з урахуванням авторського змісту символіки психомалюнків та її архетипного значення.

Психоаналітична інтерпретація малюнків передбачає врахування:

1. авторської інтерпретації малюнка (феноменологічний підхід);
2. полізначності символіки;
3. архетипності символіки;
4. механізмів символізації (натяк, зміщення, згущення та ін.).

У процесі аналізу важливим є емоційне сприйняття життєвих подій протагоністом, тому зміст, що йде від суб'єкта (емоційна реакція, поведінка, малюнковий матеріал) піддається інтерпретації. Діагностико-корекційна процедура вимагає зосередження уваги на системних характеристиках несвідомого, об'єктивування яких дає змогу прослідкувати тенденції поведінки особи.

Психокорекційна робота групи АСПП сприяє розширенню меж усвідомлюваності суб'єктом власної поведінки через виявлення глибинних детермінант, які деструктують його психіку. Таке усвідомлення забезпечує особистісно-конструктивні зміни суб'єкта. Груповий процес, через розвиток саморефлексії та самопізнання, сприяє доланню деструктивних тенденцій психіки, які поглинають енергетичний потенціал особи. Суб'єкт, обтяжений деструктивними тенденціями «до психологічної імпотенції та смерті», неусвідомлювано спрямовує свою активність на руйнування стосунків з оточенням, самоблокуванні активності, самоізоляції та ін. На поведінковому рівні це має вияв у агресивності, відчутті неповноцінності, самотності, депресивності тощо. Групова психокорекція за методом АСПП

дозволяє суб'єкту розкрити власний енергетичний потенціал, набути лабільності, відкритості, щирості у спілкуванні. Психокорекційний процес покликаний згармонізувати особистість, розкрити канали лібідо через виявлення суперечливих тенденцій психіки.

Для аналізу емпіричного матеріалу, отриманого в групах АСПП, у тексти стенограм введено номери комунікатів (скорочення: к-т) протагоністів, які брали участь у глибинно-психологічній корекції. Посилання на комунікати подано в науково-узагальнювальному аналізі роботи.

3.5. Едіпальна залежність як чинник виникнення тенденції до самодепривації й «психологічної смерті»

Дослідження впливу едіпової залежності на психіку особи потребує визначення поняття «едіпів комплекс». Психоаналітичний словник так розкриває цю категорію: «Едіпів комплекс – упорядкована сукупність любовних та ворожих бажань дитини, які спрямовані на батьків» [112, с.255]. У психоаналізі наголошується на властивій дитині потребі в батьківському захисті, любові, єдності з батьками, що вказує на позитивний аспект розвитку едіпових прагнень. Водночас дослідниками наголошується на виникненні амбівалентних почуттів (любов та ненависть) до лібідного об'єкта. Дитина прагне єднання з батьком протилежної статі, але водночас відчуває конкуренцію і бажає смерті батькові своєї статі, що є виявом негативного едіпового комплексу [40; 41; 115]. На несвідомому рівні деструктивні аспекти едіпової ситуації впливають на психічне життя дитини, породжуючи внутрішній конфлікт та актуалізуючи мортідні тенденції.

Обтяженість суб'єкта почуттями ревності, заздрощів, ненависті, почуттям неповноцінності, відчуттям приниженості, пов'язаної з едіповою ситуацією розвитку, в якій відбувається зародження деструктивних тенденцій. До них відносяться тенденції «до психологічної імпотенції» та «психологічної

смерті». Виникнення цих тенденцій пов'язано з блокуванням лібідних почуттів дитини до близьких людей, що зумовлює появу амбівалентних почуттів. Така амбівалентність пов'язана з боротьбою лібідних та мортідних почуттів. Зазначене вище підкреслює вагомість понять «лібідо» – активної життєвої сили, що діє з моменту народження людини, та «мортідо» – енергії руйнування, омертвіння. Реалізація лібідної енергії узгоджено пов'язана не тільки із сексуальним інстинктом, а й з емоційним фактором єднання дитини з батьками (відчуттям емоційної близькості, бажаності для батьків). Відчуття непотрібності, образи, ревнощів, заздрощів, відстороненості, небажаності, що можуть виникати в дитини у ході взаємодії з батьками, зумовлюють появу почуттів знедоленості, чужинності, меншовартості, що є виявом мортідних тенденцій. Близької позиції дотримувався З. Фрейд, наголошуючи на деструктивному впливові на психіку суб'єкта блокування вираження лібідної енергії. Дослідник зазначав, що таке блокування пов'язано із соціалізацією індивіда. З. Фрейд пише: «Ранній розквіт інфантильного сексуального життя суб'єкта був приречений на загибель через несумісність його бажань із реальністю та обмеженістю дитячого розвитку. Цей розквіт загинув, супроводжуючись сильними душевними стражданнями, що зумовили виникнення відчуття неповноцінності, покинутості, ревнощів, заздрощів, що є виявом енергії мортідо» [206, с. 41].

В едіповій ситуації «усікається» принцип задоволення через заборони, покарання, відсторонення, обмеження дитини соціальними нормами. Усе це унеможливорює інтимне єднання з об'єктом лібідо та породжує омертвіння, блокування чуттєвості суб'єкта. З. Фрейд стверджує, що коли дитина «повертається обличчям» до соціуму, це «сприяє розумінню того, що задоволення табуйованих притяжінь дає нам не тільки щастя, воно є першопричиною тяжких страждань, коли зовнішній світ відмовляє нам у задоволенні потреб і прирікає на їх позбавлення» [205, с. 71]. Це є досвідом роз'єднання, відокремлення від батьків.

Такі перепони на шляху єднання з лібідним об'єктом є травмівними для психіки дитини, адже в неї актуалізуються тенденції до роз'єднання, психологічної імпотенції та психологічної смерті. Отже, водночас із тенденцією до єднання дитини з батьками (бути пасивним, залежним та слабким) діє тенденція «роз'єднання» (бути сильним та незалежним). Так, едіпова ситуація може зумовлювати виникнення соціально значущої детермінанти «від слабкості до сили». Останню презентує наш емпіричний матеріал, де аналізанди ставлять наголос на прагненні домінувати над оточенням, відчувати силу через омертвіння власних почуттів, що дозволяє їм відчути себе адаптованими до соціального життя. Представимо вибірку тверджень протагоністів: «Любов – це слабкість, яка заважає мені в соціальному житті, я блокую в собі будь-які вияви таких почуттів»; «Я ненавиджу батьків, адже вони контролюють кожний мій крок, а це заважає мені в соціальному самостановленні. В той самий час, відмовляючись від такого контролю, я відчуваю самотність та непотрібність оточенню»; «Я досягну успіху за будь-яку ціну, щоб вони (батьки) зрозуміли, яким я є»; «Помру, мамо, в тебе на очах, щоб ти бачила, як заважала мені у житті»; «Я не хочу бути залежним від батьків – це заважає моїй кар'єрі». Такі висловлювання демонструють, як діє тенденція «від слабкості до сили», коли заради соціальної адаптованості суб'єкт здатний омертвляти, блокувати свої почуття та набувати таким чином ілюзорної сили. Інфантильне бажання любові, єдності породжує внутрішній конфлікт між прагненнями залишатися «дитиною» (слідувати «принципу задоволення») та бути «дорослим» (керуватися «принципом реальності»).

На дії фактора роз'єднання зосереджують увагу такі дослідники: Дж. Боулбі [46], А. Грін, Е. Фромм [208], Р. Шпіц [223]. Автори стверджують, що емоційна черствість, відстороненість дитини від матері, блокують розвиток суб'єкта. Дж. Боулбі наголошує, що прихильність дитини до матері має провідне значення в розвитку психіки індивіда. Дослідник

стверджує, що емоційна глухота, відстороненість матері від дитини можуть породжувати деструкції психічного її розвитку. До таких деструкцій автор відносить: агресивність, депресивність, недовірливість, невміння будувати стосунки з оточенням, що дезадаптує індивіда. Відчуття роз'єднання з матір'ю, яке переживає дитина, породжує емоційне відчуження, що згодом знаходить вираження в емоційній глухоті. Дж. Боулбі відзначає, що «злоякісні» події дитинства дезадаптують індивіда, формуючи в нього базальний страх небезпеки [46].

Близької позиції дотримується М. Ейнсворт, яка наголошує, що, за умов втрати емоційних зв'язків із матір'ю, в дитини виникає порушення прихильності до неї. Такі порушення можуть породжувати в суб'єкта агресивність, грубість, емоційну закритість. Дослідниця вводить поняття «порушення материнського ставлення», яке характеризує роз'єднання спілкування матері з дитиною і виражається в авторитаризмі, відстороненні, гіперопіці, інфантилізації дитини, що фруструє її потреби (див. [200]).

Е. Фромм окреслює феномен гетерономного впливу блокування розвитку дитини матір'ю через заборону на спонтанне вираження бажань та потреб [208], що блокує психологічний розвиток дитини, капсулюючи її внутрішній потенціал та породжуючи тенденцію «до психологічної смерті». А. Грін описує феномен «мертвої матері», яка здатна психологічно омертвити дитину. Синдром загострюється на едіповій фазі розвитку, коли відбувається еротизація стосунків між дитиною та батьками. Мати, що не спроможна на вираження емоцій, є внутрішньо омертвілою, тому дитина знаходиться в пошуках компенсаторного об'єкта. Дослідник наголошує, що нерідко батько є таким самим емоційно «мертвим», як і мати, тому феномен «мертвого батька» є аналогом «мертвої матері». А. Грін так предствляє вияв синдрому «мертвої матері»: «Померла» від болю мати більше не може бути для живої дитини витокком нарцисизму, любові, що є необхідним для підтримки дитини. Усе

це може призвести до трагічних для психіки дитини наслідків» (цит. за [200, с. 363]). Мати «поглинає» дитину, блокує її емоції, що спричиняє психологічне омертвіння й зумовлює виникнення у психіці дитини «Чорної діри», «емоційної порожнечі». Це глибоко деструктує психіку суб'єкта, породжуючи в нього відчуття самотності, безперспективності життя, страху смерті. Останнє підтверджують наші практичні дослідження, що дозволяють виокремити чинники такого деструктивного впливу: віддання батьками дитини на виховання рідним (дідусям, бабусям), до дитячого будинку, а також фізичні покарання (побиття) та моральне покарання самотністю, емоційною відчуженістю батьків, ігноруванням, словесними образами тощо. Ігнорування потреб і бажань дитини призводить до омертвіння її внутрішнього світу. Мати психологічно помирає в емоційному світі дитини, тобто перетворюється на об'єкт, що омертвляється.

Травмівні переживання – самотність, нехтування з боку батьків, емоційна знедоленість – деструктивно впливають на подальше життя суб'єкта, зумовлюючи виникнення в нього депресивних, суїцидальних тенденцій. Наведемо приклади таких висловлювань протагоністів: «Я так боялася, коли батьки кидали мене саму-самісіньку в темній кімнаті, що досі їх ненавиджу за це»; «Коли в дитинстві я намагався показати своє Я, то мати могла покинути мене серед дороги й піти. Я ж кричав від жаху так, що зривав голос»; «У дитинстві мене лякали, що віддадуть до Баби-Яги і вона мене з'їсть, адже такі неслухняні діти не потрібні батькам»; «Одного разу мати сказала, що їй не потрібна така дурна дитина, і виставила мене за двері на мороз у спідниці та літніх капцях». За твердженням учасників АСПП, такі переживання супроводжувалися страхом знищення, смерті, відчуттям неприйняття себе батьками, непотрібності батькам.

Е. Фромм стверджує, що мати, яка має центрованість на чомусь неживому (приміром, до дитини-первістка, що померла), створює страхи того ж самого напрямку у живої дитини, яку має. Така мати не може радіти життю, її тривога сприяє тому, що

її донька починає боятися життя та тягнеться до неживого, тобто під впливом матері психологічно омертвляється [208]. Механізм дії такого впливу окреслено Х. Огієві, який твердить: «Психіка, що побудована менш міцно, не витримує тиску постійної тривоги. Психіка, що побудована міцніше, залишається зовні спокійною, а механізм, що стоїть за нею, ламається від напруги». Відчуття душевного болю може викликати регресію, інфантильність, що виявляється в: пасивності, страху відповідальності, агресивності тощо.

Для прикладу наведемо науково-узагальнювальний аналіз фрагмента стенограми психоаналізу малюнків, де об'єктивовано вплив травмівних переживань дитинства на психіку протагоніста.

Фрагмент стенограми психоаналітичної роботи з протагоністом С. (із комплексу тематичних психомалюнків)

П.: У чому ви бачите кризу, виходячи з малюнку (рис. 3.33), як і вихід із неї?

С.: Криза – це зернина, що потрапила до сухої землі, яка не є життєдайною. Зернині потрібно знайти в собі сили, щоб прорости в такій омертвілій землі.

П.: 1. Що сприяло проростанню зернини, коли земля є такою нежиттєдайною?

С.: 1. Велике бажання цієї зернини існувати.

П.: 1. У чому саме полягає сутність кризи?

С.: 1. У неродючості землі, що створило кризовий стан для зернини.

П.: У яких із цих станів ви себе найбільше пам'ятаєте, де було найкраще, а де – найважче?

С.: У стані зародку – найважче.

П.: Стани паростків, що на малюнку, вам знайомі? Якими почуттями вони супроводжувалися?

С.: Зернятко означає, що я маленька, нічого не значу, не варта уваги ні для кого. Паростку дуже хочеться уваги, я зможу домогтися цієї уваги за будь-яку ціну. Ось уже маленька

травичка – я зможу, навіть упевнена – зможу стати великою рослиною з такими квітами, як на малюнку (справа).

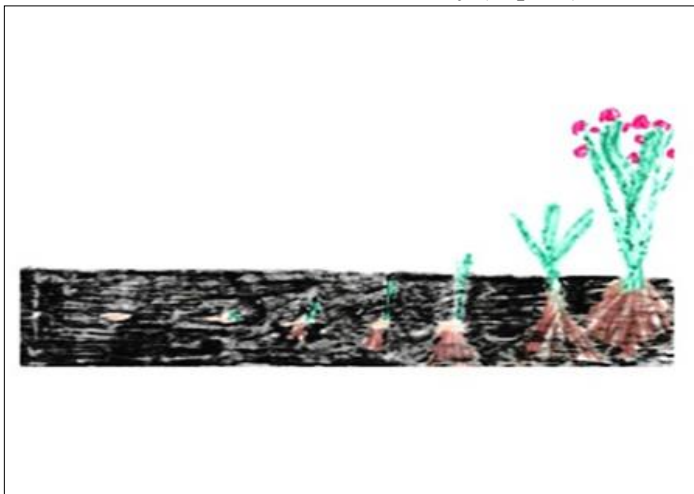

Рис. 3.33. Криза й етапи виходу з неї

П.: Чи знайомий вам такий стан великої рослини з квіточками, яку ви тут зобразили?

С.: Так.

П.: 2. У який період життя?

С.: 2. Раннє дитинство, коли я відчувала себе в центрі уваги усіх, хто біля мене був. І ще рік-два після свого заміжжя.

П.: 2. Чи є циклічність у цих станах?

С.: 2. Так, є. Якщо оточуючі люди не бачать, що я в такому стані великої рослини, я починаю сумніватися, в мене підвищується тривожність, і я стаю подібною до того зародку (рис. 3.33, в ґрунті зліва).

П.: У вас є потреба відчувати ті стани, які були притаманні вам у перші роки життя? Ви залежні від цих відчуттів?

С.: Я над цим не замислювалася.

П.: Стан зародку зумовлює відчуття кризи, адже є бажання бути назавжди такою неперевершеною і не допускається, щоб це уявлення мало динаміку.

С.: Так, я була небажаною дитиною і не повинна була з'явитися на світ.

П.: Ґрунт, у якому знаходилося зернятко, безводний, він не дає життя. Можливо, до матері у вас подвійне ставлення?

С.: 3. Так. Я не можу пробачити їй того, що я на неї схожа.

П.: 3. Можна сказати, що ви її фізично відчужуєте?

С.: 3. Так, не тільки фізично, а й психологічно!

П.: 3. І себе також не приймаєте?

С.: Так, бо я схожа на неї.

П.: Вам заважають такі відчуття в житті?

С.: Так, я розумію, що в цьому немає сенсу.

П.: Але розуміння безмістовності цього і відчуття неприйняття себе існують паралельно?

С.: 4. Так, я не можу цього позбутися.

П.: 4. Які наслідки у сфері спілкування від такого стану «зародку»?

С.: 4. Підвищена чутливість до критики й небажання спілкуватися з оточуючими людьми взагалі. Мені завжди треба переступити через себе, зробити вольове зусилля, щоб піти на контакт.

П.: Вам видається, що оточуючі люди будуть сприймати вас так, як ви сприймаєте себе?

С.: Так. Оточенню, мабуть, видається, що я незграбна, не варта уваги тощо.

П.: Ви забуваєте про те, що люди зайняті своїми потребами, але не вами. Дистанціюючись, ви не можете зрозуміти, які потреби в оточуючих людей?

С.: Це, дійсно, так. Треба, щоб ця рослина усвідомила, що всі люди зайняті собою і вона може стати такою могутньою та великою як інші. Це повинно бути внутрішнім відчуттям.

П.: Хто з близьких найчастіше заганяє вас у такий стан?

С.: Батько. У стосунках з ним я постійно знаходжуся в такому стані.

П.: Ви з ним спілкуєтесь?

Рис. 3.34. Моє минуле, моє майбутнє

С.: Так, іноді приїжджаю до нього. Він завжди нагадує, що я подібна до матері.

С.: 5. Дві теми в одному малюнку. Минуле та майбутнє переплетені (рис. 3.34). Майбутнє проростає з минулого. Минуле треба випалити, як випалюють траву (зліва), тоді на її місці виростає нова молода трава (інша).

П.: 5. Як правило, трава випалюється лише зверху, а коріння (минуле) залишається. Ви також своїми зусиллями намагалися попрощатися з минулим, але завжди поверхнево. Воно проростає подібно до того, що було. Малюнок «Криза й етапи виходу з неї» (див. рис. 3.33) показує, як воно проростає із землі і, більше того – коріння заявляє про себе на поверхні!

С.: 5. Так, я це відчуваю. Я знайшла чоловіка, який, як мені здавалося, міг би піклуватися про мене все життя, а вийшло, що це лише ілюзія, мої бажання.

Науково-узагальнений аналіз фрагмента стенограми психоаналізу комплексу тематичних психомалюнків протагоніста С.

Аналіз фрагмента стенограми психоаналітичної роботи з майбутнім психологом об'єктивує вплив негативних переживань дитинства, починаючи з перинатального періоду, на виникнення недовіри до позитивного ставлення оточуючих людей, відчуття неповноцінності, приреченості на самотність (к-т 1). Аналізанд зазначає, що бабуса, яка її виховувала, наголошувала на небажаності для батьків її народження й сама висловлювала негативне ставлення до її існування. На малюнку «Криза й етапи виходу з неї» (рис. 3.33) протагоніст промальовує зерно, кинуте в суху землю, яке знаходиться під загрозою смерті (к-т 2). С. стверджує, що зернятко може зростати та бути сильним, але за умови, коли це помічають оточуючі люди, як це було актуальним в дитинстві.

Діалогічна взаємодія засвідчує, що образ зерна С. відносить до себе. Можемо спостерігати актуалізацію таких інфантильних нереалізованих потреб в: увазі, турботі, довірі з боку близьких людей (к-т 3). У процесі аналізу виявлено, що такі потреби заганняють С. у стан «зернятка» («утробності») через очікування підтвердження значущості та неперевершеності оточуючими людьми. Так, С. прагне бути в центрі уваги, проте, інфантильний страх покинутості обмежує її активність. Кризовий стан, який представлено на малюнку «Криза й етапи виходу з неї» (рис. 3.33) ілюструє вияв тенденції «до психологічної смерті» та тенденції «повернення в утробу», про що свідчить символ зародку. Таке зображення вказує на відторгнення матері, адже ґрунт, представлений на малюнку, є безводним, нежиттєдайним, що підтверджує негативізм С. стосовно матері. Протагоніст стверджує, що відчужує матір фізично та психологічно. Водночас С. відчужує й себе, оскільки психологічно та візуально схожа на матір (к-т 3). Малюнок «Мое минуле» (рис. 3.34) засвідчує вияв тенденції «до психологічної смерті» через бажання омертвити

(спалити) своє минуле. С. стверджує, що прагне позбутися минулого, але воно постійно присутнє в реальному житті через відчуття себе меншовартою, безперспективною, самотньою (к-ти 4, 5), що засвідчує дію тенденції до «вимушеного повторення» драм дитинства. Наслідком цього є деструкції спілкування з оточуючими людьми, що виявляються в таких аспектах: тенденції дискредитації партнера у спілкуванні (через заздрощі, ревності), агресивності, образливості, відчутті неприйняття, самотності, що зумовлює тенденцію «відчуження від людей».

Наведений фрагмент стенограми дозволяє констатувати, що негативний досвід дитинства спричинив центрованість С. на власних кризових станах. Протагоніст розуміє реальність, коли весь світ повинен бути зайнятий тільки нею. Це свідчить про інфантильну позицію та тенденцію до імпотування стосунків. Протагоніст зазначає, що оточуючі люди сприймають її як незграбу, не варту уваги, тому будь-яке спілкування з ними завдає їй емоційного болю і пов'язане з ризиком розчарування. С. указує, що прагне забути минуле, «випалити» його, проте на малюнку «Моє минуле, моє майбутнє» (рис. 3.34) можемо бачити траву, що проростає із зернят, які представлені на малюнку «Криза й етапи виходу з неї» (рис. 3.33). Останнє засвідчує вплив внутрішніх детермінант на життя протагоніста С.

Як доводить фрагмент стенограми, негативні переживання раннього дитинства (перинатального періоду) зумовили захисні стратегії поведінки С., яка уникає чуттєвого контакту з чоловіками через страх неприйняття її оточенням, тим самим захищається від травмічних переживань. Для протагоніста залишалося прихованим те, що вона омертвляє взаємини з оточенням, покладаючи на нього провину за не надання їй підтримки, розуміння, що могло б компенсувати недоотриману від батьків любов. Як ілюструє фрагмент стенограми психокорекційної роботи, С. переконана, що коли вона зустріне людину, яка буде піклуватися про неї, тривожність, відчуття самотності зникнуть. Так, на несвідомому рівні діє тенденція

(потреба) заміщення лібідного об'єкта, що є формою «терапії» від травмивних переживань дитинства. Як засвідчує стенограма, суб'єкт прагне до отримання любові від оточення, але водночас недовіра до такого типу почуття, що була закладена ще в ранньому дитинстві, і створює перепони на шляху єднання з іншими людьми. Це задає тенденцію психіки до психологічної імпотенції, «психологічної смерті» та самодепривації. Останнє породжує руйнування стосунків з оточуючими людьми через страх зради, образи, приписування їм заздрісних та агресивних намірів. Таким чином, суб'єкт викривлює реальність, з метою забезпечення (хоч і ілюзорно) відчуття захищеності і, тим самим, обумовлює самодепривацію.

Індивід отримує перший досвід омертвіння (замороження) любові через неможливість відкритого вияву почуттів унаслідок обмежень і заборон з боку соціуму. П. С. Гуревич стверджує, що мати на несвідомому рівні може «вбивати» немовля, пригальмовуючи його психологічний розвиток. Подібні блокування лібідо може здійснювати авторитарна, владна мати, що ламає волю заради формування покірливості дитини. Тому слухняність розглядається дослідником як «дітовбивство». Гіперопіка, надмірна любов посилюють «злиття» (ідентифікацію) дитини з батьками, що деструктує психіку. Останнє породжує безініціативність, тривожність, відсутність власної думки. За таких умов психіка імпотується: стає залежною від батьківських інтроектованих переконань та програм. «Злиття» з батьками може бути настільки сильним, що діти втрачають власне Я. Подібні вияви є формою «психологічної смерті», адже суб'єкт психологічно «не існує», він проживає не своє життя, немовби «за іншу людину». Тому нерідко протагоністи зображують себе злитим з батьками (чи з коханою людиною), заявляючи, що вони є лише «оболонкою», а інші живуть у них (або навпаки). Нерідко суб'єкт малює себе як порожнє місце, а значуща людина неначе замінює його самого. При цьому стверджується: «У мене немає власної думки, я завжди приєднуюсь до думок інших».

Вплив на психіку дитини почуттів відчуженості, неприйняття з боку батьків підкреслювався Дж. Аланом та Ш. Ференці. Ш. Ференці стверджує: «Діти, які спостерігають вияви антипатії або нетерплячості з боку матері, можуть утратити бажання жити... Діти, з якими жорстоко поводитися батьки, мають бажання та готовність до смерті. Вони використовують будь-яку можливість для того, щоб піти з життя, але, якщо їм вдається цього уникнути, то відчуття песимізму їх не полишає» [194, с. 69], що свідчить про деструктивний вплив «чорної педагогіки» на психіку особи.

Близької позиції дотримувався А. Міллер, наголошуючи, що травми дитинства є найбільш значущими у формуванні особистості суб'єкта. Дослідниця указує, що почуття дитини є настільки безпосередніми та сильними, що їх обмеження може заблокувати формування емоційної сфери. Дитина опиняється у «внутрішній в'язниці», вона стає заручником своїх переживань. Автор наводить приклад самоаналізу жінки, яка в дитинстві піддавалася фізичному покаранню за віру в бога: «Покарання було дуже жорстоким. Десять днів для мене були такими довгими, що, мабуть, жодне сумління не зможе пробачити це батькові. Він бив мене по витягнутих маленьких рученятах гострою палицею. Сім ударів кожного дня по кожній руці: в загальній кількості більше, ніж сто сорок ударів. Урешті-решт з чистотою дитячих думок (релігійністю) було скінчено. Щоб там не відбувалося в раю – Адам, Єва, Ліліт чи хитрий змій та яблуко, гнів всевишнього, його перст, – усе це було мною забуто. Ніхто інший, як рідний батько, вигнав мене з Раю» [131, с. 91]). Такі травмівні переживання зумовлюють появу почуттів безперспективності, самотності, відчуття «відрізаності та сприйняття життя як «глухого кута». Людині видається, що життя неначе проходить поза нею, вона відчуває себе його тінню, сприймає лише «через скло». Отже, залишкові явища едіпової ситуації можуть знаходити вираження в таких показниках, як: неспроможність довіряти оточенню, вільно виражати почуття через страх зради,

нерозуміння. Такі почуття є похідними від пережитої едіпової травми. Саме там суб'єкт отримав перший досвід «роз'єднання» з первинним лібідним об'єктом, що каталізує розвиток тенденції до психологічної імпотенції та «психологічної смерті».

Для прикладу наведемо фрагмент стенограми аналізу психомалюнків, який ілюструє вплив едіпової залежності на виникнення тенденції «до психологічної смерті» через відчуття протагоністом знедоленості, безперспективності життя, втрату життєвих орієнтирів.

Фрагмент стенограми психоаналітичної роботи з протагоністом О. (на основі комплексу тематичних психомалюнків)

П.: Як бачать вас батьки і як ви бачите саму себе?

О.: Я бачу себе фігуркою на дні прірви (рис. 3.35).

П.: Фігурка – це фрагмент малюнка. Що означає інший сюжет рис. 3.35?

О.: Так бачать мене батьки.

П.: Тобто батьки бачать по іншому, ніж відчуває себе ця фігурка?

О.: Так, вони мого стану не помічають, для них такої фігурки не існує, вона тїнь.

П.: Проговоріть, яка різниця між тим, як бачать вас батьки і як ви бачите саму себе?

О.: Батьки мене бачать маленькою, нещасною дівчинкою, яка нічого не може досягти сама. Я також бачу себе через призму їх сприйняття і не можу відмежувати власне бачення від батьківського, в цьому є проблема.

П.: Тобто їхнє бачення значно більше (очі на рис. 3.35), ніж ваше? Вашого бачення на малюнку не представлено.

О.: Так. Ця фігурка на дні прірви бачить тільки небо.

П.: Візуально вона нічим не відрізняється від того, як її бачать батьки. Фігурка видається нещасною, пасивною. Але ви себе виокремили (див. фігурку справа).

О.: Так. Виокремила, щоб показати драматичність життя з батьками.

Рис. 3.35. Як мене бачать батьки і я сама себе

П.: Який фрагмент малюнка найбільше розкриває сутність бачення вас батьками?

О.: У прірві – їх бачення, а далі – моє.

П.: Далі ви промальовуєте перспективи?

О.: Так.

П.: Що найбільше відображає бачення вас батьками: фігурка чи очі?

О.: Фігурка разом із деревом (це є я).

П.: До якого періоду вашого життя відносяться дерево і фігурка під ним?

О.: Це з дитинства, коли почалися проблеми із здоров'ям. Це вплинуло на призму бачення мене батьками. Коли я була маленькою, батьки відмовилися від мене й віддали на виховання бабусі. Мати завжди мені казала: «Навіщо ти мені така потрібна, тобою мене Господь покарав, тільки не знаю, за що?»

П.: Позиція матері була для вас стимулом, і ви хотіли чогось досягти в житті і щось їй довести?

І.: Ні, навпаки, це мене придавлювало, занурювало в депресію.

П.: Мати підривала ваші сили?

О.: Так, вона завжди вселяла в мене занепокоєння, бачила все в темному світлі. З батьком у мене ще гірші стосунки: я відчуваю велику дистанцію між нами. Мабуть, це засохле дерево символізує батька, показує мої почуття до нього.

П.: Якщо до батька відноситься «дерево» біля вас, то ви очікували, щоб батько оживлював це «дерево». Коли він не міг вас підтримати («оживити»), дати щось життєдайне, то видавався сам мертвим? Можна сказати, що ви переживали невпинні страждання, хоч були ще малою дитиною?

О.: Так, я з цим згодна, з огляду на те, що мене били та сварили за найменші огріхи. Особливо ображала мати, жорстоко поводитися зі мною та казала, що в мене немає майбутнього і взагалі ніяких перспектив, що скоріше б я виросла та пішла і звільнила їх від себе.

П.: Вам видавалося, що незначна провина була лише приводом для вивільнення батьківської агресії, оскільки потенційна готовність до неприязні завжди була?

О.: Так.

П.: Судячи зі стану фігурки, супутником вашого життя є смуток?

О.: Так. Особливо він виявлявся, коли я жила з батьками.

П.: Засохле дерево і залізні ворота (рис. 3.36) є символом ваших почуттів до батьків?

І.: Так, дерево – це символ моїх почуттів до батьків: любові, якої я не змогла від них відчути, а, відтак, і дати їм свою. Вони закриті залізними воротами, ніби знаходяться в капсулі. Там, за брамою, все сіре, омертвіле – тільки біль та смуток.

П.: Можливо, несвідомо ви бажали батькам, щоб вони були в такому ж самому стані, як і ви. Цей малюнок може символізувати закритість перспектив розвитку для вас?

І.: Так, мене це гальмує. Я не можу їм пробачити, що вони мене осуджують за те, в чому я не винна.

П.: У вашій душі щось омертвилось?

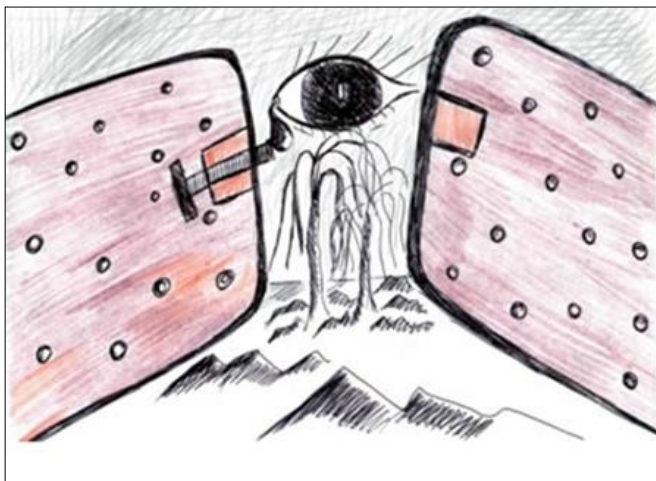

Рис. 3.36. Моє минуле

О.: Так. У мене омертвилось відчуття, що батьки взагалі існують для мене, особливо батько.

П.: На якій підставі виникло таке відчуття?

О.: Батька ніби не існувало: він ніколи не запитував, як мої справи, чи є в мене якісь труднощі. Я була в житті сам на сам...

Науково-узагальнений аналіз фрагмента стенограми психоаналізу комплексу тематичних психомалюнків протагоніста О.

Аналізований фрагмент психокорекційної роботи з протагоністом О. свідчить, що взаємини з батьками, яким була властива агресивність, відчуженість, зумовили виникнення почуттів непотрібності, небажаності, ущербності, актуалізацію відчуття безперспективності життя, тобто самодепривації. Як стверджувалося вище, такі вияви є характерними для тенденції

«до психологічної смерті». Уривок стенограми презентує, як роз'єднання дитини з батьками через їх небажання сприймати О. такою, якою вона є, слугувало поштовхом до актуалізації в неї почуттів меншовартості, «дефективності», непотрібності. Така ситуація дитинства зумовила сприйняття протагоністом себе через призму бачення батьків: зануреною в депресію, чуттєво омертвілою, безперспективною, знедоленою, тобто психологічно мертвою.

На малюнку «Як мене бачать батьки і я сама себе» (рис. 3.35) фігурка, що символізує протагоніста, зображена у глибині ями, під засохлим деревом, понурою, що засвідчує вплив сім'ї на зародження тенденції «до психологічної смерті». На малюнку «Моє минуле» (рис. 3.36) О. представляє свої почуття до батьків у вигляді засохлого дерева, що є символом чуттєвого омертвіння. Такі почуття, за словами протагоніста, закриті залізними дверима і ніколи не стануть живими, адже приносять смуток та розчарування. Аналізанд зазначає, що такі емоції «тягнуться» за нею у житті, що породило відчуття закритості перспектив майбутнього, неприйняття себе, страх соціального життя тощо. Тобто, спостерігається перенесення почуттів драми дитинства на актуальну ситуацію взаємодії з оточуючими людьми, адже вони видаються агресивними, такими, що закривають перспективи. У ході діалогу з О. було з'ясовано, що протагоніст не відчуває себе в реальному житті, адже живе минулим – страхами агресії батьків, стереотипами, механічно реалізуючи батьківські програми, закладені в дитинстві (к-т 3). Можемо спостерігати внутрішню суперечність: з одного боку, тенденцію «до сили», адже О. прагне розірвати «ланцюг» (бути сильною, соціально успішною), з іншого – «до слабкості», оскільки аналізанд прагне бути з'єднаною з батьками (пасивною, нещасною, знедоленою).

З огляду на окреслене вище, зазначимо, що в окремих випадках порятунком від почуття недовіри оточенню, самотності є потяг людини до релігійної віри. Адже саме в релігії суб'єкт дістає змогу знайти втрачену любов, довіру без остраху зради – «земний рай», – навіть ціною власного життя. Суб'єкт сліпо

вірить у своє нове народження, єднання з «величчю», «могутністю», що є символічною підміною батьків. Через таке ілюзорне єднання суб'єкт набуває нового «подиху», інтегруючись із силою, але така інтеграція є ілюзорною. Ілюзорність єднання з лібідним об'єктом пов'язана з тенденціями «до життя» та «до смерті». Суб'єкт прагне оживити стосунки шляхом відступів від реальності, що характерно для тенденції «до психологічної смерті». Під час аналізу психологічного матеріалу протагоністів було виявлено, що тенденція «до психологічної смерті» може вуалюватися тенденцією «до життя», тобто мортідо може перетворюватися на лібідо. Прикладом таких метаморфоз можуть слугувати регресивні, деструктивні вчинки суб'єкта, коли через агресію, завдання фізичного болю іншій людині у кривдника пробуджуються лібідні почуття, і він відчуває безмежну любов до своєї жертви, жалість, співчуття тощо. Суб'єкт несвідомо може бути зацікавлений у перебуванні в позиції жертви, що дозволяє переборювати депресивні стани і відчувати психологічну силу (ілюзорно) – за рахунок переживання страждань.

Ілюстративним прикладом того, як лібідо перетворюється на мортідо і навпаки – мортідо на лібідо, – виступають приказки: «Від любові до ненависті – один крок», «Б'є – значить любить» і т. ін. Можемо провести паралель з едіповою ситуацією, за якої виставлялися заборони, і дитина, знаходячи в собі сили, намагалася адаптуватися до реальності через омертвіння власних бажань та прагнень. Єднання з лібідним об'єктом на чуттєвому рівні підмінялося агресією, жорстокістю. Тому заміщення такої єдності може відбуватися через енергетичну «потужність» на фізичному рівні, вираження чого можна спостерігати в сексуальних збоченнях, садизмі, мазохізмі. Лібідний об'єкт може бути для дитини не тільки виток життєдайної енергії, а й енергії мортідо. К. Хорні стверджує: «Шрами від раннього любовного досвіду залишаються на все життя і, безумовно, виявлятимуться в подальших стосунках із протилежною статтю» [215, с. 94]. Зацікавленість суб'єкта у стражданнях може знаходити вираження

в тенденції до самопокарання, в основі якої лежить почуття провини, що було сформовано в едіповій ситуації. Суб'єкт на несвідомому рівні «заганяє» себе в переживання емоційних страждань, що дозволяє (ілюзорно) переконуватись у власній психологічній силі: «Я вижив у таких труднощах, а іншого на моєму місці вже не було б». Для прикладу наведемо висловлювання протагоністів у процесі психоаналітичної роботи: «Я покінчу життя самогубством, щоб ви зрозуміли, якою я була», «Я буду провокувати батька, щоб той бив мене, і не буду більше кричати, щоб він побачив, наскільки я сильний» тощо. Прикладом також може слугувати хизування індивідом шрами, каліцтвами, роками, проведеними за ґратами, що стверджує наявність маскуванія мортідних тенденцій життєдайними.

Едіпова ситуація деструктує інтимні стосунки через блокування енергії лібідо, яка була спрямована на задоволення первинних потягів до близьких людей та актуалізує амбівалентність почуттів. Омертвіння лібідного тяжіння спричиняє своєрідне блокування чуттєвого аспекту та знаходить вираження в неможливості підтримання інтимних стосунків, у відмові від задовольень (аскетизм, монашество), нездатності на близькі, щирі відносини, недовірі до любові з боку партнера, неспроможності виражати любов до іншої людини тощо. Едіпова ситуація детермінує поведінку суб'єкта через створення певних програм, які спрямовані на реалізацію інфантильних потреб дитинства, а саме: потреби в любові, самоствердженні, безпеці, підтримці і т. ін. Едіпова залежність чинить деструктивний вплив не тільки на інтимне життя суб'єкта, а й на сферу спілкування, виявляючись у руйнуванні контактів з оточенням, заздрощах, ревнощах, конфліктності, почутті неповноцінності, бажанні підкорити, домінувати і т. ін. Тенденція «до психологічної смерті» на рівні спілкування може мати вияв у беземоційності, «холодності» стосунків з оточенням через страх нерозуміння і неприйняття суб'єкта соціумом. Відчуття самотності, непотрібності, ненависті може набувати об'єктності та

переноситись на ситуацію спілкування. Це перешкоджає суб'єкту в досягненні конструктивної мети, спричиняючи імпотування, омертвіння стосунків. Аналіз емпіричного матеріалу дозволяє стверджувати, що глибинною детермінантою таких станів є едіпова ситуація, за якої карається ініціативність, установлюються жорсткі заборони на вияв емоцій та активність, відбувається навіювання страху перед соціумом, що може зумовити блокування життєвого потенціалу та емоційну омертвілість. Травмівні переживання дитинства (едіпова ситуація), спричинені заборонами, страхами і стражданнями, фіксуються у психіці суб'єкта та здатні блокувати енергію лібідо, тим самим активізуючи енергію мортідо.

РОЗДІЛ 4

ГЛИБИННЕ ПІЗНАННЯ В КОНТЕКСТІ АРХЕТИПНОЇ СУТНОСТІ ПСИХІКИ

4.1. Роль едіпальної залежності суб'єкта у виникненні особистісної проблеми

Вище приведені емпіричні факти вказують не лише на нехтування інстинкту самозбереження, але і на зміщення потягів «до життя» та «до психологічної смерті».

Едіпальна залежність, як в мазохізмі, так і в самодепривації вказує на той факт, що за стражданнями, обмеженнями, самопокараннями та самокатуванням стоїть, як правило, чуттєве притягання до лібідного об'єкту. Психодинамічна парадигма вносить уточнення у поняття едіпів комплекс уже в самій назві замінивши слово «комплекс» на «залежність» (Т. С. Яценко). Уточнення назви обумовило і конкретизацію розуміння об'єкта едіпальної залежності, а саме: чуттєво-емоційна залежність (тяжіння) дитини стосується не лише окремої батьківської особи (протилежної статі), а обох батьків. Наслідком едіпальної залежності неминуче є почуття провини, яке, навіть в усвідомленій формі (покаяння, совість, самопокарання), обумовлює зростання неприємної для суб'єкта напруги, якої хотілось би позбутися. Тенденція – «нівелювання латентно заданої напруги» є незмінним супутником особистісної проблеми, яка підлягає корекції в діалогічній взаємодії в процесі АСПП та потребує специфічних прийомів для її пізнання, які потребують дотримання принципу «із іншого» [256, с. 25], а саме: незворотність (неповторність) спонтанної активності суб'єкта; взаємозв'язок у психіці «зворотних» і «незворотних» у часі процесів; їх підкореність принципу задоволення; залежність особливостей візуалізації (самопрезентації) як від внутрішніх (провідних) детермінант, так і від пропонованих засобів (пісок, глина, камені тощо); універсальність законів активності архетипу

в процесі перетворення (перекодування) смислів «іншого» в «інформаційні еквіваленти», що ілюструють візуалізовані (спостережувані) презентанти; дихотомія внутрішнього і зовнішнього (їх заданість до поділу та взаємопереходу); зворотність динаміки семантики «іншого» у параметри «внутрішнє-зовнішнє», стимульованої діалогічною взаємодією та ін. Цей принцип «із іншого» фактично структурує діалогічну взаємодію психолога з респондентом таким чином, щоб кожне «па» було енергетично потентним за рахунок актуалізації неусвідомлюваних аспектів психіки.

Все це сприяє проясненню непідлеглих контролю свідомості почуття «вини», яке супроводжується тенденцією самопокарання. Звідси висновок: мазохізм та самодепривація об'єднані глибинними витоками едіпального походження, пов'язаними з неусвідомленим почуттям провини та тенденцією до самопокарання.

Згідно психодинамічної теорії, спрямованість енергії обумовлюється синтезованим утворенням, назва якому «позадосвідне». Воно має архетипні передумови, а відтак і зв'язок з перинатальним періодом, якому властиве на біологічному рівні органічне (нероздільне) єднання матері та дитини. Емпіричний матеріал доводить, що неусвідомлюване почуття провини пробуджується, у своїй латентній активності, під впливом просоціального табу на кровозмішення («табу на інцест»), що падає на благодатний ґрунт архетипно-генетичного фактажу уже наявного кровозмішення, що підтверджено фактом перебування дитини в утробі матері (тобто кровне єднання з обома батьками). Неусвідомлюване почуття провини проявляється у реальному житті у схильності суб'єкта до відчуття себе «без провини винним» (або – «я завжди винний»). В обох випадках це сприймається як несправедливість (несправедливості долі).

Якщо згадати міф про Едіпа, то він є символом ситуації – «без провини винного». Едіп проявив самодеприваційні і мазохістські форми поведінки, а саме: а) ізолювання себе від

людей усамітненням на горі; б) сам собі виколов очі, відмовився від їжі та, згодом, скочив у прірву (архетип утробы).

Психодинамічна парадигма досліджує психологічний відбиток, слід перинатального періоду розвитку на подальшому житті суб'єкта. Цей факт досліджувався нами шляхом аналізу авторських психомалюнків. Виявилось, що поняття «едіпальна довершеність» підтверджується численним фактажем малюнків, які вказують на тенденцію «повернення в утробу матері», де було біологічне (безконфліктне) «єднання з батьками» (рис. 4.37 – 4.49). Термін «едіпальна довершеність» відображає глибинне протиріччя – неузгодження біологічного (фізіологічного) та соціального аспектів [256].

Як ми бачимо на рис. 4.37 – 4.49 майбутні психологи виконуючи авторські тематичні малюнки, використали символ яйця (незалежно від теми), яке є архетипом утробы (К. Г. Юнг). Важливо звернути увагу, що тематика малюнків не спонукала до зображення яйця. Це означає, що наявність внутрішнього імпульсу, породженого едіпальною залежністю, може специфічно проявлятися під егідою різних тем.

Однією з найбільш виражених збитків (витрат), що наносить едіпальна залежність психіці є інтроєктування суб'єктом тих рис первинних лібідних об'єктів (батьків), які обумовили його ж емотивний дискомфорт – маніпуляцію, авторитаризм, почуття самотності і т. п., що пов'язано з відчуженням та блокуванням лібідо. Це, певним чином, відображується в авторських малюнках, тема яких нерідко дисонує з їх сюжетом (див. рис. 4.90). Ще раз зауважимо, що відсутність прямого зв'язку теми рисунка з зображенням вказує на домінування імперативу несвідомих аспектів психіки над свідомими, що знаходить притулок в архетипно-перинатальних формах.

Малюнки не тільки вказують на страждання, до яких причетні майбутні практичні психологи (через слідові, залишкові ефекти дитинства), але і на наявність схильності до такого типу страждань, які архетипно близькі до страждань в образі Ісуса Христа.

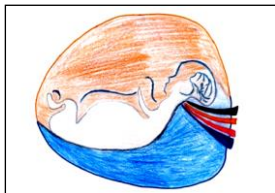

Рис. 4.37. Що було до мого народження

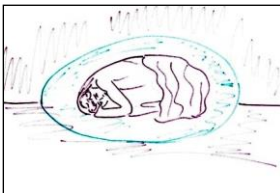

Рис. 4.38. Сприйняття близькими мого неіснування

Рис. 4.39. Драматична подія мого життя

Рис. 4.40. Моє бажання

Рис. 4.41. Драматичне минуле

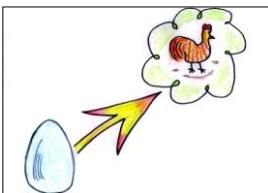

Рис. 4.42. Моя мрія

Рис. 4.43. Я-ідеальне

Рис. 4.44. Чоловік, жінка і я. Я в сім'ї батьків

Рис. 4.45. Я-реальне. Я-ідеальне

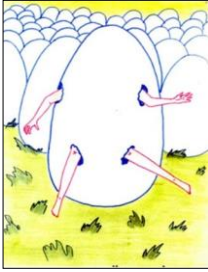

Рис. 4.46. Мій звичайний емоційний стан

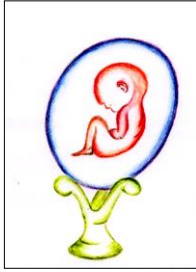

Рис. 4.47. Я-реальне. Як мене бачили в минулому батьки і я сам себе

Рис. 4.48. Я йду назустріч біді. Криза та етапи виходу з неї

Рис. 4.49. Драматична подія мого життя

Сказне явно дає натяк на мазохізм, що архетипічно навіяний релігійними мотивами всесвітнього страждальця, який не тільки «без вини винний», але і спокутує гріхи інших людей. Говорячи про мазохізм, в ньому спостерігається лінія причетності іншої людини до страждань протагоніста (автора малюнку).

Не зупиняючись на детальному аналізі кожного з представлених вище малюнків, окреслимо загальну картину, яка засвідчує присутність в них страждань без уточнення причин, включаючи внутрішню їх детермінованість. Тематика вище представлених малюнків (рис. 4.37 – 4.49) вказує на те, що мазохізм та самодепривація первинно детерміновані відношеннями з батьками, включаючи латентний рівень періоду перебування в утробі – «психіка знає все, не знає усього лише Я» [256].

Вказані вище феномени відрізняються порушенням рівноваги між когнітивною та емотивною сферами психіки. Звідси висновок, що загальною характеристикою самодепривації та мазохізму є: переважання емоцій над рацією; почуття провини над бажанням просоціального самоствердження; неусвідомленість глибинної мотивованості страждань – над раціонально-семантичним їх представленням, що може вказувати на не доторканність едіпальних пластів психічного.

Виникає питання, чому накопичення та подальша актуалізація негативної (мортідної) енергії в формах аутоагресії може бути віднесена до вияву самодепривації та мазохізму. Гіпотетично можна припустити, що це викликано контрольною активністю підструктури Супер-Его, яка по своїй суворості нерідко перевершує батьківську строгість, яка інтроектována психікою суб'єкта. Є підстави констатувати, що як самодепривація, так і мазохізм містять елемент самопокарання під натиском цензурної активності «Супер-Его».

Феномен мазохізму перетворює самопокарання в форму парадоксального контакту з іншою людиною, наближуючи її активність до функцій карателя, що переростає у випробування психологічних резервів особи на підкорення, служіння, відданість, заради кінцевого підсумку – отримання почуття блаженства, на що вказує, зокрема, рисунок 4.76. Саме парадоксальна причетність іншої людини до такого типу досягнення мазохістського задоволення відрізняє його від самодепривації, в якій переважає самообмеження, самоізоляція та самопокарання – все це вказує на едіпальний слід у формуванні вказаної деструктивної тенденції. Психодинамічна парадигма, спираючись на той факт, що психіка знає все, враховує можливу детермінованість сюжету малювання слідами утробного стану, який може породжувати асоціації двоякого роду (рай та пекло). Висловлюючись метафорично, можна окреслити самодепривацію як «прихожу до пекла», а мазохізм, як уже «знаходження в пеклі», при наявності сподівання на перехід до раю (страждання як спокутування провини). Таким чином, перинатальний період, зокрема перебування в утробі, дарує психіці латентну обізнаність у відчуттях «раю», а сам акт народження – «пекла».

Коли мова йде про відчуття провини, що породжується едіпальними залежностями (включаючи «едіпальну довершеність») нам відкривається не лише бік страждань, але і задані ними ж (стражданнями) певні санкції на свободу поведінки (бо вже «гірше не буде»). Студентка, при роботі з

картиною М. Реріха «Мадонна Лаборіс» (див. рис. 4.50), на питання П.: «Де відчуваєш себе?», відповіла: «В пеклі». Діалогічний розгляд проблеми переходу протагоніста до раю, спричинив відмову пропозиції «Мадонни» потрапити туди, констатувавши, що «Я маю більше свободи дій в пеклі, відсутність обмежень, що знижує відповідальність за вчинки – там не має добре чи погано. Винен – лише грішник у цьому житті», – зауважила вона, – «в пеклі ж я вже ні в чому і нікому не винна, я уже там безгрішна, бо в оточенні рівних та вільних, хоча і страждених людей».

Ця тема, без сумніву, «підігрівається» релігійними мотивами, на що вказують малюнки, які відображають співзвуччя власних почуттів з муками Ісуса Христа. Один із учасників зобразив себе двома хрестами. На запитання: «Чому двома?», відповів: «Щоб не сумно було Ісусу Хресту». Феномен мазохізму проливає світло на те, чому мазохіст веде себе так, неначе прагне до самопокарання, хоча за цим прихований латентний смисл, що виражає табуйоване прагнення єднання з батьками (архетипно заміщує єднання з Богом) та й можливість певного розв'язання едіпальної проблеми «табу на інцест». Це може вказувати на те, що трапляються випадки, коли «враження (фіксації) перинатального періоду» домінують над просоціальною табуйованістю інцестних порухів. Це може актуалізувати процес «самопокарання».

Опишемо один з фрагментів роботи групи АСПП. Одна студентка-психолог О., здійснюючи самопрезентацію, з допомогою ліпки, представила дві кульки, відповідно «минуле і теперішнє самовідчуття». Користуючись зубочистками, прикрасила маленьку кульку, схоже до їжака, що відобразило емоційні «уколи», які (з її слів) наносила мати в дитинстві. Подивувало те, що велика кулька «я – тепер» виявилась ще з більшою кількістю «уколів», які пояснила підвищеною власною самокритикою та тенденцією до самопокарання, що постійно слідує за нею по життю.

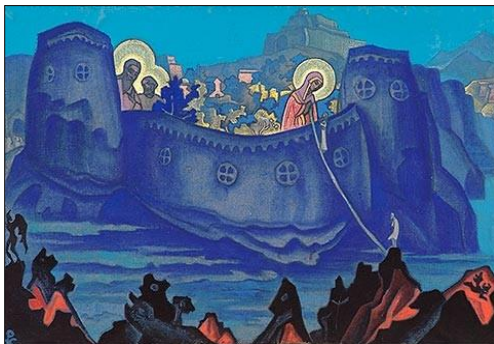

Рис. 4.50. Мадонна Лаборіс М. Реріх

Це ще раз доводить, що енергії «мортідо» і «лібідо» співвідносяться, як два боки однієї медалі, разом з тим лібідна сторона медалі, гнобиться мортідо, яке задане з дитинства (в даному випадку) взаєминами з матір'ю. Наведені факти вказують на логіку: «я разом з мамою» (це було бажане і нереалізоване), при цьому факт страждання відсувається на периферію. «Шпильки» відіграють подвійну роль покарання – за грішне притяжіння до матері, яка по фактажу свідомого сприйняття відчувається, що виявляється в «єдності з матір'ю в стражданнях».

Ось з якими парадоксами психіки зустрічається глибинний психолог. Згадаємо череп – презентант і його відбиток на склі, коли респондент стверджував, що його сутність психіки не в спостережуваному черепі, а в тіні-відбитку, під скляною кришкою столу [255, с. 22]. В цій тіні, як виявив аналіз матеріалу, центрується його застрягла енергія «мортідо» (агресія) ще з дитинства, яка потребує виходу назовні. Це дає підстави поставити проблему видимого і невидимого в психіці; реального та ідеального; психічного і його опредметнення, що відкриває перспективи подальших досліджень. Останнє вказує на те, що особистісна проблема суб'єкта, пов'язана зі стабілізованим протиріччям. В окремих людей актуалізується любов, коли вони

доводять інтимні відносини до певної межі, до ризику їх розриву. Відновлення таких взаємин надає ініціативи і знімає бар'єри.

4.2. Вияви особистісної проблеми в малюнках

Як уже дозволив прояснити представлений вище матеріал, зрозуміти особистісну проблематику психіки можливо лише вводячи візуалізований матеріал, особливо цьому сприяє комплекс тематичних авторських малюнків. Саме візуалізація експлікує латентні смисли психіки. Смыслове навантаження психоаналізу малюнків у групі АСПП перебуває в площині цілісного вивчення психіки в її свідомих та несвідомих виявах. Вивчаючи проблему самодепривації та мазохізму, ми (завдяки малюнкам) маємо змогу констатувати схильність людини до балансування між відчуттям граней життя та смерті, що вказує на численні фіксації перинатального періоду, зокрема акту народження, якому характерний був ризик – «бути чи не бути»!

Деприваційно-мазохістська тенденція психіки, яка архетипно презентована шляхом внутрішньоутробних елементів в малюнках, відображена студенткою-психологом Л. (див. рис. 4.51-4.56), які свідчать про те, що фіксації перинатального періоду типово пронизують сюжети візуалізації особистісної проблеми під прикриттям будь-якою темою. Це можливо пояснити енергетичною залежністю автора від батьків, у зв'язку з емотивно пережитим досвідом внутріутробного єднання та драми народження (роз'єднання з «утробою»), що могло актуалізуватись в житті. Латентно у відчуттях можуть зберігатись сліди самого акту народження, пережиті муки та дискомфорт із завершальним актом світла, радості свободи. Не дарма існує прислів'я – «як на світ народився». До цих питань особливо скрупульозно поставився С. Гроф, описуючи чотири види матриць перинатального періоду [70]. Приведем його узагальнюючий підсумок: «Я зрозумів, що неповнота людського життя пояснюється тим, що ми не впоралися з травмою народження та страхом смерті. Ми народилися лише анатомічно, але не завершили і не інтегрували

цей процес психологічно... Оскільки життя циклічне і включає в себе смерть, неможливо знайти його сенс за допомогою розуму та логіки» [70, с. 117]. Вчений наголошує, що необхідно налаштуватися на потік життєвої енергії та насолоджуватися власним існуванням, тоді цінність життя набуває самоцінності.

У контексті глибинної психології для нас важливим є питання – що ж затьмарює самовідчуття індивіда і чому «цінність життя» зачасти не витримує конкурування з іншими латентно заданими факторами, що виражаються в тенденції «до психологічної смерті» та може перерости в суїцид. Йдеться про енергетичну силу слідових ефектів, які породжують агресивні, садомазохістські схильності, пов'язані з депривацією життєствердних потягів Ід.

Е. Фромм відмічає, що «...фрустрація інстинктів сама не задає ворожості. Ворожість у дитини викликає почуття знесилення сподівань, пригнічення активності, блокування спроб проявити себе...» [208, с. 31-32]. Е. Фромм приділяє увагу акту народження і вважає його вкрай важливим, хоча без спеціальних досліджень його значущість є невидимою для суб'єкта у впливові на процес соціалізації як і на процес адаптації. Зокрема він пише: «відносно швидкий перехід від внутріутробного до власного існування... обрив пуповини означає початок незалежності дитини від тіла матері» [208, с. 31].

Ця незалежність, як показує наш емпіричний матеріал, носить відносний характер. Особливо показовими є малюнки, які виконала студентка-психолог V курсу (рис. 4.51-4.56). На рис. 4.53 представлено вогонь, який по опису, О. Ранка асоціюється з актом народження. Присутня схожість «конфігурації вогню» на утробу. З огляду на тему «Йду назустріч біді» (рис. 4.51) – народження може пов'язуватись з бідною. Рис. 4.52 і 4.53 – ілюструють наявність в малюнку «внутріутробної пліви», що може вказувати на бар'єри, які доводиться долати індивіду в акті народження (подібні відчуття можуть актуалізуватись у взаєминах із батьками та оточуючими людьми). Один і той же малюнок 4.54 охоплює дві

теми: «Я-реальне» і «Я-ідеальне», що опосередковано вказує на трансформацію енергії «мортідо» в лібідо (див. агресію фігурок низ «утроби» і їх емоційне просвітління вгорі) в процесі соціалізації (наближенні до ідеалу).

Даний рис. 4.54 свідчить також про наявність динаміки переродження енергії «мортідо» в «лібідо», яке автор пояснює результатами проходження психокорекції (АСПП) на попередніх курсах. Символізує це також вихід «із утроби» – дівчина з крилами (зі слів автора) – це «Я-ідеальне». Рис. 4.55 символізує дієвість механізмів згущення. Зверху «очі крізь пальці» можуть вказувати на пережиті у процесі народження перешкоди, які залишили слід та зберігають схильність до перенесення на ситуації взаємовідношень з іншими людьми (може бути гіперболізована чутливість до життєвих перепон). Важливо відмітити, що родовий знак, зображений на пальці, може означати, що це родова «статусність» (цей же знак присутній на лобі фігур в інших рис.) задана родом. Палець – архетипно-чоловічий символ (батько чи дід). На середній частині руки зображений відкритий рот, за архетипом це означає фалічний жіночий образ. Рот зубастий, як «зубаста страшна піхва» (О. Ранк), що може видатись дитині такою в процесі народження. Символом створіння, що народжується може бути «око», яке не є дітородним, але має відношення до фалічних символів. Ікла в роті означають натяк на загрозу (адже око може від дотику потекти).

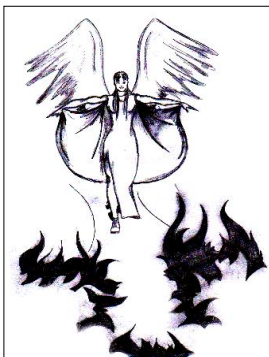

Рис. 4.51. Я йду
назустріч біді

Рис. 4.52. Як мене
бачать люди та я сама
себе

Рис. 4.53. Мої
бажання

Рис. 4.54. Я-реальне. Я-
ідеальне

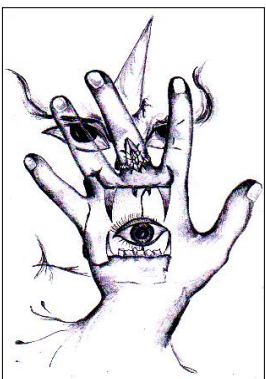

Рис. 4.55. Криза та
етапи виходу з неї

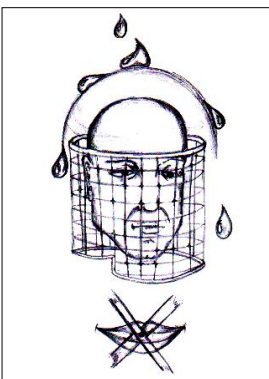

Рис. 4.56. Людина, яку
я боюсь

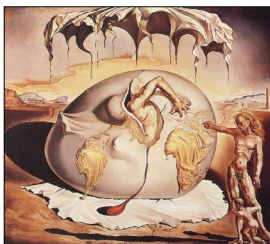
Остання картинка (рис. 4.56) явно вказує на страх залишитися всередині не дітородної утроби (замість води – повітря (краплини води, як сльози обтікають, не потрапляють всередину)), сама по собі голова не є символом життя. Перекреслений навхрест рот, може символізувати відсутність вербального контакту, що характерно для немовляти. Той факт, що голова там чоловіча, може вказувати на смуток, що не народилась хлопчиком, як того могли очікувати.

Представлений фрагмент аналізу емпіричного матеріалу здійснено виходячи із універсальності архетипної символіки.

Вставка
Художні полотна з використанням архетипно-перинатальної символіки

Джон Вільгельм

Сальвадор Далі

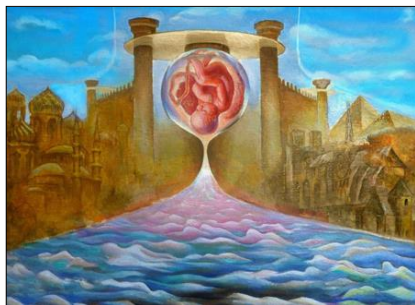
Джим Варрен

Ієронім Босх

Володимир Куш

Володимир Валієв

Стефанія Додсон

Бен Гусенс

Віктор Брегеда

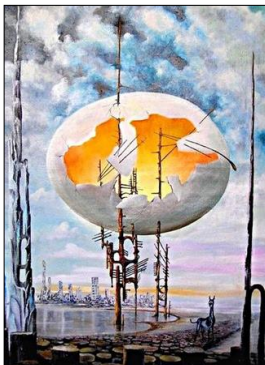
Володимир Куш

Автор невідомий

Марсель Карам

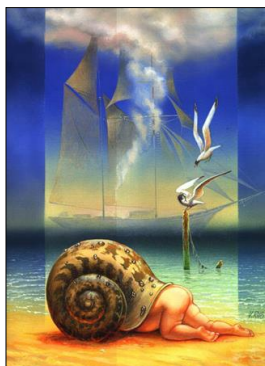
Олександр Колодін

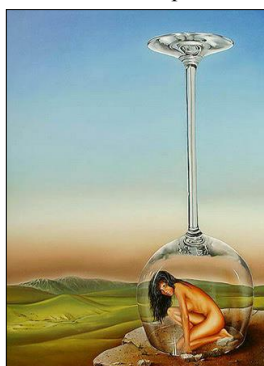
Мішель Паркес

Стефанія Додсон

Джим Варрен

Маріола Богачі

Войтек Сюдмак

Девід Хо

Підсумовуючи представлений вище матеріал, ми можемо стверджувати, що феномен мазохізму не є вільним від слідових ефектів перинатального періоду, в якому відбувається фіксація емотивних, енергетично сильних, хоча й домовних, вражень індивіда.

Факт витіснень із пам'яті перинатальних вражень, є натяком на едіпальну залежність суб'єкта, яка і обумовлює той факт, що слідові ефекти внутріутробних травм, як і травм народження, не можуть самі по собі бути відображені свідомістю. З огляду на їх невербалізованість, важливо використовувати візуалізовані засоби самопрезентації. Ми схильні вважати, що саме довербальний (домовний) архетипно-перинатальний досвід універсалізує малюнкові сюжети, робить їх зрозумілими для людей усього світу. Про що свідчать класичні полотна, в яких присутні не лише мотиви «добра і зла», «життя і смерті», а й натяк на внутріутробні стани (див. Вставку).

3. Фрейд вважав, що наша нездатність згадати події перших років життя обумовлена не слабкістю пам'яті, а наявністю витіснень внутріутробних фіксацій [205]. Таким чином, у нас є всі підстави, виходячи із аналізу емпіричного матеріалу, стверджувати, що психіка «знає все» (не знає «все» лише Я, тобто свідомість суб'єкта), що і надає малюнкам статусу науково-дослідного матеріалу, який втілює в собі довербальний досвід суб'єкта. Самодепривація та мазохізм вказують на проблему імплікації такого типу досвіду згідно вимог соціалізації особи. Візуалізований презентант втілює в собі не лише онтогенетичну складову, а й архетипний досвід поколінь. Саме це є невидимим для Я (а значить не контрольоване ним), що сприяє безперешкодному об'єктивуванню в малюнках, тому психоаналіз малюнків дозволяє пізнавати деструктивні тенденції психіки суб'єкта (особистісну проблему), детерміновану цілісною психікою, що включає й перинатальний період. Звернемось до комплексу малюнків виконаних одним автором, майбутнім психологом Н.

Повертаючись до категорії мазохізму та самодепривації, що засвідчують представлені вище малюнки, підкреслимо їх

детермінацію едіпальною та доедіпальною залежністю автора (див. рис. 4.57-4.76). Малюнки засвідчують тенденцію «вимушеного повторення», яка введена в науковий обіг З. Фрейдом. Емпіричний матеріал своєю типовістю в об'єктивуванні проблеми самодепривації (див. рис. 4.61-4.68) схиляє до введення нового терміну «вимушена самодепривація» як і «вимушений мазохізм». Вимушеність самодепривації та мазохізму ще раз вказують на необхідність специфічного підходу до їх дослідження, що викликано непричетністю свідомості до глибинних їх витоків. Саме тому так цінується в психодинамічній парадигмі візуалізовані опосередкування глибинного пізнання (малюнок, ліпка, моделі із каменів).

Рис. 4.57. Час – злодій!

Рис. 4.58. Час – зупинись!

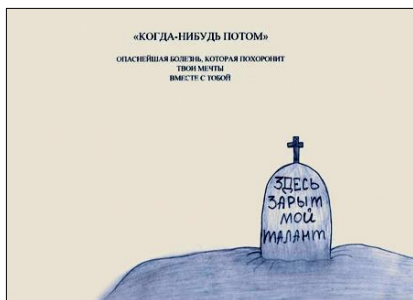

Рис. 4.59. Те, чого я боюсь

Рис. 4.60. Мій партнер

Рис. 4.61. Проблема, з якою важко впоратись

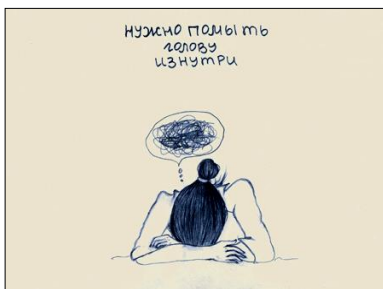

Рис. 4.62. Мій звичайний день

Рис. 4.63. Я-реальне.
Мій звичайний емоційний стан

Рис. 4.64. Я-ідеальне

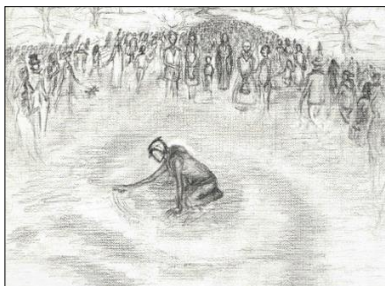

Рис. 4.65. Реалії життя

Рис. 4.66. Як я сприймаю та відчуваю життя

Рис. 4.67. Внутрішня
неузгодженість

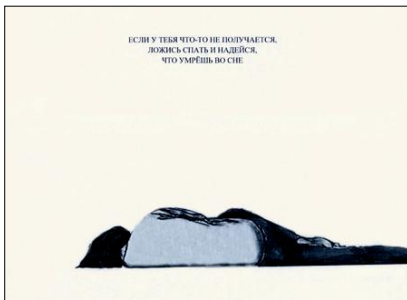

Рис. 4.68. Моя проблема

Рис. 4.69. Людина, яку я люблю

Рис. 4.70. Грішний ангел

Рис. 4.71. Сприйняття близькими мого
не існування

Рис. 4.72. Минуле, до якого не
хотілось би повертатись

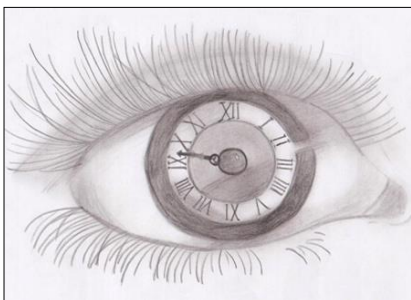

Рис. 4.73. Моя тривога

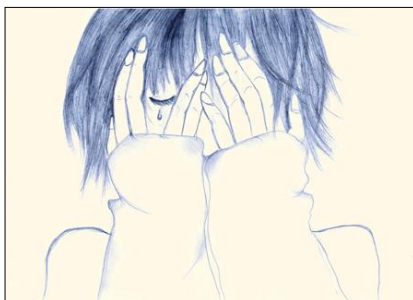

Рис. 4.74. Прояв слабкості

Рис. 4.75. Моя слабкість

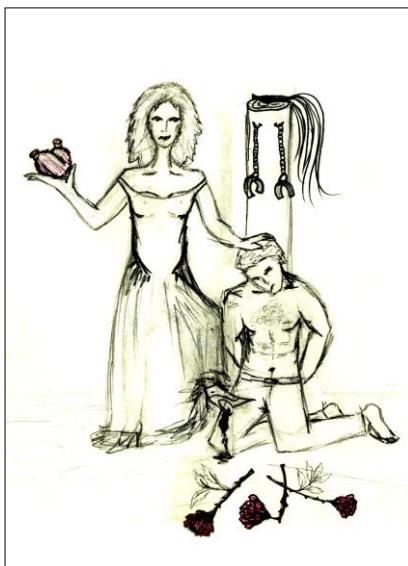

Рис. 4.76. Спільне задоволення

Психокорекційний процес не може спиратись на бажання суб'єкта чи його вольові зусилля – особистісні зміни можуть бути заданими лише об'єктивними передумовами ведення діалогів в АСПП. Важливо звернути увагу на разючу відмінність між звичайним емоційним станом Н. (рис. 4.63) та бажаним її станом (рис. 4.64. «Я-ідеальне»). Ми не можемо більш детально зупинитись на понятті «вимушеного мазохізму» – це потребує окремого роз'яснення та обґрунтування. Підкреслимо, що

вимушеність (тобто актуалізація поза волею суб'єкта) присутня не лише в частині страждань, але й в парадоксальному отриманні задоволення від такого стану. Парадоксальність задана латентністю прагнення єднання з родиною (перш за все з батьком), який пережив емотивну кризу, в якій Н. на рівні почуттів злилась з ним. Відчуття задоволення приглушується не лише «едіпальним табу», але й драматичністю специфіки почуттів. Саме це обумовлює прагнення Н. не розлучатись з утробою (мушля – архетип утроби) (див. рис. 4.61). Е. Фромм [208] вказує, що мазохістські витоки мають глибинну природу, перш за все це почуття неповноцінності; немічності і відчуття приниженості (див. рис. 4.62, 4.65).

Люди нерідко мимо волі, вимушено проявляють тенденцію залежності від когось, від випадку, від організацій, від часу, який ненавидять і руйнують (див. рис. 4.57, рис. 4.58, рис. 4.73). Крім того, важливо врахувати, що годинник є символом чуттєвості, яка руйнується, тому не може бути реалізована з лібідним об'єктом із-за едіпальної заборони. У випадку з Н., окрім едіпального табу існувало також ще просоціальне відчуження батька, певна регресія його поведінки. Такі люди часто не можуть йти за власними просоціальними потребами, пов'язаними з кар'єрою, з процесом самореалізації; вони є залежними від себе самих, а їм видається, що від інших, в цій усталеній суперечності і є особистісна проблема. Актуалізується мимовільна внутрішньо вимушена активність, що шкодить людині (див. рис. 4.58). За цим може стояти тенденція до психологічної імпотенції (безвілля, бездіяльність) та тенденція «до психологічної смерті» (див. рис. 4.68) із текстом вгорі малюнку «Якщо в тебе щось не виходить – лягай спати зі сподіванням, що помреш уві сні».

Життя, за таких обставин, відчувається як щось таке, що готове придавити, некероване, нездоланне, непереборне. В більш важких випадках (а таких є немало), проявляється прагнення нанести собі шкоду, нищити тіло і саме так відчужуватись від батьків. Один із учасників АСПП стверджував, що народився «від

думки». Такого типу заявка говорить про фізично-тілесне відчуження батьків. Це може виявлятися у підвищеній самокритиці з супутніми очікуваннями особи, що таку критику спростують інші, будуть переконувати в протилежному (в наявності гідностей). Якщо і вдається дати збій такого типу критиці, то залишається схильність повернутись знову на «типові круги». Є люди, які очікують хворобу як своє спасіння. Такі люди майстерно можуть наставити проти себе як тих, кого дуже люблять, так і тих, від кого є службово залежними в кар'єрному зростанні. Це може проявлятися у більш прихованих формах: втрата голосу і сплутання думок (див. рис. 4.62), неможливість відповідати на екзаменах. Можуть також штучно створюватися перешкоди в написанні дисертації тощо. Зачасти, люди ведуть себе так, щоб нанести собі якнайбільшого психологічного збитку, втрат, неначе чітко слідують порадам свого ворога. При цьому не можна сказати, що вони не люблять тих, кого втрачають або не хотіли б бути успішними і саме в цьому ж і є їх особистісна проблема. Таке враження, що неначе щось всередині їх психіки «плутає їм карти». Можливо, тому так часто зустрічаються подібні до рис. 4.62 рисунки. Наша гіпотеза: думки плутаються через енергетичне протистояння «мортідо» і «лібідо» (застійність проблеми). Це підтверджується спостереженнями взаємозалежностей садизму і мазохізму, їх зміненням та можливими взаємопереходами.

Е. Фромм пише: «Садисту потрібна людина, що належить лише йому, бо власне відчуття сили базується на тому, що він є чийось владикою» [208, с. 127]. З такими схильностями, у людей актуалізується любов лише тоді, коли є ризик розлуки, втрати взаємин. В даному контексті, звертає увагу, один із малюнків (див. рис. 4.71): зображена могила, згідно «уявної психологічної смерті» і, водночас (справа), зображено злиття (ззаду) протагоніста з матір'ю, яка в скорботі поряд могили (див. світлу фігурку за спиною матері рис. 4.71). Цей малюнок «Мое неіснування» вказує, що автор (згідно теми) знаходиться як під

нагробною плитою, так і, водночас, в нероздільному злитті з матір'ю. Можна припустити, що так було і «в житті», тобто – «єднання з матір'ю в горі», ідентифікація, що не є нейтральним механізмом для подальшого життя особи з огляду на дієвість закону «вимушеного повторення». Людина не може проконтролювати (визначити), де вона сама задає ризик виникнення драм подібних до тих, в яких єдналась з матір'ю з дитинства. Несвідомо може також створюватись проблемна ситуація – «на перевірку партнера» – «чи він теж так буде зі мною в горі» (в якості критерія «рідності»).

3. Фрейд чітко висловив позицію, про існування тенденції «до психологічної смерті», яка конкурує з інстинктом самозбереження, що спеціально досліджено в психодинамічній парадигмі. З. Фрейд схильний був пов'язати агресію з сексуальними чинниками, яка на його думку, виникає у суб'єкта за рахунок зміщення інстинкту смерті з статевим інстинктом. У психоаналітичній літературі відмінні погляди від позиції З. Фрейда представлені: О. Райхом, К. Хорні і Е. Фроммом. Останній, зокрема, висловив думку, що мазохізм породжується страхом свободи і почуттям неповноцінності [208]. Можна згадати і слова Ф. М. Достоевського (із твору «Брати Карамазови») про те, що немає у людини турботи більш стражденної, аніж як знайти того, кому б пошвидше передати той дар свободи, з яким ця нещасна істота народжується.

Якщо взяти самодепривацію, як різновид мазохізму, то цей стан справляє враження, що людина з самодеприваційними тенденціями не може скористатись свободою самореалізації, адаптації до соціуму (див. рис. 4.65, 4.75).

Малюнки протагоніста Н. (рис. 4.63-4.76) вказують на те, що людина самодепривацією рятується від конфлікту між собою і соціумом. Залишається питання звідки в такої молодії і красивої особи (студентки психологічного факультету) взявся такий застійно-виражений конфлікт у парадоксально гострих формах? Знову-таки відповідь знаходимо в її едіпальній залежності,

обумовленій ідентифікацією з батьками, зокрема з батьком, який не лише пережив крах сподівань, а й постійні дорікання дружини. Для психіки (несвідомого) характерною є довершеність справ дитинства (на відміну від сфери свідомого). Ця «довершеність» здійснюється парадоксальним шляхом – інтроєктуванням («привласненням») тих рис первинного лібідного об'єкта (батька, матері), які породжували емоційні труднощі, навантаження, психологічне дистанціювання. Цей процес спирається на механізми емпатії, ідентифікації та ін., що певним чином єднало усіх в почутті тривоги, самотності, меншовартості, безперспективності. Супутнім цьому у респондента Н. є почуття провини та амбівалентні почуття до батьків. Цьому сприяє і невільна причетність до кровозмішення («едіпальна довершеність»), яка є суто глибинним (неусвідомлюваним) чинником, який латентно знаний психікою суб'єкта (дівчинка (чи хлопчик) має кров батька (матері)).

Узагальнюючи матеріал даного підрозділу відмітимо, що особистісна проблема суб'єкта, вираженням якої є самодепривація та мазохізм, заявляє про себе в тих випадках, коли суб'єкт сам собі ускладнює життя, згортає (імпотує) активність.

Психоаналітичне узагальнення емпіричного матеріалу дозволяє констатувати:

- зв'язок феноменів самодепривації з мазохізмом;
- поширеність тенденцій самодепривації, їх єдність з мазохістськими нахилами, детермінованими едіпальною залежністю та тенденціями, породженими «едіпальною довершеністю» (фіксаціями перинатального періоду), що супроводжується тенденцією «повернення в утробу»;
- подвійну, дуалістичну сутність вказаних явищ, в їх підкореності тенденціям «до життя» та «до смерті»;
- залежність від почуття провини та почуття меншовартості, заданої інтерналізацією агресивності первинних лібідних об'єктів, шляхом інтроєктування драматизму їх життя;

- втечу від відчуття самотності та соціальної неуспішності захисними відступами від реальності (втечею в себе самого);

- підлеглисть тенденції психологічного «самонародження», трансформації енергії «мортідо» в «лібідо»;

- наявність латентної детермінованості вимушеності самодепривації та мазохізму, що породжує самосадистські тенденції, крайнім вираженням яких може бути суїцид;

- самодепривацію (з мазохістськими відтінками) можна вважати феноменом психіки, якому характерне зміщення потягів, з пріоритетами мортідних тенденцій – «до психологічної смерті», що приглушує інстинкт самозбереження.

Представлений вище матеріал розкриває сутність особистісної проблеми суб'єкта, яка підлягає корекції в процесі діалогічної взаємодії психолога з респондентом.

Підводячи підсумки, відмітимо, що питання, які порушуються в даному підрозділі монографії торкаються розв'язання актуальних проблем для професійного становлення майбутнього психолога. Професіоналом в галузі психології не може стати дезадаптована особистість, яка має внутрішньо нестійкий депривований емоційний стан; людина, яка перетворюється у носія драм життя (пережитих спільно з батьками). Це підтверджують почуття суб'єкта пов'язані з: психологічною втратою себе (самодепривованістю); самопокаранням; почуттям неповноцінності (меншовартості); залежності від інших; відчутті пустоти тощо. Така людина невпинно переживає потребу в підтримці з боку інших, визнанні, необхідності заохочення іншими людьми, поряд з бажанням вийти з мушлі та позбутися її. Найчастіше людина не усвідомлює пагубність наслідків едіпальної залежності від батьків (тенденції повернення «в утробу»). Пояснюється це тим, що центр тяжіння переноситься на партнера (як заміщення лібідних об'єктів). Розв'язується не власна проблема суб'єкта – через внутрішнє самовдосконалення та набуття самостійності, незалежності, а

через іншу людину (інтимного партнера), маніпулювання ним, щоб людина робила те, що, власне, спостерігається тенденція перекладання відповідальності на іншого (рис. 4.60, 4.68, 4.69). Особистісна проблема потребує корекції, особливо це професійно необхідним є для майбутніх психологів. Монографія доводить, що передумовою фахового успіху психолога є особистісна відкорегованість. Звичайно, розмаїття сюжетних нюансів вияву особистісних проблем – невичерпне, але усі вони базуються на конфлікті двох енергій – «лібідо» і «мортідо», на конфлікті повернутості «до життя» чи «до смерті», а відповідно – «до успіху» чи до «уникнення невдачі».

Особливої значущості в глибинній корекції набуває діалогічна взаємодія, яка залежить від професійності поставлених психологом запитань, як провідного інструменту АСПП.

Матеріал даного підрозділу сприяє розрізненню проблем, які переживає особистість (приміром, нестача грошей, недале заміжжя, не той вибір професії) від особистісної проблеми, яка є суто внутрішнім явищем, пов'язаним із стабілізованістю суперечливих тенденцій. Особистісна проблема завжди несе енергетичний потенціал пережитого минулого, що конкурує із сподіваннями, цілями та мріями особи в «теперішньому». Особистісна проблема незмінно задає суперечність, яка узагальнено виражається, як уже вказувалось, в тенденціях «до життя» та «до смерті». Останнє базується на актуалізації енергії «мортідо» (руйнівна енергія), яка приглушує (імпотує) енергію «лібідо» (творчу, пов'язану з еротикою та продовженням роду).

В підрозділі приділено увагу двом різновидам вияву особистісної проблеми (самодепривація, мазохізм), як найбільш випуклим та таким, що синтезують сутність основних тенденцій. Переконливими виявились ті моменти парадоксальності проблем психіки, які ілюструють наявність небезпеки спрямовуння вектора «мортідо» на самого себе, що окреслює поняття «самодепривація», яку візуально виявляють сюжети авторських психомалюнків. Присутність архетипно-утробних елементів

(яйця, мушлі (ракушки) та ін.) вказують на позадосвідність даного явища, обумовленого немовними фіксаціями внутрітробного стану, який, відповідно до вказаних вище енергій, поділяється на «Рай» (лібідо) та «Пекло» (мортідо). З огляду на сказане, особливий діагностико-корекційний потенціал притаманний картині М. Реріха «Мадонна Лаборіс» (рис. 4.50), в якій Рай та Пекло каталізують об'єктивування протилежних тенденцій психіки протагоніста.

Важливо зауважити, що самодепривація не позбавлена соціального відтінку. Адже, соціальна сутність людини завжди передбачає взаємовплив її стану, дій, настрою, її «духу» на інших людей, як і заданість подібних станів іншими людьми (лібідними об'єктами). Тому цей феномен єднається із мазохізмом, який передбачає прилучення іншої людини. Це вкрай важливо розуміти тим, хто за своїми професійними обов'язками покликаний сприятливо впливати на іншу людину. Не в меншій мірі такі тези адресуються і батькам, які своєю поведінкою та деприваційними діями (як і власним станом) задають процес інтроєктування дитиною їх депресивних станів. Емотивна ізоляція в її енергетичній складовій, має властивість до генералізації, іррадіації, що є відчутним для тих, хто поряд. На це вказує рис. 4.60. «Мій партнер» із тягарем на спині, схожим до того, що респондент Н. намагається утримати сама (рис. 4.66). Вважаємо, що самодепривація та мазохізм – явища одного ґатунку, вони не лише мають схожість в експлікації назовні, а й відзначаються внутрішніми взаємозв'язками, що обумовлюють «втягнення» в цей деструктивно-мортідний процес інших людей (активно чи пасивно).

Вказуючи на архетипну сутність згаданих особистісних проблем, ми чітко окреслюємо орієнтири діалогічної взаємодії, спрямованої на ослаблення деструктивно-регресивних тенденцій, які імпотують енергію інстинкту самозбереження, в її лібідній (конструктивній) сутності. Звідси висновок: особистісна проблема майбутнього фахівця-психолога потребує глибинної

психокорекції, бо є головним бар'єром на шляху його професійно-особистісної самореалізації.

Проходження майбутнім психологом безпосередньо курсу психокорекції, дозволить йому орієнтуватись на «золоту середину» в практичній роботі, що можливо за особистісної гармонії, яка феноменологічно задана процесом АСПП. Використання візуалізованих самопрезентантів в АСПП учить майбутнього психолога прийомам діалогічного ведення діагностико-корекційного процесу – перетворення опредметнених способів візуалізованих виявів психіки в посередників глибинного її пізнання.

4.3. Психодинамічні передумови пізнання індивідуальної неповторності архетипної символіки в процесі глибинної корекції

К. Г. Юнг визначав архетипи як несвідомі образи самих інстинктів або загалом називав їх інстинктами [228]. Архетипи виступають вродженими психічними структурами, які знаходяться в глибинах колективного несвідомого і складають основу загальнолюдської символіки. Вони несуть значний заряд енергії, який виявляється з особливою активністю, і є прихованими до того часу, допоки архетипи неусвідомлені і непізнані. Таким імпульсам важко протистояти, особливо тоді, коли контроль свідомості послаблюється – архетипи можуть плинно виявлятися. На думку К. Г. Юнга, архетипи можна зрозуміти та пізнати за умов наповнення їх індивідуальним досвідом. Спогади дитинства і відтворення архетипних образів розширює свідомість лише в тому випадку, коли вдається виявити зміст первісної психіки, що шляхом символізації прагне поєднати і примирити протилежності, які в ній втілюються. Це відбувається через виникнення у несвідомому символів, які компенсують втрачений зі свідомістю зв'язок. Для того, щоб зрозуміти зміст несвідомого, потрібно асимілювати й інтегрувати символи в процесі інтерпретації, дешифрування. Людина відчуває потребу в тому, щоб відновити зв'язок з глибинними прошарками психіки з

метою зменшення внутрішньої напруженості, що впливає на вмотивованість самопізнання учасників глибинно-психологічного процесу. Поняття «архетип» потребує розкриття категорій «образ», «символ», «знак».

Образ передбачає абстрагування, схематизацію самого реального явища, яке він відбиває. В образі немає «тілесного» наповнення, він є породженням операцій мислення: схематизації, узагальнення, структурування тощо. Коли йдеться про символ, то його статусність тим вища, чим він багатозначніший. На відміну від символу, знак тим статусніший, чим конкретнішим та однозначнішим буде його зміст. Архетип не є зав'язаним на конкретизованому образі, він є ширшим від поняття, ніж образ та символ, хоч існує і не існує поза цими категоріями. Наприклад, ми працюємо з каменем, іграшкою, які сам по собі є реальними предметами й водночас несуть метафорично архетипне навантаження. Об'єктивна реальність, зокрема, якість предмета (камені, іграшки), сприяє визначенню спектра проекції на нього внутрішнього змісту психіки особи. Професіоналізм психолога пов'язаний з точністю діагностики під час роботи із символічно-метафоричним матеріалом. Інакше кажучи, психолог професійно зобов'язаний віднайти в поведінковому матеріалі (шляхом дешифрування символів) знакове, конкретне і таке, що є неповторним (індивідуальним) для респондента, з яким провадиться діагностико-корекційна робота. У цьому є суперечність процесу глибинного пізнання, яке має справу з узагальненою реальністю.

Важко погодитися з твердженням В. О. Татенка про те, що наука закінчується на конкретиці індивідуального пізнання саме тому, що конкретика індивідуального змісту психічного завжди є відносною, бо вона в той же час виражає цілісність та універсальність реалій психіки. Шляхом аналізу, інтерпретації, можна наблизитися до розуміння індивідуальної його неповторності. Щораз у глибинному пізнанні ми маємо справу не з генотипом, а з фенотипом, з механізмами проекції, ідентифікації, заміщення тощо, що

виражаються в узагальненнях, почасти вибудованих на фундаменті соціально-перцептивних викривлень.

Професіонал зобов'язаний наблизитись до неповторного змісту психіки конкретної особи. Згідно з нашою гіпотезою, ця неповторність пов'язана з дорефлексивними (позадосвідними) утвореннями в несвідомій сфері, що є тією об'єктивною реальністю, яка криється на латентному рівні в цілісній психіці і створює суб'єктивізм поведінки. Ми стверджуємо, що вся складність пізнання психічного в його об'єктивній реалістичності полягає в тому, що його вияв у поведінці фатально приречений на суб'єктивізм через викривлення, які продукують психологічні захисти. Саме в об'єктивуванні несвідомого використовуються архетипи, оскільки вони імпліцитно презентують «об'єктивне», але в симультанному злитті із «суб'єктивізмом» психіки. Цей суб'єктивізм, у випадку з архетипом, не є експлікованим. Тому є небезпека уподібнити інтерпретацію архетипної символіки до тестової, що, поза сумнівом, збіднить його здатність до репрезентації індивідуального змісту психічного.

Психоаналітичний підхід дає змогу констатувати, що архетип має суб'єктивне навантаження, адже він продукується активністю конкретної особи і практично не існує поза нею, він інтегрується з її актуальним досвідом та цілісністю психічного. Палиця на вулиці чи миска з водою в дворі якогось господаря, або човен, у якому катаються закохані, аж ніяк не несуть архетипний зміст (фалічно-чоловічо-жіночого образу) ні для людей, причетних до цих предметів, ні для дослідника. Такого змісту архетип набуває в процесі спонтанної психічної активності людини (малюнок, сновидіння) та творіння людства (міфи). У разі інтерпретації архетипної символіки відчужено від її творця породжуються артефакти. І навпаки, архетипна символіка, при глибинній її інтерпретації, психологічно може конкретизувати латентно прихований едіпальний мотив, що виявляється під час взаємодії особи з предметами (наприклад, колекціонування).

Отже, архетип, що об'єктивується спонтанною активністю суб'єкта, несе не лише універсальну, але й суб'єктивну інформацію, в якій і криється таїнство індивідуальної неповторності психіки кожного. Зауважимо, що практика конкретного, індивідуально неповторного пізнання становить собою наближення до об'єктивної, дорефлексивної (позадосвідної) реальності, що і є неусвідомлюваним узагальненням, семантика якого об'єктивується за участі архетипу. Невидимість таких «дорефлексивних, латентних узагальнень» за своєю природою створює для суб'єкта простір для їх вияву (утаємничено від свідомості) в суб'єктивізмі поведінки, що породжується специфічними соціально-перцептивними викривленнями, які особа не може контролювати поза їх глибинним пізнанням. Через це, предметом глибинної психології є вивчення об'єктивної реальності психічного в його цілісності, що детермінує неповторність суб'єктивізму поведінки особи. Поведінка ж маскується розмаїттям авторської візуалізації тем, згідно з комплексом малюнків. Відповідно до цього, завдання професіонала полягає у виявленні оригінальності конкретизації та індивідуалізації змісту архетипу в кожному випадку шляхом встановлення логічних взаємозв'язків між образами, символами та змістом діалогічної взаємодії з автором.

Єдність свідомого і несвідомого відбиває психічне як узагальнена субстанція, яка є в неусвідомлюваному (об'єктивному) змісті, невидимою для його носія. З'являється можливість відокремити архетип від символу. По-перше, архетипів не існує для свідомого в контексті вольового їх використання; по-друге, архетип сприяє об'єктивуванню семантики несвідомого в єдності зі свідомим і є помічником у її репрезентації. До завдань психолога-практика входить пізнання архетипу в контексті системної впорядкованості поведінки особи, саме тому глибинні ракурси дослідження потребують наукового обґрунтування для управління синтетично-аналітичними процесами діагностики та корекції в їх єдності.

Створена нами «Модель внутрішньої динаміки психіки» (рис. 1.2) виражає синтезовані підструктури психіки, які визначають енергетичне спрямування – це ілюструють стрілки в їх спрямуванні, що відтіняє їх суцільність чи пунктирність. Енергетичність потенційність цього спрямування виражає суцільність стрілки, енергетичне послаблення – пунктир.

Передбачається наявність динаміки: кожна суцільна стрілка може «пунктирити» і кожна пунктирна може набувати «суцільності», що фактично і відбиває суперечливість тенденцій в їх енергетичному аспекті. Модель ілюструє оптимальний варіант функціонування психіки, на що вказує штрихування стрілок «до минулого» та «до слабкості», чим більше вони набули суцільності – тим більше психологічного ризику для особи.

Отже, «дзвіночком» для фахівців-психологів є «енергетична напруженість» стрілок 2 та 5, що констатує асиметрію свідомого і несвідомого в енергетичному їх спрямуванні. Центральною ланкою глибинно-психологічного пізнання є увага до внутрішньої суперечливості психіки, яка й визначається розбіжністю в спрямуваннях активності суб'єкта: «до минулого» та водночас «до майбутнього»; «до інфантильних інтересів» і водночас «до просоціальної мети». За цими двома розбіжностями стоять, відповідно, «принцип задоволення» та «принцип реальності», які, при їх внутрішній конкурентності, приречені (в процесі соціалізації) [249-251]. У дорослої людини рідко спостерігається активність, яка б виявляла в чистому вигляді дієвість того чи іншого із названих принципів – вони існують в єдності. Поза сумнівом, для них характерна синтезованість із збереженням пріоритету принципу реальності, що засвідчує формування просоціальної зорієнтованості психічного. Інакше кажучи, весь процес соціалізації – це шлях наближення принципу задоволення (характерний немовляті) до принципу реальності. Останнє ще можна назвати шляхом дорослішання індивіда через набуття зрілості, відповідальності та зорієнтованості вольових зусиль на необхідному, згідно з окресленими професійними обов'язками.

Тому можна стверджувати, що найістотношою їх характеристикою є злиття, синтез. Більш того, наявність їх синтезу, органічного злиття за пріоритетності принципу реальності, є показником соціального становлення людини, її зрілості та психічного здоров'я і навпаки, – розмежування з перевагами принципу задоволення – засвідчує психологічну слабкість, соціальну незрілість, інфантилізм і наявність внутрішньої суперечливості. На рівні поведінки це може мати вияв в асоціальних (регресивних) формах поведінки, втраті психічної totoжності тощо.

Отже, вищезазначені принципи, за усієї їх суперечливості, є взаємопов'язаними та взаємозалежними. На емотивному рівні це з'являється у відчуттях задоволення, спокою, реалістичності поглядів і прогностичності поведінки. Можна додати, що за всієї реалістичності впливу цих принципів на активність особи, вони належать до метареальності (тобто надреальності), що означає всеприсутність у психічному розвитку особи.

Важливим є вираховування того, що між свідомою та несвідомою сферами психіки існує не лише автономія, але й функційна взаємозалежність. Глибинне вивчення можливе лише за умов урахування функційних особливостей несвідомого, яке в своїй утаємниченій змістовій частині є «поза часом», «поза простором», «поза статтю», що виявляється в усталених, ітеративних характеристиках поведінки суб'єкта, які засвідчують наявність об'єктивної усталеної реальності в несвідомому. Останнє потребує виявлення логічної впорядкованості, асоціативних зв'язків у поведінковому матеріалі, що детермінується едіпальними залежностями особи. Глибинне пізнання потребує встановлення зв'язку функційних особливостей несвідомого з презентованими назовні – образом, знаком, символом та архетипом.

Психічне розглядається нами на трьох рівнях: структурному, функційному, енергетичному. Важливими є категорії об'єктивного і суб'єктивного, бо саме суб'єктивізм має зв'язок із характеристиками

особистості, що визначаються базальними захистами, які впливають на ситуативні, периферійні захисти.

Є усі підстави стверджувати, що джерела суб'єктивності криються в несвідомій сфері, в об'єктивних її детермінантах, які потребують пізнання. Зміст свідомого тяжіє до знаковості, а зміст несвідомого – до символічності, яка репрезентується підтекстно, багатомірно та замасковано, що потребує інтерпретації (дешифрування). Зміст свідомого тяжіє до однозначності, а несвідомого – до полізначності. Разом з тим, такий поділ є умовним, оскільки психічне є цілісним, і в свідомому є несвідоме, а передсвідоме (форма несвідомого) розкривається, пізнається за законами свідомого, тобто через процеси усвідомлення.

Важливою також є позиція про суперечливу сутність психічного. Захисти трансформують суперечливість психічного в несуперечливу інстанцію завдяки механізмам суб'єктивної інтегрованості на засадах викривлення соціально-перцептивної реальності. Виходячи з єдності свідомого з несвідомим, глибинне пізнання потребує діалогічності. Психолог користується запитаннями, що спираються на діагностичну прицільність та гіпотетичну логічність активності, що спирається на отриманий поведінковий матеріал в контексті об'єктивування внутрішньої суперечливості психічного. Унаслідок цього, розроблений метод глибинного пізнання відрізняється від ортодоксального психоаналізу, перш за все, діалогічністю, що каталізує процес пізнання. Працюючи з людьми, що перебувають у форматі психічного здоров'я, ми змогли переконатися в підтвердженні фрейдівського припущення про спільність законів функціонування психіки у психічно здорових і хворих людей (невротиків) і в тому, що відмінності криються лише в «енергетичних» акцентах, які розставляються симптомами. Життєдіяльність невротика помітно підпорядковується симптому.

3. Фрейд об'єктивував («витягував») глибинну першопричину проблем особи, щоб шляхом її усвідомлення знівелювати дієвість симптому.

А що робимо ми? Розглянемо це в контексті психоаналізу малюнків: працюючи в умовах спонтанності поведінки їх автора, відсуваємо до фону варіативності сюжетної конкретики образів, яка «працює» на приховування (маскування) істотного змісту психічного, що символічно знаходить візуалізацію в малюнках, і об'єктивуємо латентний зміст, що набуває перспективності пізнання шляхом виявлення взаємозв'язків між конкретними символами. Відсікаючи сюжетну варіативність ситуацій (які фактично є неповторними), ми, при цьому, зберігаємо орієнтацію на ітеративність (повторюваність) певних властивостей поведінки особи, що виявляє асоціативність зв'язків у поведінковому вербально-образному матеріалі. При цьому, звертаємо увагу на функційні особливості несвідомого, універсальними серед яких є характеристики «поза часом», «поза статтю», «поза простором». «Приціл» на логічну впорядкованість семантики символів малюнків (незалежно від їх полізначності) дає змогу виявляти асоціативно-ітеративні ланцюги, що ведуть до глибинних першопричин особистісної проблеми (внутрішньої суперечливості) психіки, що пов'язана із її стабілізованістю в об'єктивно неповторній, індивідуальній сутності.

Сфері несвідомого характерне «прагнення» мимовільної активності та самозбереження, тому психологічні захисти прагнуть розв'язувати два завдання: маскування несвідомого і реалізація його у поведінці. Умовно кажучи: наша психологічна недосконалість — це міра неусвідомлюваності внутрішньої суперечливості. Символи, які цілісно відображають психіку, виконують визначені завдання, але в замаскованому вигляді, що потребує інтерпретації. Таким чином, символу властива не лише багатозначність, але й потенційна суперечливість змісту, що необхідно враховувати у процесі психоаналітичної інтерпретації.

У розв'язанні вищеокреслених проблем надзвичайно важливою є візуальна малюнкова саморепрезентація суб'єкта. В полі зору — не пізнання власне суперечливості психічного як такого, а конкретика вияву цього факту у візуалізованому

поведінковому матеріалі, що є індивідуально неповторним для кожної особи в його асоціативних взаємозв'язках. Останнє дозволяє пізнати спрямування енергії суб'єкта, детермінованої нереалізованістю інфантильних мотивів. У цьому сенсі символ за емотивною потентністю перевершує силу слова хоч би в тому, що в нього більше можливостей цілісно виражати зміст психічного. Символ – полізначний, вербальний знак – однозначний; символ наближений до цілісності потреб «Ід»; «вербум» – до соціальних устремлінь «Я»; символ передає минуле в синтезі з теперішнім та бажаним майбутнім, «вербум» зорієнтований на майбутнє, на тлі додання залежності від минулого і т. ін.

Захисна система невідкоригованого суб'єкта прагне перетворити іншу людину (особливо в інтимній площині взаємин) на «психотерапевтичного донора». А це означає, що в інтимних взаєминах присутні тенденції компенсаторно «черпати» енергію під впливом особистісної проблеми. Враховуючи це, можна стверджувати, що у взаєминах (особливо інтимних) з особистісно невідкориговою людиною може бути присутнім невидимий вампіризм.

Символ відображає дві тенденції захисної системи: зберегти автономію, незалежність і водночас допомогти психіці зреалізувати витіснені (нереалізовані) бажання. У цьому є глобальна суперечність психічного, що маскується та підтримується захисною системою. Символ здатний виражати вищеназваний суперечливий факт у цілісності. Архетипність символіки образного відображення психіки окреслюється її можливостями передати, найпотаємніший та інтимно-значущий зміст психічного, пов'язаний з едіпальним табу (забороною). Витіснення не знімає енергетичного імперативу першопочаткового імпульсу «до реалізації». Тому функційною особливістю несвідомого є те, що його приховані імпульси задають тенденцію активності («з глибин – на поверхню»). Енергетичний імпульс не нівелюється усиченістю можливостей бути зреалізованим у дії, в поведінці, активністю «Супер-Его».

Увесь процес глибинного пізнання фактично вибудований на енергетично спонтанному «ентузіазмі» психічного, вияви якого відбуваються за наявності свободи поведінки, яка організується професійно-діалогічною взаємодією психолога з респондентом.

Ефект незавершеної дії, що проявляється в тенденції до її завершення, як відомо, відкрив німецький учений Курт Левін («Теорія поля»). Він стверджував, що створюється поле напруги відповідно до намірів активності, але у випадку обірваності дії (усіченості), неможливості її продовження, ця напруга зберігає свій потенціал. У цьому – специфічність, неповторність, таїнство едіпальної ситуації, що змушена виявлятися в деструкціях поведінки людини впродовж усього життя. Психіка, з одного боку, є енергетично економною, а з іншого – спостерігаються непродуктивні витрати енергії, детерміновані інфантильними чинниками, що маскуються психологічними захистами, зокрема викривленнями зворотного зв'язку, ефектом «хибного кола», вимушеного повторення тощо. Табуований намір витісняється, і людина не відчуває причетності до нього, адже у свідомості він не поданий, а на несвідомому рівні всі дезінтеграційні аспекти взаємин, пов'язаних з «табу», долаються латентно – інтроєктуванням психічних рис первинних лібідних об'єктів, і, в першу чергу, тих, від яких страждала особа та свідомо відчувувала їх. Латентність інтеграційно-компенсаторних механізмів – ось провідна характеристика едіпальних залежностей (суперечності, амбівалентність, конкуренція).

Згадаємо міф про Едіпа. Едіп не знав, що вбив саме свого батька. Є приховане, утаємничене бажання смерті своєму супернику, до якого людина причетна і непричетна водночас, – це характеристика супутніх атрибутів едіпальної залежності. Зміст едіпального таїнства, яке є універсальним і водночас – індивідуально-неповторним, – ось що репрезентують архетипні символи.

Наріжним каменем у вченні З. Фрейда був Едіпів комплекс. Едіпальна залежність, як ми її називаємо, продукує формування «невидимих програм», які зберігають і визначають енергетичну

потентність упродовж життя особи, завдяки причетності до них «Ід», через інстинкт самозбереження, продовження роду і потяг до свободи.

Глибинна психологія має змогу розкрити зміст суперечливості психіки, що і є шляхом надання допомоги людині в розв'язанні особистісних проблем. Енергетична різноспрямованість нейтралізується у процесі об'єктивування та пізнання особою власних суперечностей. «Его» стає сильнішим у разі розв'язання внутрішніх суперечностей. Суперечливість психіки не може, по суті, зникнути цілковито і безслідно, вона може бути стушованою і втратити імператив деструктивного впливу на поведінку, що суб'єкт не міг здолати силою волі. Якщо людина коригується – це шлях розширення самосвідомості і поглиблення розуміння джерел суперечностей мимовільного імперативу однієї з їх сторін. Психокорекція пов'язана з посиленням енергії лібідо як конструктивної першооснови розвитку психіки. Останнє підвищує інтенційність життєствердження, дарує радість самопізнання, самореалізації, набуття позитивізму у взаєминах, зниження тривожності, агресивності, посилює можливості адекватного самопізнання, самосприйняття.

Емпіричний матеріал переконує, що психіка «все знає і не знає водночас». Це є найпотаємніше явище, на яке спирається глибинний діагностико-корекційний процес. Архетипний символ несе зміст, до якого не причетна свідомість суб'єкта, але водночас цей зміст залежить від активності останнього та вписується в індивідуальний досвід як і цілісність захисної системи. Через це, архетип підпорядковується системі психологічних захистів як «за горизонталлю» (базальні захисти), так і «за вертикаллю» (ситуативні, периферійні захисти).

Отже, архетип набуває реальності лише за умов індивідуального семантичного наповнення та вираження у процесі мимовільної активності особи. Архетипу властива енергетична потентність, особливо в частині репрезентації едіпальних навантажень на психіку, що потребує інтерпретації. Саме зв'язок із базальними захистами робить його зміст утаємниченим, який

підлягає дешифруванню, в контексті виявлення системної впорядкованості психіки конкретного індивіда. Останнє вирізняє архетип від тестового розуміння образу з наперед визначеним значенням. Архетип репрезентує зміст у зв'язках з наявною захисною системою, що специфічно впорядковує психічне. Розкриття сутності захистів сприяє пізнанню семантики архетипів у їх індивідуальній неповторності.

Звернемо ще раз увагу на єдність базальних форм захистів з архетипом у частині позадосвідного їх формування. Наголосимо на взаємозв'язку базальних захистів із периферійними. Останні мають на меті адаптацію до мінливості ситуацій, що й надає архетипам образної та семантичної неповторності. Гармонізація архетипу з базальними захистами відбувається за параметрами позадосвідності, дорефлексивності та латентності формування його (архетипу) семантики, яку можливо пізнавати в її індивідуальній неповторності. Завдяки цьому, архетипи потентні в плані вираження індивідуально неповторних і, водночас, утаємничених позарефлексивних характеристик суб'єкта, пов'язаних, зокрема, з едіпальними залежностями. Цей процес є типовим для усіх людей незалежно від статі та національності. Едіпальна залежність є позанаціональною, вона формується позадосвідно (без участі свідомої волі суб'єкта). Ці глибинні джерела семантики архетипу є універсальними та причетними до соціалізації при асимілюванні «табу на інцест». Табуйованість (заборона) вчинків (взаємин) сама собою несе архетипне навантаження. Заслугою архетипу є візуалізація латентного змісту психічного в його едіпальних залежностях.

Ще одним важливим і новим твердженням, що впливає з психодинамічної теорії, є те, що: всі «незавершені справи дитинства» є водночас уже «завершеними» на латентному (глибинному) рівні, за участі механізмів інтроекції та ідентифікації. Вимушеність вищеназваних процесів («в частині завершеності») відбиває не лише енергетичний імператив потреби єднання з первинними лібідними об'єктами, але і є відповіддю на

проблему почуття провини, супутнім якому є тенденція до самопокарання. З огляду на це, інтродекція набуває відтінку парадоксальної компенсації небажаного розмежування (табу) в системі «дитина-батьки»: інтродектуються риси первинних лібідних об'єктів, від яких страждав суб'єкт (ущемлення інтересів «Я» – крик, авторитаризм, домінування, маніпулювання, приниження тощо). Останнє вказує на взаємозв'язок механізму інтродекції з об'єктними відношеннями. З надр несвідомого «вкраплюються» інтереси базових форм захистів у периферійні, ситуативні, тобто в поведінку, тому гіпотетично можна сказати, що індивідуальна неповторність архетипу породжується на перетині «вертикалі» і «горизонталі», саме цей момент визначає його семантику, яка інтегрує «архаїзм» несвідомого і актуально-ситуативні потреби, інтереси особи орієнтовані на вимоги соціуму.

Щоб розкрити сутність процесів інтродектування, які фактично створюють базу для глибинних (інфантильних) цінностей (стрілка 5 на Моделі, рис. 1.2), треба цілісно враховувати супровідні феномени едіпальної залежності, серед яких найбільш випуклими є: амбівалентність почуттів, ущемленість «Я» (почуття меншовартості), конкуренція з первинними об'єктами та почуття провини, супутнім якому є самопокарання. Труднощі глибинного пізнання пов'язані із захисними маскувальними процесами – «від супротивного». Зокрема, якщо є почуття меншовартості, – то очікуй «корону»; якщо тенденція до самопокарання, – то очікуй «покарання інших» або ж протилежне – підвищену потребу допомагати, тощо. Вся захисна система спрямована на інтеграцію, чому слугує суб'єктивність відповідних процесів, що спираються на синтез нормативних та умовних цінностей. Останні несуть не лише захисне навантаження через механізм заміщення (ілюзорне єднання з первинними лібідними об'єктами), але водночас стверджують «ідеалізоване Я».

Семантика архетипу в процесі психокорекції може бути зрозумілою в кожному випадку лише за умов усвідомлення її

особою, прийняття змісту через розширення розуміння глибинних реалій детермінації поведінки, що надає архетипу індивідуальної неповторності. Остання розкривається шляхом виявлення системної впорядкованості поведінкового матеріалу, продукованого конкретною особою. Асоціативні зв'язки в поведінковому матеріалі уточнюють зміст архетипної символіки. Особливо вигідним у плані ілюстрації визначеної тези є психоаналіз комплексу тематичних малюнків із притаманною йому діалогічною взаємодією психолога з протагоністом. Психолог не залишається сам на сам з архетипом у розкритті його змісту, він не може його виокремлювати на основі одиночного образу, виокремлювати з контексту взаємозв'язків між символікою численних авторських малюнків. До уваги беруться тематичні малюнки в їх комплексі, виконані спонтанно та невимушено. Адекватність професійної інтерпретації залежить від розкриття логічної впорядкованості емпіричного матеріалу в її неповторності та суперечливості. Завдяки латентності процесів структурування й усистематизування психіки, ми маємо справу з логічно впорядкованими тенденціями психіки (поведінки), що мають вияв у мимовільній, спонтанній активності людини. Базальні форми захистів пізнаються поза розмаїттям сюжетів поведінки особи на основі аналізу їх логічної впорядкованості.

Глибинне пізнання спрямоване на виявлення усталеності ітеративності форм поведінки. Це стосується обох визначених нами різновидів захистів (базові та ситуативні), хоч між ними є суперечність – базові (залежні від глибинних цінностей) прагнуть вияву в поведінці, ситуативні – адаптації до соціуму. Дослідження доводить, що поза контролем ситуативних захистів, зокрема опорів, перебувають латентно сформовані взаємозв'язки між окремими осередками витіснень. Якраз ці взаємозв'язки є дорефлексивними, позадосвідними (об'єктивними) утвореннями, які й є центральним ланцюгом глибинного пізнання. Саме до цих синтезованих утворень і мають причетність архетипи, як агенти едіпальних залежностей. Емпіричний матеріал, як правило,

засвідчує, що витіснення, які не санкціонувались свідомістю, зокрема в частині едіпальних залежностей, не могли б взагалі набути можливостей репрезентації без участі архетипів. Архетипи, на наш погляд, це найбільш психологічне надбання людини, подароване їй синтезом досвіду поколінь, це інстинкт вираження психологічного змісту в його індивідуальній оригінальності. Щоб базальні форми захисту знайшли вияв у ситуативних, треба відкрити для них «перспективу» вираження, чому сприяє постановка проблемних запитань в діалогічній взаємодії, що спираються на відповідні діагностично-прогностичні гіпотези (імовірну логіку подовжнього аналізу матеріалу).

Ураховуючи системну впорядкованість базальних захистів, важливо на основі попереднього комуніката так сформулювати наступне запитання, щоб активізувати ретроспективні спогади, що об'єктивують істотний зміст несвідомого. Розроблена теорія позитивної дезінтеграції та вторинної інтеграції психіки на вищому рівні психічного розвитку [182-183; 249-251] враховує функційні особливості несвідомого, його взаємозв'язки зі сферою свідомого та розуміння автономії обох цих сфер. Шлях постановки запитань – це випробовування точності діагностики, в якому використано енергетичний імператив утаємничених змістів, що «просяться на поверхню». Запитання сприяють визначенню пріоритетів механізмів опору чи того змісту, що в особі «проситься на поверхню». Це потребує професіоналізму, оскільки в разі невдало поставленого запитання суб'єкт може закритися і дати реакцію опору. Якщо ж запитання поставлено діагностично влучно, то це помітно актуалізує мимовільну активність респондента відповідно до імовірностей прогнозів. Периферійні захисти мають три рівні функціонування: когнітивний, емотивний, поведінковий. Запитання сприяють перевірці того, як свідоме (когніції) адаптує до соціальних обмежень глибинні фактори, чинники імперативу впливу на поведінку; як воно їх трактує, що й визначає діалогічна взаємодія з респондентом.

На малюнку протагоніста А. (рис. 4.77) ми бачимо два хрести. На той час він пояснив (дав реакцію раціоналізації) наявність двох хрестів так: «Христос завжди один, і тому я долучив ще й свій хрест, щоб йому не було самотньо». Більш глибинний аналіз, до якого повернулися через деякий час (півроку), показав, що два хрести викликані смертю братів-близнюків. Це приклад вияву багатозначності одних і тих самих символів. В аналізі можна узріти суперечність: з одного боку, психолог визнає цілісність і щирість того, що каже протагоніст, а з іншого – є необхідність продовження пошуку більш глибинних прихованих змістів. Багатомірність процесу глибинного пізнання переконує в суб'єктивізмі раціоналізацій, виявляє їх індивідуальну специфіку маскуванню глибинних цінностей. У цьому конкретному випадку смерть близнюків зумовила факт народження протагоніста А. (компенсація втрати для матері). Аналіз доводить, що А. був щирим як у першому випадку, коли він визначив свій хрест поряд з хрестом Ісуса Христа, так і в другому: два хрести – символ смерті двох братів-близнюків. А. відчуває провину як перед померлими братами, так і перед матір'ю, яка, не здогадуючись, що її підслуховує малий А. (5 років), обмовилась подрузі про те, що «А. не було б на цьому світі, якби не смерть близнюків».

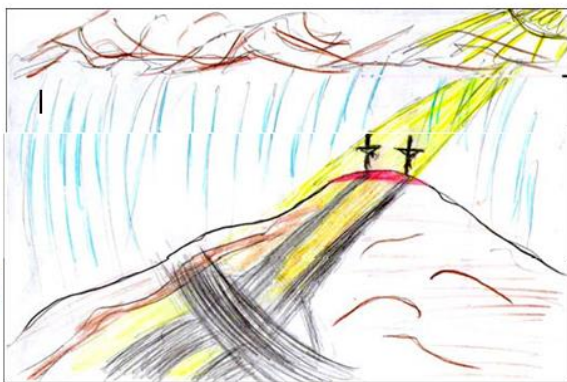

Рис. 4.77. Авторський малюнок протагоніста А. (23 роки)
«Людина, якої психологічно не існує»

Компенсацією провини перед матір'ю є його кредо у житті «нести хрест за двох». Як наслідок, в А. розвинувся усталений максималізм у досягненнях успіху, яким він неусвідомлено прагне заслужити любов, прихильність матері.

Отже, архетип «хрест» наповнюється в цьому випадку індивідуально неповторним змістом, що буде прихованим для А. та розкритим психоаналізом його матеріалу. Останнє принесло полегшення хоч би в тому, що в нього знизилось почуття провини перед матір'ю, з'явився більш раціональний та мудрий погляд на факт свого народження; нормалізувався максималізм у справах, завдяки посиленню інстинкту самозбереження.

Щоб розкрити індивідуально неповторний зміст архетипів, потрібен метод, який сприяє пізнанню психічного в його цілісності та усистематизованості як на рівні свідомого, так і на рівні несвідомого. Розв'язанню цього питання особливо сприяє методика психоаналізу комплексу тематичних малюнків. Вона дає змогу дослідити психічне в контексті його системних виявів через малюнкові образи зображення ставлень до себе, до людей, до професії, до минулого, до майбутнього, до життя, до смерті, до перспектив майбутнього тощо. Малюнки сприяють пізнанню архетипів як презентантів колективного несвідомого в індивідуалізованій формі.

Психоаналіз малюнків в комплексі потребує діалогу з їх автором. У запитаннях психолога має бути проблемність, тобто запитання повинно змусити аналізанда замислитися над тим, що йому не приходило в голову і що в своїй інтенційності було невидимим. Індивідуальна неповторність психіки конкретної особи передбачає вияв специфіки інтеграції свідомого з несвідомим у їхній єдності й автономії водночас. Зміст свідомого репрезентується подвійно в глибинно-психологічному процесі: з одного боку, це свідоме авторське малювання, його висловлювання, відповідно до запитань психолога, а з іншого – узагальнення психологом емпірики з орієнтацією на усистематизованість, ітеративність, інваріантність характеристик

вербально-невербальної поведінки. Людині важко ігнорувати логіку власної поведінки, про яку свідчать логічні асоціативні зв'язки. Зміст архетипу допомагає пізнати залежність поведінкової активності не лише від соціуму, але й від базальних захистів. Це відбувається завдяки синтезу інфантильних і просоціальних інтересів особи в контексті її просоціальної адаптації. Унаслідок цього ситуативність захисту надає глибинному пізнанню не лише відтінку індивідуалізованості, але й просоціальності форм вираження психічного, чому підкоряється й архетип, що пояснює наявність в ньому не лише «архаїчного», а й індивідуалізованого змісту психіки респондента.

Архетип – це не лише образ, тобто II сигнальна система, а ще й I сигнальна система, тобто він є репрезентантом цілісної психіки в її свідомих і несвідомих виявах. Метод АСПП є когнітивно-зорієнтованим, що дає змогу пізнавати глибинні смисли (семантику), які виражають архетипи.

Наскільки образ сам собою репрезентує індивідуально неповторний зміст особи? Ми переконані, що індивідуальність не може обмежуватись лише вираженням в образі. Щораз індивідуальність виражається опосередковано – через систему взаємозв'язків між образами. Архетипна символіка симультанно зливається, синтезується з індивідуальною неповторністю психіки особи. Архетип – це не просто абстракція з арсеналу колективного несвідомого, а щораз латентно адаптований до психіки індивіда образ, що репрезентує зміст психічного в його цілісності та актуальності. Якби індивід міг адекватно усвідомлювати конкретний зміст архетипу, це б завадило спонтанності презентації інтимно ущемливого для «Я» змісту. Професійний психолог може розпізнавати архетипи у власних малюнках – доступним йому буде лише абстрактно-узагальнений зміст, а конкретно-індивідуальна семантика є імпліцитною.

Важливо, що когнітивний аспект глибинного пізнання виражається вже в тому, що без діалогу з автором, тобто сам по собі малюнок не може бути психоаналітично інтерпретований.

Щораз, щоб розшифрувати малюнок, потрібна діалогічна активність в системі «психолог – автор малюнку». Саме в діалогічній взаємодії можна визначити когнітивний рівень вияву семантики архетипу в її індивідуальній неповторності. **Архетип – це когнітивна конструкція, а не лише образно-символічна.** З огляду на це, малюнок можемо адекватно інтерпретувати лише шляхом виявлення його взаємозв'язків з іншими малюнками. Несвідома сфера незмінно і одночасно розв'язує два завдання: з одного боку, як бути зреалізованою в поведінці, а з іншого – залишитися «нерозпізнаною» (замаскованою). Архетип містить в собі образ, потребує залучення свідомої сфери респондента для його дешифрування. Таке пізнання пов'язане з установленням взаємозв'язків свідомої сфери з несвідомою, а це залучення допомоги слова, тобто участі свідомого.

Отже, маємо у контексті архетипу єдність I і II сигнальної систем, а тому його дешифрування передбачає актуалізацію як сфер свідомого так і несвідомого, тому коли відбувається інтерпретація, то «слово» (вербальні висловлювання респондента) і «образ» (малюнки) – набувають рівнозначності. Говорячи інакше, вербальний текст і символічний матеріал вписуються в один логічний ланцюг на рівних засадах без пріоритетів.

З огляду на це, категорія «архетип» стосується як образу, символу, так і слова. Зокрема, такі поняття, як «ревнощі», «заздрощі», «дистанціювання», «сила», «слабкість», «більше», «менше», «вище» (вищість), «нижче» (приземленість) тощо – несуть архетипне навантаження. Архетип, в нашому розумінні, це психологічний інстинкт, що відкриває можливості візуалізації змісту внутрішнього «життя» особистості. Саме він каталізує здібності візуалізації змісту психічного конкретної особи, що засвідчує участь II сигнальної системи навіть у базальних формах захистів.

Архетипна символіка сприяє виявленню глибинних детермінант, а неповторність психіки кожної особи визначається в індивідуалізованості змісту поведінкового матеріалу, включаючи оригінальність його візуалізації. Вочевидь, що несвідоме можливо

пізнавати лише контекстно; прямолінійно, безпосередньо презентуватися може лише свідоме. Разом з тим, за декларованими свідомістю істинами існують утаємничені мотиви, в пізнанні яких і надає допомогу архетип, тому архетип латентно має відношення, як до категорії «свідоме», так і до категорії «несвідоме».

Психодинамічна теорія (та відповідна методологія), яка розроблялась упродовж тридцяти років досліджень, передбачає створення в групі АСПП умов, що ослаблюють дієвість ситуативних форм захисту. Цьому сприяє введення принципів щирості, прийняття учасників такими, якими вони є, відсутність критики, оцінних суджень, рекомендацій, заохочень, покарань тощо. Це знімає необхідність, а відповідно, і активність особи в утвердженні власних гідностей «Я» в просоціальних параметрах; натомість відкриваються умови для репрезентації внутрішніх (неусвідомлюваних) детермінант завдяки декларуванню та втіленню до групових цінностей спонтанності та невимушеності поведінки, яка віддає пріоритет внутрішнім спонукам до активності.

Таким чином, дослідницька процедура в АСПП нівелює ситуативні захисти та відкриває перспективи пізнання базальних захистів. Психіка має ознаки узагальненості не лише за рахунок архетипів як носіїв колективного досвіду, але й, з огляду на синтез онтологічного досвіду, його згортання у фенотипі, що має вияв у спрямуванні провідних тенденцій. Психіка в онтогенетичному розвитку рухається від знаків до символів, від конкретного до абстрактно-символічного, в глибинно-психологічному пізнанні, навпаки – від узагальненого до конкретного та до індивідуально-неповторного. Останнє потребує зворотності в латентно усистематизованих процесах, що окреслює перспективи через цілісний аналіз спонтанної поведінки та вияв базальних форм захистів у ситуативних їх формах. Гомофакторність (звуженість) глибинних детермінант маскується варіативністю ситуативних форм поведінки. **Символ – полізначний, психіка** (несвідоме) ж керується **принципом економії енергії** та розширенням адекватних можливостей репрезентації його в поведінці,

приховано від свідомості. Несвідома і свідомі сфери пов'язані між собою за параметрами гомоморфізму: одна детермінанта несвідомого визначає багатозначність її вияву в ситуативній поведінці, що, з одного боку, її маскує, а з іншого – розширює можливості адаптації до мінливих обставин соціуму. Онтогенез передбачає: від конкретного знаку до абстрагованого символу, і що вище розвиток людини, то більш абстрактнішою є її «символіка» саморепрезентації. У художніх полотнах поціновується символізм, абстракціонізм, що почасти дивує, але це відкриває перспективи індивідуалізації сприйняття. Кожна людина бачить щось своє в таких картинах або вдає, що бачить, щоб «не відставати від інших». Коли ж ми надаємо психокорекційну допомогу людині, то є необхідність узагальнені феномени конкретизувати у площині пізнання.

Архетип, як засаднича, «колективно успадкована» інстанція (інстинкт) дає змогу передавати психологічні змісти в абстраговано-символічній формі. Людина, яка виконує малюнки, завжди є захищеною їх багатозначністю і абстрактністю. Завдання професіонала – багаторівнево наближати абстрактний зміст малюнків до пізнання особливого, одиничного, індивідуального та конкретного, шляхом діалогічної взаємодії з автором з переходом (як підсумок) до системного аналізу результатів. Таке пізнання ґрунтується на **процесуальності діагностики, в якій кожний наступний комунікат спирається на зміст попереднього. Цьому процесу властива іманентність розвитку психічного на вищому рівні.** Глибинне пізнання умовно можна назвати «шляхом від загального до конкретного». Цей шлях потребує наукового обґрунтування значно більше, ніж пізнання через експеримент в академічній психології, з огляду на його неповторність та феноменологічно-внутрішню впорядкованість. Останнє потребує послідовності та наполегливості у формуванні психодинамічної теорії та відповідної методології, яка зможе підняти підготовку майбутніх

практичних психологів на високий щабель професіоналізму, овіяного особистісною духовністю та гармонійністю їх психіки.

4.4. Архетипно-перинатальна символіка самодепривації суб'єкта *

З перших днів життя людина живе в оточенні собі подібних, набуваючи певного соціального досвіду, що стає невід'ємною частиною її подальшого особистісного розвитку.

З народженням дітей у житті сім'ї відбуваються значні зміни, насамперед на емоційному та організаційному рівнях. Емоційна атмосфера в сім'ї згодом стає для дитини домінантним чинником формування ставлення до себе, до людей та до інтимного партнера. Емотивне тло спілкування задає характер об'єктних відносин, які, за окремими ознаками, зберігають зв'язок суб'єкта із батьківською сім'єю через механізми перенесення на актуальні взаємини у власній сім'ї.

Зупинимось на онтогенетичних аспектах розвитку дитини. З. Фрейд у теорії раннього розвитку виокремлює чотири стадії, три з яких дитина долає в перші п'ять років життя. За цей період майже повністю формуються базові компоненти особистості. При цьому, вирішальну роль відіграє задоволення або незадоволення життєво важливих потреб малюка, що залежить виключно від найближчих до нього людей – батьків.

Згідно з дослідженнями Д. Віннікотта, М. Кляйн, М. Малер, К. Хорні, А. Фрейд, Т. С. Яценко, емоційна депривація започатковується в ранньому дитинстві за умов фрустрації потреб дитини у взаєминах із лібідними об'єктами (батько, мати). Зокрема, Д. Віннікотт [51-55] наголошував, що емоційний розвиток дитини розпочинається ще до її народження. Травмівні переживання, пов'язані з перинатальним і постнатальним досвідом, є неминучими. У перинатальний період дитина відчуває безпеку, гармонію та єдність із матір'ю, що цілком залежить від

* У співавторстві з Ю. О. Сіденко

психологічного й фізичного стану матері. Хороша мати, на переконання дослідника, задля комфорту дитини, здатна акумулювати в собі стан спокою, любові, злагоди. М. Кляйн [93-94] вказувала на феномен ностальгії за перинатальним станом. Глибинно-корекційна практика підтверджує це положення: ностальгія має вияв у тенденції «повернення в утробу», що широко представлена у авторських психомалюнках на різні теми.

За концепцією О. Ранка, новонароджений переживає стрес у новому для нього середовищі, що відрізняється від материнського лона, відчуває свою першу психологічну травму. Акт народження сприймається ним як переслідування, що актуалізує розвиток тенденції до смерті. Якщо мати не виявляє належної турботи, в дитини посилюються страхи, а фрустрований стан матері спричиняє загрозу його існуванню, що обумовлює почуття базальної тривоги.

На переконання М. Кляйн, перші переживання немовляти, пов'язані з годуванням і присутністю матері, ініціюють патерни всіх подальших взаємин із зовнішнім світом [94]. Стосунки з материнським об'єктом – грудьми – забезпечуються механізмами інтроекції та проєкції. За допомогою проєкції психіка індивіда наділяє зовнішній об'єкт власними амбівалентними почуттями (агресією й любов'ю, сподіванням позбутися базального страху і незмінністю його відчуття). Завдяки інтроекції, психіка немовляти адаптується до сприйняття зовнішньої персони – матері. Груді, що задовольняють його потреби, сприймаються як «хороші», що дає початок позитивним взаєминам із людьми, які оточують; груди, які фруструють дитину і кваліфікуються нею як «погані», породжують ненависть, актуалізацію страху і тривоги, що впливає на виникнення самодепривації.

Згідно з психоаналізом З. Фрейда, у формуванні психічного апарату дитини домінують дві тенденції – «до життя» і «до психологічної смерті». На думку дослідника, природа інтрапсихічних конфліктів криється у взаємодії цих антагоністичних інстинктів: індивід, який зазнав психічної

травми, піддається впливу тенденції «вимушеного повторення». З. Фрейд ввів цей термін для позначення механізму, іманентно притаманного психіці. Вимушене повторення зумовлює запрограмованість поведінки на актуалізацію самодеприваційних виявів у ситуаціях, далеких за змістом від первинної (тобто тієї, яка травмувала суб'єкта).

У вивченні глибинних чинників проблеми самодепривації, велику роль відіграє метод дослідження, який вибудовується в рамках психодинамічної парадигми з врахуванням особливостей цілісної психіки (свідоме/несвідоме). Такий підхід спонукає до врахування специфіки мови несвідомого, яка є символічно-образною та має архетипно-семантичне навантаження. Останнє сприяє дослідженню ролі раннього періоду розвитку дитини на виникнення тенденцій до самодепривації.

Щоб дослідити проблеми, на які вказують у дослідженнях психологи, ми використовували метод візуалізованої репрезентації психіки суб'єкта, яка несе архетипне навантаження.

«Архе» – означає принцип, початок, як «зачин» чогось. Архетип, визначається як «праобраз, ідея. В аналітичній психології К. Г. Юнга, першопочаткові, вродженні первинні структури..., що формують активність уяви, лежать в основі загальнолюдської символіки [228, с. 39]. Архетипи забезпечують основу поведінки, розуміння світу, взаємозв'язок культур, взаєморозуміння між поколіннями. Тобто, це загальні, апіорні, психічні та поведінкові програми [196].

В аналітичній психології термін «архетип» означає принцип, який забезпечує психічну реальність специфічними змістами, яким властиві: універсальність, регулярність, типічність прояву, повторюваність протягом багатьох віків. Пояснюючи сутність поняття «архетип», К. Г. Юнг писав: «він є інстинктивним вектором, направляючим трендом, таким самим, як інстинктивний намір птаха вити гніздо, а мурах будувати мурашник» [229, с. 56]. Інстинкт – це вроджена тенденція до певних форм поведінки живої істоти, певного виду, окремої

популяції. Архетип має таке відношення до психічного життя людини, як інстинкт до тілесного. В певному сенсі архетипи є психічними інстинктами людського роду, «психічними аспектами структури мозку» [232, с. 115].

Аналіз наукових джерел показав, що категорія «архетип» досліджувалася вченими: Е. А. Афоніним, А. В. Безруких, С. Грофом, Х. Заксом, Ю. Земуном, Т. Манном, Ю. Я. Мединською, К. Пірсоном, В. Райхом, О. Ранком, Е. Фроммом, Ф. Шеллінгом, К. Г. Юнгом та ін.

Психодинамічна парадигма, яка спирається на візуалізовані засоби пізнання, здавна відкриває нові перспективи дослідження архетипу, що засвідчують наступні дисертації: Л. В. Драгола (метафоричність), Д. С. Дроздова (індивідуальність архетипної символіки), І. В. Евтушенко (архетипи міфів), О. В. Педченко (архетип віри), В. Л. Солодухов (архетип метафоричності казок) та ін.

Проблемі архетипу присвячно (в руслі психодинамічної парадигми) збірник наукових праць «Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія №12. Психологічні науки».

Основним методом, що асимілює психодинамічну теорію, є активне соціально-психологічне пізнання (АСПП), який включає ряд методик, серед яких психоаналіз комплексу тематичних малюнків. Малюнок – це зображення, виконане від руки за допомогою таких графічних засобів, як контурна лінія, штрих, пляма; основа усіх видів зображення на площині: живопису, графіки і т. п. Існують численні різновиди малюнка, що розрізняються за жанрами, призначенням, технікою виконання. В практиці психологічних досліджень малюнкові методики використовуються з XIX століття [247].

Використання комплексу тематичних психомалюнків максимально наближений до природної сутності психіки, якій характерна системна впорядкованість. Останнє пояснює необхідність введення 30-35 тем психомалюнків, що сприяють об'єктивуванню характеристик цілісної психіки. Тематика психомалюнків підібрана так, щоб при їх виконанні актуалізувалися емоційні аспекти досвіду, ставлення до

пережитих ситуацій, суб'єктивне бачення себе та власних стосунків з іншими людьми. Чисельність малюнків одного і того ж автора допомагає пізнати такі внутрішні механізми психіки й тенденції його поведінки, які зумовлюються логікою несвідомого, що не розкривається зі змістом кожного окремого малюнку. Цей зміст виражається через взаємозв'язки між окремими малюнками та через спільні характеристики їх загалом. «Малюнкові методи гармонізуються загалом із цілями АСПП, спрямованими на виявлення каузальних передумов особистісних проблем суб'єкта» [247, с. 98]. Т. С. Яценко зазначає: «Працюючи з вербально-невербальним матеріалом, психолог лише по-новому розставляє акценти, завдяки об'єктивуванню системних характеристик і логічних взаємозв'язків у матеріалі автора, виявляє спрямованість психіки» [256, с. 126].

Психомалюнки сприяють пізнанню архетипів як презентантів в індивідуалізовано-символічній формі. Архетипи, які мають символічний характер дозволяють прояснити глибинний зміст, особистісних проблем суб'єкта та індивідуальну логіку свідомого і несвідомого в її неповторності. Т. С. Яценко відзначає, що «архетипи – це не лише здатність психіки передавати зміст в образах, а й можливість пізнавати логічний зміст несвідомого» [255, с. 59].

Практика і теорія АСПП відкрили перспективи самопрезентації суб'єктом латентного змісту психіки у матеріалізованих формах. Останнє передбачає спонтанність та невимушеність поведінки людини. З огляду на те, що психіка підкорена системі психологічних захистів, матеріалізовані засоби самопрезентації є непрямомо формою перекодування смислових параметрів ідеальної реальності психічного зі збереженням «інформаційних еквівалентів».

Глибинна інтерпретація архетипної символіки, конкретизує латентно прихований едіпальний мотив. Поняття «едіпів комплекс» – одне із основних у класичному психоаналізі З. Фрейда. Його сутністю є сукупність відносно несвідомих ідей та почуттів, які

концентруються на бажанні єднання з одним із батьків протилежної статі. Психодинамічна парадигма сформувалась на психокорекції із майбутніми психологами та має орієнтацію на психічне здоров'я, що й обумовило заміну терміну «едіпів комплекс» (який характерний невротикам) на «едіпальну залежність». Таким чином, психодинамічна теорія вносить істотні уточнення в розуміння едіпальної залежності суб'єкта, що відповідає критеріям психічного здоров'я майбутніх психологів.

Метод АСПП виявляє дисфункції, породжувані у психіці в едіпальний період розвитку психіки суб'єкта, пізнання яких є передумовою гармонізації психіки, шляхом розширення можливостей його самоусвідомлення. Дослідження Т. С. Яценко та її послідовників вказують на те, що едіпальна залежність постійно транслюється в різних символах, які об'єктивують перинатальний період, а не інцест, що підтверджує ідеї Т. С. Яценко про едіпальну довершеність. «В основі едіпальної довершеності, – пише дослідниця, – є факт фізіологічної приналежності індивіду до утробы та змішенню крові (в його жилах вже тече кров як матері, так і батька)» [256, с. 86]. Такого типу символіка, вказує на необхідність перегляду розуміння комплексу Едіпа, беручи до уваги доедіпальний, домовний, перинатальний періоди розвитку людини. До архетипно-перинатальної символіки відносяться символи: пуповини, черепашки, равликів, мушлі, спіралі, закриті простори та ін.

Символи «яйця» та «спіралі», які є архетипами утробы та пуповини (К. Г. Юнг), знаходять своє представлення у авторських психомалюнках (див. рис. 4.78-4.83) незалежно від їх теми. Для аналізу використані малюнки учасників Авторських шкіл з глибинної психокорекції академіка НАПН України Т. С. Яценко [182-187].

Авторські психомалюнки (рис. 4.78-4.83) відображають різні стани суб'єктів за допомогою архетипно-перинатальної символіки, що засвідчують самодепривацію суб'єкта у формі тенденції повернення в утробу. Вказану тенденцію засвідчують наступні символи: будинок – архетип утробы; ікринки –

символізують потенційно внутріутробний стан, в якому було «класно» та «яскраво» (див. фрагмент психокорекційної роботи з протагоністом Л., комунікат 2 (скоречено к-т). На рис. 4.80 респондентом використано образ «кошика», що символізує не дітородну утробу, прагнення до створення захисту та самонародження (див. фрагмент психокорекційної роботи з протагоністом Л., к-т 11); рис. 4.81 – автор малюнку порівнює оточуючий світ із навколоплодним пузирем на який деструктивно впливають зовнішні сили природи (див. стрілку); рис. 4.82 – пустота у кувшині пояснена автором, як сфера душі, де виникає невимовна туга, що пов'язана з відсутністю реалізації жіночого потенціалу (нездатністю виносити дитину); рис. 4.83 – самотність, як спосіб «занурення у внутріутробний стан».

Рис. 4.78. Що було до мого народження

Рис. 4.79. Будинок, дерево, людина

Рис. 4.80. Моя сім'я сьогодні

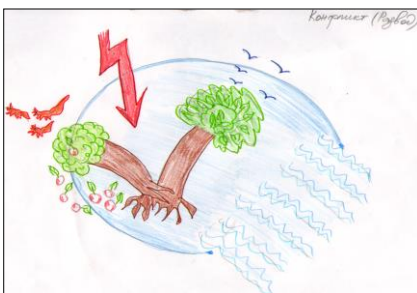

Рис. 4.81. Конфлікт

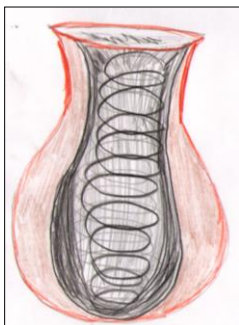

Рис. 4.82. Самотність

Рис. 4.83. Самотність

Фрагмент психокорекційної роботи з протагоністом Л.

П.: 1. Що ж було до вашого народження? Яка частина малюнку найголовніша у визначенні цього?

Л.: 1. Насправді важливо все, але, напевно основна верхня частина, яка над морем (див. рис. 4.78).

П.: 2. Розкажіть, що зображено на малюнку, адже над морем не може бути відразу три сонця.

Л.: 2. Цей малюнок, по емоціях, мені подобається найбільше! Він яскравий, на ньому беліч всього – верхній і підводний світи. Також я віднайшла таку особливість в інших малюнках: підводна частина досить виражена навіть там, де, за логікою речей, її не мало б бути. До мого народження життя було класним, яскравим, суперским. Але мене не покидає відчуття, що я щось пропустила, чогось не застала.

П.: 2. Життя неначе гарне втричі, як три сонця (див. рис. 4.78)?

Л.: 2. Можливо.

П.: 3. Що ці три сонця можуть символізувати?

Л.: 3. Це може бути достаток, радість, постійне світло і тепло.

П.: 3. Чи не могли б ви показати, де саме на малюнку зображені достаток, світло і т. д.?

Л.: 3. Сонце і веселки, гарна погода – це літо, фейєрверки, пташки і яскравість кольорів.

П.: 4. Як ви поясните появу трьох сонць на малюнку?

Л.: 4. Перше сонце я намалювала посередині. Але мені здалося, що цього мало, і для симетрії додала ще два...

П.: 4. І це усе закрита утроба?

Л.: 4. Так, за логікою речей. Дитина ж знаходиться у безпечному навколоплідному пузирі, а з іншого боку – в морі.

П.: 5. А риба ліворуч не представляє загрози для малюка?

Л.: 5. Ні, це дружня рибка.

П.: 5. Ця рибка жіночої статі? Вона – як «золота» рибка?

Л.: 5. Це усього лише морський житель. Стать рибки особливої важливості не несе. Взагалі, я люблю рибко-панночок, тому що у них є ікра. Що стосується саме цієї рибки (див. рис. 4.78), невідомо.

П.: 6. «Водна» частина малюнка розділена лінією на дві. Дитина може знаходитися в обох?

Л.: 6. Це гнучкий шланг, через який можна перепливати.

П.: 6. Все-таки є вододіл, як натяк на розбіжність в стосунках.

Л.: 6. Шланг – це труба, по якій можна туди-сюди їздити.

П.: 7. На малюнку «Моя сім'я сьогодні» (див. рис. 4.80), що за створіння представлені?

Л.: 7. Це щось на кшталт кошиків. Чомусь вони знову круглими виявилися.

П.: 8. В кошику людина?

Л.: 8. Так, там моя мама. Вона по гороскопу терези.

П.: 9. А це гіря (див. рис. 4.80)?

Л.: 9. Так.

П.: 10. Тоді ви явно не хотіли бути народженою цією жінкою? Якщо складно, можете не відповідати.

Л.: 10. Я про це просто ніколи не замислювалася, адже батьків не вибирають.

П.: 11. Це потім задає траєкторію, що людина створює сама собі утробу, самонароджується. Ви самонароджуєтесь, ви – інша. Ви могли б сказати про себе, що ви інша?

Л.: 11. Ніж мама? Абсолютно інша. У мене мета життя стати іншою.

П.: 12. Саме в цьому і проявляється. А це – крісло (див. рис. 3)?

Л.: 12. Це – килимки. Де корова – це моя дочка, червоний – це я з книжкою, а там, де зелена, цій мій нинішній чоловік (див. рис. 4.80).

Архетипно-перинатальна символіка в її універсальному та індивідуалізованому змісті презентує інтимно важливі смисли самодеприваційних станів психіки людини. Витіснення із пам'яті перинатальних вражень, є натяком на едіпальну залежність суб'єкта, яка і обумовлює той факт, що слідові ефекти внутріутробних травм, як і травм народження, не представлені у свідомості, витіснені із неї, хоча і зберігають потенціал заявити себе назовні. З огляду на їх невербалізованість, важливо використовувати візуалізовані засоби самопрезентації. Перинатальний період засвідчує свою значущість через його представленість у художніх полотнах (див. рис. 4.84-4.87).

Тенденція повернення в утробу представлена в картинах С. Далі, Т. Лінденера, В. Маґріта, В. Сюдмака. На картинах В. Сюдмака (рис. 4.84-4.85) присутні образи, що за своєю конфігурацією нагадують ембріони. Тенденцію повернення в утробу демонструє картина «Не час» Т. Лінденера (рис. 4.86), де зображено надтріснуте яйце, з якого має народитись життя, але зовні стримує замок. Символи картини свідчать про блокування життєствердної енергії лібідо та присутність домінування енергії мортідо, що і є супутнім процесам самодепривації. Яйце, яке вже має тріщину (початок процесу народження), блокується замком, що означає можливе омертвіння життя.

Підводячи підсумки сказаному, відмітимо можливості об'єктивування архетипно-перинатальної символіки перинатального періоду, що символізує самодеприваційні стани авторів малюнків. Це дозволяє відзначити актуальність проблеми пізнання глибинних

(домовних) чинників блокування розвитку психіки суб'єкта, фіксацій породжених перинатальним періодом.

Рис. 4.84. В. Сюдмак

Рис. 4.85. В. Сюдмак

Рис. 4.86. Т. Лінденер
«Не час»

Рис. 4.87. В. Магріт
«Слід»

Практика АСПП доводить, що архетип універсалізує та «психотерапевтує» суб'єкта у процесі малюнкової репрезентації психіки. Архетип володіє не лише надситуативним (трансцендентальним), але і інтеграційним потенціалом, який об'єднує універсально-філогенетичний та генотипно-

індивідуалізований досвід індивіда, пізнання якого сприяє гармонізації психіки та повернення суб'єкта обличчям до життя, що є важливим для професійного становлення майбутнього психолога.

4.5. Мазохізм в його співвіднесеності з самодепривацією особистості*

Дане дослідження виконувалось у психодинамічному форматі, тому зверталась увага на суперечливість психіки, що стабілізується та обумовлює особистісні проблеми суб'єкта. Такого типу внутрішні суперечності задаються тенденцією «до життя» та «до психологічної смерті», це основна проблема не лише окремої особи, а людства як такого. Конкуренція між двома цими тенденціями психіки («життя»-«смерть») створює глобально-універсальну суперечність, яка індивідуалізується в кожній особі завдяки умовним та глибинним цінностям. Останні мають емотивну складову, яка вказує на зв'язок особи з первинними лібідними об'єктами (батьками) [256]. Особистісна проблема суб'єкта полягає в тому, що в його життєвій активності починає домінувати мортідно-руйнівна тенденція «до психологічної смерті», що імпотує психіку та має вияв у самодепривації, яка взаємопов'язана з депресією.

Депресія (лат. depressio = придушення) – пригнічений психічний стан людини, що супроводжується фізичним або духовним безсиллям [219, с. 185].

Депривація (п.-лат. deprivato = втрата, позбавлення) – медична сенсорна недостатність чи недовантаження системи аналізаторів, що спостерігається у людини в умовах ізоляції або при порушенні роботи основних органів чуття [225, с. 186].

Глибинна корекція зорієнтована на розуміння психіки в її цілісності, шляхом виявлення порушень цієї цілісності, що зачасти обумовлюється стабілізованою внутрішньою

* У співавторстві з Т. В. Некрут

суперечливістю психіки, яка кваліфікується як особистісна проблема суб'єкта.

Особистісна проблема суб'єкта незмінно пов'язана з домінуванням енергії «мортідо» (руйнівної енергії) над «лібідо» (конструктивною), що вказує на важливість вивчення деструктивних форм поведінки, особливо в формі самодепривації та мазохізму. В контексті підготовки майбутнього психолога до практичної діяльності, є ризик втягування в такого типу деструктивний процес іншої людини. Кожна з вказаних вище тенденцій має вираження в аутоагресії, що не узгоджується з етичними та професійними вимогами до фахової поведінки психолога. Наявність деструкції психіки у майбутнього психолога вказують на необхідність введення у вузах учбових курсів з глибинно-особистісної корекції.

Проблема самодепривації може розглядатись як форма агресії, яка зорієнтована, повернута на самого себе (самопокарання, знедолення, обмеження можливостей задоволення власних потреб або їх блокування) та має зв'язок з феноменом мазохізму, як і альтруїзму. Мазохізм відрізняється від самодепривації, в першу чергу тим, що, з самого початку, дослідники пов'язують його з сексуальним збоченням (ортодоксальний психоаналіз З. Фрейда) [205, с. 418]. При порівнянні мазохізму з самодепривацією складається враження, що мазохізм – «від примхи», а самодепривація – «від горя». Разом з тим, у них існує єдина платформа, яка задана едіпальною залежністю суб'єкта, зокрема, блокуванням лібідо і підвищення тим самим вираженості мортідної енергії, зверненої і на самого себе, на чому ми в подальшому зупинимось більш докладно.

Очевидним є те, що мазохізм приглушує інстинкт самозбереження та актуалізує самопокарання. З. Фрейд вказував, що за таких умов принцип задоволення паралізується і, схоже, знаходиться під наркозом. Витоки мазохізму в психоаналізі пов'язують з дитячим періодом життя, тому його вираження в поведінці скоріше буде невербальним, аніж словесним.

Дослідження, що здійснено на контингенті майбутніх психологів (студентів психологічних факультетів) доказує, що зв'язок мазохізму з сексуальним задоволенням не є однозначним. Сам З. Фрейд вказував, що «в організмі не відбувається нічого скільки-небудь значного, щоб не віддавало своїх компонентів для актуалізації сексуального потягу» [205, с. 50].

Важливо також вказати на тісні взаємозв'язки мазохізму із садизмом. Останнє пов'язано з потягом до смерті (енергією мортідо). Залишається загадкою, яким чином вдається енергії «лібідо» все ж приборкати цю деструктивну тенденцію та повернути суб'єкта обличчям до життя, до професійної самореалізації.

З. Фрейд стверджував, що «діючий в організмі потяг до смерті – це першосадизм, він тотожний мазохізму» [206]. Далі він відрізняв: «Ми не здивуємося почувши, що при певних обставинах садизм, руйнівний потяг, який було спроектовано назовні, може бути знову інтродюкований, спрямований всередину, що обумовлює регрес психіки на більш ранній щабель розвитку» [206, с. 49]. Отже, мазохізм пов'язаний не тільки з агресією, депривацією (самодепривацією), депресією, садизмом, але і з регресією поведінки, що відрізняє його від того, що вимагає сексуальності і, таким чином, наближається до моралі.

У науковій літературі заявлена така форма мазохізму як «моральний мазохізм». Останнє передбачає той факт, що значущим є само по собі страждання. При цьому стушовується його джерело, яке може і не мати відношення до лібідно-еротичних аспектів життєдіяльності. Складається враження, що руйнівний потяг, що стимулюється мортідною енергією задається безособовою (безадресною) силою. Однак, у всьому повинен бути сенс, а, значить, і підпорядкованість внутрішньому імплікативному порядку психіки. Враховуючи, що психодинамічна теорія доводить, що до впорядкованості психіки причетна як сфера свідомого, так і несвідомого, то і у феномені

мазохізму присутній неусвідомлюваний суб'єктом бік, що й складає предмет глибинного пізнання.

Зупинимось на питанні механізмів, які зумовлюють феномен мазохізму. Проблема самодепривації безпосередньо пов'язана, як уже вказувалося, з придушенням інстинкту самозбереження, реалізація якого покладається на підструктуру Я. Наше припущення полягає в тому, що є відмінність між зовнішніми впливами, які фільтруються Я, і внутрішніми, неконтрольованими Я. Внутрішні події психіки суб'єкта переважно знаходяться в розпорядженні Ід, яке має контроль над вимогами інстинктів (потягів). Ід, як вроджений резервуар енергії, зумовлює затримку реалізації потягів «до кращих часів» або повністю пригнічує, користуючись цензорським контролем Супер-Его. Таким чином, Я (Его) знаходиться під «перехресним вогнем» ззовні і зсередини (до чого причетні підструктури Ід і Супер-Его).

Це вказує на можливість виникнення напруженості енергії, яка зазвичай відчувається як невдоволення. Підструктура Его (Я) являється посередником між Ід (внутрішнім світом) та зовнішнім світом. Тоді невдоволення, яке пов'язане з напруженістю, треба розуміти не тільки як таке, що потребує його зниження, розрядки (задоволення), але і як таке, що відноситься до ритму змін задоволення на спад. Збільшення невдоволення може задаватися ззовні або зсередини, чим створюється ризик, небезпека неадекватної поведінки, до якої можна віднести як самодепривацію так і мазохізм.

Уточнимо підструктуру Супер-Его (Над-Я), яка синтезує в собі залежність людини від батьків у вигляді пролонгації батьківського впливу, як і форму пізніших внесків його спадкоємців: вчителі, вихователі, кумири, книги, мистецтво, соціальні ідеали та релігійні фігури та ін. Об'єднуючим моментом для Ід та Супер-Его є їх залежність від минулого: Ід залежить від впливу спадковості (індивідуальної та архетипної); Супер-Его залежить від того, що асимільовано від інших людей та пережитих подій; Я переважно визначається власним досвідом.

Основні їх функції складаються з наступного: Ід каталізує реалізацію інстинктів (потягів), включаючи інстинкт самозбереження (продовження життя), в той же час, ця інстанція абсолютно безпорадна в забезпеченні захисту та самозбереження життя індивіда.

У контексті самодепривації (як і мазохізму) важливим моментом є той факт, що інстинкти (потяги) можуть: 1) змінювати свою мету за допомогою заміщень, відриваючись від первинних лібідних об'єктів (батьків, родичів); 2) підмінювати (замінювати) один одного, що дозволяє каталізувати енергію від одного інстинкту до іншого.

Ортодоксальний психоаналіз синтезує потяги по двох напрямках: ерос (енергія лібідо) та інстинкт руйнування (енергія мортідо). З. Фрейд вказує на те, що інстинкт руйнування, на відміну від спрямування лібідо, важко углядіти та констатувати до тих пір, доки він не експлікується, не проявиться назовні, що дозволяє віднести його до прихованих потягів. Звідси висновок, що прояв агресії назовні та на самого себе (що є властивим мазохізму) створює передумови каталізації енергії мортідо і, тим самим, задає руйнування Я. У крайніх випадках схожу експресію ми можемо спостерігати, коли людина сама себе б'є, рве на собі волосся, картає себе, що свідчить про енергію мортідо, яка переадресовується власному Я. Важливо звернутись до підбірки ілюстрацій із емпіричного матеріалу проведення груп АСПП із студентами психологами від I до V курсу (див. рис. 4.88-4.97). Ця підбірка авторських малюнків вказує на схожість драматичних внутрішніх переживань. Важливо врахувати, що зміст тем малюнків не спонукав до таких сюжетів (див. теми під рис. 4.88-4.97), а це говорить про те, що сам механізм витіснень причетний до притлумлення лібідної енергії і латентної актуалізації енергії мортідо. Дане дослідження методологічно торкається тих аспектів психіки, які дійсно потребують глибинної корекції, тобто домінуванням мортідо у його повернутості на самого суб'єкта. Саме це ілюструють авторські малюнки психологів, які вказують

на фіксованість драматичного досвіду минулого та його живість у самовідчуттях.

Важливо зауважити, що діалог з авторами малюнків засвідчує відображення ними власних станів, які задані минулим досвідом. «Яскравість» візуалізації страждань вказує на їх пульсуючий, емотивно живий характер. Стає зрозумілою та виправданою стратегія діалогічної взаємодії П. з Р. націленої на «оживлення» візуалізованого, опредметненого презентанта, що визначається його емотивною наповненістю. Рисунки 4.88-4.97 вказують на фіксованість стану, що переживає людина, на його гостроту, біль, страждання, фізичну деформованість (приміром, рис. 4.91), де ніжки не можуть утримати тулуб та йти. Майже всі без виключення, малюнки зображують стан, близький до стану Ісуса Христа, а саме – розп'ятість залежність від власного стану та інших, в чому людина сама собі зарадити не може. Дивлячись на рисунки, стає зрозумілим, чому ми в діагностико-корекційному процесі постійно маємо справу з мортідними виявами енергії, які маскуються захисною системою, що когнітивно спирається на просоціальні цінності та на «високість ідеалізованого Я».

Сказане дає підстави констатувати глобальну суперечність психіки майбутнього практичного психолога – це порушення балансу між енергією лібідо і мортідо; між «почуттям меншовартості» та «ідеалізацією Я»; між прагненням до соціальної та професійної досконалості та відчуттям, що «я уже перевершую інших».

Останнє викликано бажанням людини демаркуватись від людей (та батьків) і набути оригінальність, автономію. За умов наявності особистісної проблеми, яка потребує глибинної корекції, захисна система специфічно інтегрує розщепленість психіки, шляхом відступів від реальності та її викривленнями.

Враховуючи, що зовнішні прояви доступні сприйняттю, а отже і контролю Я, захисна функція не може контролювати приховані смисли, що домінують. У випадку вияву мазохізму, як правило, спостерігається причетність іншої людини (див. рис. 4.64), де ми

бачимо ланцюги, подібні до тих, що на рис. 4.76, але уже адресовані партнеру, який терпить біль від роздирання ноги «шпилькою» туфлі дами, яка в руках тримає його серце.

Рис. 4.88.
Людина, яку я
відчужую

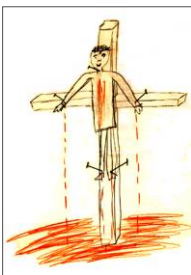

Рис. 4.89. Мої
бажання. Значима
для мене людина

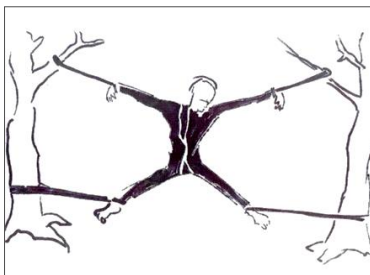

Рис. 4.90. Сприйняття щастя

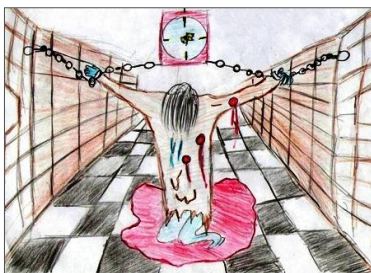

Рис. 4.91. Минуле, яке
неможливо виправити

Рис. 4.92.
Дорога життя

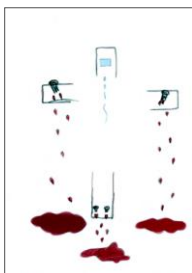

Рис. 4.93.
Людина, яку я
поважаю

Рис. 4.94. Мое
минуле

Рис. 4.95. Я в
сім'ї батьків

Рис. 4.96. Мої
самовідчуття

Рис. 4.97. Я
серед людей

Звертає увагу те, що ці дві категорії вияву особистісної проблеми (мазохізм та самодепривація) відрізняються парадоксальністю нехтування найсильнішого потягу Ід – інстинкту самозбереження, за природою якого стоїть принцип задоволення та уникнення невдоволення.

4.6. Релігійні мотиви мазохізму та його вияви у архетипній символіці *

Раніше зазначалося, що феномен мазохізму пов'язаний з самодепривацією, яка розглядається як форма агресії та самоагресії (самопокарання, обмеження можливостей задоволення власних потреб або їх блокування); є результатом аутодеструктивної поведінки, яка зумовлює руйнівні тенденції у ставленні людини до самої себе. В релігійному контексті самодепривація знаходить вияв у аскетизмі – крайня ступінь утриманості від життєвих благ задля активізації «надчуттєвих» резервів психіки та досягнення етичного ідеалу досконалості у єднання з Богом. Даний вид духовної практики є характерним для християнства, яке характеризує аскезу як прагнення людської волі до надбання Божественної благодаті, що рятує, зцілює, перетворює і відновлює людське єство, яке піддалося гріхопадінню. Пости, відмова від потреб матеріального світу, утримання та смиренність – все це, в розумінні даної релігії, наближує віруючого до Божественної любові та омріяної благодаті, що звільняє людину від гріхів, нівелює відчуття провини.

Реалізація накопиченої енергії невдоволення, за В. Райхом, можлива у «стосунках» віруючого із Богом. Почуття провини обумовлює виникнення неусвідомлюваного прагнення до самопокарання, яке передається за допомогою образу розп'яття на хресті, або проявляється в особливих символічних позах, а саме: колінопреклоніння; молитовне складання рук; згинанні спини під

* У співавторстві з Н. О. Івановою

вагою хреста; в розп'ятому прицвяхованому тілі, обумовленому смертю у спокуті та ін. Все це універсально-архетипні символи, які єднають людство у спільності для усіх семантичного їх навантаження.

Поширеним універсальним явищем в релігійних течіях є також фрустрація та депривування фізичних і емоційних потреб, дійсне заподіяння собі болю (обрізання, самобічування, жертвоприношення та ін.). Мазохістичні тенденції у релігії, за твердженнями Д. Ранкур-Лафер'єра, мають вияв у смиренності, яку досягають віруючі православні християни шляхом боротьби із потребами, бажаючи наблизитися до образу Христа, що здійснюється через самоприниження і саморуйнування, тобто в певних ситуаціях є мазохістичною.

3. Фрейд підкреслював факт «насильницького закріплення психічного інфантилізму», що капсулює людину у відчутті меншовартості, безпорадності, неспроможності, спричиняє відмову від власного «Я», від власних бажань, прагнень та повну покору вимогам, які декларує релігія від імені Бога [206]. Подібних поглядів щодо розуміння психологічних витоків заперечення власного існування або омертвіння індивідуальності віруючого дотримувались Е. Фром та В. Райх. Зокрема, В. Райх стверджував, що віруючий змушений омертвити (самодепривувати) власні бажання та потяги, замінюючи їх релігійними цінностями заради отримання любові та схвалення Божества [159]. Визнання людиною власної нікчемності, обмеженості, безпорадності Е. Фром відносив до ознак мазохістичних тенденцій, які спрямовані на позбавлення власної особистості. Окрім цього, психоаналітик стверджував, що мазохістична особистість рятується від почуття ізоляції, стаючи частиною іншого індивіда (в даному випадку Бога), який керує нею [208]. Це яскраво ілюструє релігійна течія – юродство. Згідно теологічних джерел, юродство – релігійне вірування, представники якого взяли на себе один з подвигів християнського благочестя. Юродові відмовилися від благ і зручностей земного життя, переваг суспільного життя,

не визнавали загальноприйнятих правил поведінки. Мазохістичні тенденції знаходили своє відображення в сприйнятті болю та страждання як божого дару, визначаючи це одним із способів врятування душі. Страждання є основою існування, головна мета життя – позбавлення власного Я, почуття самотності та слабкості, відчуття нікчемності.

В психодинамічній парадигмі проблема мазохізму пов'язується із схильністю людини до балансування між відчуттям граней життя та смерті або між тенденцією «до життя» та тенденцією «до смерті». Оскільки виникнення феномену мазохізму асоціюється з домінуванням енергії «мортідо» (руйнівної) над «лібідо» (конструктивної), важливим є питання зв'язку релігійної віри з тенденцією «до психологічної смерті». Вперше у вітчизняній літературі феномен тенденції «до психологічної смерті» описаний Т. С. Яценко [256]. Згодом дана категорія стала предметом дослідження її послідовниці І. В. Калашник [83]. Психодинамічна теорія тенденцію «до психологічної смерті» трактує як омертвіння, блокування чуттєвої сфери. Проявами психологічної смерті є відчуття невдоволення та розчарування, байдужості до життя, постійної втоми, що супроводжується емоційними станами апатії, відчуттям непотрібності оточуючим, відчуттям меншовартості, приниженості, які також є натяком на мазохізм [252]. На присутність у психіці суперечностей між потягами «до життя» та «до смерті» у своїх дослідженнях звернув увагу З. Фрейд. Дослідник зазначав, що для психічного життя суб'єкта характерним є: наявність інстинкту любові, який слугує збереженню життя та інстинкту смерті (танатоса), що протидіє життю. У релігійному контексті це: спрямованість до вічного життя та до омертвіння «Я» особи [190]. Поєднання архетипних тенденцій «до життя» та «до смерті» у релігійній вірі представлено в роботах В. В. Заневського, який стверджує, що сила прощення гріхів містить у собі таку дієвість, що звідси не раз виростало переконання у цінності гріха, звільнення від якого сприяє

очищенню душі. Подібна позиція була заявлена в роботах австро-американського психолога Т. Рейка, який розглядав християнство та іудаїзм як специфічні форми мазохізму, які трактують покарання як зцілення і спасіння душі, що є шляхом до Раю.

Середньовічні флагеланти можуть служити прикладом крайнього прагнення до публічного випробування болю і задоволення, породжених релігійними і мазохістичними імпульсами. Флагелланство – релігійний рух (лат. Flagellare – «шмагати, сікти, бити, мучити», лат. Flagellum – «бич, батіг»), у якому в якості одного із засобів умертвіння плоті використовували самобичування. Акцент у даній релігійній течії робився на самоприниженні, яке повинно обумовити прощення та реалізувати місію спокути. Флагеланти вважали, що колективне самобичування має наблизити еру Царства Христа, яка врятує людство від катастрофи – повне його знищення. Таким чином, у даній релігійній течії, мазохізм став не лише способом спокути гріхів, але і способом специфічного виживання [154].

Тенденція «до психологічної смерті» у психіці віруючого має вияв у відчутті власної грішності та провини. У вірі спостерігається втеча від недосконалості, слабкості, що проявляється в тенденції до самопокарання та страждань, які є характерними для обряду самопожертвування. Важливо розкрити етимологічне походження виразу «жертвувати» – «ставати святим». Е. Хамберт в своїх роботах, аналізуючи дане поняття, зауважує, що для того, щоб створити чи знайти символічний порядок і таким чином надати сенс життю (індивідуальному, природньому та соціальному), людина добровільно відмовляється від задоволення власних імпульсів та потреб, тобто добровільно себе самодепривує. Обряд самопожертвування є складовою багатьох релігійних течій, однак він найбільш яскраво відображений в релігійній культурі ацтеків: віддати своє життя під час війни, жінці померти під час пологів (віддати життя, щоб народити воїна) – надійних шлях до Раю. Із самопожертвуванням пов'язували і жертвування власної крові, віддача себе в жертву

богам. Дані мазохістичні тенденції аргументували тим, що п'ючи жертвну кров, боги чують людські молитви, а вміння витримувати біль та муки наближують їх до богів.

Для ілюстрації зазначеного вище, представляємо психомалюнки учасників груп активного соціально-психологічного пізнання (АСПП), де мазохістичні тенденції психіки архетипно презентовані: розп'яттям (рис. 4.90); пошмаганою спиною (рис. 4.98); повішенням (рис. 4.89); фізичною стражденністю (рис. 4.90). Малюнки не тільки вказують на страждання, до яких причетний суб'єкт, але і наявність схильності до такого типу катувань, які архетипічно близькі до страждань в образі Ісуса Христа. Згідно цього, мазохізм, що архетипічно навіяний релігійними мотивами всесвітнього страждальця Ісуса Христа, який без вини винний та спокутує гріхи інших людей, є дуже дієвим на психіку, що має вияв у архетипній символізації власних станів. Так, один із учасників груп АСПП зобразив людину, яка психологічно для нього не існує, у вигляді двох хрестів (рис. 4.77). Подібні сюжети можна спостерігати у художніх репродукціях невідомих авторів, знайдених у мережі Інтернет: саморозп'яття (рис. 4.99); нанесення фізичної шкоди, про що свідчить зображення крові (рис. 4.100); фіксованість стану, що переживає людина: біль, страждання (рис. 4.101, 4.102).

Реальність віруючої особи є ідеалізованою (ілюзорною). Її особливість полягає в тому, що Бог стає для неї ідеальним замішуючим об'єктом, який любить, дбає, опікується, що є натяком на дієвість компенсаторних механізмів – заміщення батьків. Суб'єкт, при цьому, капсулюється в інфантильній позиції, зорієнтованій на очікування Божої допомоги. Релігійна віра веде до зниження відповідальності за власний вибір («все в руках Божих»), що є однією із головних умов для особистості, обтяженої мазохістичними нахилами. Т. С. Яценко зазначає, що за такою формою поведінки суб'єкта стоїть його ідеалізоване «Я», яке підкріплюється ідентифікацією з Богом. Високість власного

«Я» забезпечується інтеграцією цінностей віруючого із цінностями, проголошуваними релігією [256].

Рис. 4.98

Підбірка малюнків невідомих авторів із Інтренету

Рис. 4.99

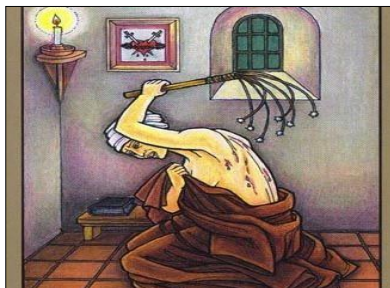

Рис. 4.100

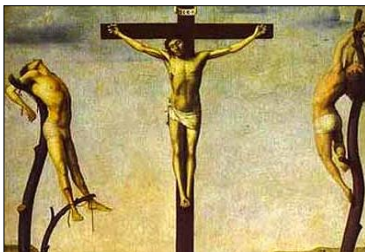

Рис. 4.101

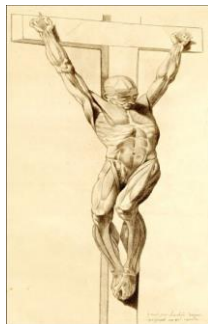

Рис. 4.102

Таким чином, феномен мазохізму підігрітий релігійними мотивами відіграє роль захисту, ілюзії адаптації від повсякденних проблем і соціальних обмежень, що породжують страждання, смерть та почуття безпорадності. Основна мета мазохіста – позбутися тягара свободи, він готовий пожертвувати власними інтересами, індивідуальними рішеннями та відповідальністю, щоб знайти сенс життя і захист ущемленому «Я».

РОЗДІЛ 5

ГЛИБИННІ ДЕТЕРМІНАНТИ САМОДЕПРИВАЦІЇ ПСИХІКИ І ДЕЗАДАПТАЦІЇ СУБ'ЄКТА ТА ЇХ ВИЯВ НА ЕМПІРИЧНОМУ МАТЕРІАЛІ

Проблеми самодепривації та дезадаптації є взаємопов'язаними: самодепривація зумовлює дезадаптацію поведінки суб'єкта. Методологія заявленої проблеми докладніше висвітлена в книзі «Методологія професійної підготовки практичного психолога» [256]. В цьому розділі увагу зосереджено на аналізі глибинно-психологічних витоків самодепривації та дезадаптації суб'єкта, що підлягають виявленню в процесі активного соціально-психологічного пізнання. Зокрема, презентовано зразки стенограм психоаналітичної роботи з візуалізованим матеріалом, неавторськими малюнками, комплексом тематичних психомалюнків та ін. Критерії аналізу були пов'язані з: відчуттям особою внутрішньої дисгармонії; появою самодепривації; залежністю від людей та самої себе; суперечливістю психіки та негативним ставленням до навколишніх та рідних.

Аналіз емпіричного матеріалу АСПП здійснювався шляхом структурування, узагальнення та аналізу семантики комунікатів (к-т), що позначаються цифрою в діалогічній взаємодії психолога з респондентом.

5.1. Дослідження глибинно-психологічних чинників самодепривації в процесі психоаналітичної роботи з використанням іграшок, малюнків

Психоаналітична робота з використанням іграшок (рис. 5.103) є ефективним методом пізнання глибинно-психологічних витоків самодепривації й дезадаптації суб'єкта. Пізнаючи глибинно-психологічні витoki поведінки особи, можна дослідити дію механізму «вимушеного повторення» драматичних почуттів та

вчинків, дійти висновку про його зв'язок із травмівними переживаннями власного дитинства, виявити підміну сприйняття об'єктивно існуючої реальності уявною, як і викривлене розуміння власної особистості, іншої людини. Така робота допомагає об'єктивувати перенесення інфантильних рис, які склалися у взаємодії з первинними лібідними об'єктами (батьками), на актуальні ситуації спілкування, що породжує дезадаптивну поведінку.

Рис. 5.103. Іграшки та предметні моделі

Розглянемо стенограму аналітико-психокорекційної роботи з використанням предметних моделей (протагоністи І., В., А.).

Психоаналітична робота з використанням предметної моделі «Янгол» з протагоністом І.

І.: 1. Мені імпонує ця фігурка янгола (рис. 5.104). Коли я була маленькою, мама дуже хотіла, щоб я була таким «янголом». Я й сама цього прагнула, щоправда, інколи демонструвала такі «крильця», проте чинила по-своєму. 2. У дитинстві, відчуючи потребу в захисті, я зверталася до дорослих. Якщо мені відмовляли, я «відрощувала» уявні крильця – вони допомагали

подолати самотність, нерозуміння рідними. **3.** Тепер, коли мені самотньо, страшно, я роблю вигляд, що сильна, безстрашна, примушую себе знизити тривожність. **4.** Коли я хочу показати «янгельську істинність», то «відрощую крильця», але інші цього не помічають. Я болісно реаую на таке ігнорування, адже хочу, щоб люди бачили мої «крильця».

П.: 5. Можливо, ти хочеш їх реалізувати, показати іншим, що «крильця» справжні, що це і є твої позитивні якості, яких не бачать?

І.: 5. Так. Я хочу показати, що я – унікальна, а мене сприймають як «звичайну». Я болісно реаую на це, не сприймаю, відмежовуюся від людей. Я хочу подолати свою дитячість і не уникати складних ситуацій «відрощуванням крилець», тобто ілюзією «незвичайної» І.

Рис. 5. 104. Янгол

Психоаналіз з елементами психодрами

П. 6. (Звертається до янгола): Чому тобі постійно хочеться «злетіти»?

І.: 6. Так хотіла мама. Це її очікування звернені до мене. Вона створила ідеал, до якого я мала дорости!

П.: 6. А навіщо прагнути до примарного ідеалу й не дозволяти собі бути такою, якою ти є? Можливо, варто просто бути собою?

І.: 6. Мама створила (і намагалася ліпити) ідеал не лише з мене, а й з батька – його вона «ліпила» ще активніше, ніж мене. Проте він «залишався собою», і її ідеал був для нього чужим, що псувало їхні взаємини.

П.: 7. Він поплатився за свою впертість розлученням?

І.: 7. Так.

П.: 7. А «янгол», мабуть, боявся «розлучення» з матір'ю?

І.: 7. Так, йому не хотілося бути відторгненим нею.

П.: 8. Хотілося отримати похвалу, заохочення матері? Тому й обрала такий образ себе. Якщо усвідомлюєш у собі «янгولا», то чому не можеш дозволити собі «спуститися» до прийнятної, відповідної для тебе моделі поведінки? Чи зараз тобі це не до вподоби?

І.: 8. Багато з того дитячого ідеалу і нині є моїм ідеалом, однак деякі риси «дісталися» мені від батька. Батько любив жити за принципом задоволення. Тепер я досить часто «розриваюся» між маминим ідеалом і тим, чого я насправді хочу, чого сама прагну, а воно близьке до батька.

П.: 9. Чого найбільше хотів би цей «янгол»?

І.: 9. Стати дорослим та розуміти інших, адекватно їх сприймати.

П.: 10. Стати дорослим? А що заважає? Тенденція до задоволення?

І.: 10. Я мала два різних приклади дорослої людини – маму і батька. Якою ж «дорослою» маю бути я – так і залишається проблемним запитанням?!

П.: 10. Не важливо, що подарували тобі батьки, важливо, що ти сама зможеш собі подарувати, самореалізувати власний потенціал.

І.: 10. Так, згодна, але для мене це ще недосяжно.

П.: 11. Може заважати те, що ти прагнеш бути правильною й хочеш набути таких якостей, щоб мати підтримку й заохочення з боку інших – як заміщення матері. Психіка схильна «ходити» відомими батьківськими траєкторіями. Тому з тим, чого хотіла від матері, і йдеш по життю. Болісно сприймаєш невідповідність ідеалу, повсяк час потребуєш заохочення від інших – у цьому полягає твоя «дитячість» (інфантильність).

І.: 11. Вдячна, що ви мені це сказали. Я відчувала, що це так, але не могла без такої допомоги усвідомити смислову сутність власних переживань.

П.: 11. Ти не залишаєш права іншій людині на її власну позицію. І тим самим втрачаєш зворотну інформацію, якою можна скористатися.

І.: 11. Я вам дуже вдячна, приймаю сказане і розумію. Мені емоційно не легко, але я відчуваю перспективи.

Науково-узагальнений аналіз

Наведений фрагмент стенограми дає можливість констатувати вияв дезадаптації й самодепривації обумовленої деструкціями виховання в сім'ї (особливо залежністю від заохочень матері). Емпіричний матеріал ілюструє специфічну форму самодепривації, породжену інтроєктуванням позиції матері. За таких обставин, не лише почуття, а й загальні перспективи самореалізації потрапляють в залежність від сформованого в І. Супер-Его. Характерними рисами протагоніста є прояви дитячості, пасивність, образливість, прагнення жити за принципом задоволення і, водночас, постійне відчуття невдоволеності, втеча від реальності у фантазії, викривлення зворотного зв'язку від інших людей тощо. Предметна модель, що обрана І. – «Янгол» відіграла роль посередника в проясненні залежності дівчини від батьків: з одного боку – протестні настрої батька, з іншого – вимоги та прагнення створення бажаного ідеалу матері. Поведінка І. демонструє наслідки інтроєктування рис обох батьків, що й спричиняє внутрішню суперечливість психіки в пошуках себе самої на шляху розблокування власного потенціалу. Під впливом вимог матері (та бажання їй догодити), протагоніст внутрішньо зливається з образом «янгола», намагається плекати в собі «ідеальні» риси, водночас очікуючи, що їх помітить та оцінить не тільки мати, а й інші люди. Таким чином, І. сама задає ситуацію ризику самодепривації непідтвердженням очікувань, що викликає почуття образи й розчарування (к-т 4). Намагання матері сформувати ідеал І. спричинили її внутрішнє розтотоження: з одного боку, бажання досягти ідеальних рис (заради материнської любові й заохочення), з іншого – прагнення вберегти себе,

скористатись правом на вільну поведінку. Травмівні переживання дитинства через розлучення батьків призвели до капсулювання психіки І., закріплення в неї проявів інфантилізму, а також залежності від навколишніх людей, що пов'язано з почуттям меншовартості. Водночас, дієвою є тенденція до демонстрації власної неперевершеності завдяки фантазуванню та відступам від реальності. Проте, зворотний зв'язок від оточуючих аж ніяк не засвідчує її унікальності, неперевершеності (к-т 5). Непідтвердження очікувань І. (заданих сім'єю) викликає в неї негативні переживання, породжуючи тенденцію до «втечі від реальності», ігнорування певної частини інформації, відмежування від інших людей, що і є показниками самодепривування, самоізолювання в умовах темряви.

Деадаптивна поведінка виявляється в тенденції вимушеного повторення, потенційній агресивності, нездатності налагоджувати партнерські стосунки. Далі зупинімося на психоаналітичному діалозі з іншим протагоністом – В. з використанням іграшок «Мишеня» та «Маска» (рис. 5.105).

Психоаналітична робота з використанням предметних моделей з протагоністом В.

В.: 1. Я вибрала мишеня й маску. А вийшло (надягає на мишеня маску) мишеня в масці. Іноді воно знімає свою маску і може бути без неї.

П.: 1. Ти одягаєш маску за певних обставин? Чи траплялося раніше, щоб мишеня було без маски? Чи давно воно живе з цією маскою?

В.: 1. Я думаю, що в дитинстві мишеня було без маски, але відчуло необхідність в ній досить рано. Кольори на масці з'явилися вже в дорослому віці.

П.: 1. Мишеня було дещо іншим? У минулому ця маска надягалась як відповідь на агресивне ставлення когось із рідних?

В.: 1. Це як захист – частково від агресивного, а частково від байдужого ставлення, яке просякнуте щодо мене ігноруванням.

П.: 2. Маска була безбарвною, бо не було можливості виявляти любов до рідних? Мишеня приховувало (уже згодом) власну байдужість, яка породжувалася зовнішнім ставленням до нього?

В.: 2. З одного боку, так, а з іншого – мишеня не було байдужим до ставлення батьків (у нього боліло в душі). Тож, дійсно, в нього відчуття можливості виявляти до них любов.

П.: 3. Мишеня власноруч розфарбувало цю маску? Чи її розфарбувало саме його життя?

В.: 3. Спочатку маска не була розфарбована, бо мишеня було маленьке й не вміло цього робити. Маска набула кольорів у процесі життя, отриманого досвіду.

П.: 3. Саме життя визначало кольори? Чи залежали вони від мишеняти, чи переважно продиктовані соціальними вимогами?

В.: 3. Саме життя ставило на цій масці кольорові плями, а потім уже мишеня пензликом, виходячи з їх обрисів, надавало їм образності, деталей, щоб було красиво й естетично.

П.: 4. Чи знімає мишеня маску?

В.: 4. Воно прагне бути без маски, але без неї буває, напевно, тільки сам-на-сам.

П.: 5. Тож мишеня є залежним від життя, від зовнішніх обставин. Воно й нині так само залежне, як колись від батьків? Йому лише доводиться щось домальовувати, а головним у «промальовуванні» цієї маски є соціум? Батьки спочатку

Рис. 5.105. Мишеня в масці

«подарували» маску, а потім вона змінилася залежно від соціальних впливів?

В.: 5. Так, батьки на цій масці нічого не зобразили, вони «подарували» тільки чорний колір, який є найважчим.

П.: 6. Нічого не зобразили, тому мишеня відчужене від своїх батьків. Можливо, воно незадоволене, що взагалі народилося мишеням?

В.: 6. Тепер – це відчуження! Раніше ж мишеня чекало й хотіло, щоб його «розмалювали» батьки.

П.: 7. Вони не розмалювали маску тільки тому, що не бачили її, а бачили лише мишеня?

В.: 7. Так. Вони не знали, що і як потрібно малювати: використовували чорно-білі кольори, бо бачать тільки це, їхня поведінка однотипна.

П.: 7. Маска не сприймає чорно-білого? Чи мишеня не хотіло чорно-білих кольорів на ній?

В.: 7. У дитинстві мишеня не сприймало чорно-білих кольорів, це справді так!

П.: 8. Це збереглося й надалі? Мишеня намагається чорно-білі кольори в масці нівелювати?

В.: 8. Можливо, колись (раніше) була ще одна маска – чорно-біла, був такий період у житті.

П.: 8. Залишкове явище від впливу батьків?

В.: 8. Так, це їхній слід на його душі.

П.: 9. Наскільки кольори маски є фіксованими, чи вони динамічні?

В.: 9. Складно сказати. Маска подобається мені й такою, мишеня має змогу інколи дещо домальовувати. Зараз маска зрозуміла, що потрібно самостійно розмальовувати себе саму відповідно до обставин.

П.: 10. Чи відчуває мишеня, що маска з ним органічно злита?

В.: 10. Так, мишеня відчуває свою маску й порівнює її з іншими масками.

П.: 10. Тоді маска набуває провідної ролі, а мишеня – допоміжної?

В.: 11. Авжеж. Завдяки мишеняті в маски з'являються живі очі. Мишеня може спостерігати, сприймати реальність, маска ж залишається твердою й неживою.

П.: 11. Тож, маска допомагає мишеняті щось приховувати від навколишніх. Мишеня не хотіло б, аби щось із його сутності взагалі виходило назовні? Адже воно презентоване тільки очима. А очі – це хоч і «дзеркало душі», але таке, що однозначно не читається, і тому мишеня сховане за маскою.

В.: 12. Так. Мишеня приховує слабкість й емоційну вразливість. Йому здається, що інші маски (і, можливо, те, що за ними ховається), менш уразливі, ніж воно.

П.: 13. Мишеняті хотілося б «перевірити на міцність інші маски»? Якщо вони міцніші, то у мишеняті є свобода дії, воно може бути більш колючим, гострим у поведінці? І при цьому не остерігатися, що раниць інших?

В.: 13. Мишеня остерігається, бо помітило ще деяких «мишей з масками». Раніше мишеняті здавалося, що воно – «найменше з усіх мишей», а тепер побачило, що є більш тверді маски, за якими ховаються ще вразливіші миші.

П.: 14. Суперечність: мишеня – «найменше з усіх мишей», але надягає маску, яка це приховує? Що меншим відчуває себе мишеня, то, напевно, барвистішою стає маска. Відчуття «я – найменше з усіх мишей» указує на почуття меншовартості й уразливість. Тобто «я кращий, ніжніший, душевніший і тому вразливіший»?

В.: 14. Тільки трішки вразливіший і чутливіший, мишеня з цим саме й бореться.

П.: 15. Чутливіший, ніжніший. Мишеня отримало досвід, який продемонстрував йому вразливість інших людей?

В.: 15. Так, воно побачило, що інші люди теж вразливі.

П.: 15. Здається, мишеня зацікавлене в тому, щоб суспільство вказувало на таку його унікальність. Тоді схожого до

цього мишеняти взагалі не існувало, і в цьому – його оригінальність. У цьому «сила», мишеня перевершує інших у тонкощах сприйняття?

В.: **16.** Я гадаю, що зараз це мишеня злилося з маскою, в якій все органічно єдине. Навколишні люди справді бачать оригінальність мишеняти, але це – природній, а не штучний стан.

П.: **16.** Отже, маска і мишеня – це вже єдине ціле?

В.: **16.** Так.

П.: **17.** Чи можна припустити, що мишеня через таку єдність перестало бути таким вразливим, як раніше?

В.: **17.** Так.

П.: **17.** То яким чином тоді воно сприймає світ? Адже маска і так заважала мишеняті його сприймати, а воно ще й внутрішньо стало менш чутливим до навколишнього світу? З'явилися черствість і «товста шкіра»?

В.: **18.** Ні, просто воно раніше більше відчувало, а тепер більше думає, розмірковує, розуміє, тобто більше у нього працює голова (розум).

П.: **18.** Про що його думи?

В.: **18.** Воно думає про те, як поліпшити своє життя, як вирішити проблеми, не скривдивши інших людей. Думає про власну захищеність і про те, щоб краще знати свої особистісні проблеми і приймати себе самого.

П.: **19.** У цьому є щось діаметрально протилежне. Раніше воно перевіряло інші маски на міцність, вразливість, а зараз, навпаки, намагається не образити іншого. У чому ще полягає його протилежність (суперечність)?

В.: **19.** Раніше воно очікувало від батьків любові, а тепер не очікує. Раніше мовчки терпіло все, що батьки робили з ним, тепер може постояти за себе, заявити про свої потреби.

П.: **20.** Це означає, що, по-суті, мишеня не змінилося, просто раніше воно приховувало почуття під маскою, заморожувало їх, а тепер дає їм вихід. Інакше кажучи, зміни відбулися у здобутті свободи без внутрішніх змін.

В.: Мишеня не стало агресивнішим. Раніше мовчало, тепер може виказати батькам своє незадоволення. Раніше очікувало любові, а тепер – ні! Ці очікування воно загнало глибоко в себе.

П.: Раніше мишеня випробовувало на міцність інших людей, а зараз розуміє, що краще дарувати їм тепло, добро, і тоді їхня «барвистість» буде відповідною, такою, що його радуватиме, чи так?

В.: 20. Так. Я зміцніла за час занять у своїй позиції добра до інших.

Науково-загальнений аналіз

Наведений фрагмент психоаналітичної роботи з використанням предметних моделей засвідчує велику роль метафори в діагностико-корекційному процесі (к-т 1). Саме метафоричний образ мишеняти, який був вибраний протагоністом В. для самопрезентації, дає змогу вільно (без ущемлення) доторкнутися до негараздів життя в батьківській сім'ї, що не лише «подарувала» почуття меншовартості, а й внутрішнє розтотоження (к-ти 3-13).

Використання предметних моделей (за умови вільного їх вибору респондентом) забезпечує захищеність особи у діалогічній взаємодії з психологом, та дозволяє їй представляти власні проблеми контекстно. Так, під час психоаналітично-діалогічної взаємодії з В. завдяки метафоричним образам «мишеняти» та «маски» було виявлено деструктивний вплив на її психіку ставлення батьків, що депривували потреби В., нерозумінням, ізоляцією, неприйняттям, байдужістю, що не лише зумовило формування почуття меншовартості (образ мишеняти), а й актуалізувало руйнівну енергію мортидо (негативного ставлення), яка ще більше ускладнила життя респондента В. в сім'ї. Саме тому для В. маска знижувала її внутрішній протест і сприяла розвитку здатності адаптуватися (виживати) у складних сімейних ситуаціях. Пізніше ці адаптаційні можливості доповнилися відповідним «розфарбуванням» маски (к-ти 10, 11). На це

вказують кольори маски, які персонізуються й оживляються очима мишеняти (к-ти 9, 10). Аналіз засвідчує, що суб'єкту, який виніс почуття меншовартості із сім'ї, доводиться адаптуватися не лише до соціуму, а й до самого себе, приховуючи, маскуючи таке почуття (к-ти 11, 12). Спостерігається також внутрішня суперечність: з одного боку, прагнення «до сили» (оригінальність, емоційна чутливість), яка є вузькоплановою, зорієнтованою на подібних собі (к-ти 14, 15), а з іншого – відступ від власної «меншовартісної реальності» завдяки «злиттю з маскою» (к-ти 16-18), що спричиняє самодепривацію власної чуттєвості й посилення раціо. Фактично В. проробляє з собою щось подібне до батьківського виховання, яке емотивно ігнорувало чуттєві порухи В. К-т 18 засвідчує, що, попри все це залишаються проблеми з мортідною енергією, яка була фіксованою й заблокованою в психіці ще за життя в сім'ї. Саме це «мортідо» конкурує з творчими (раціональними) намірами В., і в цьому теж є внутрішня суперечність психіки, за якою, поза сумнівом, стоїть почуття меншовартості, підживлюване енергією мортідо.

Розуміння В. цієї проблеми допоможе їй досягти бажаної гармонізації психіки (к-т 18), що вже усвідомлюється нею завдяки психоаналізу. Респондент указує на причини, що деструктували його психіку очікуванням любові від батьків, якої вони так і не давали (к-т 19). Відмова від таких очікувань (тобто їх депривація) відкрила перспективи переорієнтації на соціальну самореалізацію. Такий сублимаційний шлях уможливорює переведення капсульованої (самодеприваційної) енергії в русло соціальної самореалізації (к-т 20).

Представлені стенограми засвідчують, що глибинно-психологічні витoki самодепривації пов'язані з деструктивними педагогічно-сімейними впливами: фізичними покараннями, емоційною відчуженістю, авторитарним ставленням батьків до власних дітей з ігноруванням їхньої чуттєвості тощо. Переживання зумовлені таким впливом дорослих, фіксуються, і в подальшому житті деструктують психіку суб'єкта.

Психоаналітична робота з використанням предметної моделі з протагоністом А.

П.: Які виникли б у тебе відчуття, якби ти зайняла місце місяця (рис. 5.106)?

А.: Мені досить комфортно, спокійно, але хотілося б, щоб цієї дитинки тут не було – я асоціюю себе з місяцем.

П.: Чому дитинці некомфортно? Вона боїться впасти? Але ж місяць її міцно тримає! Можливо, дитина відчуває загрозу від місяця – психологічну або фізичну?

А.: Вона боїться, що може впасти, хоча досить міцно тримається в «обіймах» місяця.

П.: Чого тобі хочеться: зайняти місце місяця чи залишитися дитиною?

А.: Дитини тут не має бути взагалі, я її не сприймаю!

П.: Поясни чому?

А.: Їй важко тут сидіти. Місяць неначе її стискає, може впустити, зробити боляче. Ця модель нагадує мені стосунки з батьками в дитинстві, коли я потерпала від їхнього грубого ставлення, постійних обмежень, покарань. Ось такі асоціації.

Фрагмент стенограми виявив вплив батьків на виникнення деприваційних почуттів А. до батьків, недовіру, страх наближення на близьку дистанцію до них. Для уточнення проблемних моментів з «дитиною» в психоаналітичну роботу було введено нову іграшку – ляльку-дівчинку (рис. 5.106).

Рис. 5.106. Дитина на місяці

Продовження психоаналітичної роботи з протагоністом

А.

А.: У дитинстві я була схожою на цю дівчинку (рис. 5.107).

П.: Що вона переживає?

А.: Вона весела, життєрадісна, трохи схожа на мене, але їй важко ходити, тому що в неї завеликі ноги. Дівчинці важко йти по життю. Вона часто відчуває агресивність, обмеження з боку навколишніх.

П.: Тобі подобається вираз її обличчя?

А.: Так, він позитивний.

П.: Тобі хотілося б побути в її ролі день чи два?

А.: Ні, я не люблю дитячості й усього, що з нею пов'язане. Відсікаю власні спогади про дитинство.

П.: Ти б якось змінила цю іграшку?

А.: Хотілося б, щоб вона подорослішала.

П.: З чим тобі не хочеться розлучатися з того, що ти винесла з дитинства?

А.: З дитячими спогадами про подорожі з батьками. Тоді я відчувала себе потрібною їм. Коли батьки віддавали мене до бабусі й дідуся, я відчувала себе непотрібною, тягарем для них, якого вони спекалися.

П.: Що цій дівчинці доводиться пробачати батькам?

А.: Я взагалі не хочу їх пробачати. І все ж доводиться пробачати матері недбалість, неуважність, зайнятість лише собою, агресивну поведінку, ізолювання мене, невинуваті покарання, а батькові – надмірну лояльність і байдуже ставлення до мене.

Рис. 5.107. Дівчинка

П.: Ти відчуваєш, що це якось вплинуло на твоє подальше життя?

А.: Неприємні спогади дитинства впливають на стосунки з батьками й навколишніми людьми та друзями. Іноді я прагну, щоб інші люди ставилися до мене, як ідеальні батьки (яких я й не знала), любили й приймали такою, якою я є. Однак, мені не хочеться докладати до цього жодних зусиль. Я ніби забуваю про батьків, сприймаю їх як сторонніх, просто знайомих людей, не більше.

П.: Але ж таке відчуження батьків тягне за собою й відчуження себе, чи то так?

А.: Я помічаю, що відчужую себе в тих аспектах, які є спільними з батьками, і не можу цього змінити.

П.: Які ж наслідки цього?

А.: Я замикаюсь у собі, і тепер розумію, що самоізоляція є формою самопокарання, тепер уже батьки «сидять» у мені для контролю та осуду моїх дій.

П.: Ти гарна, розумна, тож маєш усі підстави прийняти себе, зрозуміти наслідкові ефекти дитинства, аби скоригувати свою поведінку і, відповідно, знизити напруження. Це сприятиме твоїй самореалізації.

А.: Для мене це новий погляд на саму себе й своє минуле. Гадаю, що почуте допоможе мені в роботі над собою.

Науково-узагальнений аналіз

Психоаналітична робота з протагоністом А. об'єктивувала глибинні витоки самодепривації, каталізованої взаєминами з батьками: самовідчуження, фіксація емотивних негараздів у взаєминах із ними – недовіра, пасивність, байдужість у взаєминах. Показово, що недовіра до батьків об'єктивувалась на метафоричному матеріалі – «місяць і дитина». Недовіра до доброго й щирого ставлення батьків та відчуження їх зумовили стабілізацію інфантильної позиції, водночас присутнє і «відсікання» А. інфантильного періоду власного життя. Усе це створило передумови для самовідчуження, тенденцію до

самодепривації почуттів, відчуття психологічного сирітства – «батьки – ніби ми не знайомі люди». Заблокованість енергії лібідо актуалізують мортідні тенденції, що є основою самодепривації, що й потребує корекційного втручання.

Психоаналіз отриманого емпіричного матеріалу дає змогу виокремити глибинно-семантичні параметри парадоксальних виявів психіки протагоніста, що мають ознаки самоблокування власного психічного потенціалу, спричиняючи самоізоляцію та самодепривацію. Очевидною є домінантна роль у цьому процесі едіпальної залежності від батьків, що породжує внутрішню суперечливість психіки: амбівалентність емоцій, почуття провини та меншовартості. До наслідкових явищ належать також тенденція вимушеного повторення та об'єктні відношення в їхній схильності до перенесення на інші (актуальні) ситуації спілкування, що деструктує спілкування (інтимні взаємини).

В узагальненому вигляді можна ствердити, що самодепривація характеризується амбівалентністю почуттів до себе та близьких людей, загостренням почуття меншовартості, інтроєктованістю рис батьків в мортідному аспекті, блокуваністю енергії лібідо (конструктивного, творчого потенціалу), втратою віри в себе та інших людей, обезціненням власних перспектив розвитку.

5.2. Емпіричний матеріал глибинного пізнання: на авторських малюнках та репродукціях художніх полотен (протагоніст Ж.)*

Психоаналітична робота з протагоністом Ж. оригінальна тим, що респондент самостійно підбрала серію відомих мистецьких полотен і запропонувала їх для психоаналізу як психомалюнки з загальною назвою «Образ жінки».

П.: Розкажіть, чого ви очікуєте від роботи в групі АСПП?

* У співавторстві з А. Камінською

Ж.: У мене є проблеми, які вкрай необхідно вирішити.

П.: Яке саме питання ви хочете вирішити?

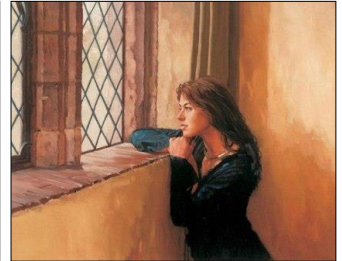
Ж.: Спочатку я хочу показати свої малюнки, а потім озвучу завдання. Це мій образ жінки (рис. 5.108, фрагменти а, б, в). Для мене жінка – це не тільки зовнішні ознаки, а й емоційний образ, що є ще важливішим.

а

б

в

Рис. 5.108

П.: Отже, ваше завдання – наблизитися до таких образів жінок, які представлені?

Ж.: Це вже і є мій образ – я розумна, талановита, гарна, здатна аналізувати, ставити запитання й давати відповіді на них (вказує на рис. 5.108, в). Тут (рис. 5.108, б) я жіночна, зваблива, ефектна. Тут (рис. 5.108, а) я стрімка, рвучка, наполеглива, можу розв’язувати завдання різної складності. Це образ дорослої жінки.

П.: Який із цих фрагментів на рис. 5.108 найповніше відображає внутрішнє самовідчуття Ж.-жінки?

Ж.: Перший (рис. 5.108, а).

П.: На ньому ж позиція більш пасивна, ніж на фрагменті рис. 5.108, б?

Ж.: Навпаки, на цьому малюнку відображено плавність (рис. 5.108, б), а на цьому – поривчастість (рис. 5.108, а). Піднесена вгору рука – ніби постріл.

П.: Ця поривчастість, з одного боку, допомагає швидко наблизитися до мети, а з іншого, може відлякувати людей (і, вочевидь, чоловіків)?

Ж.: Так, передусім чоловіків!

П.: Ваш образ жінки ідентичний як серед чоловіків, так і серед жінок? Для жінок ви – ідеал, на який треба рівнятися?

Ж.: Важко сказати. Скоріш за все – так! Це тому, що прямолінійність, яка була винесена з дитинства як спосіб самозахисту, присутня в цій руці (рис. 5.108, а).

П.: Ця рука завжди вам сприяла у вирішенні завдань, чи все ж таки і заважала?

Ж.: Вона мені заважала, але я не могла її позбутися.

П.: Ви не могли відмовитися від такої моделі поведінки?

Ж.: Так, це вже мій стиль поведінки, я не знала іншого способу, щоб вижити. В дитинстві мені не дозволяли виявляти свої емоції. У певний момент мене просто прорвало (подібно до пострілу), і я стала виглядати як ця дівчина (рис. 5.108, а).

П.: Ви хотіли щось призупинити з того, що вам не подобалося?

Ж.: Було прагнення захистити себе.

П.: Ким зайняті ці дівчата на двох інших малюнках?

Ж.: Ця (рис. 5.108, в) зайнята кимось, ця (рис. 5.108, б) – собою, і ця (рис. 5.108, а) теж собою.

П.: Отже, всі дівчата (рис. 5.108, а, б, в) орієнтовані переважно на себе, що може виявлятися в неузгодженості жестів і поведінки відповідно до цілей, які ви ставите перед собою.

Ж.: Я докладую максимум зусиль, а результат виходить негативний. Тоді постає питання: «Чому»? Воно мене хвилює..., мучить.

П.: Може, це частина того завдання, про яке ви говорили на початку?

Рис. 5.109. Добра мати

Рис. 5.110. Дитя

Ж.: Це один з його аспектів.

П.: Які ще елементи входять до цього завдання?

Ж.: Ось це (рис. 5.109) – моя добра мати. Я виростила її в собі сама. Це моє особисте досягнення. У мене не було такої матері в дитинстві. Це моя мрія, яка жива в моїй душі.

П.: Отже, мати у вас самій, ви її носій?

Ж.: Так.

П.: У вас є діти?

Ж.: Окрім цієї дитини (вказує на рис. 5.110), у мене немає інших дітей. І цю дитину в собі я виростила і виховала сама. Це нелегка праця. Дитина має життя в моїй душі.

П.: Це може бути формою підміни свого дитинства – спробою втекти від нього, від його некомфортних залишкових почуттів. Тож ви створили образ ідеальної дитини, якої не любити не можна. Проблема, вочевидь, у любові?

Ж.: Так, ви маєте рацію. Коли я зрозуміла, що не маю своїх почуттів, бажань, не маю права їх мати, світ видався страшною загрозою, яка, як я відчувала, може розчавити й знищити мене. Довелося вчитися бути дитиною і жінкою, розуміти, «що таке жінка». Довелося навчитися розуміти, що таке мати, як це – відчувати і переживати слово «ма-ма». Я вчила свою внутрішню, перелякану дитину бачити світ по-іншому, ніж отриманий мною досвід: я сама навчалася добра, світла, радості, а не зла й горя.

П.: Це був процес самонародження, самоформування, і ви виявилися в ньому самодостатньою. Але є ризик, що ви не досить адекватно можете реагувати на ситуації, що мимоволі пробуджуватимуть (оживлюватимуть) ту знедолену дитину, яка не кидає вас.

Ж.: Чистісінька правда! В цьому й полягає моя головна проблема. Я уявляю зараз одну відому картину, яка є чудовою ілюстрацією мого дитинства (рис. 5.111). В дитинстві у мене була книжка з репродукцією картини В. Сурикова «Бояриня Морозова», для мене вона стала настільною, я роздивлялась часто її, і в мене відбулася ідентифікація з деякими образами. А

бояриня – це моя жорстока мати-мачуха (рис. 5.112), яка тиранила мене, вбивала в мені ніжну дитину.

П.: Убивала фізично чи психологічно?

Рис. 5.111. Дитинство

Ж.: Духовно. Я не мала права на власні почуття, вона їх омертвляла. Мати завжди за мене знала, що мені потрібно. Вона так і казала: «Я краще знаю, адже я твоя мати».

П.: А свою біологічну матір ви знаєте?

Ж.: Так, це вона і є, але не було відчуття того, що ми рідні, навіть, біологічно. Я з нею ж і живу. Виникало питання: хто вона мені, рідна мати чи мачуха? Висновок – мачуха!

П.: Отже, справжньою біологічною матір'ю є та жінка з малюнка 5.109, яку ви створили всередині себе?

Ж.: Так. Але в дитинстві я асоціювала себе з дівчиною зі схиленою головою та з юродивим (рис. 5.113, зліва), у мені співіснували ці два образи. На них указує піднесена догори рука боярині (рис. 5.112), в дитинстві я завжди бачила цю руку, відчувала свою

Рис. 5.112 Мати

Рис. 5.113. Образи: покірність і нікчемність

подвійну сутність.

П.: Який із двох образів переважав (рис. 5.113)?

Ж.: Спочатку цей (вказує на дівчинку з похиленою головою). Це покірність і приниженість, так було протягом багатьох років. На малюнку я написала: «значущість – нікчемність». Цей образ був значущий для мене, бо допомагав мені виживати, але він все одно не наближав мене до такої матері (рис. 5.112). Тому й з'явився образ юродивого – уособлення самопокарання й самобичування як певної форми смиренності.

П.: Юродивий (рис. 5.113, праворуч людина, яка присіла) є справжнім породженням матері?

Ж.: Другий образ, крім юродивого, є покірна, скромна дівчина, що стоїть біля нього схиливши голівку. Доповненням до цих образів є два мої авторські малюнки: «Любов» (рис. 5.114) і «Мої бажання. Найбільш значуща для мене людина» (рис. 5.115). Любов похована в труні, яка пливе по річці.

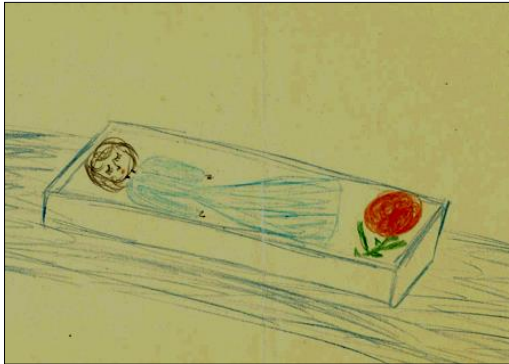

Рис. 5.114. Любов

П.: На рис. 5.115 зображено реальну людину?

Ж.: Так, на хресті – це я, а хрест – то моя мати – я розіп'ята нею.

П.: Отже, можна припустити, що провідним образом серед усіх є юродивий, адже він за своїми стражданнями близький до зображення на малюнку (рис. 5.115)?

Ж.: В емоційному плані, мабуть, так. Такі почуття є внутрішнім самопокаранням й самознищенням, що властиві юродивому, дуже виснажують мене....

П.: Скільки років ви живете окремо від матері?

Ж.: Я живу з нею разом, якби ж то окремо...

П.: Чи були ще люди, які могли б жити з вашою матір'ю?

Ж.: Був батько, який від неї втік, і я в дитинстві йому заздрила, що він зміг піти, а я залишилась.

П.: Ви єдина дитина в сім'ї?

Ж.: Так. В дитинстві я заздрила друзі, в якій був брат, і весь час запитувала матір, чому в мене немає брата чи сестри.

П.: Ви могли піти з батьком, чи мати вам пояснила, що це погана ідея?

Ж.: Я хотіла піти разом із батьком, але коли сказала йому про це, він відповів, що йому нікуди мене забрати (ніде жити з дитиною). На жаль, він розповів матері про моє бажання, і вона влаштувала мені скандал. Більше я не намагалась піти.

П.: Мама на цьому малюнку – це хрест (рис. 5.115), чи образ юродивого на рис. 5.113?

Ж.: Мати – це хрест, вона прищиплює не лише мене, а й саму себе. Юродивий – це мій образ, який втілює внутрішню образу на матір, її неспроможність, страх перед життям, дурість. Раніше я її так відчувала, доки вона не роздавила цей образ у мені. Мамаша все це зруйнувала й тепер хоче, щоб я демонструвала свою любов до неї, називала її «матусею». Мати в дитинстві не виявляла щодо мене любові, батько ж ставився ніжно, називав лагідними словами.

П.: Вам нікуди піти, тож ви змушені жити разом із матір'ю?

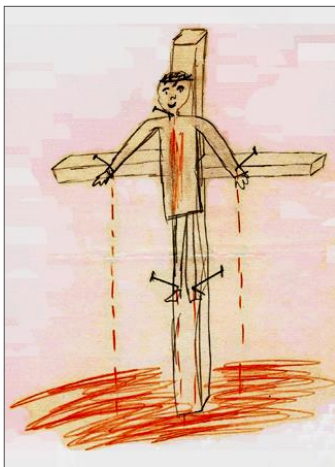

Рис. 5.115. Мої бажання
Найбільш значуща для мене
людина

Ж.: Коли я зі своїм громадянським чоловіком жила окремо від матері, зв'язок із нею не був розірваний. Для мене це теж було (що мене дивувало) справжнім покаранням. Наприклад, я щоранку мучилася – запрошувати мені її сьогодні в гості чи ні. Якщо я кликала її, то мені потрібно було знайти причину для її візиту, довго вмовляти прийти. Коли я її не запрошувала, вона ображалася, що я погана донька.

П.: Таким чином, ви самі пришили собі до цього хреста (рис. 5.115). Тоді провідним моментом є самопокарання?!

Ж.: Все, як у юродивих.

П.: Що з себе являє образ юродивого у вашому розумінні?

Ж.: Юродство в Давній Русі вважалося подвижництвом. Вони вдягали лахміття і ланцюги, спокутуючи в такий спосіб свої гріхи і гріхи інших людей. Тому на Русі вважалося, що перебування юродивого в спільноті є добрим знаком.

П.: Виходить, що такою поведінкою юродиві наближали себе до Ісуса Христа.

Ж.: Так. Виходить, що я спокутувала гріх власного народження! Таке відчуття я несу у собі.

П.: Що ви відчували, коли усвідомили це?

Ж.: Це те, як мене бачили батьки (рис. 5.116, тарілка) – вони мене не помічали. Я – це тарілка, яку вони завжди топтали. Я з'єднала багато тем, що охоплює цей малюнок.

П.: Чуттєвий аспект у вас усічений (тарілка архетипно дає натяк на утробу), пригнічений?

Ж.: Мене вперше поцілували в 7-му чи 8-му класі.

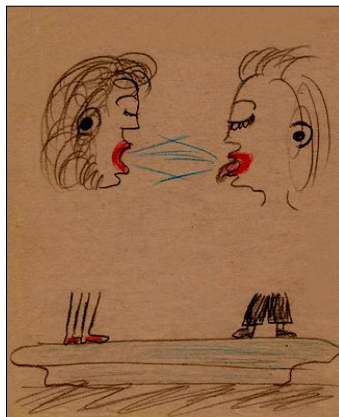

Рис. 5.116. Як мене бачать (бачили в минулому) батьки.

Сприймання близькими
мого неіснування.

Я в сім'ї батьків.

Сприймання близькими
(рідними) одне одного

П.: Хто це зробив?

Ж.: Батько. Для мене це було шоком, і я його мимоволі відштовхнула. До того я навіть не здогадувалася, що дітей можна батькам обіймати й цілувати.

П.: Чому ви самі по собі «тупцювали», коли у громадянському шлюбі могли (були умови) стати такою жінкою (рис. 5.108). Ви були поруч з коханим чоловіком, проте день починався з думок про матір.

Ж.: Такою жінкою на той момент я себе не відчувала, не була такою, не розуміла себе. Цей малюнок – це швидше відчуття потенціалу жінки в собі.

П.: А якою вас відчував чоловік? Можливо, в образі юродивого чи цієї смиренної дівчини (рис. 5.113)?

Ж.: Поруч із ним, я була не стільки дівчиною, скільки чоловіком, поводитися по-чоловічому.

П.: Вашому коханому бракувало чоловічих якостей?

Ж.: Ні, для мене він був ідеальним чоловіком, правда, я ж сама його й вигнала. Тепер я розумію: для своєї матері я була і чоловіком, тому не розуміла, як бути такою дівчиною (рис. 5.108, б).

П.: Я поставила запитання щодо вас, а ви все одно звертаєте розмову на матір. Коли ви познайомилися з чоловіком, якою він вас бачив: мрійливою (рис. 5.108, б), чи такою лагідною, поступливою (рис. 5.116, образ дівчини).

Ж.: Цього образу (рис. 5.108, б) він точно не бачив – на той момент були тільки фігури (рис. 5.113) дівчини зі схиленою головою та юродивого.

П.: Ви стали такою дівчиною (рис. 5.108, а, б, в), коли поруч з вами вже не було коханого, тобто вашого чоловіка?

Ж.: Так, я стомилася бути чоловіком, але цю «мужність» у мені підкріплювала мамаша. Я її повністю обслуговую. Я хочу бути жіночною, але коли переходжу в такий стан (жіночності), то відчуваю чоловічу силу моїх партнерів, і тоді починаю з ними конкурувати. Побачила, що це відбувається в спілкуванні з начальством.

П.: З вашою енергією вам потрібна ціла плеяда начальників?!

Ж.: Так вийшло, що на роботі в мене в колективі четверо чоловіків і я, єдина жінка.

П.: Ви казали, що драми (рис. 5.115) у вас почалися ще в дитинстві. Можете розповісти про це докладніше.

Ж.: У ранньому дитинстві мати мені розповідала, що батько її покинув, коли я була ще маленькою. Вони розлучилися, однак, за деякий час батько повернувся в сім'ю. Я довго не знала, що мої батьки були розлучені, і не розуміла, навіщо мати мені розповіла цю історію. З цього моменту почався період «полірування». До того ж, батько тоді писав дисертацію і був у постійних роз'їздах, а згодом залишився жити в іншому місті. Ось цей малюнок (рис. 5.115, розп'яття) повністю передає стан матері на той момент. Тільки на малюнку людина посміхається, а в неї не було посмішки, вона була просто розп'ята.

П.: Це ваше особисте бажання – розп'яти матір на цьому хресті, адже не даремно на рис. 5.115 ви побачили обличчя матері. Отже, ви є хрестом для матері?

Ж.: Так, у сказаному є сенс – на хресті ми буваємо по черзі: коли мати вбивала мене, мені хотілося вбити її. Вона вбивала своєю безпорадністю, це одна з якостей віруючих.

П.: Віра є в активі вашої родини?

Ж.: Ні, але релігію я вивчала. Одного разу мати довела мене до такого стану, що постало питання: «Жити чи померти?» Я вирішила померти, бо далі існувати ось так (рис. 5.115) і так (рис. 5.114) не було сенсу.

П.: Що зображено на рис. 5.114?

Ж.: На цьому малюнку (рис. 5.114) зображена психологічна чи духовна смерть: дівчина лежить у труні, що пливе річкою життя. Жити в такому стані вже було не сила, і я розмірковувала, в який спосіб мені померти. Від ідеї порізати собі вени відмовилася – це боляче й неестетично, тож вирішила стрибнути з п'ятого поверху. Я взяла ключі від горища, підійшла до східців, взялася за перила й зробила перший крок. Потім уявила, як

лежатиму внизу – не приведи Боже, відразу не помру й залишуся калікою... І я зрозуміла, що попри все необхідно жити. А якщо жити, то як і куди рухатися?

П.: Виходячи з ваших слів, можна припустити, що ви самі себе розпинали на хресті (рис. 5.114): продовжували «жити і не жити» одночасно, певні аспекти почуттів омертвляли. Це допомагало вам вижити з матір'ю.

Ж.: Це правда. Я можу (навчилася) виключати почуття й жити лише розумом. Ось малюнок, де я роздвоююся (рис. 5.117 «Моє минуле»): з батьком пішли почуття, а з матір'ю – залишився мозок (вказує на образ ліворуч унизу).

Рис. 5.117. Моє минуле.
Дорога мого життя

П.: Де тут батько?

Ж.: Ось ця стрілка (вказує на нижню частину малюнку на жовто-червону стрілку, справа наліво) – «із сім'ї», це стрілка матері (жовто-червона) – мати виявилася сильнішою. Вони мене розірвали навпіл (середня фігура) і тут залишився лише мозок (третя фігура праворуч). Я, в момент народження (див. зліва), – між батьком і матір'ю. Коли я проходила ребьофінг (дихальна психотехніка), то відчула, що в момент перебування в утробі була

здоровою дитиною, а під час пологів – народився старий, виснажений, мертвий чоловік. Такі почуття я пережила.

П.: Тому ви й казали, що померли, народившись, а в утробі ще жили?

Ж.: Так, я довго жила (та й ще почасти живу) з таким відчуттям.

П.: В утробі було як у раю: цілісно, затишно, з безконфліктними батьками. А потім все роздвоїлося (рис. 5.117), що відображає дуалістичність психіки. Частина вас пішла разом з батьком?

Ж.: Більш того, можна сказати, що я померла.

П.: Коли він пішов, то померла ваша емоційна половинка?

Ж.: Всі мої позитивні й світлі емоції пішли разом із батьком. Залишився тільки негатив, який породили ці образи (рис. 5.113). З матір'ю я єдналася через негатив та гостроту, почуття провини.

П.: Ви розумієте (відчуваєте) спорідненість з матір'ю як форму залежності від неї, зрощеність із нею (вказує на фігуру з однією стрілкою, рис. 5.117)?!

Ж.: Тут така спорідненість: щоб вижити, треба приховувати свої емоції, проявляти лише своє раціо, оскільки їх мати в цей час не помічала, знецінювала, знищувала. Мати закінчила школу зі срібною медаллю, її брати теж закінчили школу з медалями, батько писав кандидатську дисертацію. Мені необхідно було довести, що я теж маю право на існування.

П.: Без медалей і кандидатської дисертації.

Ж.: Я теж закінчила школу з медаллю. Необхідно було набути дуже багато знань, і тепер я справді чимало чого знаю – набагато більше за свою матір, і бачу, яка вона дурна. Виходить, що я відправляю її в цей стан (образ юродивого, рис. 5.113), щоб відчутти свою значущість, силу.

П.: Отже, спорідненість справді присутня, тому що між вами йде обмін, зміна образів і навіть на розп'ятті (рис. 5.115), то вона, то ви. Чи можна сказати, що ви рівні у стражданнях?

Мабуть, ви будете це заперечувати, бо матері не властиві такі стани як на рис. 5.108, 5.109?

Ж.: Так. Я помічала, що вона не може встановити контакт із дітьми, на відміну від мене – я швидко знаходжу з ними спільну мову. Цього я навчилася не у своєї матері, а на власному досвіді, читаючи книжки.

П.: Ви казали, що батька вже немає?

Ж.: Так, він помер.

П.: Як давно?

Ж.: Точно не скажу, адже не запам'ятовую цифри. Можливо, це пов'язане з моїм дитинством. Коли я переймалась питанням: «Це мої рідні батьки, чи я сирота за живих батьків?», я вираховувала дату, коли мене зачали. Виявилось, що це сталося до весілля. І вже тоді я вважала, що це гріх, і тепер маю проблеми щодо одруження (рис. 5.118). Це весільна обручка, і я на ній повішена.

П.: Юродивість причетна до самого акту зачаття (поза законом).

Ж.: Мабуть, ще й тому, що мамаша розповідала, як їй було важко ходити вагітною. Коли вона завагітніла, батько не був готовий до появи дитини і вона народила мене для себе, щоб бути такою, як усі. Вона сподівалася, що моїм вихованням займатиметься батько. В результаті я стала нянькою для своїх батьків. Я була не проти бути батьком для батька, ми з ним ладнали, але не для матері, бо це каторга.

П.: Він захистив свою дисертацію?

Ж.: Так, і кандидатську і докторську, а потім підробляв тим, що писав їх для інших.

Рис. 5.118. Драматична подія мого життя

П.: Потрібно було, щоб він написав дисертацію і вам.

Ж.: Він дуже цього хотів, але мамаша не дала цього зробити, про що я шкодую.

П.: Мама його контролювала?

Ж.: Я жила з матір'ю, а це треба було їхати кудись вступати, складати кандидатські іспити. Мати влаштовувала сварки, істерики, тож мені довелося відмовитися від цієї ідеї.

П.: Таким чином, у вас живуть дві людини: одна – лагідна дівчина (рис. 5.113), підкорена волі матері, а з іншого боку – юродивий, який може прикриватися цією лагідністю, хоч і страждати та обездолювати себе. В будь-який момент все може перевернутися, як пісковий годинник.

Ж.: В мені є ще ця дитина (рис. 5.110), просто вона не може пробитися через ці два образи.

П.: Дитина може займати позицію спостерігача. І тоді вона остеронь?

Ж.: Так. Ось навіть приклад. Я працюю конструктором. Для вирішення робочого питання телефоную до головного офісу й повідомляю про помилку. Зі мною погоджуються і просять мене ж її виправити. Я відразу відчуваю, що розумніша за свого співрозмовника, талановітіша, значущіша, відчуваю свою неперевершеність, і водночас я починаю відчувати провину і через це не можу діяти. Це питання потім вирішувалося ще добу, бо я не знала, що йому сказати, як із ним вести діалог.

П.: Можна було запитати: «Ви завжди, визнаючи свою помилку, пропонуєте комусь її виправити?»

Ж.: Цього я дійшла через добу.

П.: Якби я попала в подібну ситуацію, то могла б сказати: «Все зроблю, якщо вам це принесе задоволення, і я завжди рада його дарувати вам». І тоді, можливо, це питання вирішувалося б швидше.

Ж.: Я це розумію, оскільки така затримка означає те, що я програю, ігноруючи людину. Коли керівник приходить до мене вирішувати робочі питання й запитує мою думку, я не можу

нічого йому відповісти, оскільки відчуваю провину (показує на рис. 5.113). Я розумію, що в чомусь його перевершую, я краща і значущіша, але «згортаюся» в своєму потенціалі через сходження в цятку на перетині різноспрямованих почуттів.

П.: Значить, це ілюзія, що частина вас пішла з батьком. Те, що ви проговорюєте – це «Ж.-професор», якась частина у вас оживлюється завдяки єднанню з гідністю батька.

Ж.: Ні. З батьком пішли емоції, а раціо залишилися при мені.

П.: Ви не вважаєте, що у вашої матері «мозок професора»?

Ж.: Ні, це я сама інтелектуально виросла.

П.: Ви зараз підтверджуєте власне, бажане. В цьому і є єднання з батьком!?

Ж.: Як же мені тоді поводитися з керівництвом?

П. (до групи): Пропоную програти робочу ситуацію. Хто б міг виконати роль керівника Ж.?

Уч. гр.. В.: Якби я був керівником, то для мене такий співробітник, як Ж., був би золотою людиною.

Ж.: Яку ситуацію програвати?

П.: Виберіть самі, яку ситуацію варто метафоризувати.

Ж.: Якось до мене прийшов директор і повідомив, що незадоволений ситуацією на виробництві. Я відповіла, що вона мене теж не влаштовує, й уточнила, які саме моменти. Він у мене запитав, яке я бачу рішення цього всього.

П.: Починайте діалог.

Рольова гра

В.: Я не задоволений ситуацією, що склалася на виробництві. Що будемо робити?

Ж.: Я також не задоволена цією ситуацією, тому що...

В.: Мені байдуже, чому ви не задоволені. Я не задоволений, а ви маєте вирішити цю проблему.

Ж.: Давайте конкретизуємо, що саме вас не влаштовує.

В.: Повільно працюють підлеглі.

Ж.: Давайте розберемося, в чому причина такої роботи. Я вважаю так: по-перше, працівникам бракує професіоналізму, а по-друге, давно не проводилася атестація.

В. (До групи): Як керівник я не став би цього слухати. (До Ж.): «Зробіть, щоб усе працювало. Бо ви мені або потрібні, або ні! Не можете цього зробити – до побачення!»

Ж.: Це не входить до кола моїх професійних обов'язків. Давайте їх уточнимо. Я інженер-конструктор, а встановлювати зв'язки між виробничими підрозділами – завдання керівника. У мене виконавча посада. Я маю видавати документацію, стежити за дотриманням технологій. Мені хотілося б мати чітко прописані посадові обов'язки для мене й інших працівників підрозділу.

В.: Добре, розробіть їх і принесіть мені. Я їх передивлюся і, можливо, підпишу.

Ж.: Я можу описати тільки зону своєї відповідальності, і ми можемо з вами узгодити ваше бачення моїх обов'язків. Мене цікавить ваша думка.

В.: Пишіть.

Ж.: Добре, тільки мені потрібен час.

В.: Я даю вам день для виконання цього завдання.

Ж.: Я напишу свої посадові обов'язки так, як я їх бачу, і надішлю вам поштою. Сподіваюся, ви надішлете мені своє бачення ситуації.

В.: Чому я маю вам ще щось писати?

Ж.: Мене цікавить ваша думка.

В.: Я даю вам добу, напишіть, принесіть і покажіть.

Ж.: Мене цікавить думка керівника з цього питання.

В.: У мене немає особливого бажання звітуватися перед підлеглими щодо власної думки.

Ж.: Якщо немає діалогу, то люди, можливо, робитимуть не те, що потрібно.

П. (дає репліку): Він може сказати, що ви самі розмикаєте зв'язок у діалозі, оскільки маєте намір передати виконану роботу не при особистому контакті, а надіслати поштою.

Ж. (до В.): Добре, я зроблю, як ви скажете.

В.: Давно треба було так сказати.

Обговорення рольової гри

П.: Під час діалогу з керівником ваша позиція постійно змінювалася: ви були то «над», то «знизу».

Ж.: Я цього не відчувала.

В.: Я теж відчував такі коливання.

Ж.: Я відчуваю, що поведжуся в якийсь момент некоректно, але не можу зрозуміти, в чому і коли саме це проявляється.

П. (до групи): Хто бажає, може розповісти про свої відчуття.

Уч. гр. 1: Така форма діалогу з керівником від початку програшна. Якщо ви почнете переписувати свої обов'язки, то знайдуться ті, хто туди допишуть ще щось своє.

П.: Усі обов'язки, які будуть прописані, можуть бути покладені під сукно, і ніхто в них не заглядатиме. Ними скористаються лише тоді, коли захочуть вас «пришпилити».

Уч. гр. 1: Мені здається, Ж. не варто було обговорювати такі речі й намагатися їх конкретизувати.

П.: Ви хочете сказати, що вона вводила в діалог якісь параметри, невідгідні для себе?

Уч. гр. 2: Але ж, мабуть, для Ж. це було необхідним, якщо постало питання: «Чи роблю я те, що потрібно?»

П.: Почасті була позиція маленької дівчинки – бажання, щоб хтось підказав чи визначив ці обов'язки. Було багато недостатньо обґрунтованого говоріння. Ви могли задати будь-яку конкретику, але не скористалися власною свободою в ігровій ситуації.

Ж.: Спочатку керівник запитав, яке я бачу рішення ситуації, що склалася на виробництві.

П.: Коли керівник каже, що невдоволений якоюсь ситуацією, і ви відповідаєте йому тим самим, то ставите себе на один рівень із ним. Логіка: «Я не хочу приймати позицію, за якої на мою адресу висуюються претензії».

Ж.: Тож моя позиція має бути нижчою?

П.: Ми маємо оминати моменти «вище-нижче» – це позиції батьків і дитини. Відкоригована людина – це дорослий. Психологічно ваша позиція була розмита і непродуктивна. В чому? Були заторкнуті питання некомпетентності колективу в цілому.

Уч. гр. 3: Я тривалий час була керівником виробництва. Якби до мене прийшов такий підлеглий, ми з ним попрощалися б першого дня. Будь-який простій на виробництві – це колосальні втрати.

П.: Психологічно вразливий момент – відокремлення від колективу киданням тіні на співробітників. Логіка: «Проблема не в мені, а в інших людях». Можливо, це пов'язане з дитинством – потребою себе «відбілити».

Уч. гр. 4: Ж. згадувала, що в дитинстві їй необхідно було довести батькам, що «я теж чогось варта».

Уч. гр. 3: Проглядалася двоякість образу: покірність і юродивість.

П.: Було помітно, що під час діалогу ви нервувалися, почувалися невпевнено. Ви не дуже реагували на жорсткі вимоги керівника, часто їх ігнорували.

Ж.: Це захисна функція, яка виробилася в дитинстві. Виходить, що через такі образи я не можу гнучко вести розмову.

П.: Відчувається внутрішнє напруження, а якщо керівник припускався різких висловлювань на вашу адресу, то втрачаєте себе.

Уч. гр. 5: Це питання можна вирішити по-іншому: оформити офіційний документ, що допоможе позбутися конфліктних ситуацій і зекономити час.

П.: Такі питання необхідно вирішувати при особистій взаємодії. По-перше, ви віддаляєтеся від керівника, апелюючи до пошти (відсутній діалог). І на наявність такого офіційного документа керівництво може відреагувати не зовсім конструктивно. Вирішення питання в такий спосіб означає зняття

з себе відповідальності, уникнення особистого внеску в рішення проблеми, що стосується безпосередньо вас. З цього погляду ваш діалог не зовсім конструктивний.

Ж.: Так, ми просто ходили по колу.

П. (до В.): Розкажіть нам про свої відчуття.

В.: Її, Ж., дуже просто відвести в інший бік у процесі ведення діалогу.

Ж.: Знаю, що в діалогічній взаємодії жінка має бути більш гнучкішою, а я ригідна, це навіть емоційно відчувала.

П.: У таких ситуаціях на авансцену мають виходити ділові параметри. Слід пам'ятати, що в керівництва не потрібно «поглинати час». В діалозі переважала знервованість, не спокій, а це не кращий фон для вирішення проблем.

Ж.: Я нервувалася, бо він на мене тиснув.

П.: Це необхідно упереджувати. Повернімося до малюнків. Підберіть ті, які найповніше відображають щойно пророблену ситуацію. Мені здається піде рис. 5.116. Ваша суперечка з керівництвом нагадало конфліктні ситуації ваших батьків. Тому ви недостатньо контролювали хід діалогу.

Ж.: Так, я губилася в тому, що відбувається.

П. (до групи): Ми спостерігали перенесення об'єктних відносин, винесених із сім'ї – інтегративне почуття, що актуалізується, коли на начальника йдуть переноси усталених форм поведінки із сім'ї.

Ж.: Це моя проблема, я це відчуваю, але безсила будь-що зробити...

П.: На малюнку 5.116 – бачимо зображення людей із заплющеними очима, що свідчить про те, що вони можуть

Рис. 5.119. Я сама

взаємодіяти тільки на емоційному рівні й задовольняються звільненням від емоцій, що їх переповнюють. Хто це зображений із прапором (рис. 5.119)?

Ж.: Це я в дитинстві. Коли В. став на мене тиснути, я обрала таку позицію: «Вистояти за будь-яку ціну».

П.: І ділові параметри відійшли на другий план. Малюнок називається «Я сама». Якщо сама, то що означає ця стрілка, спрямована в груди (може в серце)?

Ж.: Стрілка йде від батьків, точніше від матері.

П.: Вона хотіла, щоб ви досягли значних результатів?

Ж.: Ні, вона хотіла психологічно вбити мене. А я прагнула вистояти за будь-яку ціну, вижити, не зламатися.

П.: Значить, у керівникові ви невидимо пробуджуєте аналогічні почуття, йому весь час хотілося вас нагнути, а вам – встояти!?

Ж.: У мене не було багатоваріантності поведінки: або покора, або вистояти за будь-яку ціну. І це було моїм головним завданням.

П.: Чи є взаємозв'язок між цими двома малюнками (рис. 5.116, 5.119)?

Ж.: Вона [мати] спочатку саме так знищувала батька, а коли він пішов, переключилася на мене.

П.: Коли батько жив у сім'ї, було легше?

Ж.: Так, у мене були любов батька і його прикриття. В такі моменти мати ревнувала його до мене.

П.: Він захищав вас?

Ж.: Ні, просто агресія матері була обернена на нього і вона з'ясовувала стосунки з ним. А мені діставалася батькова любов: він пишався моїми успіхами, виявляв до мене ніжність, в нас були спільні інтереси й смаки.

П.: Чи допомогло це вам у вашій власній сім'ї, чи очікування таких батьківських якостей від партнера заважало в побудові стосунків?

Ж.: У сім'ї мені це не допомагало, бо мати вбила в мені всі ці очікування. Це допомогло мені стати ось такою (рис. 5.108, 5.109, 5.110), стати матір'ю в собі і дитині.

П.: Ви були матір'ю для свого чоловіка?

Ж.: Спочатку я для чоловіка була матір'ю, а пізніше – і матір'ю для своєї внутрішньої дитини.

П.: Такою (вказує на рис. 5.109) чи іншою?

Ж.: Я намагалась бути такою (рис. 5.109). Але скоріше була занадто нав'язливою в надмірній опіці.

П.: Тобто більше нагадувала свою матір?

Ж.: Так.

П. (до групи): Те, від чого ми страждали самі, проектується на нашого інтимного партнера – невиправдане перенесення, його важливо пізнати, зрозуміти, щоб упереджувати і нейтралізувати.

Ж.: Але мені пощастило, що в чоловіка вистачило терпіння й розуму витримати це і обійти гострі кути. Він казав, що дорослий чоловік і сам може вирішувати питання. Тоді я стала замислюватися над своєю поведінкою. Почала запитувати в чоловіка, що роблю не так і як вчинити краще. Можна сказати, що я в нього вчилася. З матиного пресингу я вийшла завдяки чоловікові.

П.: Як гадаєте, чому не змогли зберегти цю благодію для вас сім'ю?

Ж.: Він був одружений.

П.: Не зважаючи на це, вам вдавалося ним керувати?

Ж.: Так, у мене це виходило.

П.: Отже, ви допомогли йому оцінити власну дружину.

Ж.: Мені важко сказати, оскільки є свої недоліки і в нього, й у неї, але скоріш за все, ви маєте рацію. Хоча зараз іде зворотний процес: я змінилася в побудові взаємовідносин, а він змінився у ставленні до мене. Немає вже тієї пристрасті й любові, як було спочатку, натомість з'явилося більше поваги і збереження гідності.

П.: Ви зберегли дружні стосунки?

Ж.: Виходить, що так.

П.: Він знав про ваші внутрішні проблеми?

Ж.: Він відчував їх на собі. Коли я почувалася щасливою (для цього був привід), у мене виникала потреба робити себе нещасною. І я реалізувала її будь-якими способами, що відображалось на ньому. У цьому велика проблема

П.: Він був цим здивований?

Ж.: Не знаю. Він ставився до цього з розумінням і не ображався на мене. Давав можливість узяти паузу в наших стосунках, а потім знову дозволяв повернутися до нього.

П.: На рис. 5.117 «Моє минуле» (його недоаналізовано) побачили вашу роздвоєнність після того, як пішов батько, а далі (посередині праворуч) зображені хрести. Що вони означають? Це втрата, смерть?

Ж.: Втрата себе – смерть моя, психологічна! Я жила і не жила водночас.

П.: А що означають ці образи (вказує на фігури поверх хрестів, рис. 5.117)?

Ж.: Коли я почала працювати над собою, стала поступово самонароджуватися.

П.: Ці образи продовжують динаміку відродження і становлення (вказує на дівчат в блакитному, жовтому і рожевому одязі, рис. 5.117).

Ж.: Ці образи – етапи моєї роботи над собою (рис. 5.117, вказує на дівчат в блакитному і рожевому одязі). Я себе відчуваю ось у цій зоні (вказує на замок, рис. 5.117).

П.: Це зірка намальована (рис. 5.117, вказує на будинок)?

Ж.: Можливо. У мене завжди була мрія мати свій будинок, але він завжди малювався як фортеця. Я незмінно відчувала диктатуру матері, яка доходила аж до вбивства (я відчувала ризик цього), що вона аргументувала словами: «Я ж мати, тож мені видніше». Це пояснює наявність хрестів, де заховані частини живості моєї душі, її омертвіння.

П.: Розкажіть, як відбулося відродження з цих хрестів (рис. 5.117).

Ж.: Я давно хотіла відродитися. З того моменту, як вирішила, що треба жити, шукала різні способи. Я намагалася вийти заміж, гадаючи, що це вирішить проблему.

П. (до групи): Ми підтягуємо малюнок із зображенням обручки (рис. 5.118) і бачимо, що на ній повішений чоловік. Ви були одружені?

Ж.: Я тричі подавала заяву до РАГСу, і жодного разу туди не дійшла. Мене переповнювали жах і страх, і я не могла зважитися на такий крок, хоча й бажаю узаконити свої стосунки. Цей внутрішній страх породжений деспотизмом мамаші, і водночас почуттям провини перед нею, що заважало втілити це в життя. Я намагалася вийти заміж за вільну людину, але переживала щораз такий жах, якого не могла подолати, тож весілля не відбувалися.

П.: Якщо можете, то опишіть свій жах. Викладіть свій тодішній стан з допомогою каміння.

Ж.: Кохати і вийти заміж – для мене різні речі.

П.: Навіщо тоді поклали серце (рис. 5.120)?

Рис. 5.120. Жах

Ж.: Я прагнула кохання, але не знала, що це таке «кохати»? Коли мені освідчувалися в коханні, я відповідала тим самим, вважаючи, що це певна гра. Тепер я хочу такої любові. Викладати те почуття, що було раніше, чи те, яке є зараз?

Рис. 5.121. Страх

П.: Викладіть ті страхи, які завадили вам досягти бажаного (сімейних стосунків), які й зараз залишаються таким ж (рис. 5.121).

Ж.: Бажане – це вийти заміж, щоб мати сім'ю, якої в мене не було. Якою має бути сім'я, я до кінця не усвідомила. Знала лише те, що вона повинна бути не такою, як у моїх батьків.

П.: Виходячи із сказаного вами, можна думати, що цей ланцюг (вказує на чорні камені, рис. 5.121) відображає взаємовідносини батьків, тобто сім'ю в якій ви жили.

Ж.: Так, світлими були тільки наші взаємини з батьком, а взаємини з матір'ю – це чорнота.

П.: Тоді побудова взаємин із партнером була залежною від взаємин батьків і ваших взаємин з матір'ю.

Ж.: Це почуття заважало мені вийти заміж. Відчуття внутрішнього напруження, коли немає спокою ні вдень, ні вночі. Що ближче була дата реєстрації шлюбу, то воно сильніше, руйнівніше позначалося на взаєминах.

П.: Ніби ви виходите заміж за батька, і вам необхідно знати реакцію матері (натяк на едіпальну залежність від батька). У вас ідентифікується образ батька з образом інтимного партнера.

Ж.: Дійсно, я шукала розумного чоловіка (як батька) і знайшла його.

П.: Але до «обручки» не дійшло (рис. 5.118)?

Ж.: Він також не хотів одруження, як і я, проблеми почалися потім.

П.: Замість того, щоб вийти заміж і жити нормальним життям, ви прирікаєте себе на такі самі проблеми, можливо в інших варіаціях, але ідентичні за емоційним навантаженням, як у батьківській сім'ї.

Ж.: У мене інколи виникало відчуття, що мій чоловік – це моя дитина, часом я навіть називала його сином.

П.: Це спосіб зберегти біологічну належність (едіпальна довершеність) і запобігти думці про те, що «я живу з батьком». Тому ви посіли материнську позицію, сексуально безпечнішу. Викладіть свої стосунки з партнером у період гармонії в інтимних стосунках. Що з цієї кольорової картинки (рис. 5.122) було з партнерами, за яких ви збиралися заміж?

Рис. 5.122. Гармонійні стосунки з партнером

Ж.: Подібного не було ні з ким.

П.: Отже, ваші взаємини розвивалися за принципом цього ланцюга (рис. 5.121) і результатом ставало їх руйнування (рис. 5.123).

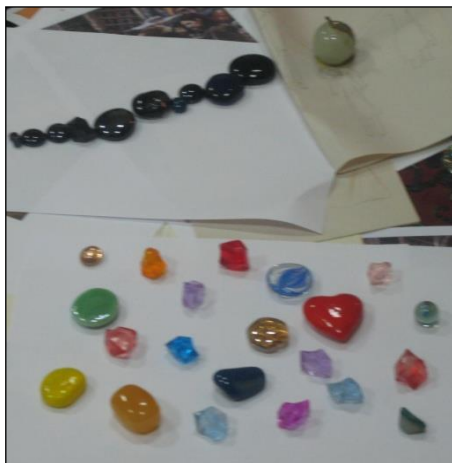

Рис. 5.123. Руйнація взаємин

Ж.: Так.

П.: Це було яблуко внутрішнього розбрату (рис. 5.123), що не доходило до шлюбу?

Ж.: Я сама хотіла б знати відповідь на це запитання.

П.: Навіщо йти до цього кільця (рис. 5.123), якщо вже є досвід повішення (рис. 5.118) впродовж усього цього періоду (рис. 5.121)? Ви насолоджувалися взаєминами з цією людиною, чи власними страхами?

Ж.: Це були мої внутрішні страхи. Стосунки були нормальними (я старалася з усіх сил).

П.: Я і запитала, що із цього (рис. 5.122) було на шляху до яблука, яке має світлий і притемнений боки (вказує на яблуко, рис. 5.121, праворуч угорі).

Ж.: Нічого.

П.: А ви кажете, що стосунки були прекрасними.

Ж.: Це ж стосунки з моїм чоловіком (рис. 5.122), а це – похід у РАГС (рис. 5.121). З чоловіком ми туди не пішли.

П.: Якщо у вас були такі гармонійні стосунки з партнером (рис. 5.122), то чому це все згорнули (рис. 5.124)?

Рис. 5.124. Згортання стосунків з чоловіком

Ж.: Боялася отримати бажане щастя (рис. 5.120) і стала сама його руйнувати. Для цього я знаходила причини.

П.: Що це були за причини?

Ж.: Він має зі мною одружитися! Це основна причина.

П.: Отже, ви самі «задушили» себе обручкою, якої прагнули (рис. 5.118) і боялися водночас (три «шанси» не були довершені у вашому житті).

Ж.: Це мене мамаша повісила, не я.

П.: Мамаша повісила вас на шлюбній обручці?

Ж.: Я так вважаю.

П.: Ви ще раз підтверджуєте, що до цього повішення (рис. 5.118) і до такої динаміки взаємин (рис. 5.118) має стосунок батько. Якби у вас були такі інтимні стосунки з вашим батьком, мамаша б вас точно повісила б на цій обручці (рис. 5.118), тобто до шлюбу.

Ж.: Мене мати дуже сильно ревнувала до батька й нам доводилося приховувати наші теплі, дружні взаємини з ним. Для нас було ідеальним моментом, коли він відводив мене в дитячий садочок (поруч з нами не було мамаші) і ми з ним були «душа в душу».

П.: Можна сказати, що така гама почуттів (вказує на рис. 5.124) була у вас в душі, коли батько жив у сім'ї. Коли він пішов, померла одна ваша половинка – емоційна.

Ж.: Так, це точно сказано.

П. (до групи): Психіка обов'язково прагне слідувати усталеними траєкторіями взаємин з лібідними об'єктами. На малюнку 5.117 ви зобразили себе розділеною на дві половинки, тепер так само схильні розділяти навпіл ваші відносини з чоловіком. Щастя (рис. 5.124, кольорові камені) умертвляється з часом, і ви самі ж його ховаєте. Тоді можна припустити, що це не мамаша вас повісила на обручці (рис. 5.118), а ви самі себе. Ви самі перевели свої почуття сюди (рис. 5.124, темний ряд каменів). Цьому посприяли уявлювані вами соціальні санкції (одруження), особливо гостро відчутні за наявності едіпальної залежності. В цих відносинах ви актуалізували табу на «кольорові камені» (рис. 5.124). Факт того, що чоловік одружений, набуло проблемності: з одного боку, емоційним руйнуванням, з іншого – фактом не узаконення взаємин.

Ж.: Усі ці емоції (рис. 5. 5.121) пов'язані з моєю едіпальною залежністю від батька, чи це страх перед матір'ю карою?

П.: І те, й те. Ви самі собі створювали проблеми, намагаючись замінити образ батька сексуальним партнером. Ви знайшли це (вказує на кольорові камені, рис. 5. 124), і в цьому виявляється ваша жіночність – ви відчули себе жінкою. Хоча ви казали, що віднайшли (оживили) образ доброї матері (рис. 5.109), а партнер потрапив при цьому у категорію сина. Що само по собі вказує на рідність даної особи, її причетність до утробы, як то і причетність до неї батька.

Ж.: В окремі моменти я й справді сприймала його як сина і душу переповнювали почуття.

П.: Тоді, свого часу (як ви для своєї матері), син мав зробити все, що «вона захоче». Тому ви власними руками руйнували ваші стосунки. Для його бажань уже не залишалось місця. І це є ситуація ризику взаємин.

Ж.: Можливо, це пов'язане з тим, що мати з батьком розлучилися, коли я була ще маленькою. Потім батько повернувся в сім'ю, і мати почала вимагати, щоб він з нею знову одружився, це було каменем зіткнення. На цьому пункті вони постійно сварилися, і в день призначення розпису мати прийшла до РАГСу, а батько – ні. Згодом він пішов із сім'ї вже остаточно.

П.: Тепер ви разом із батьком. Тобто є запрограмованість на те, щоб довести справу до одруження й не з'явитися в РАГС чи забрати заяву.

Ж.: Я телефонувала напередодні одруження й казала, що за нього заміж не вийду, і так було кілька разів.

П.: Ваше напруження зростало поступово (рис. 5.121).

Ж.: Так, я його не змогла подолати. Я намагалася поговорити з батьками з цього приводу.

П.: Ви швидко й мимоволі переключаєтеся зі своїх стосунків на батьківські. Це тенденція до «вимушеного повторення»! Коли були такі «кольорові» (позитивні) емоції (рис. 125), їх теж супроводжував страх і внутрішнє напруження?

Рис. 5.125. Позитивні емоції

Ж.: Так. Хоча це був розквіт сексуальних стосунків, тобто та сфера, на яку мамаша не мала впливу. Дивно те, що мати ніколи не відповідала на мої запитання в плані сексуального

виховання, але із задоволенням слухала про мій сексуальний досвід, який я доводила до її відома.

П.: У вас амбівалентні почуття до матері: з одного боку, вона вас доводить «до смерті», а з іншого – ви ділитеся з нею найінтимнішим?!

Ж.: Коли я з нею ділилася подробицями свого інтимного життя, в мене не було відчуття, що вона пережила це сама. Я й досі на 100% не впевнена чи вона мене народила. Кажучи інакше, у мене відчуття, ніби справжній тільки батько, і це мене не покидає.

П. (до групи): Нам доводилось працювати з протагоністом, який стверджував, що народився «від думки». (До Ж.): Коли ми програвали службову ситуацію, під час діалогу з керівником, ваші емоції були динамічними, як у калейдоскопі.

Ж.: Так.

П.: Таким чином, вам притаманні ідентифікація з матір'ю, почуття провини, агресії щодо себе і щодо неї. Розп'яття на хресті (рис. 5.115) подібне до повішення на обручці (рис. 5.118). Це вінець едіпальної залежності. Дуже важливо запобігати таким конфліктам і виявам агресії, це забирає дуже багато енергії й руйнує не тільки бажані для вас стосунки, але й робить недосяжною вашу мрію. Ми зичимо вам успіхів.

Ж.: Дякую вам за роботу. Після того, що я почула, в мене не тільки внутрішній світ змінився, а й навіть, погляд став спокійнішим, мажорнішим, навіть веселішим. Тепер я вірю у власні перспективи, ново становлення і з оптимізмом дивитимусь у майбутнє. Я отримала від участі в психокорекції значно більше, ніж могла б собі уявити. Ще раз дякую!

ПІСЛЯМОВА

Монографія Т. С. Яценко, В. І. Бондаря «Глибинне пізнання самодепривації психіки майбутнього психолога» узагальнює результати впродовж п'яти років. Це дозволило уточнити предмет психологічних досліджень. Монографія доводить, що крім об'єктивного «твердого» світу є інший світ, ідеальний, суб'єктивний. Цей «інший» світ є результатом психічного відображення індивідом особистісного самовідчуття, прояви якого для кожної особи не менш реальні і емотивно значущі аніж об'єктивні події назовні, в природі чи соціумі. Мова йде про психотворний світ, тобто такий, що обумовлений мимовільною (латентною) активністю психіки людини. Психічна реальність є динамічною, рухливою і, незважаючи на архетипну універсальність, неповторною. Монографічна презентація теоретичних ідей та емпіричного матеріалу полягала в необхідності постановки проблеми дослідження психічного та розуміння таких його аспектів, які із нього самого. В такому форматі сутність психічного як такого залишається найменш вивченим наукою *психологія*, яка за архетипною першоосновою є «наукою про душу».

Сказане вище наближує до розуміння першооснови психології, яка виявилась загубленою раніше, ніж її знайшли. Поняття «душі» з часом замінили на «психіку», а в погоні за об'єктивністю та уподібненням до природничих наук – втрачено з поля зору і людину (носія психіки). Дана монографія у своєму психодинамічному підході, який спирається на діалогічну взаємодію, презентує можливості феноменологічного (безпосередньо-процесуального) пізнання «живої тканини» психіки в її неповторності та «глибинно-емотивній зворушливості». Дослідна частина, що представлена в емпіричному блоці роботи наближує читача до розуміння предмету дослідження психічного одноіменною наукою психологією. Для цього у психодинамічній парадигмі введено принцип додатковості, який сприяє адекватному пізнанню психіки, виходячи з єдності асиметричних сфер –

свідоме/несвідоме. Принцип додатковості, який запозичено із квантової фізики (Н. Бор), реалізується в психології у двох різновидах: принцип невід'ємності сфер свідомого і несвідомого та принцип «із іншого». Необхідність дослідного слідування вказаним принципам пояснюється функційною несумісністю сфер свідомого і несвідомого при тому, що вони тісно взаємопов'язані та не існують одна без іншої. Введений нами принцип «із іншого», відтіняє наявність автономії вказаних сфер, що важливо враховувати в глибинній корекції. Останнє обумовило необхідність запровадження прийомів самовізуалізації психіки респондентом. Такі матеріалізовані презентанти (малюнок, камені, ліпка) відіграють, зрештою, роль посередників у забезпеченні цілісності пізнання психічного. Доведено, що особистісна проблема суб'єкта, обумовлена розщепленістю психіки та недоступністю її усвідомлення. Порушення взаємозв'язків між вказаними сферами обумовлює дизгармонійність психічного, яка може нівелюватись захисною системою і то парадоксальним шляхом – *втечею від реальності, згоранням зовнішньої активності і перенесенням її у внутрішній план*. Так порушуються процеси соціальної адаптації, як і самозбереженості із-за дизбалансу енергій «лібідо» і «мортідо». Особистісній проблемі характерна усталеність суперечностей з перевагою енергії «мортідо» над «лібідо», що й підлягає психокорекції.

Монографія розкриває особистісну проблему на прикладі випуклих її проявів у формі «мазохізму», «депривації» та «самодепривації». Показано взаємозв'язок між вказаними феноменами через тенденції «до життя» та «до психологічної смерті»; наявність парадоксальної «захищеності»; ослаблення інстинкту самозбереження та посилення самопокарання. Доводиться пріоритетність просоціальних чинників едипального порядку (табу на інцест) у виникненні феномену самодепривації. Типова залежність від первинних лібідних об'єктів (батьків та їх заміщень). Самодепривація розкривається як форма ілюзорного (внутрішнього) «розв'язання» суб'єктом особистісної проблеми шляхом відступів від реальності, що

суперечить інстинкту самозбереження. Основну доказову базу в роботі представляють психомалюнки, які ілюструють наявність тенденції «повернення в утробу» (зображення мушлі, яйця в різних варіаціях, пустотілі ємкості та ін.). Таким чином, дослідження доводить двоформатність психічного в його дуа-виявах у поведінці. Тому самодепривацію можна розглядати як спосіб, в який психіка розв'язує фіксовану з дитинства проблему порушених взаємин з первинними лібідними об'єктами. Логіка: в утробі царина безконфліктності, гармонії, єдності. З огляду на наявність факту «едіпальної довершеності», через внутріутробне кровозмішення – самодепривація детермінується неусвідомлюваним почуттям провини («без вини винний»), яке обумовлює тенденцію до самопокарання.

Проблема самодепривації актуалізує пласт інших малодосліджених у психології проблем. Всі вони однозначно вказують на те, що *психологія – це єдина наука, яка повинна займатись психічним не лише в аспекті, відображення об'єктивного світу, а й вивченням та розумінням внутріпсихічних утворень, самотипно сформованих у людини. До таких утворень відноситься і система психологічних захистів з її парадоксальними способами породження ілюзій.* Мова йде про світ, який в матеріалістичній філософії було названо *вторинним*. Монографія доводить наявність у психіці об'єктивної *реальності психічного, заданої сферою несвідомого, що породжує її суб'єктивізм.* Допоки традиційна психологія буде ігнорувати сферу несвідомого – вона не має шансів на пізнання психіки в її цілісності, тобто об'єктивності, обумовленій глибинними (латентними) чинниками, що задають в сфері свідомого суб'єктивно-індивідуалізовані викривлення самосприйняття, які психолог зобов'язаний ослаблювати в діагностико-корекційному процесі. У розкритті та вирішенні вищепоставленої у психодинамічній парадигмі проблеми і полягає *практична доцільність науки психологія, яка покликана слугувати людям, що й доводиться у авторах у даній монографії.*

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова, Н. Т. Невербальные мыслительные акты в «зеркале» рационального сознания [Текст] / Н. Т. Абрамова // Вопросы философии. – 1997. – № 7. – С. 99–120.
2. Абрахам, К. Сновидение и миф. Между Эдипом и Озирисом: Становление психоаналитической концепции мифа [Текст] / К. Абрахам / Сб. пер. с нем. – Львов: Инициатива; М. : Совершенство, 1998. – С. 65–122.
3. Авдеева, Н. Н. Привязанность ребенка к матери и образ себя в раннем детстве [Текст] / Н. Н. Авдеева // Вопросы психологии. – 1997. – № 4. – С. 3–13.
4. Аверинцев, С. С. Символ. Краткая историческая энциклопедия [Текст] / С. С. Аверинцев – М. : Наука, 1971. – Т. 6. – С. 826–831.
5. Аврамченко, С. М. Пізнання внутрішньої суперечливості психіки суб'єкта методом психомалюнку [Текст] : автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / С. М. Аврамченко. – Івано-Франківськ, 2004. – 20 с.
6. Адлер, А. О невротическом характере [Текст] : [пер. с нем. И. В. Стефанович] / А. Адлер. – СПб. : Университетская книга, 1997. – 388 с.
7. Аксютин, О. А. Панк-культура как феномен молодежной контркультуры в постсоветском пространстве. Современные трансформации российской культуры [Текст] / О. А. Аксютин. – М. : Наука, 2005. – 670 с.
8. Александровский, Ю. А. Состояния психической дезадаптации и их компенсация [Текст] / Ю. А. Александровский. – М. : Медицина, 1996. – 135 с.
9. Алексеенкова, Е. Г. Личность в условиях психической депривации [Текст] : учеб. пособие / Е. Г. Алексеенкова. – СПб : Питер, 2009. – 96 с.

- 10.Алексенко, Н. Н. Психоаналитические аспекты поведения человека в киберпространстве [Текст] / Н. Н. Алексенко // Практический психолог. – 2000. – № 4. – С. 19–23.
- 11.Аллахвердов, В. М. Сознание как парадокс [Текст] / В. М. Аллахвердов – СПб. : Питер, 2001. – 235 с.
- 12.Алмазов, Б. Н. Личность преступника [Текст] / Б. Н. Алмазов. – М., 1975. – 432 с.
13. Амбрумова, А. Г. Психология одиночества и суицид [Текст] / А. Г. Амбрумова // Актуальные проблемы суицидологии : тр. Моск. НИИ психиатрии МЗ РСФСР. – М., 1981. – Т. 92. – С. 187–192.
- 14.Ананьев, Б. Г. Психологическая структура личности и ее становление в процессе индивидуального развития человека [Текст] / Б. Г. Ананьев // Психология личности : хрестоматия / Д. Я. Райгородского. – Самара : Бахрах, 1999. – Т. 2. – С. 7–95.
15. Андрущенко, В. Історія соціальної філософії (західноєвропейський аспект) [Текст] / В. І. Андрущенко – К. : ТанDEM, 2000. – 405 с.
- 16.Анохин, П. К. Узловые вопросы теории функциональной системы [Текст] / П. К. Анохин. – М. : Наука, 1980. – 196 с.
- 17.Анохин, П. К. Избранные труды. Кибернетика функциональных систем [Текст] / П. К. Анохин ; под ред. К. В. Судакова – М. : Медицина, 1998. – 290 с.
- 18.Арестова, О. Н. Индивидуальные особенности функционирования защитных механизмов [Текст] / О. Н. Арестова, Н. В. Калинина // Вест. МГУ. – 2000. – № 1. –С. 20–28.
- 19.Аристова, И. Л. Общая психология: мотивация, эмоции, воля [Текст] / И. Л. Аристова. – Владивосток, 2003. – 231с.
- 20.Аристотель. История животных [Текст] / Аристотель ; пер. В. П. Карпова ; под ред. Б. А. Старостина. – М. : РГГУ, 1996. – 528 с.
- 21.Арп, Л. К. К вопросу об определении критического мышления [Текст] / Л. К. Арп // Материалы российско-американского семинара. 1-5 июня 1992 г. – М.: 1992. – С. 78-79.

22.Асмолов, А. Г. Движущие силы и условия развития личности [Текст] А. Г. Асмолов // Психология личности: хрестоматия / под ред. Д. Я. Райгородского. – Самара : Бахрах, 1999. – Т. 2. – С. 345–385.

23.Баевский, Р. М. Биокибернетика и прогностика, некоторые проблемы оценки адаптационно-приспособительной деятельности организма [Текст] / Р. М. Баевский // Кибернетические аспекты адаптации системы «человек – среда». – М., 1975. – С. 28–74.

24.Балл, Г. До визначення засад раціоналістичного підходу в методології психологічної науки [Текст] / Г. Балл // Психологія і суспільство. – 2000. – № 2. – С. 74–90.

25.Бассин, Ф. В. Сознание, «бессознательное» и болезнь [Текст] / Ф. В. Бассин // Вопр. философии. – 1971. – № 9. – С. 90–102.

26.Бассин, Ф. В. Психическая травма [Текст] / Ф. В. Бассин // Руководство по психотерапии. – Ташкент : Медицина, 1979. – С. 24–43.

27.Бассин, Ф. В. Проблема психологической защиты [Текст] / Ф. В. Бассин, М. А. Бурлакова, В. Н. Волков // Психол. журн. – 1988. – № 3 – С. 78–86.

28.Бассин, Ф. В. О силе «Я» и психологической защите. Хрестоматия: Самосознание и защитные механизмы [Текст] / Ф. В. Бассин – Самара : Бахрах-М, 2000. – С. 118–125.

29.Башкатов, И. П. Социально-психологические методы изучения личности и групп несовершеннолетних правонарушителей [Текст] / И. П. Башкатов. – М., 1984. – 234 с.

30.Беличева, С. А. Сложный мир подростка [Текст] / С. А. Беличева. – Свердловск, 1984. – 126 с.

31.Березин, Ф. Б. Психическая и психофизиологическая адаптация человека [Текст] / Ф. Б. Березин. – Л. : Наука, 1988. – 270 с.

32.Берн, Э. Игры, в которые играют люди. Люди, которые играют в игры [Текст] / Э. Берн. – М. : Современный литератор, 2006. – 448 с.

33.Бернс, Р. Развитие Я-концепции и воспитание [Текст] / Р. Бернс : [пер. с англ.] – М. : Прогресс, 1986. – 240 с.

34.Берталанфи, Л. Общая теория систем: критический обзор [Текст] / Л. Берталанфи // Исследования по общей теории систем. – М. : Прогресс, 1969. – С. 23–82.

35.Бех, І. Д. Категорія «ставлення» в контексті розвитку образу «Я» особистості [Текст] / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 3. – С. 9–21.

36.Бех, І. Д. Виховання особистості. [Текст]; у 2 кн. / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – 342 с.

37.Бехтерев, В. М. Сознание и его границы [Текст] / В. М. Бехтерев. – СПб., 1988. – 124 с.

38.Біла, О. Г. Психокорекційні можливості методу активного соціально-психологічного навчання (на матеріалі підготовки психологів-практиків) [Текст] : автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / О. Г. Біла. – К., 2002. – 19 с.

39.Білуха, Т. І. Розвиток особистості майбутнього психолога-практика засобами корекційно-виховного впливу [Текст] : автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Т. І. Білуха. – Івано-Франківськ, 2006. – 20 с.

40.Блейхер, В. М. Толковый словарь психиатрических терминов [Текст] / В. М. Блейхер, И. В. Крук ; под ред. С. Н. Бокова. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1996. – 477 с.

41.Блум, Г. Психоаналитические теории личности [Текст] / Г. Блум. – М. : КСП, 1996. – 247 с.

42.Богорад, В. Б. Краткий словарь биологических терминов [Текст] / В. Б. Богорад, А. С. Нехлюдова. – М. : Просвещение, 1963. – 236 с.

43.Большой психологический словарь [Текст] / [сост. и общ. ред. Б. Мещеряков, В. Зинченко]. – СПб. : Пройм–Евразнак, 2003. – 672 с.

44.Бондаренко, А. Ф. Психологическая помощь: теория и практика [Текст] / А. Ф. Бондаренко. – К. : Освіта України, 2007. – 332 с.

45.Бондар, В. І. Критичне мислення в психології та педагогіці: сутність, розвиток, формування: посібник / В. І. Бондар. – К.: Мін-во

освіти і науки України, Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, 2015. – 107 с.

46.Боулби, Дж. Привязанность [Текст] : [пер. с англ. Г. В. Бурменской] / Дж. Боулби. – М. : Гардарики, 2003. – 477 с.

47.Брун, Б. Сказки для души. Использование сказок в психотерапии. [Текст] // Б. Брун, Э. Педерсен, М. Рунберг. – М. : Информ. центр психол. культуры, 2000. – 184 с.

48.Бурбо, Л. Пять травм, которые мешают быть самим собой [Текст] : [пер. з англ.] / Л. Бурбо. – К. : София ; М. : Гелиос, 2001.

49.Василюк, Ф. Е. Психология переживания (анализ предопределения критических ситуаций) [Текст] / Ф. Е. Василюк. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 200 с.

50.Вертоградова, О. П. Роль личности в социально-психической дезадаптации при депрессиях [Текст] / О. П. Вертоградова, И. Л. Степанов, Г. С. Банников, С. А. Коньков // Материалы междунар. конф. психиатров (Москва, 16–18 февраля 1998 г.). – М., 1998. – С. 76–77.

51.Винникотт, Д. В. Разговор с родителями [Текст] : [пер. с англ.] / Д. В. Винникотт. – М. : Класс, 1994. – 112 с.

52.Винникотт, Д. В. Пигля. Отчет о психоаналитическом лечении маленькой девочки [Текст] : [пер. с англ.] / Д. В. Винникотт. – М. : Класс, 1999. – 176 с.

53.Винникотт, Д. В. Маленькие дети и их матери [Текст] : [пер. с англ.] / Д. В. Винникотт. – М. : Добросвет, 2000. – 387 с.

54.Винникотт, Д. В. Семья и развитие личности. Мать и дитя [Текст] / Д. В. Винникотт. – Екатеринбург, 2004. – 400 с.

55.Винникотт, Д. В. Игра и реальность [Текст] / Д. В. Винникотт. – М. : Ин-т Общегуманитарных исследований, 2008. – 240 с.

56.Всемирная энциклопедия: Философия [Текст] / [главн. науч. ред. и сост. А. А. Грицанов]. – М. : АСТ, Минск : Харвест ; Современный литератор, 2001. – 1312 с.

57.Гайдено, П. Философия жизни [Текст] / П. Гайдено // Философская энциклопедия. – М. : Сов. энциклопедия, 1970. – Т. 5. – С. 142–160

58.Глузман, О. В. Агресія та її глибинно-психологічні джерела [Текст] : навч. посіб. / О. В. Глузман, А. Е. Мелоян, Л. Г. Туз. – К. : Освіта України, 2006. – 256 с.

59.Головаха, Е. И. Психологическое время личности [Текст] / Е. И. Головаха, А. А. Кроник. – К. : Наук. думка, 1984. – 207 с.

60.Головин, С. Ю. Словарь практического психолога [Текст] / С. Ю. Головин. – Минск : Харвест, 1997. – 800 с.

61.Гольдберг, Д. Распространенные психические расстройства: биосоциальная модель [Текст] : [пер. с англ.] / Д. Гольдберг, П. Хаксли. – К. : Сфера, 1999. – 256 с.

62.Гордеева, О. В. Измененные состояния сознания при сенсорной изоляции [Текст] / О. В. Гордеева // Вестник Моск. ун-та. – Сер.14. Психология. – 2004. – №2. – С. 66–82.

63.Горобець, Т. В. Соціально-перцептивні деформації – епіфеномен психічних захистів [Текст] : автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Т. В. Горобець. – Івано-Франківськ, 2008. – 20 с.

64.Гошовський, Я. Ресоціалізація депривованої особистості: монографія [Текст] / Я. Гошовський. – Дрогобич : Коло, 2008. – 480 с.

65.Грановская, Р. М. Психология веры [Текст] / Р. М. Грановская. – СПб. : Речь, 2004. – 576 с.

66.Грановская, Р. М. Интуиция и искусственный интеллект [Текст] / Р. М. Грановская, И. Я. Березная. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1991. – 196 с.

67.Гринсон, Ральф Р. Техника и практика психоанализа [Текст] / Р. Р. Гринсон. – М. : Когито–Центр, 2003. – 478 с.

68.Гриффит, В. Виртуальный мир рождает реальные болезни [Текст] / В. Гриффит // Финансовые известия. – 1996. – Вып. 54, № 183. – С. 57–63.

69.Гроф, С. Космическая игра [Текст] / С. Гроф. – М. : Ин-т трансперсональной психологии ; САТТВА, 2000. – 256 с.

70.Гроф, С. За пределами мозга [Текст] / : [пер. с англ.] / С. Гроф. – 2-е изд. – М. Изд-во Трансперсонального ин-та, 1993. – 504 с.

71.Гусев, А. І. Психологія соціально дезадаптованої поведінки [Текст] / А. І. Гусев // Матеріали міжнар. конфер. – К., 2006. – № 34. – С. 45–49.

72.Дичев, Т. Г. Проблема адаптации и здоровья человека [Текст] / Т. Г. Дичев, К. Е. Тарасов. – М., 1976. – 231 с.

73.Длугач, Т. Б. Имануил Кант: от ранних произведений к «Критике чистого разума» [Текст] / Т. Б. Длугач. – М. : Наука, 1990. – 136 с.

74.Дубров, А. П. Взаимодействие живых систем со временем и пространством. Сознание и физическая реальность [Текст] / А. П. Дубров. – М., 2003. – Т. 8, № 3. – С. 51–60.

75.Дубровский, Д. И. Психические явления и мозг [Текст] / Д. И. Дубровский. – М., 1971. – 465 с.

76.Євтушенко, І. В. Роль архетипної символіки у вираженні інтимних почуттів суб'єкта до близьких йому людей (на основі дослідження міфів, казок та психомалюнків) [Текст] : автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / І. В. Євтушенко. – К., 2004. – 20 с.

77.Зажирко, М. П. Глибинно-психологічні передумови активізації процесу спілкування (акмеологічний підхід) [Текст] : автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / М. П. Зажирко. – К., 1998. – 17 с.

78.Захаржевский, В. Б. Физиологические аспекты невротической и психосоматической патологии: механизмы специфичности психовегетативного эффекта [Текст] / В. Б. Захаржевский. – Л. : Наука, 1990. – 150 с.

79.Захаров, А. И. Ребенок до рождения и психотерапия последствий психических травм [Текст] / А. И. Захаров. – СПб. : СОЮЗ, 1998. – 144 с.

80.Зимбардо, Ф. Социальное влияние [Текст] / Ф. Зимбардо, М. Ляйппе. – Питер, 2000. – 300 с.

81.Зотова, О. И. Некоторые аспекты социально-психологической адаптации личности. Психологические

механизмы регуляции социального поведения [Текст] / О. И. Зотова, И. К. Кряжева. – М., 1979. – 231 с.

82.Калайков, И. Цивилизация и адаптация [Текст] / И. Калайков. – М., 1984. – 112 с.

83.Калашник, І. В. Глибинно-психологічні витoki тенденції особистості до психологічної смерті [Текст] : автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / І. В. Калашник. – К., 2009. – 20 с.

84.Калина, Н. Ф. Основы психоанализа [Текст] / Н. Ф. Калина. – М. : Рефл-бук ; К. : Ваклер, 2001. – 349 с.

85.Калуев, А. В. Стресс, тревожность и поведение: актуальные проблемы моделирования тревожного поведения у животных [Текст] / А. В. Калуев. – К. : CSF, 1998. – 98 с.

86.Карпенко, З. С. Психокорекція розвитку дитини [Текст] / З. С. Карпенко. – Івано-Франківськ, 1994. – 132 с.

87.Карпенко, З. С. Аксеопсихологія особистості [Текст] / З. С. Карпенко. – К. : Міжнар. фінан. агенція, 1998. – 216 с.

88.Карпенко З. С. Герменевтика психологічної практики [Текст] / З. С. Карпенко. – К. : РУТА, 2001. – 160 с.

89.Карпенко, З. С. Психотерапевтичний практикум [Текст] / З. С. Карпенко. – Івано-Франківськ : Гостинець, 2004. – Вип. 1. Класичний психоаналіз. – 60 с.

90.Карпенко, З. С. Методологічний паралелізм у психотерапії: наратив проти гештальту [Текст] / З. С. Карпенко // Наук. часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки : [зб. наукових праць]. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2006. – № 14 (38). – С. 128 – 131.

91.Кернберг, О. Ф. Отношения любви: норма и патология [Текст] / О. Ф. Кернберг [пер. с англ.]. – М. : Класс, 2000. – 256 с.

92.Киришбаум, Э. И. Психологическая защита [Текст] / Э. И. Киришбаум, А. И. Еремеева. – М. : Смысл, 2000. – 181 с.

93.Кляйн, М. Зависть и благодарность. Исследование бессознательных источников [Текст] : [пер. с англ.] / М. Кляйн. – СПб. : Б.С.К., 1997. – 96 с.

94.Кляйн, М. Развитие в психоанализе [Текст] / сост. и науч. ред.: И. Ю. Романов. – М. : Академ. проект, 2001. – 512 с.

95.Ковалев, В. В. О внедиспансерном разделе психиатрической помощи [Текст] / В. В. Ковалев, И. Я. Гурович // Невропатология и психиатрия. – М., 1986. – С. 141–159.

96.Кон, И. С. Психология ранней юности [Текст] / И. С. Кон. – М., 1989. – 213 с.

97.Коновалова, О. А. Глибинно-психологічне пізнання феномену експектацій методом активного соціально-психологічного навчання [Текст] : автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / О. А. Коновалова. – К., 2002. – 18 с.

98.Кононова, М. Н. Формы дезадаптации и их проявление в парадоксальной адаптации субъекта [Текст] / М. Н. Кононова // Материалы IV Всероссийской науч.-практ. конф. [Забайкальские социологические чтения]. – Чита : ЧитГУ, 2008. – С. 166–170.

99.Кононова, М. М. Вплив травмівного досвіду дитинства на дезадаптацію суб'єкта [Текст] / М. М. Кононова // Актуальні проблеми психології. – Т. 10, ч. 2 / за ред. акад. С. Д. Максименка. – К. : Главник, 2009. – С. 190–198.

100. Кононова, М. М. Глибинні детермінанти психічної дезадаптації суб'єкта [Текст] / М. М. Кононова // Проблеми сучасної педагогічної освіти : зб. статей. Серія Педагогіка і психологія. – Ялта: РВНЗ КГУ, 2009. – Вип. 21. – Ч. 2. – С. 19–27.

101. Кохут, Х. Восстановление самости [Текст] / Х. Кохут [пер. с англ.] – М. : Когито-Центр, 2002. – 316 с.

102. Кохут, Х. Анализ самости: Систематический подход к лечению нарциссических нарушений личности [Текст] / Х. Кохут [пер. с англ.]. – М. : Когито-Центр, 2003. – 368 с.

103. Коэн, А. Исследование проблем социальной дезорганизации и отклоняющегося поведения [Текст] / А. Коэн // Социология сегодня. – М., 1965. – 520 с.

104. Крайг, Г. Психология развития [Текст] / Г. Крайг. – СПб., 2001. – 324 с.

105. Краткий психологический словарь [Текст] : хрестоматия / [сост. Б. М. Петров; под. ред. К. К. Платонова]. – М. : Высш. шк., 1974. – 459 с.

106. Кристал, Г. Интеграция и самоисцеление. Аффект, травма и алекситимия [Текст] / Г. Кристал, Дж. Кристал. – М. : Ин-т общегуманитарных исследований, 2006. – 800 с.

107. Кроуфорд А., Соул В., Метьюз С., Макінекер Д. Технології розвитку критичного мислення учнів: навчально-методичний посібник для вчителів загальноосвітніх навчальних закладів / А. Кроуфорд, В. Соул, С. Метьюз, Д. Макінекер. – Київ: «Плеяди», 2006. – 212 с.

108. Кьеркегор, С. О. Понятие страха [Текст] / С. О. Кьеркегор. – М. : Акад. проект, 2012. – 217 с.

109. Лабори, Г. О поисках основ психобиологии [Текст] / Г. Лабори // Невропатология и психиатрия. – М., 1958. – С. 154–179.

110. Лангмейер, Й. Психическая депривация в детском возрасте [Текст] / Й. Лангмейер, З. Матейчек ; [пер. с чешск.]. – Прага : Авиценум, 1984. – 334 с.

111. Ланцова, Л. А. Социологическая теория девиантного поведения [Текст] / Л. А. Ланцова, М. Ф. Шурупова // Социально-политический журнал. – 1993. – № 4. – С. 32–41.

112. Лапланш, Ж. Словарь по психоанализу [Текст] : [пер. с франц.] / Ж. Лапланш, Ж.-Б. Понталис. – М. : Высш.шк., 1996. – 623 с.

113. Лебедев, В. И. Психология и психопатология одиночества и групповой изоляции [Текст] / В. И. Лебедев. – М. : Юнити-Дана, 2002. – 408 с.

114. Лебединская, К. С. Подростки с нарушениями в агрессивной сфере [Текст] / К. С. Лебединская, М. М. Райская, Г. В. Грибанова. – М., 1988. – 165 с.

115. Лейбин, В. Психоанализ [Текст] : учеб. / В. Лейбин. – СПб. : Питер, 2002. – 567 с.

116. Лингарт, Й. Проблематика психологической теории учения [Текст] / Й. Лингарт // Процесс и структура человеческого учения. – М. : Прогресс, 1970. – С. 78–88

117. Лифтон, Р. Дж. Технология «промывки мозгов»: психология тоталитаризма [Текст] / Р. Дж. Лифтон. – СПб. : Прайм-Еврознак, 2005. – 576 с.
118. Лобусов Е. В. Психологические феномены практики цигун [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://nature.web.ru/db/msg.html?mid=1157548>
119. Ловелле, Р. П. Психотерапевтическое лечение фобических состояний и посттравматического стресса [Текст] / Р. П. Ловелле // Маренго Интернейшнл принт. – 2001. – 154 с.
120. Локк, Дж. Мысли о воспитании [Текст] / Дж. Локк // Сочинения : в 3 т. – М. : Мысль, 1988. – Т. 3. – С. 407–608.
121. Магилянцев, М. К. Зимовка в Антарктиде [Текст] / М. Магилянцев // Знание – сила. – 1980. – № 7. не указано страниц.
122. Максименко, Е. Г. Особенности функционирования механизмов психологической защиты личности в условиях родительской депривации [Текст] : автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / Е. Г. Максименко. – К., 2009. – 20 с.
123. Максименко, Е. Г. Современные направления глубинной психологии [Текст] : учеб.-метод. пособие для студентов ВУЗов / Е. Г. Максименко. – Донецк : ИПО ИПР УМО, 2011. – 212 с.
124. Максимова, Н. Ю. Емоційний стрес як негативний наслідок педагогічної взаємодії [Текст] / Н. Ю. Максимова, Л. І. Гавришак // Психолого-педагогічні проблеми гуманізації педагогічної взаємодії. – К., 1993. – С. 63–64.
125. Максимова, Н. Ю. Як порозумітися зі своїми дітьми (Конфліктологія для батьків) [Текст] / Н. Ю. Максимова, К. Л. Мілютіна : метод. розробки. – К. : ЗАТ ВІПОЛ, 2004. – 220 с.
126. Мамардашвили, М. Необходимость себя : Лекции. Статьи. Философские заметки [Текст] / М. Мамардашвили. – М. : Лабиринт, 1996. – 432 с.
127. Маркова, Э. В. Социально-психологические особенности детской популяции социального изолята [Текст] / Э. В. Маркова,

В. Н. Кузнецов, П. И. Сидоров // Обзорение психиатрии и медицинской психологии имени В. М. Бехтерева. – 2006. – № 1. – Т. 3.

128. Маслоу, А. Дальние пределы человеческой психики [Текст] / А. Маслоу. – СПб. : Изд. группа «Евразия», 1997. – 430 с.

129. Мелоян, А. Е. Глибинно-психологічні витоки агресивності суб'єкта (на матеріалах активного соціально-психологічного навчання) (Глубинно-психологические истоки агрессивности субъекта (на материале активного социально-психологического обучения)) [Текст] : автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / А. Е. Мелоян. – Київ, 2004. – 20 с.

130. Менингер, К. Война с самим собой [Текст] / К. Менингер ; пер. Ю. Бондарева. – М. : ЭКСМО-Пресс, 2000. – 480 с.

131. Миллер, А. Вначале было воспитание [Текст] : [пер. с англ.] / А. Миллер. – М. : Академический Проект, 2003. – 464 с.

132. Можгинський, Ю. Б. Агрессия подростка: эмоциональный и кризисный механизм [Текст] / Ю. Б. Можгинский. – СПб., 1999. – 143 с.

133. Мэй, Р. Искусство психологического консультирования. Как давать и обретать душевное здоровье [Текст] / Р. Мэй. – М. : Апрель-Пресс ; ЭКСМО-Пресс, 2001. – 256 с.

134. Налчаджян, А. А. Социально-психологическая адаптация личности (формы, механизмы, стратегии) [Текст] / А. А. Налчаджян. – Ереван, 1988. – 263 с.

135. Небадона, М. Основания религиозной веры [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.urantia.org/kniga/Paper102.html>

136. Новейший философский словарь [Текст] / [сост. А. А. Грицанов]. – Минск: Изд. В. М. Скакун, 1998. – 896 с.

137. Обухова, Л. Ф. Развитие классического психоанализа в работах А. Фрейд [Текст] / Л. Ф. Обухова // Детская (возрастная) психология. – М. : Ин-т общегуманит. исслед., 1999. – 344 с.

138. Ожегов, С. И. Толковый словарь русского языка [Текст] / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – М. : Азъ, 1992. – 798 с.

139. Орбан, П. О процессе символообразования [Текст] : [пер. с нем.] / П. Орбан // Энциклопедия глубинной психологии. Т. 1. З.Фрейд: жизнь, работа, наследие. – М. : ЗАО МГ Менеджмент, 1998. – С. 532–568.
140. Орбан-Лембрик, Л. Э. Становление личности [Текст] / Л. Е. Орбан-Лембрик. – М. : РАУ, 1992. – 108 с.
141. Официальный сайт Готов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gothictemple.net>.
142. Официальный сайт Металлистов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.punk104.narod.ru>.
143. Официальный сайт Панков [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.punksait.narod.ru>.
144. Официальный сайт ролевиков [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://roleviki.hobbyplanet.ru>.
145. Официальный сайт Фрики [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://alivedolls.ru/livingsculpture>.
146. Официальный сайт Хиппи [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://hippy.ru/gal>.
147. Официальный сайт Эмо [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://its-emo.at.ua>.
148. Павлов, И. П. Рефлекс свободы [Текст] / И. П. Павлов. – М., 2001. – 432 с.
149. Педагогічний словник [Текст] / [за ред. М. Д. Єрмоленка]. – К. : Пед. думка, 2001. – 516 с.
150. Петровский, В. А. Личность в психологии: парадигма субъектности [Текст] / В. А. Петровский. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 512 с.
151. Петровский, В. А. Отчуждение как феномен детско-родительских отношений [Текст] / В. А. Петровский, М. В. Полевая // Вопр. психологии. – 2001. – № 1. – С. 19–26
152. Психологический словарь [Текст] / [за ред. В. П. Зинченко, Б. Г. Мещерякова]. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Педагогика-Пресс, 1997. – 440 с.

153. Психология зависимости: хрестоматия [Текст] / сост.: К. В. Сельченко. – Минск : Харвест, 2004. – 592 с.
154. Психология религиозности и мистицизма: хрестоматия [Текст] / сост.: К. В. Сельченко. – Минск : Харвест; М. : АСТ, 2001. – 544 с.
155. Психологічна енциклопедія [Текст] / [авт.-упоряд. О. М. Степанов]. – К. : Академвидав, 2006. – 424 с.
156. Прихожан, А. М. Психология сиротства [Текст] / А. М. Прихожан, Н. Н. Толстых. – СПб. : Питер, 2005. – 400 с.
157. Раджабова, С. Ш. Ідентифікація та її вияв у особистісній проблемі суб'єкта [Текст] : автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / С. Ш. Раджабова. – К., 2009. – 20 с.
158. Разин, М. В. Социальная психология [Текст] / М. В. Разин // под ред. Г. П. Предвечного, Ю. А. Шерковина. – М., 1975. – 302 с.
159. Райх, В. Функция оргазма [Текст] : [пер. с нем.] / В. Райх. – М. : АСТ; СПб. : Университетская книга, 1997. – 304 с.
160. Ранк, О. Миф о рождении героя. Между Эдипом и Озирисом: Становление психоаналитической концепции мифа [Текст] : [пер. с нем.] / О. Ранк. – М. : Совершенство, 1998. – С. 123–206.
161. Раттер, М. Помощь трудным детям [Текст] / М. Раттер. – М., 1987. – 134 с.
162. Ребер, А. Большой толковый психологический словарь [Текст] / А. Ребер. – М. : АСТ, 2000. – 560 с.
163. Романова, Е. С. Механизмы психологической защиты: Генезис. Функционирование. Диагностика [Текст] / Е. С. Романова, Л. Р. Гребенников. – Мытищи, 1996.
164. Ротенберг, В. С. Поисковая активность и адаптация [Текст] / В. С. Ротенберг, В. В. Аршавский. – М. : Наука, 1984. – 21 с.
165. Салливан, Г. С. Интерперсональная теория в психиатрии [Текст] / Г. С. Салливан. – М. : Ювента; СПб. : КСП+, 1999. – 347 с.
166. Святенко, Ю. О. Регресія поведінки сиблінгів під впливом взаємин у сім'ї [Текст] : автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Ю. О. Святенко. – К, 2013. – 20 с.

167. Семенов, И. Н. Проблемы формирования типов рефлексии в решении творческих задач // Вопросы психологии. – М., 1982 – № 1. – С. 99-104.
168. Семечкин, Н. И. Социальная психология [Текст] / Н. И. Семечкин. – СПб., 2004. – 384 с.
169. Семичев, С. Б. Предболезненные психические расстройства [Текст] / С. Б. Семичев. – Л. : Медицина, 1987. – 183 с.
170. Сифр, М. Один в глубинах Земли [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.skitalets.ru/books/horsdutemps_siffre/
171. Словарь практического психолога [Текст] / сост.: С. Ю. Головин. – Минск : Харвест, 1998. – 800 с.
172. Словарь физиологических терминов [Текст] / сост.: О.Г. Газенко. – М. : Наука, 1987. – 448 с.
173. Смирнова, Е. О. Специфика эмоционально-личностной сферы детей, живущих в неполной семье [Текст] / Е. О. Смирнова, В. С. Собкин. – М., 1988. – 112 с.
174. Смирнова, Е. О. Развитие теории привязанности (по материалам работ П. Криттенден) [Текст] / Е. О. Смирнова, Р. Радева // Вopr. психологии. – 1999. – №1. – С. 105 – 116.
175. Советский энциклопедический словарь [Текст] / [гл. ред. А. М. Прохоров]. – М. : Сов. Энциклопедия, 1989. – 1600 с.
176. Солодухов, В. Л. Метафоричність казки як засіб активного соціально-психологічного навчання [Текст] : автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія»/ В. Л. Солодухов. – Івано-Франківськ, 2006. – 20 с.
177. Солодухова, О. Г. Психологія становлення особистості молодого вчителя в процесі професійної адаптації [Текст] : автореф. дис. ... докт. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» О. Г. Солодухова. – К., 1997. – 39 с.
178. Стюарт, В. Работа с образами и символами в психологическом консультировании [Текст] : [пер. с англ.] / В. Стюарт. – М. : Класс, 1998. – 384 с.

179. Субботин, А. Л. Фрэнсис Бэкон [Текст] / А. Л. Субботин. – М. : Мысль, 1974. – 175 с

180. Суицидология: прошлое и настоящее: проблема самоубийства в трудах философов, социологов, психотерапевтов и в художественных текстах [Текст] – М. : Когито-Центр, 2001. – 569 с.

181. Тарасов, К. Е. Проблема адаптации и здоровья человека (проблемы развития личности с позиций социальной психологии) [Текст] / К. Е. Тарасов // Вопр. психологии. – 1984. – № 4. – С. 15–30.

182. Теория и практика глубинной психокоррекции. Первая Авторская школа академика АПН Украины Т. С. Яценко [Текст] / сост. : А. В. Глузман [и др.]; под ред. Т.С. Яценко. – Донецк : ДИПиП, 2008. – 268 с.

183. Теория и практика глубинной психокоррекции: Вторая Авторская школа академика АПН Украины Т. С. Яценко [Текст] / сост. : А. В. Глузман [и др.]; под ред. Т.С. Яценко. – Ялта: РИО КГУ, 2010. – 221 с.

184. Теория и практика глубинной психокоррекции: Третья Авторская школа академика НАПН Украины Т. С. Яценко [Текст] / сост. : А. В. Глузман [и др.]; под ред. Т. С. Яценко. – Ялта : РИО КГУ, 2010. – 200 с.

185. Теория и практика глубинной психокоррекции: Четвертая и Пятая Авторские школы академика НАПН Украины Т. С. Яценко [Текст] / сост. : В. П. Андрущенко, А. В. Глузман [и др.]; под ред. Т. С. Яценко. – К.: Изд-во НПУ имени М.П. Драгоманова, 2011. – 261 с.

186. Теория и практика глубинной психокоррекции: Шестая Авторская школа академика НАПН Украины Т. С. Яценко [Текст] / сост. : В. П. Андрущенко, А. В. Глузман [и др.] ; под ред. Т. С. Яценко. – К. : Изд-во НПУ им. М. П. Драгоманова, 2012. – 226 с.

187. Теория и практика глубинной психокоррекции: Седьмая Авторская школа академика НАПН Украины Т. С. Яценко [Текст] / сост. В.П. Андрущенко, А.В. Глузман [и др.] ; под ред. Т.С. Яценко. – К. : Изд-во НПУ им. М. П. Драгоманова, 2013. – 236 с.

188. Топоров, В. Н. Миф. Ритуал. Символ. Образ. Исследования в области мифопоэтического: избранное [Текст] / В. Н. Топоров. – М. : Прогресс-Культура, 1995. – 624 с.
189. Титаренко, Т. М. Запобігання емоційному вигоранню в сім'ї як фактор гармонізації сімейних взаємин [Текст] : наук.-метод. посібник / Т. М. Титаренко, О. Я. Кляпець. – К. : Міленіум, 2007. – 142 с.
190. Угринович, Д. М. Психология религии [Текст] / Д. М. Угринович. – М. : Политиздат, 1986. – 350 с.
191. Узнадзе, Д. Н. Теория установки [Текст] / Д. Н. Узнадзе. – М. : Ин-т практ. Психологи ; Воронеж : МОДЕК, 1997. – 448 с.
192. Уолт, Д. Новые направления в социологической теории [Текст] / Д. Уолт. – М., 1978. – 223 с.
193. Ухтомский, А. А. Заметки на полях [Текст] / А. А. Ухтомский // Интуиция совести : Письма. Записные книжки. Заметки на полях. – СПб., 1996. – 490 с.
194. Ференци, Ш. Психоанализ и воспитание [Текст] / Ф. Шандор // Russian Imago 2000. Исследования по психоанализу культуры. – СПб. : Алатея, 2001. – С. 69–77.
195. Фестингер, Л. Теория когнитивного диссонанса [Текст] : [пер. с англ.] / Л. Фестингер. – СПб. : Ювента, 1999. – 320 с.
196. Философия: энциклопедический словарь [Текст] / [под. ред. А. А. Ивиной] / А. А. Ивина. – М. : Гардарики, 2006. – 1072 с.
197. Форман, Н. Использование виртуальной реальности в психологических исследованиях [Текст] / Н. Форман, П. Вильсон // Психол. журн. – 1996. – Т. 17, № 2. – С. 64–79.
198. Франкл, В. Человек в поисках смысла [Текст] / В. Франкл. – М. : Прогресс, 1990. – 308 с.
199. Франкл, Дж. Незнечданное Я [Текст] / Дж. Франкл. – М. : Прогресс, 1998. – 246 с.
200. Французская психоаналитическая школа [Текст] / [под. ред. А. В. Россохина, А. Жибо]. – СПб. : Питер, 2005. – 567 с.
201. Фрезер, Дж. Золотая ветвь: Исследование магии и религии [Текст] : [пер. с англ.] / Дж. Фрезер. – М. : АСТ, 1998. – 784 с.

202. Фрейд, А. Детская сексуальность и психоанализ детских неврозов [Текст] / А. Фрейд, З. Фрейд. – СПб., 1997. – 387 с.
203. Фрейд, А. Лекции по детскому психоанализу [Текст] : [пер. с англ.] / А. Фрейд. – М. : Апрель Пресс ; Эксмо, 2002. – 304 с.
204. Фрейд, А. Эго и механизмы защиты [Текст] : [пер. с англ.] / А. Фрейд. – М. : ЭКСМО-ПРЕСС, 2003. – 256 с.
205. Фрейд, З. Введение в психоанализ: Лекции [Текст] : [пер. с англ.] / З. Фрейд. – М. : Наука, 1989. – 455 с.
206. Фрейд, З. Влечения и их судьба [Текст] / З. Фрейд. – М. : ЭКСМО-ПРЕСС, 1999. – 432 с.
207. Фрейд, З. Я и Оно [Текст] : [пер. с нем.] / З. Фрейд // Очерки по психологии сексуальности. – Минск: ООО «Попурри», 1999. – С.105–139.
208. Фромм, Э. Анатомия человеческой деструктивности [Текст] : [пер. с англ.] / Э. Фромм. – Минск: ООО Попурри, 1999. – 624 с.
209. Фурманов, И. А. Психология депривированного ребенка [Текст] / И. А. Фурманов, Н. В. Фурманова : пособие для психологов и педагогов. – М. : Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2010. – 319 с.
210. Хайдеггер, М. Время и бытие: Статьи и выступления [Текст] / М. Хайдеггер. – М. : Республика, 1993. – 447 с.
211. Хартман, Х. Эго-психология и проблема адаптации [Текст] / Х. Хартман ; под. ред. М. В. Ромашкевича. – М. : Ин-т общегуманитар. исследований, 2002. – 160 с.
212. Хелл, Д. Ландшафт депрессии [Текст] : [пер. с нем.] / Д. Хелл. – М. : Алетейя, 1999. – 280 с.
213. Хиллман, Дж. Архетипическая психология [Текст] : [пер. с англ.] / Дж. Хиллман. – СПб. : Б.С.К., 1996. – 157 с.
214. Хорни, К. Женская психология [Текст] / К. Хорни. – СПб., 1993. – 222 с.
215. Хорни, К. Невротическая личность нашего времени [Текст] / К. Хорни. – М. : Прогресс-Универс, 1993. – 480 с.
216. Хорни, К. Психология женщины. Пути в психоанализе [Текст] / К. Хорни. – СПб. : Питер, 2002. – 480 с.
217. Хрестоматия по истории психологии [Текст] / [под ред. П. Я. Гальперина, А. Н. Ждан]. – М. : МГУ, 1980. – С. 184–188.

218. Шавровська, Н. В. Особливості пізнання психологічних захистів суб'єкта засобами психоаналізу малюнків [Текст] : автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Н. В. Шавровська. – Івано-Франківськ, 2007. – 20 с.

219. Шапар, В. Б. Психологічний тлумачний словник [Текст] / В. Б. Шапар. – Х. : Прапор, 2004. – 640 с.

220. Шапкин, С. А. Компьютерная игра: новая область психологических исследований [Текст] / С. А. Шапкин // Психол. журн. – 1999. – Т. 20, № 1. – С. 86–102.

221. Шибутани, Т. Социальная психология [Текст] / Т. Шибутани. – Ростов-на-Дону, 1998. – 323 с.

222. Шостром, Э. Терапевтическая психология: основы консультирования и психотерапии [Текст] : [пер. с англ.] / Э. Шостром, Л. Браммер. – СПб. : Сова ; М. : ЭКСМО-ПРЕСС, 2002. – 624 с.

223. Шпиц, Р. Психоанализ раннего детского возраста [Текст] / Р. Шпиц. – М. ; СПб. : Университетская книга, 2001. – 159 с.

224. Штребе, В. Принципы формирования установок и способы их изменения [Текст] / В. Штребе, К. Джоунас // Перспективы социальной психологии. – М., 2001. – 298 с.

225. Энциклопедия глубинной психологии [Текст] – М. : ЗАО МГ Менеджмент, 1998. – Т. 1: Зигмунд Фрейд: жизнь, работа, наследие. – 800 с.

226. Энциклопедия глубинной психологии [Текст] – М. : Когито-Центр, МГМ, 2001. – Т. 2: Новые направления в психоанализе. Психоанализ общества. Психоаналитическое движение. Психоанализ в Восточной Европе. – 752 с.

227. Эриксон, Э. Детство и общество [Текст] : [пер. с англ.] / Э. Эриксон. – СПб. : Речь, 2000. – 328 с.

228. Юнг, К. Г. Архетип и символ [Текст] / К. Г. Юнг. – СПб. : Прогресс-Универс, 1991. – 276 с.

229. Юнг, К. Г. Либи́до, его метаморфозы и символы [Текст] / К. Г. Юнг. – СПб. : Питер, 1994. – 414 с.

230. Юнг, К. Г. Проблемы души нашего времени [Текст] / К. Г. Юнг. – М. : Прогресс, 1994. – 336 с.

231. Юнг, К. Г. Конфликты детской души : Собрание сочинений [Текст] / К. Г. Юнг. – М. : Канон, 1994. – 336 с.

232. Юнг, К. Г. Человек и его символы [Текст] : [пер. с нем.] / К. Г. Юнг. – СПб. : Б.С.К., 1996. – 454 с.

233. Юрьева, Л. Н. Кризисные состояния [Текст] / Л. Н. Юрьева. – К., 1998. – 120 с.

234. Юрьева, Л. Н. Клиническая суицидология [Текст] / Л. Н. Юрьева. – Днепропетровск : Пороги, 2006. – 472 с.

235. Ясперс, К. Собрание сочинений по психопатологии [Текст] : в 2 т. / К. Ясперс. – М. : Академия, 1996. – Т. 1. – 352 с., Т. 2. – 256 с.

236. Яценко, Т. С. Социально-психологическое обучение в подготовке будущих учителей [Текст] / Т. С. Яценко. – К. : Вища шк., 1987. – 112 с.

237. Яценко, Т. С. Активная социально-психологическая подготовка учителя к общению с учащимися [Текст] / Т. С. Яценко. – К. : Освіта, 1993. – 208 с.

238. Яценко, Т. С. Від тестового до психоаналітичного розуміння психомалюнка [Текст] / Т. С. Яценко // Педагогіка і психологія. – 1995. – № 2. – С. 11–23.

239. Яценко, Т. С. Психологічні основи групової психокорекції [Текст]: навч. посіб. / Т. С. Яценко. – К. : Либідь, 1996. – 264 с.

240. Яценко, Т. Залежність психіки суб'єкта від його пережитого досвіду [Текст] / Т. Яценко, Я. Кмит, М. Зажирко // Педагогіка і психологія професійної освіти : Науково-методичний журнал. – 1998. – № 1. – С. 74–81.

241. Яценко, Т. С. Психоаналитическая интерпретация комплекса тематических психорисунков (глубинно-психологический аспект) [Текст] / Т. С. Яценко [и др.] – М. : СИП РИА, 2000. – 193 с.

242. Яценко, Т. С. Активное социально-психологическое обучение: теория, процесс, практика [Текст] : учеб. пособие / Т. С. Яценко [и др.] – М. : СИП РИА, 2002. – 792 с. Гриф. МОНУ від 31.01.02 № 14/182224

243. Яценко, Т. С. Поняття «дезінтеграція» та «інтеграція» в роботах К. Домбровського та в груповій психокорекції за методом

активного соціально-психологічного навчання [Текст] / Т. С. Яценко, С. М. Аврамченко // Психологія : [зб. наук. праць]. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2002. – Вип. 16. – С. 3–8.

244. Яценко, Т. С. Порівняльна характеристика понять «дезінтеграція» та «інтеграція» у працях Казімежа Домбровського і в груповій психокорекції [Текст] / Т. С. Яценко, С. М. Аврамченко // Діалог культур: Україна в світовому контексті. Філософія освіти. – Львів : Українські технології, 2002. – Вип. 7. – С. 13–23.

245. Яценко, Т. С. Функціонально-структурний підхід до розуміння психіки у її внутрішній динаміці [Текст] / Т. С. Яценко // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992–2002: [зб. наук. праць до 10-річчя АПН України]. – Харків : ОВС, 2002. – Ч. 1. – С. 452–468.

246. Яценко, Т. С. Психологічна сутність захисних механізмів локалізації та генералізації у контексті глибинної психокорекції [Текст] / Т. С. Яценко, Б. Б. Іваненко, В. Л. Солодухов // Психологія : [зб. наукових праць]. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2003. – Вип. 21. – С. 235–241.

247. Яценко, Т. С. Малюнок у психокорекційній роботі психолога-практика (на матеріалі психоаналізу комплексу тематичних малюнків) [Текст] / Т. С. Яценко [и др.]. – Черкаси : Брама, 2003. – 216 с.

248. Яценко, Т. С. Психоанализ тематических рисунков (практика и теоретические обобщения) [Текст] / Т. С. Яценко // Журнал практ. психолога. – 2004. – № 1. – С. 156–188.

249. Яценко, Т. С. Теорія і практика групової психокорекції: активне соціально-психологічне навчання [Текст] : навч. посіб. / Т. С. Яценко. – К. : Вища шк., 2004. – 679 с. Гриф МОНУ від 15.07.02 № 14/18 21504.

250. Яценко, Т. С. Глубинная психология. Агрессия: психодинамическая теория и феноменология [Текст]: монографія / Т. С. Яценко, А. В. Глузман [и др.]; под. ред. Т. С. Яценко. – К. : Вища школа-XXI, 210. – 271 с.

251. Яценко, Т. С. Основи глибинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика [Текст] : навч. посіб. / Т. С. Яценко. – К. : Вища шк., 2006. – 382 с. Гриф МОНУ від 21.06.06 № 14/821397

252. Яценко, Т. С. Проблеми психологічної смерті в науковій літературі [Текст] / Т. С. Яценко, І. В. Калашник // Нові технології навчання: наук.-метод. зб. – К. : Ін-т інноваційних технологій і змісту освіти, 2007. – Вип. 47. – С. 26–34.

253. Яценко, Т. С. Глибинна психологія: діагностика та корекція тенденції до психологічної смерті [Текст] : навч. посіб. / Т. С. Яценко, О. В. Глузман, І. В. Калашник. – Ялта: РВВ КГУ, 2008. – 204 с.

254. Яценко, Т. С. Об'єктні відношення, їх зв'язок з «едіповою ситуацією» та вплив на соціально-перцептивні викривлення [Текст] / Т. С. Яценко, Т. В. Горобець, М. М. Кононова // Актуальні проблеми психології : [зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України ; ред. С. Д. Максименко]. – К., 2008. – Т. 7, вип. 14 – С. 294–299.

255. Яценко, Т. С. Методологія професійної підготовки практичного психолога / Т. С. Яценко [и др.] – Дніпропетровськ : «Інновація», 2014. – 192 с.

256. Яценко, Т. С. Глузман, А. В. Методология глубинно-коррекционной подготовки подготовки психолога [Текст] / Т. С. Яценко, А. В. Глузман. – Днепропетровск : Изд-во «Инновация», 2015. – 396 с.

257. Piaget, J. The construction of reality in the child. – New York: Basic Books, 1954

258. Ruggiero Vincent. Thinkiny Across the curriculum / Ruggiero Vincent. – Herper – Row, New York, NY, 1988.

Наукове видання

Яценко Тамара Семенівна доктор психологічних наук, професор,
академік НАПН України
Бондар Володимир Іванович доктор педагогічних наук, професор,
академік НАПН України

**Глибинне пізнання самодепривації психіки майбутнього
психолога**

Комп'ютерна верстка та дизайн
Ю. О. Сіденко

Відгук на монографію надсилайте
на електронну пошту: ts_yacenko@mail.ru або pony2006@ua.fm

Підписано до друку _____ Формат _____

Папір офісний. Гарнітура Cambria.

Ум. др. арк. __. Обл.-вид. арк. _____

Зам. № ____.

Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідцтво про реєстрацію ДК № 1101 від 29.10.2002. (044) 234-75-87
Віддруковано в друкарні Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова (044) 239-30-26